

IT i demokratins tjänst

Benjamin R. Barber *Tomas Ohlin*
Kajsa Ellegård *Agneta Ranerup*
Lars Ilshammar *Elin Wihlborg*
Magnus Johansson *Joachim Åström*
Kajsa Klein *Britt Östlund*
Johan Martinsson
Redaktör Erik Amnå

Demokratiutredningens forskarvolym VII

STATENS OFFENTLIGA
UTREDNINGAR

SOU 1999:117

Förord

Ett av Demokratiutredningens uppdrag är att summera och värdera de senaste årens demokratiutredningar och demokratiforskning, ett annat att stimulera det offentliga samtalet om demokratin. Av de skälen har redan åtskilliga demokratiforskare medverkat på våra temaseminarier runtom i landet liksom i flera av våra debattorienterade småskrifter. Av de skälen har också den här boken kommit till.

Det här är en av tretton böcker där drygt ett hundra forskare inom samhällsvetenskap och humaniora belyser olika aspekter av den svenska folkstyrelsens utveckling. Författarna är verksamma inom drygt tio vetenskapliga ämnesområden. Artiklarnas vetenskapliga kvalitet har vanligtvis säkerställts genom att författarnas kollegor granskat dem inom ramen för institutionernas forskarseminarier. Författarna till den här volymens uppsatser har dessutom diskuterat varandras texter i särskilda seminarier.

Forskarvolymerna har tillkommit efter en genomgång av den demokratirelevanta forskning som pågår på universitet och högskolor. En del forskare har ombetts att redovisa forskningsläget jämte sina egna, pågående eller nyligen avslutade studier. Andra har fått uppdraget att genomföra studier inom områden som forskningen eftersatt men som Demokratiutredningen behöver kunskap om. Tack vare att nästan alla som blivit ombedda också lämnat ett bidrag har denna breda, om än långt ifrån fullständiga exponering av våra kunskaper om demokratin blivit möjlig. Att forskarna ser det som en del av sin yrkesroll att leverera underlag för det offentliga samtalet är värt att notera med tillfredsställelse. Inte för att forskarna skulle sitta inne med alla svaren. Men för att deras olika teoretiska infallsvinklar och verklighetsbilder kanske kan göra det politiska samtalet mer insiktsfullt. Det är nämligen en mångfald som komplicerar.

Förhoppningen är nu att dessa texter ska kunna läsas med behållning även utanför forskarsamhället. Det betyder inte att författarna förenklat svåra orsakssammanhang. Men jag bad dem ”skriva så att texten blir läsbar för inte bara forskare inom andra ämnesområden utan även för en allmänbildad medborgare. Detta kan kräva

viss återhållsamhet med inomvetenskapliga jargonger. Särskilt svåra och komplicerade tankegångar kan behöva en något större pedagogisk omsorg än vanligt”. Eva Dahlström har biträtt med en språklig granskning.

IT i demokratins tjänst

”Kommittén har till uppgift att analysera /.../ hur den nya informationstekniken påverkar demokratin.”

Demokratiutredningen har valt att tolka sitt direktiv tämligen offensivt. Dels har vi själva skapat webbplatsen ”www.demokratitorget.gov.se” för att öka kommittéarbetets öppenhet och tillgänglighet och dessutom erbjuda möjligheter till offentliga samtal med bl.a. kommitténs ledamöter, om demokratins problem. Den besöks av i genomsnitt ca 400 personer varje vecka. Vi tror att det har gett värdefulla erfarenheter också till andra kommittéers arbete. Dels har vi på olika sätt valt att ställa frågor om vad tekniken kan tänkas ha för progressiva potentialer. Vi gav t.ex. ut Anders R. Olssons debattbok *Elektronisk demokrati* (SOU 1999:12), där han bl.a. redovisar erfarenheter från utländska försök kring IT och demokrati.

Tillsammans med Forskningsrådsnämnden, Kommunikationsforskningsberedningen och IT-kommissionen arrangerade vi också ett symposium kring IT och demokratin. I sitt huvudanförande, som blivit den här forskarvolymens portalkapitel, menade *Benjamin Barber* att utgångspunkten för diskussionen inte gäller tekniken utan demokratin. Vilket slags demokrati är det som vi talar om? Han oroas över att vi håller på att bli instrumentets instrument. Det är oroande eftersom det finns drag i tekniken som förefaller ha makt att försvaga demokratin, t.ex. hastigheten, enkelheten, ensamheten och segmenteringen. Alternativet, som han själv talar sig varm för, är att ta tekniken i besittning för att förstärka den typ av demokrati vi vill ha. För när allt kommer omkring är det medborgarskapets kvaliteter, de politiska institutionernas karaktär och samtalens innehåll som är avgörande för om den tekniska revolutionen ska bli ett demokratiskt framsteg eller fiasko.

I sin samtidshistoriska analys noterar *Lars Ilshammar* att det förekommit två olika synsätt i debatten om informationsteknikens demokratiska potentialer. Det ena, vanligt i svensk debatt, går ut på att klyftan mellan väljare och valda ska minska. Vi får kunnigare väljare, livskraftigare partier och politiker som lyssnar. Det andra,

tydlig i t.ex. amerikansk diskussion, handlar om att ta en genväg till politiskt inflytande, skippa politikerna och överflygla etablerade maktstrukturer. Representativ demokrati ersätts med direkt. Men det finns förmodligen också ett tredje synsätt som utgår från att informationstekniken och demokratin nu står i motsatsställning till varandra. Juridiska och politiska makthavare tvekar inför att låta den radikala svenska offentlighetsprincipen gälla fullt ut. Det finns en skepsis som naturligtvis ytterst beror på en rädsla för att ordningen och maktfördelningen skall rubbas.

De tre följande uppsatserna behandlar alla informationsteknikens geografiska villkor. Vad händer med medborgaridentiteter och folkstyrelsens gränser? *Kajsa Ellegård* menar att vi står inför ett hot om kommunikationskollaps. Under såväl dagspolitikens som demokratireformernas yta pågår nämligen ett mycket dramatiskt skeende där den demokratiska processens villkor i fråga om geografisk förankring och territoriell logik ruckas. Nu kan medborgarna frigöra sig från sin gamla platsbundenhet och skapa intressegemenskaper där valkretsindelningar framstår som tämligen överspelade. Men samtidigt som vi får en större social räckvidd får vi mindre möjligheter att utnyttja hela denna potential. Vi kan bara vara på en plats i sänder. I drömslottets oändligt många rum kan vi bara vistas i ett av dem i taget. Och skulle de förtroendevalda å sin sida exploatera teknikens möjligheter till distans och abstraktion, förlorar de sin igenkännbarhet bland folket genom att fjärma sig från sina väljares vardagserfarenheter och deras platser i lokalsamhället. De blir inte en av oss utan främlingar. Ställda inför alla möjligheter till dialog med väljarna, kan de bara stå i kontakt med en bråkdel. Så, vad hjälper det en förtroendevald om hon lyckas hålla sin hemsida aktuell men förlorar sin representativitet?

Vem ska förresten räknas till "demos" när den geografiska rörligheten ökar? Den som bor på platsen, förstås. Men sommarstugeägaren, säsongarbetaren och den årligen återkommande badgästen då? *Elin Wihlborg* hävdar att IT utmanar folkstyrelsen i mycket fundamentala avseenden genom att just göra folket mycket rörligare. Hennes studie handlar om hur människor försörjer sig på den landsbygd, som fått ge plats för storstaden som självklar utgångspunkt för de offentliga samtalen. Hon följer bl.a. en programmerare, en telefonförsäljare och ett vårdbiträde. Hon noterar att de tekniska möjligheterna har ökat människors försörjningsmöjligheter. Men hon ser samtidigt att denna utveckling inte utan vidare kan förenas med en förstärkning av demokratin på dessa platser, eftersom vem som tillhör folket bestäms utifrån helt andra, gammaldags principer.

Hon menar att det finns en stereotyp föreställning om landsbygden som måste ersättas av en korrektare bild av dess olika typer av resurser. De lokala gemenskaper som finns måste också uppmärksammas och tas på allvar i den nationella politiken. Till sist menar hon att det är dags att ompröva skatteuppbörden, så att man betalar skatt efter hur länge man vistats på orten. Landsbygden är inte dömd till att bli en demokratisk förlorare på IT-utvecklingen.

Det territoriella gränsöverskridandets demokratiska möjligheter och det flexibla medborgarskapet analyserar också *Kajsa Klein* i sitt bidrag om kanske världens största ideella nätverksorganisation "www.oneworld.net". Hon är nyfiken på om man på den vägen håller på att skapa nya strukturer som bryter ned de gamla, hierarkiska. Hon ställer sig frågan om vi där kan ana konturerna till en kosmopolitisk demokrati med en förstärkt yttrande- och informationsfrihet och en fördjupad människorättskultur.¹ Hon undersöker det globala nätverkssamhällets framväxt där Internet är en motor. Vad hon upptäcker är dock en ganska, förvisso anarkistisk och decentralistisk men också starkt standardiserad informationsform, där möjligheterna till stora direktdemokratiska experiment med global representativitet ännu inte tagits till vara. Hon ser bara embryon till ett rimligt institutionellt ramverk och menar att vi för överskådlig tid nog får vara kosmopoliter utan något kosmopolis.

Liksom Barber konstaterar Klein att IT inte ännu är någon global företeelse i den meningen att den ligger inom allas räckhåll oberoende var man bor någonstans. *Britt Östlund* fokuserar i sin uppsats farhågan att IT vidgar gapet mellan unga och gamla på grund av vanor och värderingar såväl som utrustning. Hon menar visserligen inte att ålder i sig är den mest uttömmande förklaringsvariabeln, även om det råder en väldig snedfördelning redan i det avseendet. Hon menar att risken är uppenbar för att utvecklingen ska ge ännu mera makt åt dem som i dag dominerar informationsbildningen och teknikutvecklingen. Men IT är nu inte det enda saliggörande eller möjliga tekniska scenariot. Därför är det viktigt att utveckla tekniken utifrån de förutsättningar som olika tilltänkta användare har. Man måste utgå från men också maximera mångfalden av medier, inte minst för att säkerställa medborgarnas frihet att också välja bort ett medium som av olika skäl inte passar.

Vad IT innebär för de barn och ungdomar som är i skolan och för skolans demokratiska uppdrag behandlar *Magnus Johansson*.² Han slås av en väldig skillnad mellan vad man hoppats och vad man åstadkommit under femtio år. Nya tekniker har inte automatiskt lett till nya arbetsformer eller nytt innehåll i undervisningen. Tvärtom

kan den nya tekniken mycket väl konservera gamla metoder. Inte heller är det säkert att den gamla auktoritetsstrukturen bryts upp till förmån för en plattare struktur, annat än på ytan. Från demokratisynpunkt iakttar Johansson dessutom några tendenser som är viktiga att följa noggrant. Slår det t.ex. socialt snett när lärarens betydelse för strukturering av en arbetsuppgift försvinner och eleven måste skaffa sig ett mer reflekterande förhållningssätt till uppgiften? Innebär en ökad datoranvändning att det oundvikligen sker en maktförskjutning bland eleverna, så att "datanördarna" bland killarna gynnas medan tjejerna marginaliseras?

De fyra avslutande uppsatserna tar alla sin utgångspunkt i förhoppningar om att IT skall kunna levandegöra medborgarstyrelsen. Uttrycksformen såväl som tillgängligheten är vad som måste analyseras närmare, hävdar *Tomas Ohlin*. Hans kapitel andas en övertygad förväntan om att informationstekniken skall kunna intensifiera den politiska dialogen genom att erbjuda ett bättre sätt att ta reda på vad medborgarna anser. Ohlin är övertygad om att det finns ett intresse för medborgare att delta i, inte alla men de för vederbörande verkligt viktiga besluten. Det kan öka legitimiteten i de politiska besluten och därigenom "ha en positiv effekt på tillfredsställelsen över skattebeslutet". Han skisserar flera s.k. medborgarredskap som skulle kunna tjäna det syftet. Han menar att staten måste stödja den typ av infrastruktur som experiment t.ex. med elektroniska studiecirklar erfordrar.

1998 års allmänna val utmålades i förväg som det första IT-valet. I *Johan Martinssons* undersökning av hur det blev med den saken framkommer att endast ett fåtal riksdagsledamöter använde sig av hemsidor i valkampanjen men genom att det var personröstning kan deras relativa betydelse ändå inte uteslutas. Någon köns- eller åldersdiskriminering kan inte Martinsson finna. Däremot var det vanligare att Stockholmskandidaterna använde hemsidorna än kandidater från andra orter. De som redan hade höga listplaceringar använde hemsidor mest.

Författarens slutsats är att IT tycktes förstärka den befintliga elitens positioner på bekostnad av de resurssvågares inflytande. Ur väljarnas synvinkel – 200 000 besökte hemsidorna – blev därför presentationen av kandidaterna sned och skev. Obalansen förstärktes förmodligen av att partiernas allmänna attityd till personval färgade av sig på hur hemsidorna användes. När IT introducerades i den politiska kampanjverksamheten tenderade också bäraren av budskapet bli viktigare än innehållet. Var tionde hemsida innehöll ingen sakinformation alls. Den väljare som gick in där för att söka en

politik, fann ofta endast en politiker, förvisso inte sällan intresserad av att bygga upp en personlig relation.

Både *Agneta Ranerup* och *Joachim Åström* har intresserat sig för hur IT används av svenska kommuner. Ranerup jämför tre kommuner. De har haft flera syften med sin verksamhet men saknar i stort sett en strategi för vilka åtgärder som skulle behövas för att demokratimålen skulle kunna uppnås. Att t.ex. många medborgare men också många politiker saknat de mest basala tekniska förutsättningarna är naturligtvis förödande. Men när medborgarna själva får välja debattämnen kan det hetta till på nätet, som fallet blev i en kommundelningsfråga. Överlag är det ännu få som deltar. Sannolikt är deras inflytande den vägen ganska ringa.

Ranerup rekommenderar kommunerna att använda sig mer av det lokala föreningslivet för att bättre förankra nätverk och de elektroniska debattfora. Hon anser vidare att medborgarna skall få tillgång till ett öppet diskussionsforum utan någon styrning via kommunens hemsida. Hon hävdar slutligen att IT mer än att bli något eget vid sidan av allt det andra, måste göras till en del av de redan etablerade demokratiska strukturer om det ska bli intressant och effektivt att använda för såväl medborgare som förtroendevalda.

Joachim Åström inspireras av bl.a. Barbers demokratiteori och hävdar att IT-användningen avslöjar en mer eller mindre underförstådd demokratisyn. Betonar man exempelvis snabbheten, blir IT ett instrument för en folkopinions omvandling till beslut. Om man nöjer sig med en tunn demokrati där syftet är att minimera och effektivisera förvaltningen, erbjuder IT smarta vägar för information och service. Vill man däremot mångfaldiga möjligheter för samtal och kollektiv handling i en ”stark” demokratitradition blir möjligheterna till interaktion och diskussion det primära syftet med att lansera IT. Det är den tunna demokratisynen som dominerat de svenska försöken, liksom ofta varit fallet i utlandet.

Åström är också kritisk mot hur IT-politikens partnerskap förstärker såväl byråkratimakten som konsensuspolitiken i sina tre undersökningskommuner. Politikerna drar sig undan, tjänstemännen tar hand om det och medborgarna är så gott som utestängda från att delta i IT-utvecklingen. Det mönstret kännetecknar också IT-användningen. Om ingen annan vilja uttrycks och tillåts genom syra de nya projekten, är risken därför stor för att informationsutbudet ökar medan samtalsmöjligheterna försitts.

Barbers fråga pockar alltså på ett svar. Annorlunda uttryckt bör vi reflektera över vilka demokratifrågor som IT eventuellt är ett svar på.

Demokratiutredningens ledamöter har inte tagit ställning till uppsatsernas innehåll. Varje författare ansvarar själv för innehållet i sitt bidrag.

Erik Amnå
Huvudsekreterare

Noter

¹ I vår småskrift *Bör demokratin avnationaliseras?* (SOU 1999:11) behandlas den kosmopolitiska demokratin också av Robert A. Dahl, David Held och Saskia Sassen.

² Om skolans demokratiska utveckling handlar forskarvolym VI *Det unga folkstyret* (SOU 1999:93).

Innehåll

EN PLATS FÖR KOMMERS ELLER EN PLATS FÖR OSS? IT I DEMOKRATISKT LJUS.....	13
<i>Benjamin R. Barber</i>	
IT I DEMOKRATIN ELLER IT-DEMOKRATI. TEKNOLOGI OCH DEMOKRATISERING I HISTORISKT PERSPEKTIV.....	31
<i>Lars Ilshammar</i>	
I SPÄNNINGSFÄLTET MELLAN SOCIAL INTRESSEGEMENSKAP OCH GEOGRAFISK NÄRHET. FÖRSÄTTER IKT DEN GEOGRA- FISKT FÖRANKRADE DEMOKRATIN I KLÄM?	71
<i>Kajsa Ellegård</i>	
PLATSBUNDNA GEMENSKAPER MED VIRTUELLA KOPPLINGAR	103
<i>Elin Wihlborg</i>	
WWW.ONEWORLD.NET. INTERNET OCH DEN KOSMO- POLITISKA DEMOKRATIN	129
<i>Kajsa Klein</i>	
VIDGAR IT GAPET MELLAN GENERATIONERNA?	157
<i>Britt Östlund</i>	
SKOLA, IT OCH DEMOKRATI	183
<i>Magnus Johansson</i>	
SPRID MEDBORGARMAKTEN!	225
<i>Tomas Ohlin</i>	
IT-VALET? INTERNETS BETYDELSE FÖR VALKAM- PANJERNA	243
<i>Johan Martinsson</i>	
ELEKTRONISK DEBATT I KOMMUNAL POLITIK	285
<i>Agneta Ranerup</i>	

DIGITAL DEMOKRATI? IDÉER OCH STRATEGIER	
I LOKAL IT-POLITIK	317
<i>Joachim Åström</i>	
FÖRFATTARPRESANTATIONER.....	349

En plats för kommers eller en plats för oss?

IT i demokratiteoretiskt ljus

Benjamin R. Barber

För mig finns det ingen viktigare fråga än mötet mellan en av västvärldens äldsta styrformer, demokratin, och de nyaste teknikerna. Det är ett möte som är viktigt för oss alla. Vi står emellertid inför ett grundläggande hinder: de som vet mest om teknikerna verkar ofta vara de som vet minst om demokrati, och de som vet mycket om demokrati vet ofta nästan ingenting om teknik. Det är därför som jag i dag tänker tala om detta viktiga gap mellan teknik och demokrati.

Här på detta seminarium ställer vi oss frågan: ”vad kan detta nya medium, de nya teknikerna för telekommunikation, göra för demokratin?” Finns det något sådant som ”tele-demokrati”? Om så är, återstår frågan ”tele-vilken-slags-demokrati”? Vilket slags demokrati talar vi om? Vi använder begreppet ”demokrati” som om vi alla förstod det, som om det hade en för oss alla gemensam betydelse. Faktum är emellertid, att det finns många olika former av demokrati. Några av dem kan dra stor nytta av den nya tekniken, andra kanske ingen alls. Innan vi kan ta itu med frågan om hur de nya teknikerna påverkar demokratin, måste vi därför tala om de olika slagen av demokrati. Svaret på frågan om ”hur påverkar tekniken demokratin?” är beroende av demokratins art och karaktär. Men innan jag kommer till de problem som frågan aktualiserar, vill jag göra fyra reservationer – utfärda fyra varningar – i fråga om teknikens mer allmänna problem. När det gäller den gör vi nämligen också ofta antaganden som inte nödvändigtvis delas av alla.

Fyra varningar

För det första, vill jag göra klart att jag inte tror att tekniken är styrande. Jag tror inte att tekniken som sådan medför bestämda förutsättningar eller givna konsekvenser. Jag menar att vi på det hela taget historiskt kan bevisa att tekniken oftare avspeglar det samhälle inom vilket den växer fram, än bestämmer och formar det samhället.

Västerländska liberaler tycker om att hävda att krutet på 1400-talet hjälpte till att demokratisera västerlandet eftersom det bröt ner hierarkiska, feodala kulturer och den medeltida aristokratins militära förmåga. Vi vet emellertid att i Kina, där krutet uppfanns, förstärkte det tyrannernas välde. Vi kan ta ett annat exempel: förbränningsmotorn och elektriciteten har haft radikalt skilda effekter på transportsystemen i Europa och i Amerika. I USA förde elektriciteten med sig personbilen, framväxten av förorterna och en decentralisering av vår kultur. I Europa ledde den till att starka offentliga transportsystem utvecklades och till en förstärkning av städerna. Samma teknik fick olika konsekvenser som svar på de skilda kulturer i vilka den tillämpades. Detsamma gäller troligen också för ny teknik. Om vi lever i ett demokratiskt samhälle som är civiliserat, kulturellt och förankrat i utbildning, kan ny teknik användas till förmån för demokrati, civil diskurs, konst och pedagogik. Men om vårt samhälle i första hand är kommersiellt, privat, materiellt och ett konsumtions-samhälle, blir också tekniken kommersiell, privat, materiell och konsumtionsinriktad. Tekniken räddar oss inte från oss själva; den visar oss vår spegelbild.

Den andra varningen som vi måste ha i minnet, är att de nya tekniker vi talar om här – IT (informationsteknik), digital teknik, dator teknik och Internet – är långt ifrån universella. Eftersom vi själva har tillgång till dem är det lätt att överskatta deras genomslag över världen och därför också övervärdera deras omedelbara effekter. Största delen av världen domineras fortfarande av traditionella media. För de flesta människor är det fortfarande dagstidningar, radio, TV och regeringspropaganda som utgör ramarna för informationen i deras liv. För dem avgörs frågorna om demokrati och tyranni, censur och det fria ordet mer av radio och TV och dagstidningar än av de nya medierna.

Vi som är anhängare av ny teknik talar gärna om konvergens. Konvergenta multimedia där TV-skärmarna, datorerna och Internet knyts samman i ett enda, flytande, interaktivt system. Men den konvergens är fortfarande långt borta och vi kan inte ens vara säkra på att den kommer att bli verklighet. I USA, när jag växte upp på 1950-

talet, skapade ingenjörerna sin egen teori om konvergens i hemmen, konvergens i köken. Teknikerna i Amerika tänkte sig att det skulle gå att bygga ihop en ugn, en brödrost, en mixer, en potatisskalare och en kaffebyggare i en och samma apparat. I verkligheten visade det sig att kvinnorna som arbetade i köken föredrog att ha olika apparater för olika uppgifter och det blev aldrig någon konvergens i köken i USA, och inte heller i några andra delar av världen. Det är möjligt att vi kommer att säga nej till konvergens i dagens elektroniska värld också. Det kan visa sig att vi föredrar att ha en skärm för underhållning, en annan som vi arbetar med och ytterligare en för att tala med andra människor på. Det blir kanske så, att ingenjörernas dröm om en enda skärm, där flera olika apparater konvergerar, förblir ett ingenjörernas fantasifoster.

En opinionsundersökning som nyligen gjordes av Pew Center rörande media, visade att över 40 % av amerikanerna nu har tillgång till Internet. Undersökningen tog emellertid ingen hänsyn till att minst 5 % av alla amerikaner fortfarande inte har telefon och alltså inte kan delta i sådana undersökningar! Den "gamla" telefontekniken är ännu inte universell, internettekniken är det ännu mindre. Vi, de privilegierade, rör oss på teknikens yttersta frontlinje, men många andra är långt bakom den. I Skandinavien, Finland och här i Sverige, har mobiltelefoner och datorer fått större genomslag än i de flesta andra samhällen. Samtidigt finns det länder i Afrika och Asien där dessa apparater inte slagit igenom alls – även om människor i vissa områden på de kontinenterna kan hoppa bock över dagens teknologi och landa i morgondagens.

Den tredje varningen gäller det man kallar för "spektrumöverflöd". Vi tenderar att tro att eftersom ny teknik öppnar upp ett brett fält av kommunikationskanaler, är den gamla oron över begränsade sändningsspektra föråldrad. I USA var det det begränsade sändningsspektrat som i början av århundradet rättfärdigade regleringen av radio och senare av TV. Men spektrumöverflöd, både genom bredare band och annan teknik (laseroptiksatelliter) garanterar inte pluralism i utbud och innehåll. Vi har fler och fler kanaler för att visa ett mer och mer begränsat innehåll eftersom ägandet koncentreras och blir mer monopolistiskt.

När jag först kom till Europa på 1950-talet fanns bara en handfull radio- och TV-kanaler i varje land men, uppriktigt sagt, jag fann större variation då, på två eller tre kanaler, än jag gör i dag på de 50 eller 100 kanaler som står till buds genom sådana satellit- och kabelnät som Sky Television. Att tro att det blir ett mer varierat innehåll

bara därför att det finns fler kanaler, är inget annat än ett kategorifel.

Den sista varningen handlar om vad jag vill kalla ”generationsfelslutet”, som har förekommit alltsedan teknikhistoriens begynnelse. De som skapar ny teknik knyter den till alla de uppfattningar, värderingar och fördomar som de tillskansat sig under användningen av den gamla teknik som de växte upp med. Och de gör antaganden om den nya tekniken utifrån sina erfarenheter av den gamla. Mina kollegor, som utbildades i bibliotek och arkiv fulla av böcker och tidskrifter, anser att Internet är ett underbart forskningsredskap. För dem är Internet ett surrogatbibliotek, en ersättning för referenssystem. Naturligtvis antar de också att detta är det främsta syftet med Internet. Men våra barn och barnbarn, som vuxit upp i en bildrik TV- och internetkultur, har föga erfarenhet av böcker och bibliotek och kommer att betrakta den nya tekniken med en annan uppsättning förväntningar. De kanske aldrig lär sig att använda nätet som referensredskap eftersom de aldrig lärt sig använda referenser. Generationsfelslutet hindrar oss från att se detta.

Vi har vuxit upp i en textbaserad, ordbaserad kultur och därför betraktar vi naturligtvis Internet som en plats för användning av ord, av text. Men våra barn och barnbarn, som växte upp i en TV-värld full av bilder, kan komma att betrakta webben i första hand som en källa till bilder och vägra använda den för att rulla fram texter – som, när allt kommer omkring, är en tämligen primitiv användning av den nya tekniken. Om Internet inte är något mer än en trimmad turbo-telegraf, kommer det knappast att förändra oss. Men Internet är helt uppenbart mycket mer än så. Vår generation har faktiskt utformat en teknik vars konsekvenser vi inte kan förutse, därför att de som använder den inte vuxit upp i samma kultur som vi.

Demokratins olika varianter

Mot bakgrund av de fyra varningar jag fört fram, vill jag nu komma till kärnan i vår diskussion: förhållandet mellan demokrati och teknik. Den avgörande punkten är naturligtvis att det inte finns något sådant som blott och bart ”demokrati”, det finns skilda former av demokrati, konkurrerande demokratiteorier; direktdemokrati och indirekt demokrati, representativ demokrati och populistisk demokrati, folkomröstningsdemokrati och stark demokrati. Vilken slags demokrati är det vi talar om, när vi är oroad över teknikens effekter

på den? Det kan vara så att uppfinningar som gynnar en slags demokrati är skadliga för en annan.

Jag har förstått att den representativa demokratin i Sverige – vad jag vill kalla ”tunn demokrati”, lett till att många svenska medborgare känner sig alltmer främmande för den politiska processen. Eftersom de professionella politikerna i välfärdsstaten sköter sitt uppdrag så bra, känner sig de vanliga medborgarna privatiserade och ägnar sig åt sina egna affärer. En tidigare talare diskuterade representativ demokrati på ett sätt som ger en idé om varför människor tycker att det inte alls är särskilt demokratiskt att välja representanter. En gång om året är väljaren fri, han och hon röstar och går sedan hem till sitt. Under resten av året lever man privat, som konsument eller kund och låter de valda representanterna sköta regerandet. Det är ”tunn demokrati”, en färglös och urvattnad form av demokrati, även om den naturligtvis är bättre än ingen demokrati alls. Men passiviteten i den kan korrumpas och undergräva deltagande och engagemang från medborgarnas sida. Röstandet kan definiera demokratin i ”tunn” mening, men att rösta är den demokratiska medborgarens minst betydelsefulla handling. Att rösta, skrev Robert Michels, är att lägga sin frihet i urnan tillsammans med röstsedeln, att överlämna sin frihet till den person man röstar för, som sedan regerar på dina vägnar. En aktiv demokrati kräver aktiva medborgare som bryr sig om sina bostadsområden, städer, skolor och kyrkor.

Demokrati handlar inte bara om att välja de styrande, utan om att vi ska styra själva, åtminstone i någon mån, åtminstone någon del av tiden, åtminstone i några frågor. Det är vad jag beskrivit som ”stark demokrati”. Jag vill påstå att dessa två slag av demokrati, svag och stark, representativ och direkt, ställer mycket olika krav och kan gynnas eller missgynnas av de nya teknikerna beroende på hur de används. Dessutom finns det fler än bara dessa två varianter av demokrati: vi kan också tala om folkomröstningsdemokrati – ett system där ett enda parti och/eller en stark ledare får sitt auktoritära styre bekräftat genom folkomröstningar. Ta som exempel Mussolinis Italien eller Peronistjuntorna i Latinamerika. Flera andra slag av demokrati är också tänkbara och i takt med att de demokratiska varianterna blir fler, blir deras förhållande till teknik alltmer komplicerat.

För vår diskussion här i dag, kan vi begränsa oss till representativ och stark demokrati, med några referenser till folkomröstningsdemokrati, och försöka mäta vilka effekter de nya medias specifika karaktär, i synnerhet datorbaserad digital kommunikation av det

slag som finns på World Wide Web och Internet, kan ha på dem. Låt mig först ta upp sju eller åtta tänkbara kännetecken på tekniken och sedan behandla vart och ett av dem i förhållande till de olika demokratimodellerna, så att vi kan börja se vilka olika effekter tekniken kan ha beroende på vilket slags demokrati vi talar om.

Här är en lista på kännetecken på de nya teknikerna: hastighet (den nya, digitaliserade, datorbaserade tekniken är snabb); enkelhet eller enkelspårighet (den nya tekniken kan bli begränsande, binär); avskildhet (den nya tekniken kan isolera och splittra oss); bildlighet (den nya tekniken prioriterar bild och ljud framför text, även om den i dag i huvudsak är textbaserad); horisontalitet (den nya tekniken erbjuder ett horisontellt kommunikationsmedel, punkt till punkt snarare än vertikalt); informatoriskt (den nya tekniken prioriterar rådata, information framför kunskap); segmentering (den nya tekniken splittrar upp publiken i segment, delar och grupper, i stället för att samla dem på nations- eller samhällsnivå, som de traditionella radiosändningarna en gång gjorde.).

Vi skulle kunna visa de komplexa relationer som skapas i interaktionen mellan de tre slagen av demokrati och dessa sju kännetecken för den nya tekniken på ett rutnät, 3x8. Men kanske skulle det snarare bli överväldigande än underlätta vår förståelse, även om det skulle klargöra det komplexa samspelet mellan olika faktorer. Jag kommer att begränsa mig till att kort kommentera var och en av de sju kännetecknen i förhållande till minst en eller två slags demokrati.

Teknologins dygder – demokratis synder?

Låt mig börja med det som är den elektroniska teknikens främsta dygd – och synd – dvs. snabbheten. Med datorkommunikationen arbetar vi med ljusets hastighet. När den amerikanska revolutionen pågick, tog det sex veckor att skicka nyheter tillbaka till England och Kronans svar tog ytterligare sex veckor på sig för att nå Amerika; allt som allt en tremånaders rundtur. Amerika uppnådde sitt oberoende delvis på grund av de långsamma kommunikationerna, för om rapporteringen varit snabb, hade britterna kanske kunnat bemöta upproret mer effektivt än de gjorde, och troligen ”räddat” sin koloni.

I dag har vi nära nog samtidig kunskap om pågående händelser – nyhetscykeln mäts i minuter snarare än dagar och veckor. Datorerna medger omedelbar kommunikation. Men är *snabbhet* lämplig för alla

mänskliga aktiviteter? För kulturen? För läskunnigheten? För demokratiskt beslutsfattande? När det gäller samrådsdemokrati (deliberative democracy), är kommandot ”sakta ner!”. Demokratins utmaning i elektronikåldern är att införa ”fartgupp” på de elektroniska motorvägarna (fartgupp är gupp eller hinder som byggs på lokala vägar för att trafiken ska sakta ner). Demokrati tar tid, kräver tålamod, samråd, tänkande, omprövning. Det är därför som parlamentariska procedurer ofta kräver att lagförslag ska behandlas vid flera tillfällen innan de godkänns. Syftet är att det ska krävas tid för tänkande och omprövning så att förhastade åtgärder motverkas. Rum för chat på nätet inbjuder till ”snabbtänkande”, ofta detsamma som att uttrycka öppna fördomar och illa genomtänkta uppfattningar. (Det är därför som Walt Whitman Center vid Rutgers University håller på att utveckla en reflekterande, självstyrande webbsida för samhällelig och politisk debatt, kallad ”Civic Exchange”.)

Den nya tekniken kan alltså betraktas som ”fartvänlig”, medan demokratin kräver diskussion och tålamod. Tekniken stöder omedelbara opinionsundersökningar och elitistisk manipulering av ett slag som kan förstärka folkomröstningsdemokrati, men som undergräver andra, mer participativa och reflekterande former av demokrati. I manipulativa folkomröstningar är det bra att kunna tvinga människor att rösta snabbt, innan de hinner tänka. I en stark demokrati vill vi att människor ska tänka, och tänka igen, och tänka ytterligare en gång, så att de kan komma fram till fasta, välgrundade beslut. Att ställa tekniken i samrådets tjänst är emellertid att gå emot dess definitionsmässiga karaktär. Tekniken säger ”Skynda på!” medan demokratin säger ”Sakta ner!”.

Digitala medias andra kännetecken, som är av betydelse för demokratin, är teknikens tendens till *begränsande enkelhet* – till binär dualism som, i politiska termer, underlättar representativ demokrati med ja- eller nej-röster och val mellan två alternativ. Denna förkärlek för dualism är emellertid ett problem för stark demokrati, som kräver val mellan flera alternativ, med de komplikationer som sådana avgöranden medför. Här söker vi gemensamma ståndpunkter mellan två motsatta alternativ i stället för ett starkt val mellan dem. Nyans, komplexitet och gemensamma ståndpunkter är målet för stark demokrati; digitaliserade media bidrar inte nödvändigtvis till att det målet nås.

Det tredje kännetecknet för den nya tekniken är tendensen att *dela upp, isolera och splittra människor*. Vårt sätt att hantera cyberrymden är med nödvändighet avskilt. Vi sitter framför tangentbord och skärmar och umgås med världen endast i virtuell form; våra

kroppar svävar fritt. Många anhängare av Internet hävdar att cyberrymden skapar nya, virtuella samhällsformer (jag kommer strax till det). Men faktum är att vi rör oss i cyberrymden med hjälp av ett verktyg som är avskilt. På amerikanska universitet faller studenterna i ökande utsträckning ut ur det sociala livet, samhället och skolaktiviteterna och sitter ensamma framför datorn. Vissa rumskamrater har börjat samtala över nätet, som om de bodde i olika länder i stället för att tala med varandra i samma rum. Datorröstning skulle underlätta medverkan i den politiska processen, men på värsta tänkbara sätt – i ett ensamt, avskilt rum där det inte finns någon anledning att ta hänsyn till andra eller andras gemensamma bästa. J.S. Mills och många andra demokrater har hävdat att beslutsfattandet, för att vara möjligt, måste vara offentligt. (Mills var till och med motståndare till slutna omröstning av det skälet, och betonade att det bara var uppfattningar som kunde försvaras offentligt som också kunde uttryckas i en röstning!) Ändå finns det inget privatare utrymme än cyberrymden. När medborgarna röstar, måste och behöver de befinna sig tillsammans med andra medborgare i en offentlig lokal eller vallokal.

Avskildhetens effekter på röstningen är lätta att se i amerikanska val. Där svarta kandidater ställer upp i vita distrikt, får de svarta regelbundet 15 % fler röster i opinionsundersökningarna än i det faktiska valet. Varför? Därför att när opinionsundersökarna frågar dig ”Kommer du att stödja den här (svarta) kandidaten” döljer du dina eventuella fördomar och svarar ”ja”, eller ”troligen”, eller ”kanske”, även om du privat är bigott och det inte finns någon chans att du faktiskt kommer att rösta så som du svarar, när du väl står i båset. Om människor vore tvungna att rösta offentligt, skulle de kanske rösta mer i enlighet med vad opinionsundersökningarna visar, eftersom de skulle vara tvungna att antingen försvara sina fördomar offentligt (knappast troligt!) eller åsidosätta dem. Kontaktytans avskildhet är därför ett problem för samråds- (deliberative) demokrati. Det kan öka antalet röstande – och i Västerlandet (och här i Sverige) där valdeltagandet är på snabb nedgång, förefaller det vara något positivt. Men att öka antalet genom att sänka kvaliteten och innebörden i deltagandet är av begränsat värde. Att bara få människor att gå till valurnorna, så att en svensk demokratikommitté kan skryta med att Sverige på nytt blivit en fullfjädrad demokrati (med kanske 85 % röstande jämfört med 50 % på andra håll i västvärlden), har liten betydelse för demokratin, om röstandet inte är övertänkt, ansvarsmedvetet och aktivt.

Även om röstning hemma, elektroniskt och digitalt, höjer siffrorna på valdeltagande, måste man alltså fråga sig om detta stärker eller utarmar den svenska demokratis kvalitet. Det är inte detsamma som att säga att vi inte kan använda den nya tekniken på sätt som tvingar människor att försvara och motivera sina ställningstaganden. Men det blir möjligt bara om vi kommer bort från röstningen som ett enkelt klick på en ja- eller nejknapp på datorskärmen, för att uttrycka en ogenomtänkt privat fördöm. Från att ena stunden välja mellan musikspår på en MTV-webbsida – tittar du på Madonna eller Garth Brooks? – och i nästa besluta om vi ska bomba Serbien tillbaka till stenåldern – eller inte! Att flytta runt mellan val och dagordningar som ibland saknar betydelse och är helt privata och andra gånger har enorma konsekvenser och är offentliga, kan inte vara ett lämpligt sätt att söka få till stånd demokratiskt beslutsfattande.

De entusiastiska anhängarna av de nya teknikerna kan väntas bemöta det här argumentet genom att insistera på vad de betraktar som cyberrymdens icke-individuella potential – cybersamhället. ”Men det finns ju”, kan de säga, ”nya samhällsformer som inte längre begränsar sig till bostadskvarter eller etnisk grupp, som skär tvärs igenom nationer och folk.” De tror att cybersamhället är nästa demokratiska gränsländ. Och den nya tekniken kan faktiskt också ha en viss potential för att överbrygga tid och rum på sätt som slutligen överskrider Aristoteles definition av samhället som ett geografiskt område som du kan genomkorsa på en enda dag. Sökandet efter transnationella demokratiska institutioner, som kan hantera transnationella ekonomiska system som dominerar jorden, är avgörande för demokratis överlevnad in i det nya millenniet. Marknaden har globaliserats medan demokratiska institutioner och det civila samhället har förblivit nationellt och lokalt. Det är ingen tvekan om att Internet öppnar möjligheter för transnationell medborgerlig kommunikation och utveckling av virtuella internationella samhällen. Grupper som CIVICUS och CIVITAS har redan tagit nätet i bruk för sina egna syften. Men innan vi förlorar oss i entusiasm måste vi emellertid noga granska vad ett virtuellt samhälle faktiskt är – om det alls existerar! De flesta virtuella samhällen som skapats på Internet är snävt avgränsade intressegemenskaper. I själva verket är de speciella intressegrupper som består av människor som har en gemensam hobby eller likartade identiteter eller samma politiska åsikter. Demokrati är en politik som handlar om skillnader – ett sätt att förhandla med och umgås med levande människor som skiljer sig från oss. Nätet skapar samhällen med en gemensam identitet, där skillnaderna kan undvikas.

Montana-milisen, islamiska Jihad och den nynazistiska rörelsen (för att bara nämna tre exempel) har alla använt Internet för att skapa något liknande transnationella samhällen, men de representerar knappast vad demokrater skulle betrakta som idealiska virtuella samhällen! Jag tror att nätet kan duplicera, vidga och förstärka samhällen som *redan skapats i fysisk mening*, men inte skapa nya samhällen av ingenting. Vår konferens i dag i den reella fysiska platsen Stockholm, med människor som är medborgare i Sverige och politiska ledare, skulle ha kunnat hållas på Internet. Varför envisades kvinnor och män, som tror på de nya teknikernas välsignelser, med att samlas fysiskt? Det hade ju gått mycket lättare, och varit mycket billigare, att samlas virtuellt. Svaret är naturligtvis att vi, precis som andra kvinnor och män, mycket väl vet att ett formellt, anonymt, virtuellt samtal mellan avskilda personer som sitter framför var sin skärm inte kan ersätta ett möte där vi sitter bredvid varandra, kan avläsa varandras ansiktsuttryck, dricka kaffe och en öl tillsammans och kanske också bryta bröd. Vi kan kanske så småningom *återskapa* denna levande gemenskap i virtuell form, men vi kan inte *skapa* den på så vis. Om detta gäller en akademisk konferens, gäller det i ännu högre grad för en demokratisk gemenskap.

Låt mig nu säga något om *bildernas effekt* på demokratin. De nya teknikerna kan fortfarande tyckas handla om ord (scrolla text) men åtminstone potentiellt gör de inte det. Visserligen är det sant att du, om du kom med rymdskepp i dag från Mars, kanske Alpha Centauri, och tog en ordentlig titt på Internet, kanske skulle förledas att utropa:

De här människorna har inte utvecklats alls, sedan bibelns dagar! Hur kommer det sig att *Ordet* fortfarande styr här? Med alla deras teknologiska framsteg fortsätter de att leva i en civilisation som bygger på Ordet. Till och med deras mest avancerade teknik utgår från text.

Det är sant att det tar timmar att ladda ner bilder och att ord fortfarande är den mest gångbara valutan på Internet. Det är emellertid bara en fråga om teknisk eftersläpning. Nätet är snabbare och blir snabbare. Videoåtergivning är framtiden, eftersom digital information och pixlade skärmar är byggda för bilder och inte för ord. Dessutom är den generation som i dag utbildas i datoranvändning en generation som vuxit upp med television, en bilddränk generation som föredrar "rörliga bilder" (film eller bio) framför statiska bokstäver och ord. Och så snart som tekniken klarar hastigheten, kommer informationsflödet att bli bildligt och inte textuellt. En dataskärm är helt enkelt ett förskräckligt dåligt medium för att

återge text (en bok är i det avseende tekniskt sett överlägsen; flexibel, bärbar, estetiskt tilltalande). En skärm är emellertid ett utomordentligt medium att visa rörliga bilder på och så snart det är tekniskt möjligt, är bilder det som kommer att visas på den. Nu kommer den demokratiska frågan: är det troligt att övergången från ett ordbaserat medium till ett bildbaserat medium kommer att gynna eller undergräva demokratin? Frodas demokratin med hjälp av ord eller bilder?

Det finns givetvis inget enkelt svar på den frågan. Vissa, bland dem konstnärerna, kommer att säga att bilder kan vara sannare och mindre bedrägliga än ord. Men jag vill hävda att demokrati med nödvändighet börjar som en ordens politik, ställd mot maktens politik och känslornas politik. Det är argumentens politik och löftenas, och såväl argument som löften kräver ord. Det var därför som Aristoteles trodde att "logos" (ord) var själva essensen både i människor och i politik. Vår egen politik har sina rötter i ett samhällskontrakt och det samhällskontraktet är beroende av tillförlitligheten och integriteten i löftesgivningen. Löftesgivningen beror i sin tur på ordens helighet. Vi lovar inte med bilder. En ed är en signatur, att ge sitt "ord". I de amerikanska stads kärnornas getton begriper dagens svarta ungdomar – gängmedlemmarna – detta alldeles utmärkt. När de lovar något säger de "Word, man, Word!".

Sambandet mellan tidig demokrati och den protestantiska reformationen och uppfinningen av de lösa typerna och följderna av det i form av en bibel som kunde läsas av alla, är historiska bevis på dessa påståenden. Och det kanske är så att övergången från en ordens civilisation till en de rörliga bildernas civilisation inleder en tid av utarmning av demokratiska institutioner. En sådan civilisation är utan tvivel sämre ägnad att upprätthålla löftesgivning och ett socialt kontrakt, eller den typ av diskurs som gör demokratin möjlig.

Vi kan erinra oss hur amerikansk utrikespolitik på Afrikas horn kraftigt påverkades av en enda bild, bilden av en död amerikansk soldat i Somalia, som släpades naken längs marken sedan hans helikopter skjutits ner av en lokal krigsherre. Ett enda fotografi ledde till att Amerika drog sig tillbaka från militära åtaganden i Afrika och så småningom på alla andra håll i världen. Sedan dess har Amerika varit mycket motvilligt i fråga om att sätta in sina trupper. Det finns viktiga argument för och emot amerikanska militära insatser utomlands, men de argumenten kan inte på ett intelligent sätt framföras genom valda bilder. Bildvärlden håller i själva verket på att bli allt mindre tillförlitlig, i takt med att digital teknik underlättar manipulation via specialeffekter (morphing) och digital rekonstruktion av

bilder. Det som Steven Spielberg kan göra i sina magiska bildverkstäder, kan i allt högre utsträckning göras av varje någorlunda kunnig Internetanvändare. Vi vet att Internet i dag redan blivit en plats för rykten och skvaller och felinformation, med bilder som hantearats och manipulerats för speciella syften. Detta kommer knappast att bli bättre i framtiden.

Den nya tekniken kännetecknas också av att den är *lateral* till sin natur. Den erbjuder direkt, punkt-till-punkt-samspel som utesluter mellanhänder och hierarkisk övervakning. Den tillåter oss att tala med varandra och inte bara till våra lärare och herrar. Potentiellt gynnar detta kännetecknet direktdemokrati mycket bra (och av samma skäl hotar det representativ demokrati). Politikerna kan protestera: "Det sista vi vill är att medborgarna ska prata med varandra! Låt dem tala till oss, och *vi* ska tala till deras med-medborgare, å deras vägnar!" Om de möjligheter till horisontell kommunikation som Internet erbjuder gynnar direktdemokrati, är de av samma skäl till mindre nytta för samråds- (deliberative) demokrati. Omedelbarhet är en demokratisk dygd, men också en demokratisk synd, eftersom omedelbar kommunikation är odisciplinerad konversation, fördomsfull konversation, privat konversation, polariserande och improduktiv konversation. Överläggningar har traditionellt krävt medverkan från förmedlare, auktoritära ledare, moderatorer, utgivare eller utbildare. Om överläggningarna lämnas åt sig själva, urartar samtalet till svammel och deltagarna till en mobb.

"Pratradio" (där lyssnarna ringer in och deltar i pågående politiska debatter som leds av högröstade och ytterst rabiata politiska anhängare) är en varning. Den kallar sig själv "demokratisk" men uppmuntrar i själva verket till överdrifter, söndring, ogenomtänkta påståenden och dumhet. Det direkta utbytet av våldsamma fördomar tillför inte samtalet någonting och ännu mindre gynnar det demokratin. I pratradio ropar och skriker människor och de orerar vitt och brett och ställer fördom mot fördom. De ägnar sig åt hatfyllda litanior och lär sig knappast något nytt (eller något över huvud taget). De förändras aldrig eller växer inte i empatisk förmåga att ta till sig en bredare förståelse av sitt upplysta egenintresse. De bara befäster sina egna fördomar.

Jag har besökt ett antal s.k. politiska "chatrum" på Internet och de börjar låta skrämmande likt pratradio. Människor förstärker fördomar, talar nedsättande om andra, förhindrar förståelse och gemensamma utgångspunkter och kriminaliserar skillnader. Internets sedesamma förpliktelse till direkt lateral konversation blir dess största synd och öppnar nätet för farorna som kommer av vandalism

i diskursen, befästa fördomar och människor som vägrar att lära, vägrar att lyssna och vägrar att växa. På praträadio och Internet behövs inte större yttrandefrihet och mer prat, utan mer tankfull tystnad och lyssnande. Demokratin behöver "lyssnarradio" och "lyssnarrum" på nätet. I tidningar och tidskrifter, klassrum och rum för lärande, finns det någon som tar ansvar för att lära ut och förmedla, vägleda och övervaka. Information förmedlas och kan växa till kunskap och kanske till och med till visdom. Det kan bara ske på nätet om man kringgår dess horisontella dygd (också på CIVIC EXCHANGE, experimenterar vi med ett *självstyrt* program som tillåter medling från deltagarnas sida och moderation inifrån gemenskapen).

I de fria städerna i New England disciplinerades medborgarnas direkta medverkan i stadsråden genom tekniker för samråd som omfattade en "stadsmoderator", kunnig i interaktiv kommunikation. Hans uppgift var att hålla diskussionen öppen, relevant, produktiv och rättvis. Han kunde ingripa i debatten för att säga: "Herr Jones, för högljutt!", "fröken Smith, ni lyssnar inte på vad han säger" eller "Herr Garvey, ni har redan pratat tre gånger och säger samma sak varje gång. Det räcker. Jag ger ordet till fru Watson som inte haft möjlighet att tala än – vill ni fortfarande säga något, fru Watson?" Att vägleda och leda en diskussion, att göra den produktiv, att tvinga människor att lyssna till varandra, det var stadsmoderatorns mål, på samma sätt som de är en god klasslärarens mål eller, för den delen, en god utgivarens mål. En god lärare arbetar för att uppmuntra de tysta att tala, för att få de som talar lite men kan mycket att tala mer, och för att få de som talar för mycket och ofta med alltför lite kunskap (pojkar?!), att tala mindre och lyssna mer. Sådana lärare skulle aldrig samla alla barnen i ett klassrum och säga "Lär er nu, sätt igång och lär er." Varför tror vi då att demokrati bara handlar om att samla medborgarna till ett möte och säga åt dem "sätt igång, tala, argumentera, rösta"? På 1960-talet var det just vad progressiva människor försökte i sina fria skolor och fria universitet och det skapade kaos snarare än demokrati. Undervisning och lärande kräver moderation och förmedling och en övertänkt, stark, demokratisk diskurs kräver samma saker. Vilken är då den nya teknikens relation med tillförsel av ändlös information? Vi talar lätt om IT (informationsteknik) och skryter om "informationssamhället" som om information vore ett självklart, nyttigt redskap. Men, vad är egentligen information? Det är råa, direkta, osmälta data ... meningslöst nonsens. Information är vad det nyfödda barnet får – slumpartade ljud och vyer som det inte kan skapa någon mening i. Den mänsk-

liga civilisationen och det mänskliga intellektet har varit beroende – *inte* av information – utan av att kunna skapa mening av informationen, av att omvandla information till kunskap och (vid sällsynta tillfällen) av att kunna omvandla kunskap till visdom. Det är bara den slutprodukten – visdom – som är till nytta för vår kultur, vår utbildning och vår demokrati. Ändå har vi tillåtit oss att tro, att dygden ligger i ett flöde av information och att vi, så länge vi har tillräckligt med data, kan skapa ett utbildat samhälle och en livsduglig demokrati. Problemet med vårt samhälle är inte att det råder brist på information, eller att tillgången till information är för begränsad. Problemet är att vi har för mycket information som vi kan skapa alltför lite mening i. Vi dränks redan i information och ändå får vi nu höra ”Vår nya nätteknik kan ge er ännu mer information!”

Välsignelse eller förbannelse?

Skolorna i USA håller på att viras in i kablar. Barn som inte ens kan läsa en bok har nu tillgång till alla bibliotek i hela världen. Till vilken hjälp kommer nu detta att vara för ungdomar som saknar förmågan att söka, inte kan läsa och inte kan skilja mellan vad som är relevant och inte? Inte kan skilja mellan sant och falskt? Det skulle kanske vara en välsignelse för de barnen om man kapade alla kablar och klippte av alla ledningar och bad dem läsa en bok, en enda bok, och förstå den. Vi har övertygat oss själva om att tillgång och kvantitet är viktigare än kvalitet, att information är detsamma som kunskap och att kunskap är detsamma som visdom. Detta kan absolut inte gynna en demokrati som är beroende av utbildade och visa medborgare, snarare än av människor som simmar i ett hav av ofiltrerad rå information.

Bristerna i våra skolor handlar inte om brist på information utan om brist på kunskap, brist på kritiskt tänkande. Vi borde döpa om vårt ämne, från informationsteknologi till kunskapsteknologi. Det skulle finnas mycket mindre av det och det som finns skulle vara av mycket större värde. Vi skulle ha mindre att tala om, men vi skulle ha ett mer realistiskt ämne och ett ämne som är mer relevant för demokratin och likaså för kulturen.

Slutligen, ett kännetecken på de nya teknikerna är att de tenderar till *segmentering* och splittring. Det är inte längre frågan om utsändningar till vida kretsar, vi ”snävsänder” och utvecklar speciella innehåll och speciella kanaler för speciella åhörare. Med växande antal ledningar, webbsidor och mediakanaler blir det mindre av allmän och generell kommunikation till amerikaner eller svenskar eller européer som samhällen, och mer av specialiserade och smalare utsändningar till specifika grupper, som organiserats kring specifika

intressen. Om vi skulle anta att demokrati är beroende av ett samhälle, oavsett om det är ett bysamhälle, ett nationellt samhälle eller ett globalt samhälle, kan den här segmenteringseffekten bara betraktas som samhällsförstörande. Och när den förstör samhället kan den mycket väl samtidigt förstöra möjligheterna till demokratiskt självstyre genom att dela upp oss i grupper och särintressen utan någon grund som är gemensam för oss alla.

Det finns något djupt solipsistiskt, djupt självupptaget, i tanken på "åt var och en, en egen webbsida". Eftersom det går att göra, så gör vi det. Jag tänker mig en värld där alla sitter och tittar på sin egen webbsida utan att någonsin tala med någon annan. Visserligen vill vi inte att Sveriges televisionens kanal 1 ska vara den enda som hela svenska folket ser: alltför mycket koncentration, monopol, ensidiga uppfattningar – alltför mycket kontroll. Men vill vi ha en värld som är så segmenterad att alla har var sin kanal, sin egen privata webbsida? Privata webbsidor kan också skapa en farlig illusion av jämställdhet. Min sida och Disney's gör oss jämställda. Mina sidor och Bill Gates portal – vad är det för skillnad? Makten ligger inte i att kunna uttrycka sig själv, utan i att få andra att lyssna. Och det i sin tur förutsätter tillgång till resurser och där finns det ingen jämställdhet alls. Disney kan få människor att se på sina produkter på ett sätt som du aldrig kan använda för att dra folk till din hemsida. Det finns ingen jämställdhet i Internets reala ekonomi, men det finns en illusion av jämställdhet.

Det finns, naturligtvis, en motsättning i den nya teknikens tendens till segmentering, eller uppsplittring. Medan distributionen är fragmenterad, är ägandet till mjukvaran monopolistiskt och tenderar att vara både likriktande och kommersialiserande. Det har skett en påtaglig "gallerisering" av cyberrymden som har gjort att "dot.com" blivit mycket viktigare än "doc.org" eller "dot.edu". Nästan en fjärdedel av trafiken på nätet går till pornografi, medan en stor del av resten är kommersiell. Nätets "drag"-dygder ersätts av högtryckande "skjut"-teknik för hård marknadsföring. Fri tillgång till nätet, liksom fri hårdvara (inkl. datorer), finns att få för dem som vill leva med ändlös reklam på skärmen. Man frågar sig om den svenska lutherska kyrkan har funderat på att sälja annonser i sina sångböcker och på kyrkornas rena vita väggar. De skulle förmodligen kunna finansiera växande församlingar om de gjorde det. Men en värld där allting är till salu, är inte en värld som är gästfri mot demokrati. Den underbara nya tekniken kan mycket snabbt bli ytterligare en faktor som förstärker ett gammalt, kommersiellt konsumtionssamhälle. Det bara ökar det tryck som pengar, handel och monopol redan ut-

övar på demokratin krafter och utsätter den för demokratin nödvändiga pluralismen för påtryckningar, för likriktning och enhetlighet.

Slutsatser

Låt mig sammanfatta. Tekniken kan stärka demokratin, i synnerhet i dess starka, participatoriska form. Men bara om tekniken programmeras till att göra det och bara i termer av de politiska teorier och demokratiska böjningsmönster som programmet bygger på. På samma sätt kan de som använder den nya tekniken, om de medvetet strävar efter en mer participatorisk samrådsform (deliberative form) av stark demokrati och ett nytt, livskraftigt civilt samhälle, finna utomordentligt effektiva allierade och nya former för att stärka demokratin i de nya telekommunikationerna och teknikerna.

Det är inte bara teknikanhängarna som bär skulden för det faktum att tekniken ännu inte ställts i demokratin tjänst. Dessa cyberentusiaster förstår sig på teknik, men missförstår demokratin; demokraterna å sin sida har ofta misslyckats att se teknikens möjligheter och underlåtit att söka samverka med ingenjörer av god vilja. Den verkliga utmaningen är politisk, inte teknisk, och om demokratin ska gynnas av tekniken måste vi starta med politiken, inte med tekniken. Att ha en röst, kräva en röst och att utforma policies för teknik och vetenskap, är det första steget som medborgarna kan ta för att försäkra sig om en genuint demokratisk teknik. Den nya tekniken är bara ett kommunikationsverktyg. Den kan inte avgöra vad vi ska säga eller vem vi kommer att säga det till.

Det finns en underbar historia om pionjären på trådlös kommunikation, Marconi, en av uppfinnarna av 1900-talets kommunikationsteknik. Det sägs att när han hade monterat upp sitt första experiment med trådlös kommunikation i New York, med någon i Florida i andra änden, kom hans medhjälpare inrusande till honom (apparaturen fanns i ett annat rum) och ropade, "Marconi, Marconi! Vi kan tala med Florida." Och Marconi, som hade uppfunnit tekniken, hade ändå sinnesnärvaro nog att fråga: "Och har vi något att säga till Florida?" Cyberentusiaster världen över är upphetsade över det faktum att Stockholm kan tala med Hanoi, och Hanoi med Tokyo och Tokyo med Florida och Florida med Göteborg.

Medan vi kan tala med främlingar över hela världen, beror många av våra problem i dag på att vi inte längre vet hur vi ska tala med grannar, med äkta makar och med människor i samhället runt oss.

Kan våra kommunikativa blockeringar, våra lokala oartigheter och grannskapskonflikter lösas genom mirakulös datorkommunikation på långdistans? Jag tvivlar på det. Kommer virtuella samhällen att hela sprickorna i reella samhällen? Jag tvivlar på det. Kommer nätet att erbjuda lösningar för Kosovo eller Ruanda? Knappast. Varför tror vi, att vi med hjälp av våra små tangentbord och pixlade skärmar, ska kunna lösa alla de svåra problem vi ställt till med, ansikte-mot-ansikte? Om vi vill att demokratin ska gynnas i det nya, märkvärdiga millenniet som vi snart träder in i, ett millennium där dessa nya tekniker kommer att dominera våra liv som aldrig förr, måste vetenskapens sötsura frukter samlas ihop under våra demokratiska mål och fås att fungera för att underlätta, snarare än korrumpera vår kostbara demokrati. Och om det ska ske, eller inte, om demokratin överlever och blomstrar eller inte, kommer inte att bero på vår tekniks kvalitet och karaktär, utan på kvaliteten hos våra politiska institutioner och våra medborgares karaktär.

IT i demokratin eller IT-demokrati

Teknologi och demokratisering i historiskt perspektiv

Lars Ilshammar

Ur demokratisk synvinkel innebär informationstekniken bättre möjligheter för medborgare att ta del av lagar, bestämmelser och beslut, men också att lämna information. Statsförvaltningen kan göras alltmer tillgänglig med hjälp av Internet, telefon och fax. Medborgare kan lättare komma i kontakt med många myndigheter och andra offentliga institutioner även utanför kontorstid. Internet har på kort tid blivit ett medium med stor genomslagskraft som förenklar och snabbar upp kontaktarna med den offentliga sektorn.

Regeringens skrivelse 1998/99:2 Informationssamhället inför 2000-talet.

I IT-utvecklingen finns löften om nya arbetstillfällen, nya sätt att organisera verksamheter och tillhandahålla samhällsservice samt nya redskap för att utveckla välfärden. Här finns förhoppningar om ökad livskvalitet för den enskilde människan med möjligheter att arbeta friare i tid och rum. Här finns möjligheter att med hjälp av IT stärka medborgarnas ställning, utveckla demokratin och underlätta insynen i det offentligas förhållanden.

Prop. 1995/96:125 (IT-propositionen).

Demokr@ti som politiskt mode

I snart sagt vilken mera betydande programtext som helst från de senaste åren möter vi föreställningen om ett nära och positivt samband mellan å ena sidan informationsteknik (IT) och å den andra demokrati. Bland de många goda effekter som räknas upp på informationsteknikens konto hör fördjupad demokrati och ökad medborgerlig insyn regelmässigt till de mera framträdande. Mönstret

återkommer såväl i riksdagsmotioner och regeringens propositioner som i de politiska partiernas manifest och i den allmänna debatten. Av medier, forskare och debattörer utsågs 1998 års valrörelse också på förhand till "IT-valet", en uppfattning som hämtat sin näring från partiernas ökande användning av Internet för att försöka nå ut till potentiella väljare.¹

I direktiven till Demokratiutredningen heter det att "nya informations- och kommunikationsmönster, informationstekniken, samt det nya medielandskapet" ska utgöra ett av fyra prioriterade områden i utredningens arbete. Direktiven är dock svalare i sina förväntningar än många av de ovan nämnda programtexterna. Det talas om hur ökad interaktivitet i kommunikationsmönstren påverkar beslutsfattandet och opinionsbildningen, men ingenting sägs om huruvida denna påverkan bör betraktas som positiv eller negativ ur demokratisk synpunkt.² Den neutrala skrivningen antyder att dagens snabba teknikutveckling kan medföra såväl möjligheter som problem och risker. Även detta senare tema har varit en följetong i de senaste årens debatt om informationstekniken och demokratin, med inslag som hot mot den personliga integriteten, risk för ökade samhällsklyftor och informationsobalanser, uppgivenhet inför ett alltmer storskaligt och tekniskt komplicerat systemsamhälle, Internet som ny hemort för nazister och andra antidemokratiska krafter etc. Som en kontrapunkt till de ljusa framtidsvisionernas durackord klingar förutsägelser om en demokratins skymningstid med informationstekniken som starkt pådrivande kraft.

För en historiker ligger det frestande nära till hands att påminna om att detta fenomen uppvisar en nästan lagbunden regelmässighet i samband med införande av nya kommunikationstekniker och medieformer. Under de senaste hundrafemtio åren har polarisering mellan mörka och ljusa framtidsbilder väckts till liv av i tur och ordning telegraf och telefon, radio och TV, video och satelliter, och nu senast av datorer och annan informationsteknik. Såväl utopiska drömmar och revolutionära förhoppningar som kulturskymningens slagskugga och dunkel framtidskräck ackompanjerar de nya kommunikationsteknikernas framträngande. I efterhand har man ofta kunnat slå fast att varken utopier eller dystopier realiserades.³

Det betyder givetvis inte att tekniken skulle sakna betydelse för samhällsutvecklingen. Att telefon, radio och TV har haft ett inflytande som är nästintill omöjligt att tänka bort, inte minst genom att vidga vår erfarenhetshorisont och göra fler människor delaktiga i det offentliga samtalet, behöver knappast påpekas. Konstaterandet att de mest storslagna och överdrivna förhoppningarna respektive hot-

bilderna inte har infriats är snarare en illustration till den tes som drivs av forskare som sociologen Anthony Giddens, nämligen att människans historia bäst kan förstås som en produkt av vårt handlandes oavsiktliga konsekvenser.⁴

Att visa på ett allmänt samband mellan kommunikationsteknisk utveckling och utopiskt tänkande räcker dock inte för att förklara de specifika omständigheter som har lett fram till det sena 1900-talets förståelse av informationstekniken som ett nytt kraftfullt verktyg i demokratis tjänst. Syftet med denna uppsats är därför att spåra det historiska ursprunget till de idéer om en fördjupad eller förbättrad demokrati som under senare år har utvecklats med tekniken som inspirationskälla. Hur har dessa föreställningar uppstått? Vilka teknologiska och strukturella förändringar i samhället kan de kopplas till? Vart leder de idéhistoriska rötterna, och hur ser de olika demokrativisioner ut i praktiken som har utvecklats i takt med informationsteknikens utbredning?

I detta sammanhang är det viktigt att komma ihåg att informationsteknikens demokratiska potential naturligtvis är beroende av *vilken* teknik som avses samt *vad* vi menar med demokrati. Som den amerikanske statsvetaren Benjamin R. Barber har påpekat är IT, liksom demokrati, ett brett och mångtydigt begrepp, och preciseringar krävs om debatten ska bli meningsfull:

The relationship between the new telecommunication technologies and democracy is often portrayed as easy and ineluctably beneficial to liberty and equality. But the actual impact of the new technology on democratic society depends on both HOW we define democracy, and HOW we define the new technologies. Certain features of the new technology (speed for example), may benefit plebiscitary democracy but corrupt deliberative democracy. A picture based medium (if that is what the new technology ultimate becomes) may be more useful to propaganda than civic education.⁵

Upptäckten av informationsamhället

Kopplingen mellan informationsteknik och demokrati är nära förknippad med uppkomsten av begreppet informationsamhälle. Det vi i dag kallar IT, sammansmältningen av framför allt datorer och telekommunikation, har sitt ursprung i 1950-talets militärindustriella forskning. Under 1960- och 1970-talen, i takt med den snabbt växande administrativa datoranvändningen inom både näringsliv och offentlig förvaltning, började avancerade framtidsvisioner knytas till

informationsteknikens utveckling.⁶ "Informationssamhälle" är det begrepp som oftast har använts för att beteckna den nya samhällsformationen. Ett vanligt påstående har varit att inträdet i detta samhälle skulle innebära ett radikalt skifte i sättet att arbeta, producera och tänka, med nya näringsstrukturer och nya möjligheter till tillväxt, välfärd och demokrati. Föreställningen att vara på väg in i, stå på tröskeln till, alternativt redan befinna sig i ett informationssamhälle har 30 år senare utvecklats till en mäktig tankefigur som kastar sin skugga över samtidsdebatten och formar många av våra föreställningar om en kommande framtid.

Ett försök att härleda den aktuella diskussionen om IT och demokrati bör alltså inledas med att klargöra vad som menas med informationssamhälle och hur begreppet har uppstått. Det finns tre helt skilda sätt att närma sig detta problem. Vi kan ta vår utgångspunkt i semantiska nyskapelser (själva ordet "informationssamhälle"), vi kan utgå från faktiska, observerbara tekniska och sociala förhållanden eller strukturer, alternativt kan vi lyfta fram visioner, framtidsbilder och trendframskrivningar som utgår från eller bygger vidare på dessa förhållanden och strukturer. Informationssamhället kan med andra ord beskrivas semantiskt (som begrepp), empiriskt (som företeelse) eller utifrån mer eller mindre normativa föreställningar om en önskvärd framtid (som samhällsutopi).

Semantiska bestämningar

Historiska samhällsformer har alltid identifierats och etiketterats i efterhand. Informationssamhället är unikt i den meningen att det fick sitt dopnamn redan innan någon på allvar kunde hävda att ett sådant samhälle var en realitet. Det är osäkert vem som först formulerade själva termen "informationssamhälle", och när detta skedde. Klart är dock att begreppet härstammar från tiden före mikrodatatorernas intåg och den s.k. mikroelektroniska revolutionen som startade i början av 1970-talet. Redan 1969 publicerades i Japan en rapport med namnet "Toward the Information Society". Rapporten var i sin tur inspirerad av Yoneji Masuda och hans idéer om framtidens samhälle som de uttrycktes i boken "Computopia" från 1966. Ämnet har sedan dess behandlats av forskare, politiker och populärvetenskapliga författare i många länder. I Frankrike publicerades 1978 "L'informatisation de la société" (på engelska "The Computerization of Society. A Report to the President of France"), den s.k.

Nora-Minc-rapporten. Det japanska forskningsorganet Institute for the Information Society gav 1980 ut boken ”Informationssamhället” med Masuda som författare.⁷ Två år senare publicerade den kanadensiska regeringens forskningsråd rapporten ”Planning now for the information society: tomorrow is too late”.⁸

Även i den svenska framtidsdebatten började begreppet ”informationssamhälle” uppträda några år in på 1980-talet och en rad böcker på temat utkom.⁹ Vid denna tid hade begreppet etablerats i det allmänna medvetandet, och skulle under de kommande två decennierna inspirera rader av vetenskapliga och politiska tänkare att fylla det med innehåll. Ett försök att spåra begreppets uppkomst och användning kompliceras dock något av att informationssamhälle och en rad av mer eller mindre utbytbara begrepp ofta används synonymt i olika texter: det teknologiska samhället, datorsamhället, det postindustriella samhället, kommunikationssamhället, tjänstesamhället, K-samhället¹⁰, IT-samhället, kunskapssamhället etc. Denna begreppsförvirring gör det inte heller lätt att på något entydigt vis klargöra begreppets innehåll, något som vi ska se i de två följande styckena.¹¹

Empiriska bestämmningar – det korta perspektivet

Samhällsforskare väljer ofta att karaktärisera en viss tidsepok efter dess mest avancerade teknologi, den ”definierande teknologin”.¹² Den kanske allra vanligaste empiriska bestämmningen av informationssamhället är därför att utgå från den *tekniska* utvecklingen. Detta teknikorienterade angreppssätt tar ofta fasta på banbrytande uppfinningar och tekniska genombrott inom informationsbehandlingsområdet – framför allt själva datorn med sitt ursprung i militära behov inom dechiffriering och ballistik under och strax efter andra världskriget, samt mikroprocessorn (”The Mighty Micro”) som när den lanserades år 1971 representerade ett stort teknologiskt steg mot dagens allt snabbare, billigare och användarvänligare persondatorer.¹³ Enligt den s.k. Moores lag har mikroprocessorerna alltsedan sin tillkomst i genomsnitt fördubblat sin beräkningskapacitet var artonde månad, en nästan exponentiell tillväxt som har mångfaldigt datorernas förmåga att behandla information.¹⁴ Även tekniken för decentraliserade kommunikationsnätverk, i allt väsentligt embryot till dagens Internet, brukar ofta räknas till de uppfinningar som konstituerar informationssamhället.

Förändringar i samhällets teknologibas, i synnerhet utbyggnaden av infrastrukturen för informationsbehandling samt den växande tillgången till persondatorer i hem och på arbetsplatser, används också ofta för att karaktärisera framväxten av ett informationssamhälle. Exemplet per préférence är Internet, som har växt med i genomsnitt 100 procent om året alltsedan sin tillkomst.¹⁵ I dag beräknas drygt 46 procent av svenska folket ha tillgång till Internet, samtidigt som det finns en dator i 43 procent av de svenska hushållen – något som för närvarande (våren 1999) gör Sverige till världens datortätaste land.¹⁶

En annan typ av empirisk beskrivning av informationssamhället tar fasta på strukturella förändringar i *ekonomi och arbetsliv*. Huvudpoängen är här att visa att en växande del av arbetet eller av de ekonomiska värden som skapas kan förknippas med information (snarare än med bearbetning, manuellt arbete, fysisk närvaro etc.).¹⁷ En allt större del av befolkningen, betydligt över hälften i många länder, arbetar i dag med olika slags informationsbehandling eller informationsprodukter, t.ex. programmering, konsulttjänster, underhållning, design m.m., samtidigt som det traditionella industriarbetet minskar. Denna utveckling har i sin tur skapat föreställningen om att de mogna industriländerna kommer att övergå till att vara ”informationsekonomier”.¹⁸ Uppmärksamheten kan också riktas mot den snabbt växande informationsindustrin, som från bokförlag och tidningshus har expanderat till att omfatta radio och TV, datorer, dataprogram och dataspel, databaser, telekommunikation och Internet. Storleken på denna industri är enorm. Enbart världsmarknaden för datorspel konkurrerar numera med marknaden för biofilm.¹⁹

Ytterligare en typ av empirisk beskrivning fokuserar på det kraftfulla fenomen som går under beteckningen *konvergens*, och innebär att medier och tekniska system som tidigare varit skilda åt – telefon, radio, TV, datorkommunikation etc. – förenas i en multimedial smältdegel. Den drivande kraften i denna sammansmältning är digitaliseringen av de ursprungliga informationsbärarna. När text, bilder och ljud digitaliseras kan de också lagras i standardiserade datafiler, förmedlas över världen med ljusets hastighet och blandas i nya kombinationer utan hänsyn till ursprungsmaterien.²⁰ Detta leder i sin tur till att maskinerna (t.ex. datorn, telefonen och TV:n) börjat växa ihop. Därmed sammansmälter tidigare separata tekniska system: datorteknik, telesystem, samt mediateknik.²¹ På det ekonomiska området har konvergensen också lett till att företag och branscher börjat närma sig varandra från olika håll.²²

Det mest uppenbara resultatet av konvergensen är att alltfler traditionella tele- och mediatjänster blir tillgängliga via Internet. Internet framstår därmed alltmer som det nya Allmediet, en transportör av digitala informationspaket som kan förmedlas via etern lika väl som via kabel, satellit, mikrovågslink eller t.o.m. via kraftledningsnätet. Detta medium skiljer sig från andra mediaformer på en avgörande punkt. Nyckelordet är *interaktivitet* och innebär att mottagaren kan påverka och interagera med avsändaren. Därmed förlorar traditionella begrepp som publik, läsare, tittare eller massmedium alltmer av sin mening. Den interaktiva möjligheten har tagit till intäkt för att vem som skulle kunna starta sitt eget bokförlag, radiostation, TV-studio, tidningshus, skivbolag eller nyhetsbyrå.²³

I den vardagliga användningen av begreppet kompletteras och blandas dessa olika bestämningar av informationssamhället med varandra på ett ofta förvirrande sätt. Det framgår sällan, varken av politiska policydokument eller av populärvetenskapliga texter, vad som egentligen avses med "information". Denna vaghet i begreppsanvändningen kan antas bidra till informationssamhällets utopiska skimmer. En alltför tydlig och vardaglig definition av begreppet skulle med säkerhet förta något av denna glans.

Empiriska bestämningar – det långa perspektivet

Gemensamt för de försök att empiriskt bestämma informationssamhället som hittills redovisats är att de tar fasta på företeelser i samhället som är av relativt sent datum. Det rör sig utan undantag om tekniska och sociala förhållanden under efterkrigstiden. Ett annat gemensamt drag är att man fokuserar på radikala brott mot en tidigare utveckling. Att avgränsa informationssamhället så snävt i tiden är dock oriktigt, menar sociologerna Kevin Robins och Frank Webster. I boken "The Technical Fix" utvecklar de ett betydligt längre perspektiv som framhäver utvecklingens kontinuitet snarare än dess föränderlighet. Enligt Robins & Webster har informationssamhället sina rötter långt före datorer och mikroelektronik.²⁴

Författarna menar att sociala, ekonomiska och politiska förhållanden under de senaste 100 åren har präglats av allt högre organisationsgrad. Denna "systemisering" av stater och företag har i sin tur lett till ändrade maktrelationer. Det viktigaste draget i senkapitalismens och nationalstaternas utveckling har varit deras strävan att lägga det mänskliga livet, sociala förhållanden såväl som affärer och

näringsar, under sin kontroll. Effektiv och systematisk kontroll har i sin tur lett till ett ökande behov av information. Därför bör den egentliga "informationsrevolutionen" förläggas långt före mikrochipsets tillkomst. Robins & Websters tes är att inträdet i informationssamhället inte i första hand är en effekt av den tekniska utvecklingen. Det är snarare staters och företags växande behov av kontroll och övervakning som har skapat de datoriserade informations- och kommunikationsteknologierna.²⁵

Kommunikationsforskaren James R. Beniger har i ett ännu grundligare försök att söka ursprunget till informationssamhället hävdad att de snabba samhällsförändringar vi upplever i dag i själva verket startade redan under 1800-talets två sista och 1900-talets första decennier. Det var då informationssamhället började ta form och informationshantering i en eller annan form blev viktig som tidigare hantering av energi och materia.²⁶ Rötterna till informationssamhället bör därför sökas i vad Beniger kallar "kontrollrevolutionen". Hans tes är att byråkratin, som växt sig stark under 1800-talet, genomgick ett antal kriser vid sekelskiftet. För att hantera kriserna genomfördes ett komplex av snabba förändringar i den tekniska och ekonomiska organisationen för informationshantering, med vars hjälp man kan påverka kontrollen över samhället.²⁷

Beniger menar t.ex. att många byråkratiska innovationer kan kopplas till kontrollkriser i järnvägssystemet under 1800-talets andra hälft. Telegraf, postväsende och telefon svarade mot nya distributionsproblem. Masstillverkning och taylorism enligt löpande bandets princip svarade mot organisatoriska problem i den moderna industriproduktionen. Behovet att kontrollera allmänheten, "massorna" ledde till innovationer inom tidningsproduktion och andra massmedia (fotografi, rörliga bilder, radio), reklam, patentlagstiftning m.m.²⁸

Hur kan det komma sig att strukturer och tekniker för kommunikation och bearbetning av information fortfarande spelar så stor roll, trots att kontrollrevolutionen var ett fenomen vid industrialismens genombrott?²⁹ Benigers svar är dels att människan har ett behov av att överblicka, kommunicera med och kontrollera sin omgivning. När informationsflödet ökar skaffar hon sig metoder att hantera detta. En annan förklaring söker han i den rationella naturen hos all ekonomisk aktivitet. Den fordrar därmed kontroll för att nå olika mål, och eftersom kontroll beror av informationsaktiviteter kommer dessa att uppträda på marknaden, både som varor och tjänster, i direkt förhållande till en viss ekonomisk behov av kon-

troll.³⁰ Informationstekniken är alltså ingen unik företeelse i dagens samhälle. Den är i själva verket bara det senaste ledet i kontrollrevolutionens, eller kanske snarare ”kontrollevolutionens”, långa utveckling.

Beniger och Robins & Webster ger närbesläktade förklaringar till informationssamhällets framväxt när de pekar på en lång historisk utveckling mot ett alltmera komplext, genomorganiserat och systemiskt samhälle. Även om författarna har något olika utgångspunkter³¹ avfärdar de uppfattningen om att informationssamhället representerar något radikalt brott med det tidigare industrisamhället. Snarare överlagrar informationstekniken de befintliga strukturerna i den mogna industriekonomin, där den blir en del av och en förutsättning för den växande informationssektorn.

Därmed leds vi vidare till den stora frågan om vad eller vem som egentligen styr utvecklingen. Är det tekniken som driver på samhället (technology push)? Eller är det tvärtom samhället som sporrar tekniken (society pull)? Robins & Websters och Benigers svar tycks vara att informationssamhället inte är en funktion av datorernas eller mikroprocessorns uppkomst. Tekniken är snarare ett svar på problem som uppstår när människan försöker bemästra den sväljande administrationen i stat och företag.³² Den rakt motsatta uppfattningen – att informationssamhället uppstår som svar på en ny och väldig teknisk möjlighet – representeras av flera av informationssamhällets ledande visionärer som presenteras i det följande stycket.

Informationssamhället: utopiska bestämningar

Vi har nyss sett att det finns en rad principiellt olika sätt att empiriskt bestämma vad som kännetecknar ett informationssamhälle. Variationerna i utopiska föreställningar, visioner och framtidsbilder är minst lika många. Som den kanadensiske sociologen David Lyon påpekar är rötterna till idén om ett informationssamhälle sammanflätade på ett komplicerat sätt:

It is hard to disentangle the diverse stands of attempted social prediction, government policy, futuristic speculation and empirical social analysis.³³

En klart identifierbar rottråd är emellertid debatten om ”postindustrialismen”, en populär samhällsvetenskaplig genre som redan

under 1960- och 1970-talen förutspådde slutet på industrikapitalismens era och födelsen av ett "service"- eller "fritidssamhälle".³⁴ Det är svårt att exakt bestämma uppkomsten av begreppet "postindustrialism" eller "postindustriellt samhälle" i tid och rum. Klart är dock att det framkommer ur ett stegrad intresse för rationell samhällsplanering, framtidsstudier etc. som utvecklades under 1950- och 1960-talen.³⁵ De grundläggande tankefigurerna härstammar från USA och framträder första gången kring mitten av 1960-talet. År 1964 publicerade en grupp forskare i USA rapporten "The Tripple Revolution", i vilken man tecknade bilden av ett historiskt brytningsskede som skulle kräva fundamentala förändringar av värderingar och institutionella strukturer i såväl ekonomiskt, socialt som politiskt avseende. Samhället var på väg in i ett helt nytt historiskt skede där det nya samhällets

organisationsprinciper var lika skilda från den industriella epoken, som denna en gång skilde sig från den agrikulturella.³⁶

Det rörde sig alltså om inget mindre än den tredje metahändelsen i mänsklighetens historia: steget vidare från industrisamhällets produktions sätt in i en ny tidsålder. Denna revolutionära utvecklingsprocess kallade man "den cybernetiska revolutionen". Huvudskillnaden i förhållande till de tidigare agrikulturella och industriella revolutionerna ansågs vara hastigheten med vilken den cybernetiska revolutionen utvecklades. Den främsta anledningen till denna historiska förändring var produktionsteknikens utveckling mot i stort sett obemannade och automatiserade fabriker, en process som när rapporten publicerades redan hade inletts i USA.³⁷

Trots att man såg risker för ökad arbetslöshet och utslagning från arbetsmarknaden betraktade författarna den cybernetiska revolutionen i huvudsak som en positiv möjlighet. Ekonomin var inte längre en traditionell knapphetsekonomi, utan en överflödsekonomi. Fördelningen av ett lands samlade tillgångar måste därför baseras på helt nya grunder. För att kunna förverkliga de positiva möjligheterna måste en helt ny världsbild etableras och övergången till det nya samhället planeras och styras i socialt och politiskt acceptabla banor utan att viktiga demokratiska värden gick förlorade.³⁸

Det namn som är närmast förknippat med begreppet "postindustriellt samhälle" är förmodligen den amerikanske sociologen Daniel Bell. Redan 1971 hävdade Bell att "intelligensbetonade" institutioner som forskningsföretag, industrilaboratorier, experimentstationer och universitet skulle bli dominerande i det nya samhället. Fem

grunddrag skulle enligt Bell komma att prägla de högt utvecklade industriländernas samhällsstrukturer:³⁹

- a) Övergången från en varuproducerande ekonomi till en serviceekonomi.
- b) Akademikernas och teknikernas ledande positioner.
- c) De teoretiska kunskapernas centrala roll som upphov till nyskapande och målsättning i samhället.
- d) Skapandet av en ny ”intellektuell teknologi”.
- e) Möjligheten av en självgenererande teknisk tillväxt.

Bell förutspådde framväxten av en ny social struktur baserad på telekommunikationer som ”may be decisive for the way economic and social exchanges are conducted, the way knowledge is created and the character of work and occupation in which men are engaged”.⁴⁰ De värdeskapande faktorerna i detta samhälle skulle inte längre vara arbete och kapital utan information och kunskap. Bell och hans efterföljare har kritiserats, bl.a. för att bortse från en del välbekanta drag i det moderna samhället – inte minst klassrelationer och den makt som utövas av militära, ekonomiska och politiska eliter – samt för att underskatta uppkomsten av nya konfliktmönster inom den nya samhällsformationen. Forskare har frågat sig om tekniken verkligen medverkar till ett nytt, mera harmoniskt samhälle, eller om den snarare hjälper till att förstärka vissa processer i dagens samhälle som vi redan är alltför väl medvetna om.⁴¹

Ändå har Bells koncept visat sig ha en förvånansvärd livskraft, och det ligger fortfarande till grund för många utopistiska varianter på temat ”informationssamhälle”. Den kanske mest kända exponenten för tredje vågen-motivet är dock amerikanen Alvin Toffler. År 1980 publicerade han sin populärvetenskapliga bästsäljare ”The Third Wave (på svenska ”Tredje vågen”).⁴² I Tofflers version bars den tredje vågen fram av fyra nya komplex av tekniker: informationstekniken, rymdtekniken, djuphavstekniken och biotekniken. Teknikskiftet skulle leda till en helt ny värld med decentraliserade enheter för produktion och konsumtion och en starkt förändrad ”informationsfär”. Hemmet och lokalsamhället skulle återigen bli centrum för människans identitet. För Toffler var industrisamhället ett masssamhälle, samtidigt präglad av stereotypisering och uppsplittning. Han såg den tredje vågen som en möjlighet att restaurera en rad värden och sammanhang som hade gått förlorade i den industriella revolutionen och samtidigt realisera mänsklighetens projekt:⁴³

...Third Wave civilization begins to heal the historic breach between producer and consumer, giving rise to the 'procumer' economics of tomorrow. For this reason, among many, it could – with some intelligent help from us – turn out to be the first truly humane civilization in recorded history.⁴⁴

Med övergången till ett nytt samhälle, baserat på nya teknologier för kommunikation/information etc., skulle det bli möjligt att "av-massifiera" samhället och öka välbefindandet utan att förorena miljön eller bedriva rovdrift på knappa naturresurser. Den karaktär som Toffler kallar "den industriella människan", präglad av masskultur, avindividualisering och splittrad upplevelse av tid och rum, skulle ersättas med helt annan människa.⁴⁵

Ytterligare en inflytelserik representant för de postindustriella tankarna är fransmannen Jean-Jacques Servan-Schriber som år 1980 publicerade en bok om den globala framtiden, "Le défi mondial" (på svenska "Den globala utmaningen"). Servan-Schriber hävdade att den tredje världen med informationsteknikens hjälp skulle kunna hoppa över hela industrifasen och ta steget direkt in i det nya samhället. Varje by skulle anslutas till informationscentra där experter på jordbruk, sjukvård och undervisning ständigt skulle stå beredda att bistå med hjälp och råd.⁴⁶ Den kanadensiske massmediateoretikern Marshall McLuhan har utvecklat liknande tankar. Redan i boken "Understanding Media: The Extensions of Man" (på svenska "Media: människans utbyggnader") från 1964 lanserade han den välkända tesen om att de nya elektroniska medierna inte bara skulle utvidga människans sinnen, utan också i grunden förändra samhället i riktning mot "den globala byn".⁴⁷

En annan av informationssamhällets utopiska rottrådar utgår från futurologer och anhängare av skolan "social impact of technology". Många av dem har hävdats uppfattningen att det är tekniken som formar sociala relationer, och vissa menar t.o.m. att livet i den postindustriella världen kommer att göra oss intellektuellt och ekonomiskt rikare, mindre benägna att starta krig samt mera demokratiskt sinnade. Bättre tillgång till information i kombination med knapptryckningsomröstningar skulle för första gången öppna dörren till ett styrelseskick som i verklig mening byggde på medborgarnas direkta demokratiska deltagande. Informationstekniken förväntas också bidra till att lösa de miljöproblem som industrialismen skapat. Dess icke-förorenande, icke-destruktiva kvaliteter har därför ofta framhållits, inte minst av systemvetaren James Martin i hans uppmärksammade bok "The Wired Society" från 1978.⁴⁸

Nära besläktad med futurologernas visioner är prognosmakarnas och samhällsplanerarnas. Japan var första land att år 1971 ta fram en nationell strategi: "The Plan for Information Society: A National Goal Toward The Year 2000". Dokumentet var starkt inspirerat av Yoneji Masuda och hans tankar från 1960-talet om ett "computopia", och skulle i sin tur inspirera liknande strategidokument världen runt. Masuda gav futurologernas drömmar konkret skepnad genom att förbinda dem med framväxten av verkliga experiment-samhällen och en ny infrastruktur. För Masuda inspirerade städer som Japans Tama New Town tankar om en ny typ av mänskligt samhälle, där produktion av informationsvärden och inte materiella värden skulle vara drivkraften. Samtidigt menade han dock att erfarenheter från det gamla industrisamhället fortfarande kunde användas som en "historisk analysmodell" av framtida samhällen.⁴⁹

Ytterligare en rottråd kan sökas i olika föreställningar om en omvälvande kulturell förändring. Vissa forskare har hävdad att informationstekniken transformerar våra sociala relationer och vårt sätt att betrakta världen så att en ny människa uppstår. Kulturhistorikern David Bolter menade i boken "Turings´s man: Western culture in the computer age" från 1984 att själva datorn är motorn i en väldig kulturell transformation inklusive en ny mänsklig förståelse av det egna jaget. Enligt Bolter är datorn en definierande teknik inte bara i teknologisk mening, utan också genom sin påverkan på vissa grundläggande relationer – mellan kunskap och teknisk makt och mellan människa och natur – som upptar en särskild plats i vårt kulturella landskap. Därigenom börjar människor tänka på sig själva som "informationsprocessorer" och naturen som information att processa.⁵⁰ Denna "Culture of information" har i mera populära sammanhang stimulerat idéer om en pågående frigörelse av den mänskliga anden och skaparkraften som kan jämföras med renässansens.⁵¹

Informationssamhället – motbilderna

Som motbilder mot dessa i allt väsentligt översvallande positiva visioner har flera kritiska tankeskolor uppstått. Jag bortser här från mera vildvuxna föreställningar om ett förverkligande av Orwells storebrorssamhälle med ständig elektronisk övervakning, despoti och tankens ofrihet.⁵² Jag bortser också från den i och för sig väsentliga diskussionen om hur vissa empiriska fenomen ska tolkas och värderas.⁵³ I stället kommer jag att presentera några riktningar

som ifrågasätter eller avvisar användningen av begreppet informationssamhälle. Dessa kritiker förnekar vanligtvis inte informationsteknikens sociala och ekonomiska genomslagskraft. Problemet är snarare, menar de, att bristen på realism och den alltför förenklade verklighetsbeskrivningen tenderar att leda till rent önsketänkande:

Social factors of several different kinds tend to be neglected. In fact, the further on moves from grand national IT plans and from futuristic forecasts of conditions prevailing within the 'informatizing' society, and the nearer one gets to actual social analysis in which technology is not perceived as a quasi-autonomous force acting upon society, the more questionable the information society concept appears.⁵⁴

David Lyon har påpekat att det finns fler än en tolkning av konceptet informationssamhälle. Den populära (och deterministiska) bilden av social förändring i tredje vågens riktning är inte densamma som den suddigare bild producerad genom mera noggrann social analys av samhällen som måste hantera en rad mer eller mindre allvarliga politiska, ekonomiska och kulturella effekter av informationstekniken. Lyon väljer själv att tilldela informationssamhället status av "problematic"; en slags rudimentär organisation av ett fält av fenomen som framför allt avkastar problem för vidare undersökning.⁵⁵

En skola som närmast tolkar informationssamhället som ideologi representeras på svensk botten av de tre linköpingsforskarna Magnus Johansson, Jörgen Nissen och Lennart Sturesson. I en rapport om "IT-ismen" från 1998 diskuterar de informationssamhället i termer av diskurs, tankefigur eller teknologisk ram, en reglerad samtalsordning som avgör vad som får sägas eller göras om man vill bli tagen på allvar. Ordningen formas och bevakas av intressen som ser till att ingenting väsentligt förändras.⁵⁶ "Tillåtna" yttranden är t.ex.:

- Informationstekniken utvecklas snabbt och kommer att fortsätta med det.
- Informationstekniken är grunden för det informationssamhälle som efterträder industrisamhället.
- Informationstekniken skapar nya arbeten.
- Vi måste hänga med och lära oss att använda informationstekniken.
- Informationstekniken kommer att leda till decentralisering och ökad demokrati.

- Informationstekniken leder till globalisering och minskning av nationalstatens makt.⁵⁷

Författarnas utgångspunkt är bristen på överensstämmelse mellan å ena sidan informationsteknikens symboliska kraft och retoriska anspråk, och verkligheten å den andra:

Någonstans mellan stora löften om IT:s betydelse och många människors egna erfarenheter av att använda tekniken finns en besvärande diskrepans mellan vision och verklighet. Trots relativt beskedliga eller till och med negativa effekter vid introducerandet av IT så har inte förnyade satsningar på allvar ifrågasatts. Informationsteknikens symbolvärde har varit så omfattande att den mer än väl kunnat 'täcka upp' för sådana icke förverkligade visioner.⁵⁸

Inspirerade av den palestinske litteraturvetaren Edward Saids tes om en konstruerad "orientalism" frikopplad från den verkliga Orienten ser de utsagor om informationssamhället och den nya teknikens betydelse som relativt frikopplade från IT-brukets praktik. Med IT-ism betecknar författarna de löften, föreställningar och retorik om ett nytt samhälle som omger informationstekniken och som betonar dess samhällsförändrande kraft. I sina propagandistiska drag går IT-ismen utanför teknikens faktiska egenskaper och möjligheter. IT-ismen åtar sig i likhet med orientalismen också ett upplysningsansvar. Dess företrädare vill upplysa, utbilda, omvända, övertala och övertyga om IT:s frälsning – både på ett individplan och på ett samhällsligt plan. Precis som orientalismen under 1800-talet skapade Orienten i västerlandets ögon, så har IT-ismen skapat informations-samhället.⁵⁹

Enligt Said bestod styrkan i västerlandets imperialistiska syn på Orienten i att tvinga in samhället, dess politiker och medborgare i en viss utvecklingsriktning. På motsvarande vis menar Johansson m.fl. att IT-ismen riskerar att bli styrande för hur framtiden konstrueras.⁶⁰ Författarna anknyter här till idéhistorikern Svante Beckman som har hävdad att informationstekniken i sin egenskap av både framstegsmyt och utvecklingstväng kan betraktas som en självuppfyllande profetia:

I samtidsdebatten inkarnerar och återbekräftar IT den moderna västerländska kulturens centralmyt, Framsteget, och återskapar samtidigt intrycket av ett oemotståndligt utvecklingsimperativ, som alla ansvariga regeringar och organisationsledningar måste leva upp till. Antingen anpassar man sig snabbt och beslutsamt till denna nya världsordning och kommer då att tillhöra vinnarna. Eller så blundar och tvekar man och

döms då till marginalisering och stagnation. Att motsätta sig Utvecklingen vore höjden av dårskap.⁶¹

Det Beckman beskriver är en symbios mellan informationstekniken och själva framstegstanken. "Utvecklingen" som vår civilisations viktigaste trosfundament kräver IT för att fyllas med meningsfullt innehåll, särskilt i en tid när vi plågas av post-moderna tvivel på oss själva i miljökatastrofernas skugga. IT kräver å andra sidan idén om ett utvecklingstvång för att komma åt framstegsvisionens obegränsade kreditmöjligheter. IT presenterar sig som en världshistorisk uppgift, ett civilisationsbeting för hela mänskligheten.⁶² Men Johansson m.fl. menar att en av de centrala idékomponenterna i IT-ismen, likhetstecknet mellan informationsteknik och informations-samhälle, är missvisande. Om vi är på väg in i en ny "generalbeskrivning" av samhällets struktur kan den troligen inte baseras på en enskild teknik eller ens sammanväxta komplex av tekniker som det globala tele- och datakommunikationsnätet. Deras slutsats är därför att begreppet informationssamhälle döljer mer än det förklarar.⁶³

En likartad, men ännu mera kritisk ansats representeras bl.a. av Michael Traber ("The Myth of the Information Revolution") och den svenske humanekologen Emin Tengström som i den uppmärksammade boken "Myten om informationssamhället" från 1987 tar avstånd från själva begreppet. Tengström hävdar att hela talet om ett framväxande informationssamhälle är en myt. Han använder dock mytbegreppet på ett något annorlunda sätt än Traber; i vad han karakteriserar som företagsekonomisk mening. Kärnan i en sådan myt består av ett värdesystem med uppfattningar om vad som bör göras och vad som inte bör göras. Från myten kan organisationen sedan härleda strategier för sitt eget handlande.⁶⁴ Tengström menar att bilden av ett framväxande informationssamhälle har skapats av vissa intressen i bestämda syften. Dessa intressen skulle i första hand vara producenter av olika informationstjänster samt tillverkarna och försäljarna av den nya informationstekniken, som i myten hittar en lämplig bas för gemensamt agerande. Medierna, som själva uppfattar sig som nyckelfigurer i den dagliga förmedlingen av "information", agerar sedan villigt spridare av myten:⁶⁵

Från de nu identifierade intressenternas synpunkt är bilden av det framväxande 'informationssamhället' en idealisk framtidsbild. Den innehåller både hot och löften. Hoten kan användas för att disciplinera grupper som inte arbetar med informationstjänster och informationsvaror: 'om vi inte hänger med i utvecklingen, blir vi akterseglade'. Löftena före-

speglar alla (i varierande omfattning dock) framtida belöningar i form av konsumtionsökningar.⁶⁶

Enligt Tengström är myten om informationssamhället uttryck för ett särintresse som presenteras som ett allmänintresse. Denna myt är, menar han, farlig i sin suggestiva kraft. Om man inte vill spela med i mytbildningen bör man alltså inte heller använda termen "informationssamhälle". Tengström vill dock se myten som någonting mer än enbart uttryck för ett gruppintresse. Han förklarar dess tillkomst som uttryck för en mer fundamental osäkerhet inför framtiden.⁶⁷ Myten i Emin Tengströms tolkning är med andra ord både en medveten strategi från vissa grupper och en undermedveten eller halvmedveten psykologisk reaktion på oklara framtidsutsikter. Tengström har nio år senare konstaterat att myten om informationssamhället visat sig vara inte bara seglivad utan också i stånd att återkomma med förnyade krafter, nu under namn av "IT-samhället".⁶⁸

Informationssamhällets tre vågor

Framställningen har så här långt varit tematisk. Men olika föreställningar om informationssamhället har givetvis utvecklats och förändrat karaktär under de mer än 30 år som gått sedan begreppet första gången introducerades. Om vi i stället anlägger ett dynamiskt perspektiv på diskussionen om informationssamhället kan tre "vågor" eller utvecklingsfaser tydligt urskiljas. Den första vågen omfattar 1960-tal och tidigt 1970-tal. Denna period omfattar "upptäckten av informationssamhället". De grundläggande föreställningarna etableras mot bakgrund av ett samhällsklimat som präglades av stark framtidstro och en snabb teknikutveckling. Under denna tid presenteras informationstekniken framför allt av otympliga stordatorer som används för olika administrativa ändamål, och informationssamhället är i första hand en inomvetenskaplig diskurs.

Under den andra vågen, som sträcker sig från mitten av 1970-talet till slutet av 1980-talet får informationssamhället ett allt mera konkret innehåll i takt med att förståelsen av datorn ändras från administrativ kontrollmaskin till vardagligt arbetsverktyg. En utveckling som tyckts gå mot centralisering och maktkoncentration förefaller byta riktning och styra mot decentralisering och maktspredning. 1970-talets datoriseringsdebatt, som dominerats av risker som ökad sårbarhet, utslagning och hot mot den personliga inte-

griteten, tonar därmed bort och ersätts successivt med en uppfattning om datorn som en sorts befrielse teknologi. Denna förändrade upplevelse av datorn inspirerar i sig till utopiska föreställningar om informationssamhället. Men som Tengströms tolkning av mytbegreppet antyder måste det understrykas att de olika föreställningarna om ett informationssamhälle under denna period också till stor del utvecklas mot bakgrund av en rad samverkande samhällskriser, som i sin tur ger näring åt såväl postmaterialistiska värderingar och alternativrörelser som utopiska drömmar.

Under mer än ett decennium efter oljekrisen verkade framtiden vara försvunnen från dagordningen i västvärlden. Eftersom människor tycks ha ett generellt behov av framtidsbilder skapade det långvariga kristillståndet en uppdämd önskan om att få skönja bättre tider.⁶⁹ När framtiden återvände i informationsteknikens skepnad fanns därför en grogrund för visioner och utopiska drömmar. Den spanske sociologen Manuel Castells konstaterar i tredje delen av sitt stora verk om informationsåldern, "End of Millennium", att informationsteknikens genombrott sammanfaller väl i tiden med de allvarliga kriserna i världsekonomin och alternativrörelsernas framträdande. Ur detta historiska sammanträffande härleder han den nya samhällsform som han kallar "the network society":

A new society is taking shape in this end of millenium. It originated in the historic coincidence, around the late 1960s and mid-1970s, of three independent processes: the information technology revolution; the economic crisis of both capitalism and statism, and their subsequent restructuring; and the blossom of cultural social movements, such as libertarianism, human rights, feminism and environmentalism. The interaction between these processes, and the reactions they triggered, brought into being a new dominant social structure, the network society; a new economy, the informational/global economy; and a new culture, the culture of real virtuality.⁷⁰

Den tredje vågen, slutligen, omfattar perioden från tidigt 1990-tal fram till i dag. Framför allt är det den explosionsartade utvecklingen av Internet och andra datornätverk samt det globala politiska intresse för informationstekniken som följde på president Clintons stora satsning på s.k. information superhighways (National Information Initiative, NII) hösten 1993 som fyller konceptet informationssamhälle med delvis nytt innehåll.⁷¹ Tyngdpunkten ligger nu mera på teknik i sig. Under denna tid får idén om ett informationssamhälle också sitt definitiva publika genomslag.

Föreställningar om IT och demokrati

Att fastställa ett direkt kausalt samband mellan utopiskt tänkande om informationssamhället och föreställningar om informationsteknik som demokratiöverskap låter sig bara göras när utopierna direkt behandlar den demokratiska potentialen. Hur och i vilken grad t.ex. politiska program och strategier har inspirerats av föreställningarna om ett informationssamhälle är i regel svårt att klarlägga. Vad som däremot kan fastställas är att allmänt hållna utopier om informationssamhället och demokratiföreställningar framträder ungefär samtidigt, och att de har utvecklats successivt i takt med informationsteknikens utbredning.

Redan i TV:s ungdom på 1960-talet fanns konkreta tankar om att en kombination av olika elektroniska medier och telekommunikation skulle kunna användas för att effektivisera den representativa demokratin och stärka partiväsendets legitimitet. Statsvetaren Leif Lewin skisserade i boken "Folket och eliterna" från 1970 en nära framtid där telefon och TV hade vuxit ihop och blivit instrument för att genomföra enkäter och rådgivande omröstningar inom partierna:

Det är anmärkningsvärt i hur liten utsträckning efterkrigstidens teknologiska revolution påverkat tekniken för politiskt beslutsfattande – och därmed consensusuppbyggandet. [...] Genom en kombination av telefoni-television skulle ett interaktivt system kunna upprättas mellan eliten och massan. [...] Den nya teknikens uppgift är att göra eliterna mera representativa för massan. [...] Över en särskild TV-kanal förs en öppen debatt inom partiet. Partimedlemmarna har hela tiden möjlighet att från sina hem göra inlägg och ställa ledarna till svars med hjälp av telefoni. Alla medlemmar har rätt att delta i voteringen. [...] Nya kanaler öppnas för den vanlige partimedlemmens politiska inflytande.⁷²

Lewin föreställde sig att vad han kallade "den interaktiva demokratin" (i motsats till den direkta demokratin) borde kunna innebära en maktförskjutning till "massans", dvs. den vanlige partimedlemmens/väljarens fördel. Partiledningen skulle t.ex. få en något svagare ställning. "En sådan försvagad maktställning för eliten (och förstärkt ställning för massan) skulle leda till en mindre auktoritativ värdeallokering i samhället, genom att eliten skulle få ökade svårigheter att såväl väga ihop olika åsikter till ett konkret beslut som att verkställa besluten med maximal effektivitet". I allt väsentligt menade han dock att en kommande integrering av tele- och mediateknik borde ställas i de politiska eliternas tjänst. Tekniken skulle utnyttjas för att stärka banden mellan väljare och valda, men beslutsfattandet skulle fortfarande kanaliseras genom eliterna via den mellanliggande

partistrukturen. ”Massan skall yttra sig om hur deras parti skall agera. I parlamentets beslutsfattande skall endast eliten delta”⁷³. Det var en vision på det bestående samhällets villkor. Någon förändring i demokratin funktionssätt eller natur var inte aktuell.

En helt annan uppfattning om vad demokrati borde vara, och om vilka praktiska möjligheter som informationstekniken öppnade, växte ur de avancerade framtidsvisioner om informationssamhället som vid samma tid började kopplas till informationsteknikens utveckling. Den bärande tanken i många av dessa arbeten var att informationstekniken skulle bidra till, eller rent av förutsätta, en fördjupning av demokratin i direktdemokratisk riktning bortom det representativa systemets ramar. Yoneij Masuda menade i sin tongivande bok ”Informationssamhället” från 1980 att det politiska systemet i informationssamhället måste förändras från parlamentarisk demokrati till en deltagande eller direktdemokrati ”i vilken medborgarna själva är med om att fatta de politiska besluten, både när det gäller staten och den lokala självstyrelsen”. Masudas argument för denna slutsats var fyra: För det första skulle människornas beteendemönster komma att förändras från tillfredsställelse av materiella behov till självförverkligande. För det andra behövdes en motvikt mot statens och de kommersiella företagens ökande politiska makt. För det tredje var många framtidsfrågor globala, och deras svar skulle påverka alla människors liv. Masudas fjärde argument var att de tekniska svårigheter, som tidigare gjort det omöjligt för ett stort antal människor att delta direkt i politiskt beslutsfattande, nu hade lösts genom den informationstekniska revolutionen.⁷⁴

Masuda angav också sex grundläggande principer för hur en på informationsteknik byggd direktdemokrati skulle kunna fungera effektivt:

1. Alla medborgare, eller i varje fall så många som möjligt, bör delta i beslutsfattandet.
2. En anda av samarbete och bistånd bör genomsyra hela systemet.
3. All relevant information bör vara tillgänglig för allmänheten.
4. Alla fördelar som medborgarna vinner och alla uppoffringar de gör bör fördelas lika.
5. Man bör söka sig fram till en lösning byggd på övertygelse och enighet.
6. Så snart beslut fattats förväntas alla samverka för att genomföra förslaget.⁷⁵

Masuda anknöt här inte bara till teknikutvecklingen utan också till den kritik av industrisamhällets och ”materialismens” baksidor som pågått sedan 1960-talet. Den nya tekniken tycktes nu skapa en potential för att överbrygga motsättningen mellan tillväxt och livskvalitet, mellan materialism och postmaterialism, och motverka den legitimitetskris för välfärdsdemokratin som många samhällsforskare tyckte sig kunna iaktta.⁷⁶ Det fanns dock problem som måste lösas på vägen, erkände Masuda. Ett sådant var hur riktig och objektiv information skulle kunna sammanställas och göras tillgänglig för medborgarna:

Viktigare än något annat för att medborgarna ska kunna fatta väl underbyggda politiska beslut i en direkt, deltagande demokrati är att de får tillgång till en riktig och objektiv information. Om framställningen och presentationen av information skulle monopoliseras av en liten privilegierad grupp och stå till förfogande för dess intressen, eller om specialister och tekniker som arbetade med informationen skulle behandla den så att den avpassades till deras egna speciella värderingar eller deras ideologi, så skulle medborgarna fatta beslut som var byggda på en förvrängd eller felaktig information.⁷⁷

Vi kan redan här skymta en polarisering i den samhällsvetenskapliga debatten mellan två principiellt olika huvudföreställningar om relationen mellan informationsteknik och demokrati. De två skolorna motsvaras av en i huvudsak representativ demokratiuppfattning med varierande grad av elitistiska respektive partiparticipatoriska inslag och en direktdemokratisk uppfattning där avsevärt större beslutsmyndighet anförtros åt medborgarna själva. När man från politiskt håll under 1970- och 1980-talen i takt med informationsteknikens utbredning tyckte sig se en ny väg för demokratin har det dock oftast varit frågan om den representativa demokrativarianten som skulle förädlas.⁷⁸

Mot bakgrund av de tidigare nämnda samhällskriserna var det inte särskilt förvånande att regeringar och offentliga myndigheter världen över tacksamt sög upp de nya tankarna om informationstekniken som generell problemlösare. Samtidigt framställdes tekniken inte sällan som en i grunden självgående, ohejdbar kraft, som människan och hennes sociala organisationer har att anpassa sig till. Denna uppgivenhet inför anspråken från den nya tekniken och dess uttolkare, förefaller ha stått i mer eller mindre direkt förhållande till teknikutvecklingens ökande hastighet och komplexitet.⁷⁹

De politiska visionerna underlättades av att datorutvecklingen under 1970- och början av 1980-talet tog en ny och mera egalitär riktning. Frågan gällde nu inte längre i första hand hur teknikut-

vecklingen skulle ställas under demokratisk kontroll, utan hur tekniken själv skulle kunna bidra till vidgad demokrati. Denna förändrade varseblivning av informationstekniken skedde parallellt, och ofta i samspel, med en allmän liberalisering i synen på de tidigare centralstyrda etermedierna. Utvecklingen gick mot fler kanaler och nya programformer. Försök med när-TV startades i Sverige redan år 1974 och närradio i föreningsregi kom till 1979 som ett experiment. År 1977 introducerades lokalradion inom ramen för Sveriges Radio. De gemensamma argumenten för att decentralisera radio och TV var att uppnå vidgad yttrandefrihet och fördjupad demokrati.⁸⁰

Flera av de statliga utredningar (Data- och elektronikkommittén (DEK), informationsteknologiutredningen (ITU), Dataeffektsutredningen, Videogramsutredningen, Datadelegationen, Massmediakommittén m.fl.) som under 1970- och 1980-talen tillsattes i Sverige för att följa informationsteknikens utveckling och föreslå åtgärder, uppmärksammade också den demokratiska potentialen. 1976 skrev justitieminister Lennart Geijer i direktiven till datalagstiftningskommittén att:

... datortekniken, rätt utnyttjad, positivt kan främja den allmänna upplysningens och den informerade debattens sak. Det ligger väl i linje med de motiv som bär upp offentlighetsprincipen att söka ta i anspråk den nya teknikens resurser för att om möjligt öka tillgängligheten hos den information som finns samlad hos samhällsorganen.⁸¹

Informationsteknologiutredningen trodde i sitt betänkande "Nya medier – text-TV, teledata" från 1981 att vad som vid den tiden kallades "nya medier" skulle kunna bidra till att vidga yttrandefriheten, öka kontaktytan människor emellan och leda till en decentralisering med nya elektroniska informationsvägar och mötesplatser i grannskapet.⁸² I sin kartlägningsrapport "Nya vyer. Datorer och nya massmedier – hot eller löfte" två år tidigare hade man också diskuterat hur tekniken kunde bidra till bättre kontakter mellan allmänheten och myndigheter/politiker.⁸³ Ingen av dessa utredningar ledde dock till några långsiktiga politiska åtgärder för att vidga det demokratiska deltagandet.⁸⁴

Under 1980-talet och början av 1990-talet återkom svenska regeringar, både borgerliga och socialdemokratiska, flera gånger till möjligheten att använda IT som medel för att vitalisera den representativa demokratin. I 1985 års datapolitiska proposition talades om bättre tillgång till politisk information via terminaler och på bibliotek, men också om decentraliserad datakraft och ett dubbelriktat informationsflöde:

Enskilda medborgare som tar del av ett kommunalt ärende på biblioteket kommer att direkt via terminalen kunna föra fram sina synpunkter och idéer till myndigheterna. Bibliotekens terminaler ger oss också en ny sorts "insändarsidor", där individer och grupper kan framföra idéer och synpunkter och debattera dem.⁸⁵

Även den särskilda IT-kommission med bl.a. sju statsråd som tillsattes av regeringen Bildt våren 1994 valde att betona informations-teknikens användning som förtroendeskapande åtgärd mellan väljare och valda. I sina rekommendationer talade kommissionen positivt om möjligheter till "större demokratisk insyn i den offentliga verksamheten och ökad tillgång till offentlig information" samt om "en vitalare samhällsdebatt och en mer levande och öppen demokrati". Man föreslog även att särskilda medborgarkontor skulle inrättas för att med IT:s hjälp föra medborgare och myndigheter närmare varandra.⁸⁶ Liksom tidigare datapolitiska propositioner och utredningar hade kommissionens betänkande "Informationsteknologin - Vingar åt människans förmåga" dock mer karaktären av allmänt hållen strategi än konkret förslag.⁸⁷

Internet som inspirationskälla

Hittills har vi sett hur visionerna om IT som demokratiredskap hämtat näring från den samhällsvetenskapliga och politiska debatten om "informationssamhället". Det finns dock en annan viktig inspirationskälla: den praktiska utvecklingen av Internet och andra stora datornätverk och den speciella kultur, karaktäriserad av den s.k. cyberpunkgenerationens slagord "information want's to be free", som vuxit fram på dessa nät. Internet har sina rötter i 1960-talets försvarsteknologiska forskning. Efter Sovjets uppskjutning av den första satelliten år 1957 startade den amerikanska regeringen hastigt en rad stora forskningsprojekt. Målet var att skapa ett militärteknologiskt försprång till Sovjet, men indirekt kom man också att bidra starkt till det allmänna vetenskapliga framåtskridandet. Ur kombinationen av generös offentlig finansiering och tämligen fritt akademiskt tänkande i de unga, dynamiska data- och systemvetenskapliga disciplinerna föddes t.ex. idén att korsbefrukta datorer och telekommunikation.⁸⁸

Utgångspunkten var att konstruera ett kommunikationsnätverk som skulle kunna överleva ett kärnvapenkrig. Det blivande Internet fick därför från början en robust och decentraliserad struktur, utan något sårbart centrum. Det som sedan hände är en av historiens

stora ironier: forskarna som ansvarade för försöken upptäckte att nätet var ett utmärkt medium för att förmedla nyheter och skicka personliga meddelanden till kollegor vid andra universitet. Redan tidigt på 1970-talet uppstod e-post och elektroniska diskussionslistor (listservs) som sådana ”spontana” användningar. Nätet visade sig här fylla en social funktion som knappast passade in i strikta militära ramar, men däremot var som skraddarsydd för det fria tankeutbytet och den öppna miljön i universitetsvärlden. Snart hade Internet blivit ett renodlat akademiskt nätverk. Steget från forskningsredskap till en spirande elektronisk offentlighet var sedan inte långt.⁸⁹

Dessförinnan hade dock olika system för Videotex (Minitel, Prestel etc.) jämnat marken för Internets framgångar genom att sprida datakommunikation till bredare grupper. De flesta Videotex-system var öppna nät som länkade ihop offentliga och privata informationsproducenter med interaktiva tjänster.⁹⁰ När Internet under det tidiga 1980-talet spreds utanför universiteten visade det sig att den akademiska traditionen hade mycket gemensamt med hackare i den s.k. cyberpunk-generationen och övervintrande hippies från 1960- och 1970-talens breda protest- och alternativrörelse.⁹¹ ”We owe it all to the hippies”, löd en träffande rubrik i Time Magazine 1995:

Newcomers to the Internet are often startled to discover themselves not so much in some soulless colony of technocrats as in a kind of cultural Brigadoon – a flowering remnant of the '60s, when hippie communalism and libertarian politics formed the roots of the modern cyberrevolution. At the time, it all seemed dangerously anarchic (and still does to many), but the counterculture's scorn for centralized authority provided the philosophical foundations of not only the leaderless Internet but also the entire personal-computer revolution.⁹²

Internet kan alltså beskrivas som en teknologisk kultur med rötterna i 1960-talet. För hippies, hackare, cyberpunkare och andra rebeller i samhällets underground blev datorkommunikation en revolutionär kraft. Internets decentraliserade struktur, utan myndigheter som bestämmer vilken information som får eller inte får släppas fram, underlättade en sådan användning. Nätet liknade därför den förverkligade 1960-utopin, en anarkistisk kultur utan ledare, centralmakt eller skrivna lagar, styrd bara av användarnas fria samarbete. Internet framstod snart som antites till Orwells ”1984”, en gräsrotsdemokratisk motkraft mot ekonomisk och politisk överhet.⁹³

I hyllningarna till denna utopi öppnades den politiska skalan och "höger" och "vänster" kunde mötas. Nyliberaler såg möjligheterna att montera ner välfärdsstaten. Det liberala och det teknologiska systemskiftet tycktes, med Carl Bildts ord, gå hand i hand.⁹⁴ Vänstersympatisörer välkomnade å andra sidan jämlikhetspotentialen. En del aktivister ville gå så långt som till att använda Internet och andra datornätverk för att bryta ner de gamla politiska strukturerna i småbitar, "to hack politics down to its component parts and fix it", och bygga upp någonting nytt från grunden: en elektronisk direktdemokrati.⁹⁵ Varför gå omvägen över valda representanter när tekniken nu tycktes göra det möjligt att förena alla medborgare i en elektronisk gemenskap? Här framträdde konturerna av en helt ny sorts politisk rörelse, ett nät-parti där människor snabbt kunde organisera sig i tillfälliga grupperingar. I förlängningen skulle denna vision göra den representativa demokratins institutioner onödiga och föråldrade.⁹⁶

Under början av 1990-talet uppstod organiserade påtryckningsgrupper i USA med elektronisk direktdemokrati på sitt program. Den mest kända av dem är förmodligen Electronic Frontier Foundation, EFF, som i dag har utvecklats till en inflytelserik politisk kraft.⁹⁷ En av EFF:s förgrundsgestalter är John Perry Barlow som i början av 1996 publicerade det politiska manifestet "A Declaration of the Independence of Cyberspace" på Internet. Dokumentet är en datorrymdens oavhängighetsförklaring med tydliga anspelningar på den amerikanska självständighetsförklaringen av år 1776:

Governments of the Industrial World, you weary giants of flesh and steel, I come from Cyberspace, the new home of Mind. On behalf of the future, I ask you of the past to leave us alone. You are not welcome among us. You have no sovereignty where we gather.⁹⁸

Barlow menar att det framväxande informationssamhället nu har nått en sådan mognad att det är dags att göra sig oberoende av den gamla industrivärlden. Det är ett revolutionärt budskap med samma politiska och sociala sprängkraft som 1700-talets idéer om den fria, jämlika medborgaren. För personer som Barlow är öppna datornät bara ett medel, ett steg på vägen mot ett fullständigt nytt samhälle, byggt efter nätverkets principer.⁹⁹ EFF har i sin tur inspirerat bildandet av nätbaserade rörelser som Center för Democracy and Technology och framför allt The Democratech Party, ett "nätparti" med en enda punkt på agendan: alla viktiga frågor ska i framtiden avgöras direkt av medborgarna via elektroniska folkomröstningar. Därmed skulle politiker och politiska partier bli överflödiga och av-

skaffa sig själva, och den representativa demokratin ersätts av självständiga cybermedborgare som utan politiska förmyndare tar sitt demokratiska ansvar på det elektroniska torget.¹⁰⁰ Här möts trådarna från Masuda och hippies, och återigen kommer förebilden från Internet, som hyllas som grunden för en ny, djupare och sannare demokrati.

Två synsätt – konventionell och radikal demokratisering

Vi kan nu tydligare urskilja hur IT-utvecklingen och olika föreställningar om informationsområdet har inspirerat två principiellt olika synsätt på informationsteknik och demokrati. Enligt vad som kan kallas det konventionella synsättet ger IT löften om ett intimare förhållande mellan politiker och allmänhet, mellan partierna och deras väljare, inom den traditionella representativa demokratis ramar. Förhoppningen är att IT ska minska klyftan mellan medborgare och maktbärare och stärka demokratis legitimitet. Som väljare i informationsområdet förväntas man använda datornäten för att söka färsk information i databaser och hålla direktkontakt med sina valda ombud, utan att tvingas få informationen filterad av media. Samtidigt tar partierna IT till sin hjälp, t.ex. för att göra tätare och mera tillförlitliga opinionsundersökningar. Resultat: kunnigare väljare, vitalare partier och mera jordnära politiker. Betoningen ligger på tekniken som redskap. Detta synsätt har sin utgångspunkt i ett officiellt-politiskt perspektiv.

Enligt det andra synsättet, det radikala eller direktdemokratiska, är det onödigt att gå omvägen över politiker, partier, parlament och andra representativa maktstrukturer, när tekniken nu verkar göra det möjligt för alla människor att förenas i en global elektronisk (eller många lokala/regionala) gemenskap. Den representativa demokratin med sina institutioner behövs inte längre och kan ersättas av beslutande folkomröstningar via datornäten. Ett elektroniskt gräsrotsstyre, typ bystämma eller agoran i det klassiska Aten kan införas.¹⁰¹ Informationstekniken betraktas här som mer än ett redskap, den blir en fundamental socioteknisk komponent i själva demokratis funktionssätt. Synsättet har sin utgångspunkt i protest- och alternativrörelser, och i den praktiska utvecklingen av t.ex. Internet. Men det finns också representerat bland de utopiska föreställningarna om informationsområdet.

Det råder en potentiell spänning mellan den direkta och den representativa demokratins förespråkare. Från etablerade politiska grupper kan det uppfattas som ett hot mot de egna maktpositionerna om medborgarna skaffar sig ökade möjligheter att lägga sig i t.ex. kommunala beslutsprocesser där person- och partiallianser och mödosamt utmejslade handlingslinjer dominerar.¹⁰² Redan 1970 varnade Leif Lewin för att ett direkt beslutsfattande med elektroniska hjälpmedel skulle riskera att sätta parlamenten åt sidan.¹⁰³

Man ska också vara medveten om att de båda synsätten uppvisar en viss geografisk fördelning som förmodligen grundar sig på skillnader i politisk tradition och -kultur. Som vi har sett dominerar t.ex. det konventionella representativa synsättet i svensk debatt, medan det radikala direktdemokratiska synsättet är betydligt vanligare i en amerikansk tradition.¹⁰⁴ Den historiska misstron mot myndigheter och politiker som präglar det amerikanska samhället har de senaste åren fått nytt liv av ett fenomen som brukar kallas ”upproret mot Washington”. Fler och fler har givit det politiska etablissemang, ”Big Government”, skulden för allt som är fel i samhället. I en sådan kontext blir drömmen om att fullständigt omskapa det politiska systemet, ”to hack politics down to its component parts and fix it”, särskilt attraktiv.

I verkligheten finns naturligtvis många mellanformer mellan dessa skilda perspektiv på IT och demokrati. Ofta blandas idékomponenter från båda världarna, såväl i den vetenskapliga/politiska debatten som i olika tekniska försök. Synsätten ska därför snarast betraktas som idealtyper. Möjligen kan också ett tredje synsätt identifieras: informationstekniken som demokratiskt problem eller hot. De retoriska bekännelserna om att med den nya teknikens hjälp uppnå vidgad offentlighet och fördjupad demokrati tycks åtminstone stå i viss kontrast till den politiska utvecklingen på områdena yttrandefrihet och offentlighet.

Journalisten Anders R. Olsson, specialist på yttrandefrihets- och offentlighetsfrågor, hävdar att den öppna svenska offentlighetstraditionen parallellt med 1980- och 1990-talens informationsteknologiska utveckling alltmer har kommit att ifrågasättas. I boken ”IT och det fria ordet” visar han att de statliga utredningarna, justitiedepartementet och riksdagen under de senaste 20 åren med stor konsekvens valt en offentlighetsfientlig linje framför en offentlighetsvänlig. Olsson pekar på ett antal förklaringar: generationsskifte bland juristerna, en allmän högerideologisk svängning i samhället med starkare fokus på integritetsfrågor, och framför allt den ökande internationaliseringen som för Sveriges del bl.a. inneburit medlem-

skap i EU. Den sista faktorn tillmäter han stort förklaringsvärde ”eftersom de svenska offentlighetsreglerna ter sig så extrema, så radikala i ett internationellt perspektiv, undermineras rimligen respekten för dem hos våra politiker och ämbetsmän”.¹⁰⁵

Ytterligare en förklaring skulle dock kunna tillfogas: den rädsla för att en bestående samhällsordning ska rubbas som alltid tycks ackompanjera utvecklingen av nya kommunikationsteknologier. Ett exempel på sådana farhågor var justitieminister Laila Freivalds uttalande i nyhetsprogrammen Tvärsnytt och Rapport den 26 augusti 1998 om det faktum att den nya personuppgiftslagen (PUL) i princip förbjuder namnpublicering på Internet:

Jag tycker alla oberoende av om det är arbetstagare eller arbetsgivare eller ungdomar som chattar, att dom ska fundera på hur dom hanterar uppgifter om andra människor. Det är ju helt okej om de människorna är med på det, och så är det ju i en del sammanhang, men om dom inte är med på det, då måste man fundera på om man verkligen kan hantera uppgifter om andra människor utan deras tillstånd.¹⁰⁶

Här likställde justitieministern legitima, och oftast helt harmlösa, personomdömen med ett brott som i vanliga fall går under beteckningen förtal. Om vi överför Freivalds resonemang om krav på personligt medgivande för namnpublicering till tryckta medier som tidningar och böcker framstår det säkert för de allra flesta som tämligen groteskt. Slobodan Milosevic och Augusto Pinochet, för att ta två aktuella fall, kommer knappast att lämna något medgivande till att deras namn publiceras i Dagens Nyheter eller Aftonbladet – om de tillfrågades i förväg. Skulle den offentliga debatten låta sig hejdas av en tekniksyn som grundas på föreställningen att informationsteknik och demokrati står i motsats till varandra lär det alltså bli svårt att utkräva demokratiskt ansvar av den politiska maktens representanter.

Från tvång till handlingsmöjligheter

Framställningen hittills har varit medvetet förenklad. Uppdelningen i olika synsätt på demokrati som har stimulerats av den informationsteknologiska utvecklingen kan naturligtvis förkovras ytterligare.¹⁰⁷ Mitt syfte är dock inte att i detalj analysera den demokratiteoretiska debatten. Avsikten har snarare varit att visa hur informationsteknikens framväxt och de skiftande föreställningarna om ett informationssamhälle har inspirerat fundamentalt *olika* bilder av demokratin i framtidssamhället. Med någon känsla för det drama-

tiska kan man påstå att i IT-revolutionens spår har det politiska spektrat öppnats igen, nya ideologiska tankar begär företräde samtidigt som de gamla frågorna om demokrati, samhälle och marknad ställs på nytt. Detta, om något, tycks motbevisa den deterministiska föreställningen om att tekniken skulle innehålla sin egen färdiga framtid. Informationsteknikens praktik är minst lika mycket en spegel av det omgivande samhället som någon självständig katalysator för förändring. Vilket för diskussionen bort från det teknologiska imperativet till de mänskliga handlingsmöjligheternas sfär.

Noter

¹ Om "IT-valet", se t.ex. Elger, s. 8 samt Nilsson, s. 26-29. Nilsson citerar valforskaren Sören Holmberg som spår att Internet blir en viktig del av valrörelsen 1998. "Webben vinner valet" är rubriken på artikeln.

² Kommittédirektivet 1997:101, s. 1, 5.

³ Om teknikutopier, se t.ex. Glimell s. 5, Kylhammar, s. 27 ff., 113, 203 och Sundin, s. 205 f. Glimell erinrar om den s.k. saintsimonismen, en politisk rörelse som uppstod i Frankrike på 1820-talet och betraktade järnvägens utveckling som en starkt laddad symbol inte bara för framåtskridande utan också för fred och mellanfolklig förståelse. Kylhammar beskriver hur kommunikationsteknikens framsteg (järnvägar, ångbåtar, bilar, telefon, telegraf och inte minst radio) under 1920-talets senare del bar fram en mäktig våg av framtidsstro: "I hägnat av den nya tekniken fick gamla utopier sin renässans och nya blommande; man trodde att kommunikationerna skulle upphäva de gamla motsättningarna mellan centrum och periferi, stad och landsbygd, civilisation och natur. Kommunikationstekniken tycktes verka både demokratiserande och integrerande". Som Sundin framhåller var det framför allt radion som inspirerade utopiska visioner om ett framtida samhälle som förbättrats med teknikens hjälp. Hela världen skulle bl.a. knytas samman i ett osynligt nätverk och evig fred skapas. När sedan depressionen kom förlorade de stora kommunikationstekniska företagen nästan allt sitt symbolvärde, något som bl.a. resulterade i häftiga kursfall på världens aktiebörser. Kylhammar visar också hur denna omkastning i synen på kommunikationstekniken speglades i den samtida svenska litteraturen. Harry Martinsson var en av dem som knutit stora förhoppningar till de nya teknikerna. Nu upptäckte han alltfler av deras avigsidor: "fragmentiseringen, nyhetsbrus, materialism och resejakt".

⁴ Se t.ex. Giddens s. 27.

⁵ Barber 1999.

⁶ Se t.ex. Johansson, s. 74 ff.

⁷ Drambo (1986), s. 13.

⁸ Lyon (1995), s. 55.

⁹ T.ex. Jan Grönholm (1984) *Det goda informationssamhället: synsätt och värderingar för morgondagens kultur*, Bengt-Arne Vedin (1985)

Informationssamhället nästa!, Mats Lindgren (1986) En framtid för dig? Informationssamhället 1990-talets utmaning, Leif Drambo (1986) Infotopia: Visioner och vägval i informationssamhället. Se vidare Tengström (1987), s. 12. Redan 1981 förekom begreppet i en statlig utredningstext när Datadelegationen i ett betänkande skrev att "Alla medborgare bör ha rätt till information och kunskap om informationssamhällets möjligheter och risker". Se vidare DsB 1981:20, s. 254 f.

¹⁰ "K" i K-samhälle står kunskap, kompetens, kreativitet och kultur.

¹¹ Som Hans Glimell m.fl. visat har begreppet informationssamhälle använts på upp till 29 olika sätt enbart i den vetenskapliga debatten. Se vidare Glimell, s. 6.

¹² Den "definierande" teknologin är givetvis något annat än den "dominerande" teknologin.

¹³ Se t.ex. Johansson, s. 69 f. Uttrycket "The Mighty Micro" är inspirerat av titeln på en känd bok från 1979 av psykologen och datorforskaren Christopher Evans. På svenska heter boken "Mikrodatorernas intåg".

¹⁴ Tengström (1987), s. 30. Moores lag har fått sitt namn efter Gordon Moore, en av grundarna till processortillverkaren Intel som en gång på 60-talet profeterade att datorernas beräkningskapacitet skulle fördubblas varje år.

¹⁵ Seipel s. 30. Antalet enskilda Internetanvändare är av olika skäl svårt att mäta med någon större exakthet. Den 100-procentiga årliga tillväxten hänför sig till antalet värddatorer, s.k. hosts, som hösten 1998 beräknades uppgå till drygt 40 miljoner världen över. Se vidare Challenges to the Network.

¹⁶ Pressmeddelande från SIFO 990303, TT-telegram 981128.

¹⁷ Ingelstam (1991), s. 54.

¹⁸ Informationssamhälle har ibland definierats just som ett samhälle där 50 procent eller mer av arbetskraften är sysselsatt inom "informationsarbete". Tengström, s. 29. En svårighet är dock att definiera vad informationsarbete egentligen innebär. I vissa undersökningar, bl.a. det ambitiösa arbete som utfördes av Marc Uni Porat i USA och publicerades år 1977 i "The Information Economy", har t.ex. brevbarare, poeter, TV-montörer, bibliotekarier och datatekniker sammanförts under denna beteckning. Ingelstam (1991), s. 55 f.

¹⁹ Seipel, s. 30.

²⁰ Seipel, s. 31.

²¹ Informationsteknik definieras ofta som en kombination av datorer och telekommunikation. Ett "äktenskap mellan mikroprocessorn och telefonen", enligt regeringens IT-kommission. Denna positionsbestämning understryker informationsteknikens karaktär av infrastruktur eller stort tekniskt system (LTS). Se vidare SOU 1995:68, s. 4.

²² Seipel, s. 31.

²³ Ilshammar & Larsson, s. 9.

²⁴ Robin & Webster, s. 34. Se också Johansson, s. 66 f.

²⁵ Robin & Webster, s. 34, 67.

²⁶ Sundin s. 312.

²⁷ Beniger, s. 427.

²⁸ Beniger, s. 432 f. Benigers tes har sin motsvarighet i vad idéhistorikern Svante Beckman har betecknat som den fjärde informationsteknologiska revolutionen i samband med de elektrotekniska upptäckterna under 1800-talets andra hälft. Det är ett fält som innefattar bl.a. telegrafan, telefonen och radion. Utvecklingen gav så småningom upphov till mer avancerade tillämpningar som televisionen och datorn. Den "IT-revolution" som för närvarande är aktuell bör enligt Beckman betecknas som en tredje fas inom ramen för den fjärde informationsteknologiska omvälvningen i mänsklighetens historia. IT kan i detta medelvida perspektiv även ses som en del av ett ännu mäktigare tekniskt skeende som kanske mer än något annat utmärker 1900-talet; den allmänna elektrifieringen av människans värld. Beckman (1995), s. 262 f.

²⁹ Beniger, s. 435.

³⁰ Beniger, s. 435.

³¹ Robins & Webster lägger fokus på sociala, ekonomiska och politiska förhållanden som de menar skapar behov av kontroll och nya hjälpmedel för informationshantering. Beniger tar däremot fasta på att den tekniska utvecklingen skapar kriser i byråkratin. Administrativa behov leder sedan till att en lång rad teknologier, både tekniska och organisatoriska, skapas. Se vidare Johansson, s. 71.

³² Johansson, s. 77.

³³ Lyon s. 55.

³⁴ Lyon s. 55.

³⁵ Under 1970-talet hade de flesta västländer inrättat särskilda institutioner för att bedriva framtidsstudier. Detta kan tolkas som att politiker och samhällsplanerare verkligen uppfattade sig stå i en brytningstid, där behovet att förstå den pågående förändringen och klarare utskilja destinationen framstod som viktigt. Ett ökat antal enskilda forskare hade också börjat inrikta sig mot framtidsfrågor. Se vidare Drambo (1982), s. 21.

³⁶ Drambo (1982) s. 18. Bland författarna fanns namn som W. M. Ferry, Michael Harrington, Gunnar Myrdal, Robert Theobald etc.

³⁷ Drambo (1982), s. 18.

³⁸ Drambo (1982), s. 19 f.

³⁹ Ingelstam (1995), s. 141 f.

⁴⁰ Citatet ur Lyon, s. 55.

⁴¹ Lyon s. 56. Fransmannen Alain Touraine som vid samma tid som Bells arbete publicerades gav ut "La Société post-industrielle" (På engelska "The Postindustrial Society") utgick från samma sociala och ekonomiska trender, men ifrågasatt starkt det postindustriella antagandet att klassmotsättningar var ett fenomen som hörde till det förflutna. Touraine pekade bl.a. på en klyfta mellan teknokrater och de växande grupper av människor vars välfärd och livsstil styrs av dessa.

- ⁴² Redan 1969 hade Toffler presenterat en del av de grundläggande tankarna i boken "Future shock". Se vidare Drambo, s. 13.
- ⁴³ Prehn, s. 33.
- ⁴⁴ Toffler, s. 11.
- ⁴⁵ Prehm. S. 34.
- ⁴⁶ Servan-Schriber, s. 304 ff., Tengström s. 10 f.
- ⁴⁷ McLuhan, s. 348 f.
- ⁴⁸ Lyon (1995), s. 57 f, Martin, s. 3.
- ⁴⁹ Lyon (1995), s. 58.
- ⁵⁰ Lyon (1995), s. 65 f.
- ⁵¹ Den informationstekniska utvecklingen går ibland under namnet Den Andra Renässansen (renaissance 2.0).
- ⁵² I en något mildare tappning har detta tema dock utvecklats av David Lyon i boken "The Electronic Eye" med undertiteln "The Rise of Surveillance Society". Se vidare Lyon (1994).
- ⁵³ För en diskussion om bedömningen av informationsarbetets karaktär och omfattning, se t.ex. Johansson, s. 65 f.
- ⁵⁴ Lyon (1995), s. 59.
- ⁵⁵ Lyon (1995), s. 59 f.
- ⁵⁶ Johansson m.fl. s. 39. Begreppen diskurs, tankefigur respektive teknologisk ram har hämtats från i tur och ordning Michel Foucault, sociologen Johan Asplund och tekniksociologen Wiebe B. Bijker.
- ⁵⁷ Johansson m.fl., s. 41 f.
- ⁵⁸ Johansson m.fl., s. 5 f.
- ⁵⁹ Johansson m.fl., s. 40 f.
- ⁶⁰ Johansson m.fl., s. 41.
- ⁶¹ Beckman (1995), s. 257.
- ⁶² Beckman (1995), s. 257 f.
- ⁶³ Johansson m.fl., s. 45.
- ⁶⁴ Tengström (1987), s. 42.
- ⁶⁵ Tengström (1987), s. 42, Tengström (1996).
- ⁶⁶ Tengström (1987), s. 43.
- ⁶⁷ Tengström (1987), s. 43.
- ⁶⁸ Tengström (1996). Flera kritiska författare bl.a. Theodore Roszak i boken "The cult of information: the folklore of computers and the true art of thinking" har också jämfört informationssamhället med en sekulär religion.
- ⁶⁹ Tengström hävdar att människor i alla tider har gjort sig bilder av framtiden, den personliga framtiden såväl som den gemensamma. Framtidsbilder är nödvändiga för att vi ska kunna orientera oss i tillvaron. Utan framtidsbilder

riskerar vi att bli handlingsförlamade, med sådana bilder kan vi däremot motivera både beslut och handlingar i nuet. Se vidare Tengström (1986), s. 18 ff., 24.

⁷⁰ Castells, s. 336. The network society är en av många varianter på temat informationssamhället. Till skillnad från många andra bygger Castells försök till syntes dock på utförliga empiriska undersökningar.

⁷¹ Henriksson, s. 24. Inom ett halvår efter Clintons NII-satsning hade över 30 länder lanserat sina egna varianter på detta tema. För en sammanfattning av olika nationella initiativ som stimulerades av Clintons initiativ, se t.ex. Karlsson, s. 36.

⁷² Lewin, s. 237 ff.

⁷³ Lewin, s. 237 ff.

⁷⁴ Masuda, s. 107 ff.

⁷⁵ Masuda, s. 110 f.

⁷⁶ Held, s. 233–236.

⁷⁷ Masuda s. 113 f.

⁷⁸ En utveckling mot större inslag av direktdemokrati, t.ex. genom mera frekventa folkomröstningar (med eller utan hjälp av IT), har flera gånger avvisats av de etablerade partierna i Sverige. Folkstyrelsekommittén menade 1987 att om folkomröstningar blev ett normalt inslag i vårt styrelseskick skulle partiernas ansvar inför väljarna så småningom urholkas. Kommittén ville i stället slå vakt om de politiska partiernas centrala ställning i svensk demokrati. När riksdagens konstitutionsutskott behandlade frågan i början av 1990-talet ansåg man att ett utvidgat bruk av folkomröstningar riskerade att försvaga det parlamentariska styrelseskicket och motverka strävanden att stärka riksdagens ställning. Se vidare Dir 1996:5, s. 3 f.

⁷⁹ Jämför t.ex. Ann-Marie Laginders avhandling ”Framtidsbilder i offentligt utredande – teknik, utbildning och samhällsutveckling” där hon menar att ny teknik, vanligen uttolkad som datorisering, under 1980-talet fått representera den dynamiska kraft som driver utvecklingen framåt i högt tempo. Trycket på datautbildning för alla medborgare ökade från flera håll. Många menade att människor måste utbildas för att hänga med i en utveckling som har sin gång, för att kunna ta ställning och påverka den. Laginder kunde bara finna ett motiv för detta ambitiösa mål: vi kan inte stoppa utvecklingen. Hon skriver också att hon skrämdes av att så allmänna, motsägelsefulla och deterministiskt färgade budskap kunde få en sådan genomslagskraft i hela samhället. Laginder, s. 11. Se också Ilshammar (1996), s. 9, 15, 37.

⁸⁰ Se t.ex. Ilshammar (1996), s. 4 f, 7.

⁸¹ Citat i SOU 1978:54, s. 375

⁸² SOU 1981:45, s. 133–137, 193.

⁸³ SOU 1979:69, s. 56 f.

⁸⁴ Ilshammar (1996), s. 9.

⁸⁵ Prop. 1984/85:220, s 8.

⁸⁶ SOU 1994:118, s. 10 f.

⁸⁷ Avsikten var att återkomma med preciserade förslag, ett arbete som avbröts av regeringsskiftet 1994. Om IT-kommissionen och IT-politikens nytändning, se vidare Ilshammar & Larsmo, s. 27–43. Henriksson, s. 23–27.

⁸⁸ Ilshammar (1998), s. 324 ff.

⁸⁹ Ilshammar (1998), s. 325 ff. Om Internets födelse, se också Abbate, s. 196 ff., Sterling, ”Short History of the Internet” samt Rheingold, s. 65–70.

⁹⁰ Kärt barn har många namn. Videotex är också känt som teledata, data-TV, viewdata, datavision m.m. Namnet Videotex kommer av att systemet kunde visa data på TV-skärmen. Se vidare Ohlin, s. 15 f. I slutet av 1980-talet hade Videotex-system världen över närmare 10 miljoner abonnenter.

⁹¹ Ilshammar (1998), s. 331 f. Se också Ilshammar & Larsmo, s. 116 ff.

⁹² Brand.

⁹³ Ilshammar (1998), s. 331, Rheingold, s. 38–44.

⁹⁴ Ilshammar (1998), s. 331. Om det liberala och teknologiska systemskiftet, se Bildt, s. 10.

⁹⁵ Citatet är hämtat från en artikel om Electronic Frontier Foundation av Joshua Quittner i tidskriften Wired. Se Quittner, s. 80.

⁹⁶ Ilshammar (1998), s. 331.

⁹⁷ Ilshammar (1998), s. 331 f.

⁹⁸ Barlow.

⁹⁹ Ilshammar (1998), s. 332.

¹⁰⁰ Ilshammar (1998), s. 332.

¹⁰¹ Här används bystämman och den atenska demokratin som direktdemokratiska idealtyper. I verkligheten hade de ju mycket påtagliga brister. Så t.ex. uteslöt den atenska demokratin stora grupper, som kvinnor, invandrare och ofria. Den hade också vissa representativt valda organ. Se t.ex. Held, s. 37.

¹⁰² Östberg, s. 5.

¹⁰³ Lewin, s. 237.

¹⁰⁴ Även i den svenska debatten har dock röster höjts för en utveckling i direktdemokratisk riktning. Tomas Ohlin, tidigare bl.a. sekreterare i IT-kommissionen, menar t.ex. att ”datorstödda rådgivande omröstningar bör användas i anknytning till politiska samråd och sammanställning av resultat från politiska diskussioner”. Statsvetaren Anders Westholm ser både demokrati som dialog och demokrati som votering som viktiga inslag i en demokratisk process. Utredaren Carl-Ölje Segerlund anser att det finns skäl att testa direktdemokratiska omröstningar som ett komplement till den representativa demokratin, framför allt på lokal nivå. Även Ungdomens IT-råd (en statlig utredning) har föreslagit steg i direktdemokratisk riktning. I sitt betänkande Megabytet skriver man att det är ”medborgarna som ska styra den politiska dagordningen” och kräver att regeringen tar initiativ till ”försöksverksamhet med elektroniska fora för direktdemokratiskt inflytande på lokal nivå”. Alla

amerikanska debattörer är inte heller fullt så radikala som t.ex. EFF och The Democratech Party. Presidentkandidaten Ross Perot propagerade under valkampanjen 1992 för införande av elektroniska stadshus (ETM, "Electronic Town Meetings") där människor kan diskutera och även rösta i vissa frågor. Tekniken skulle i detta scenario fungera som ett system för medborgerlig återkoppling, och med Perots ord skicka "a laser-lik message to their government giving their opinion". Perots vision var att återupprätta den amerikanska "urformen" för demokrati – mötet i stadshuset där medborgarna samlades för att diskutera och besluta i gemensamma frågor. Denna mötesform var vanlig i New England för 200 år sedan och har sedan dess varit föremål för en ofta romantiserad historieskrivning. Se vidare Åström, s. 24.

¹⁰⁵ Olsson, s. 142. Man kan man även tänka sig ett fjärde synsätt: att IT och demokrati inte har med varandra att göra, dvs. att t.ex. Internet m.fl. teknologier i grunden är "opolitiska".

¹⁰⁶ Tvärsnytt 980826, utskrift från band.

¹⁰⁷ Inspirerad av Rune Premfors typologi med snabb, stark och tunn demokratisyn gör statsvetaren Joachim Åström t.ex. en indelning som han menar hjälper till att urskilja viktiga skiljelinjer i debatten. Den första skiljelinjen går mellan å ena sidan den starka och snabba demokratisynen som vill se och tror på ett ökat medborgerligt deltagande med hjälp av IT, och den tunna demokratisynen å den andra, som inte vill se och inte tror på ett sådant deltagande. En andra skiljelinje går mellan den snabba och den starka demokratin och gäller deltagandets former. I den snabba demokratin vill man röra sig från ett representativt system mot ett direktdemokratiskt med fler direkta beslut av folket. Den starka demokratin förespråkare vill inte ersätta det representativa systemet, utan skapa ett intimare förhållande mellan väljare och valda. Åström, s. 29 f. Se också Premfors m.fl s. 24–28.

Referenser

- 234 000 nya webbanvändare i februari 1999. Pressmeddelande från SIFO 990303. Elektronisk utgåva:
<http://www.sifointeractive.com/index2.html>
- Abbate, Janet (1994) "The Internet Challenge: Conflict and Compromise in Computer Networking". pp. 193–210 i Jane Summerton (red.) *Changing Large Technical Systems*. Boulder, Colo: Westview Press
- Barber, Benjamin R. (1999) "Technology and democracy in the era of McWorld." Tall vid "the 2nd International Congress on Electronic Media & Citizenship in Information Society", Helsingfors 6 januari 1999
- Barlow, John Perry (1996) *A Declaration of the Independence of Cyberspace*. Elektronisk utgåva:
http://www.eff.org/pub/Publications/John_Perry_Barlow/barlow_0296.declaration
- Beckman, Svante (red.) (1990) *Teknokrati, arbete, makt* (Maktutredningens publikationer). Stockholm: Carlssons
- Beckman, Svante (1995) "En världsbildande teknik". I Karlsson, Magnus och Stureson, Lennart (red.) *Världens största maskin. Människan och det globala telekommunikationssystemet*. Stockholm: Carlssons
- Bell, Daniel (1971) *The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting*. New York: Basic Books
- Beniger, James R. (1986) *The Controll Revolution. Technological and Economical Origins of the Information Society*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press
- Bildt, Carl (1994) "Sverige mot IT-toppen". Anförande vid Ingenjörsvetenskapsakademiens jubileumssymposium *Människan-Tekniken-Framtiden* i Stockholm måndagen 7 februari 1994
- Brand, Stewart (1995) "We owe it all to the hippies". *Time* 1995:12. Elektronisk utgåva:
<http://pathfinder.com/@@3ziQAQUAmCi3DuLk/time/magazine/domestic/1995/special/special.history.html>
- Carey, James and Quirk, J. J. (1973) "The history of the Future". I Gerbner, Georg et al. (red.) *Communications Technology and Social Policy: understanding the new 'cultural revolution'*. New York: John Wiley & Sons

- Castells, Manuel (1998) *End of Millennium. The Information Age: Economy, Society and Culture*. Volume III. Malden/Oxford: Blackwell
- Challenges to the Network. Internet for Development. ITU (International Telecommunications Union) february 1999. Elektronisk utgåva: <http://www.itu.int/ti/publications/INET99/ExeSum.htm>
- Drambo, Leif (1982) *Språnget mot friheten*. Stockholm: Liber
- Drambo, Leif (1986) *Infotopia. Visioner och vägval i informations-samhället*. Statskontorets småskrifter 11. Stockholm: Liber
- Ds B 1981:20 *Samordnad datapolitik*. Rapport från Datadelegationen
- Elger, Max (1998) *Politik.se. Opinionsbildning på Internet*. Stockholm: Ekerlids
- Giddens, Anthony (1990) *Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press in association with Blackwell
- Glimell, Hans (1989) Återerövra datapolitiken! En rapport om staten och informationsteknologin under fyra decennier. Tema T Rapport 20. Linköping: Linköpings universitet
- Henriksson, Sten (1995) "Datapolitikens död och återkomst". I Atlestam, Barbro (red.) *Infrastruktur för informations-samhället - teknik och politik*. NUTEK- rapport B 1995:1. Stockholm: NUTEK
- Held, David (1987) *Models of Democracy*. Cambridge: Polity Press
- Ilshammar, Lars (1996) *Nätväktarstaten träder fram*. Opublicerat avhandlingskapitel. Örebro: Humanistiska institutionen, Högskolan i Örebro
- Ilshammar, Lars (1997) "Demokr@i. Det elektroniska folkstyrets möjligheter och problem". Expertuppsats skriven på uppdrag av 1996 års folkomröstningsutredning. Bilaga 2 till SOU 1997:56. Stockholm: Fritzes
- Ilshammar, Lars (1998) "Från supervapen till supermarket. Utvecklingen av Internet 1957-1997". I Blomkvist, Pär och Kaijser, Arne (red.) *Den konstruerade världen. Tekniska system i historiskt perspektiv*. Stockholm: Symposion
- Ilshammar, Lars och Larmo, Ola (1997) *Net.wars. Kampen om nätet*. Stockholm: Atlas

- Ingelstam, Lars m.fl. (1991) "Informationssamhället och teorin för stora tekniska system". En förstudie rörande telesystemets dynamik. Tema T Rapport 23. Linköping: Linköpings universitet
- Ingelstam, Lars (1995) *Ekonomi för en ny tid*. Lärobok om industri-samhället och framtiden. Stockholm: Carlssons
- Johansson, Magnus (1993) "Informationssamhällets rötter ur ett svenskt perspektiv". I Ingelstam, Lars och Sturesson, Lennart (red.) *Brus över landet. Om informationsöverflödet, kunskapen och människan*. Stockholm: Carlssons
- Johansson, Magnus, Nissen, Jörgen och Sturesson, Lennart (1998) "IT-ism". Informationstekniken som vision och verklighet. Stockholm: Kommunikationsforskningsberedningen/Teldok
- Karlsson, Magnus (1996) "Hi-Tech Visions as Global Fashion. The International Dissusion of Information Technology Policy". Tema T arbetsnotat 168. Linköping: Linköpings universitet
- Kommittédir. 1996:5 Översyn av folkomröstningsinstitutet
- Kommittédir. 1997:101 Utredning om folkstyret i Sverige inför 2000-talet
- Kylhammar, Martin (1994) *Frejdiga framstegmän och visionära världsmedborgare*. Stockholm: Akademeja
- Laginder, Ann-Marie (1989) *Framtidsbilder i offentligt utredande – teknik, utbildning och samhällsutveckling*. Linköping: Linköpings universitet
- Lewin, Leif (1970) *Folket och eliterna*. Stockholm: Almqvist & Wiksell
- Lyon, David (1994) *The Electronic Eye. The Rise of Surveillance Society*. Minneapolis: University of Minnesota Press
- Lyod, David (1995) "The Roots of the Information Society Idea". In Heap et al. (eds.) *Information, Technology and Society*. London: Sage
- Martin, James (1978) *The Wired Society. A challenge for Tomorrow*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall
- McLuhan, Marshall (1994) *Understanding Media: The Extensions of Man*. Cambridge, Mass.: MIT Press
- Nilsson, Åsa (1998) "Webben vinner valet – frågan är åt vem?" *Internet World* 4/98, ss. 26–29
- Ohlin, Tomas (1986) *Videotex*. Stockholm : Riksdataförbundet

- Olsen, Johan. P. (1990) *Demokrati på Svenska*. Maktutredningens publikationer. Carlssons: Helsingborg
- Prehn, Ole (1985) *Over kablerna neden satellitterne. Telematikken – kulturindustrien og den transnationale ekspansion*. Aalborg: Institut for sprog, kommunikation og kulturhistorie, Aalborg Universitetscenter
- Premfors, Rune, m.fl. (1994) *Demokrati i storstad: Stadsdelsnämnder i Stockholm*. Stockholm: Carlssons
- Prop. 1984/85:220 *Datapolitik*
- Prop. 1995/96:125 *Åtgärder för att bredda och utveckla användningen av informationsteknik*. (IT-propositionen)
- Quittner, Joshua (1994) "The merry pranksters go to Washington". pp. 77–81, 128–131 in *Wired* 2.06, june 1994
- Regeringens skrivelse 1998/99:2 *Informationssamhället inför 2000-talet*
- Rheingold, Howard (1995) *The Virtual Community. Surfing the Internet*. London: Minerva. Elektronisk utgåva:
<http://www.well.com/user/hlr/vcbook/>
- Robins, Kevin and Webster, Frank (1989) *The Technological Fix. Education, Computers and Industri*. London: Macmillan
- Servan-Schriber, Jean-Jacques (1981) *Den globala utmaningen*. Stockholm: Brombergs
- SOU 1979:69 *Nya vyer. Datorer och nya massmedier – hot eller löfte*. Karlägningsrapport från Informationsteknologiutredningen
- SOU 1984:45 *Nya medier – text-TV, teledata*. Betänkande av Informationsteknologiutredningen
- SOU 1984:65 *Via kabel och satellit*. Betänkande av Massmediekommittén
- SOU 1994:118 *Informationsteknologin – Vingar åt människans förmåga*
- SOU 1995:68 *Kommunikation utan gränser*. Rapport från IT-kommissionen, juni 1995 (sammandrag)
- SOU 1996:40 *Elektronisk dokumenthantering*. Elektronisk utgåva:
<http://www.dtek.chalmers.se/Datafrihet/Sou/1996/40/>
- SOU 1996:110 *Inför ett svenskt kulturnät. IT och framtiden inom kulturområdet*
- Sterling, Bruce (1993) "Short History of the Internet". The Magazine of Fantasy and Science Fiction, february 1993.

Elektronisk utgåva:

[gopger://gopher.idoc.org:70/00/internet/history/short.history.of.internet](http://gopher.idoc.org:70/00/internet/history/short.history.of.internet)

Sterling, Bruce (1993) *The hacker crackdown: law and disorder on the electronic frontier*. New York: Bantam. Elektronisk utgåva:
<http://www.mit.edu:8001/hacker/hacker.html> (Pappersutgåvan London, 1994)

Sundin, Bosse (1998) *Den kupade handen. Människan och tekniken*. Stockholm: Carlssons

Tengström, Emin (1987) *Myten om informationssamhället – ett humanistiskt inlägg i framtidsdebatten*. Stockholm: Rabén & Sjögren

Tengström, Emin (1996) ”Informationsballongen. Emin Tengström finner anledning att påminna om myten om informationssamhället”. *Dagens Politik* 960531

Traber, Michael (ed.) (1986) *The Myth of the Information Revolution. Social and Ethical Implications of Communication Technology*. London: Sage

TT-telegram 981128. Sverige är världens datortätaste land

Tvärsnytt 980826. Intervju med justitieminister Laila Freivalds, utskrift från band

Åström, Joachim (1998) ”Lokal digital demokrati”. I Svenska Kommunförbundet IT och kommunerna. En översikt. Åjour nr 1 Stockholm: Kommentus

Östberg, Olof (1996) ”IT-löften om starkare demokrati”. s. 3–5 i Öppna system (Statskontoret) 1996:2

I spänningsfältet mellan social intressegemenskap och geografisk närhet

Försätter IKT den geografiskt förankrade demokratin i kläm?

Kajsa Ellegård

En historisk utgångspunkt

Jag skulle här vilja passa på tillfället och ge dessa kommunalmän en liten enkel blomma. Vi äro i Sverige stolta över vår kommunala självstyrelse, och vi ha verkligen skäl att vara det. Under hela denna resa, från Ystad till Haparanda, hade jag dagligt tillfälle att se, resonera med, iaktta, studera dessa kommunalmän. Det var bönder, arbetare, små befattningshavare, tjänstemän, affärsmän, småhandlande, men vad de än voro, allesammans voro de allvarliga, häpnadsväckande kunniga, balanserade, intresserade och välvilliga män, fulla av en nästan moderlig omsorg om sina kommuner, bekanta med alla deras invånare, underkunniga om deras förhållanden, deras svårigheter, offrande tid och krafter praktiskt taget utan någon ersättning åt sina medmänniskor. Det var något av vardagsreligiositet utan ord över dem, en praktisk kristendom, som bakom alla politiska skiftningar präglade dem alla, som allt mer föreföll mig bilda själva den trygga grunden i det svenska samhället, som kanske förklarar indifferensen för den yttre, mer eller mindre tomma kyrkoreligionen och som är den svenska demokratis enkla men fasta klippa.¹

Lubbe Nordströms på gränsen till idylliska beskrivning av svensk lokal demokrati från 1930-talet kontrasterar skarpt mot de bilder av kommunalt verksamma politiker som vi nuförtiden alltför ofta möts av när blicken dras till tidningarnas löpsedlar:

Kommunalsråd gick på porrklubb – betalade med kommunens kontokort.

Kommunalrådets spritnota betalas av dina skattepengar.
Fängelsedom för fifflande kommunalråd.

Listan på skandaler i kommunalpolitiken runt om i landet, från Gävle över Motala och Alingsås till Stenungsund, har blivit beklämmande lång under 1990-talet.

Jag önskar oss inte ett ögonblick tillbaka till 1930-talets förhållanden och det fattiga Sverige som Lubbe Nordström skrev om i sin stora socialgeografiska undersökning "Lortsverige".² Men hans karaktäristik av kommunalmännens kontakt med och kunskap om invånarna i sin kommun som en "...nästan moderlig omsorg..." och att de var "...bekanta med alla deras invånare, underkunniga om deras förhållanden, deras svårigheter..." är intressant.³ Det slår an en sträng av eftertanke kring vad kommunal demokrati innebar då, i ett långsammare och mer lokalt präglat sammanhang än det vi lever i i dag, och det ger anledning till att reflektera över demokratis förutsättningar i vårt moderna samhälle.

En fråga om demokratis förankring

Syftet med uppsatsen är att reflektera över vad informations- och kommunikationsteknik (IKT) kan innebära för den traditionellt geografiskt förankrade demokratin. Huvudfrågan är: Vad betyder det för demokratis vidkommande att kommunalpolitiker äger geografisk förankring och att de, som Lubbe Nordström skrev, är underkunniga om medborgarnas vardagliga levnadsförhållanden? Kan informations- och kommunikationsteknik skapa möjligheter för dagens kommunalpolitiker att skaffa sig lika inlevelsefull förståelse för medborgarnas levnadsomständigheter, som kommunalmännen utvecklade med hjälp av långvarig och vardaglig geografisk närhet i sina små kommuner under 1900-talets första hälft? Innebär IKT att lokalpolitikens behov av att vara djupt geografiskt förankrade minskar? Både nationellt och i många kommuner försöker politiker skaffa sig en ny typ av förankring med hjälp av IKT genom att göra hemsidor och utnyttja e-post för att snabbt kunna nå väljare, direkt och individuellt. Hur fungerar det? Kan en känsla av social tillhörighet och närhet skapas mellan väljare och valda med den nya teknikens hjälp?

Lokala ordningsfickors sociogeografiska genomsläpplighet

Jag ska behandla huvudfrågan med utgångspunkt från två processuella begrepp: lokal ordningsficka⁴ och sociogeografisk genomsläpplighet. Begrepp som kan hantera utvecklingsprocesser behövs för att tydliggöra att mänskliga göranden och låtanden innebär ständiga rörelser och förändringar.⁵ Politiska och ekonomiska projekt i samhället är exempel på sådana processer.

Lokal ordningsficka är ett tidsgeografiskt begrepp som används för att avgränsa en plats i tid och rum där människor genomför projekt för att kunna leva ett så gott liv som möjligt.⁶ Vissa projekt innebär att människor tillsammans bildar formella och informella organisationer. En människa har olika roller och deltar i flera organisationer, såsom familj, grannskap, politiska organisationer, föreningar och arbetsliv. Politiker kan successivt anpassa lagstiftningen så att nya organisationers verksamhet underlättas och stabiliseras. Så tilläts den fria företagsamheten i mitten av 1800-talet i Sverige, och på 1900-talet har arbetsrätten kommit att stödja fackföreningars och företagares verksamhet.

Projekt genereras av människors önskemål, vanor, traditioner och överenskommelser, och antingen utvecklas de från enskilda människors idéer eller inom företag eller andra organisationer. Om projekten överlever beror bland annat på den enskilda människans förankring och driftighet och på om organisationens kontrollfunktion och maktcentrum återfinns inom eller utanför den lokala ordningsfickan.

Projekt kan bara genomföras med hjälp av resurser, antingen sådana som redan finns inom gränsen för den lokala ordningsfickan eller som kan skaffas dit, och det råder ofta konkurrens om resurser – inte minst om människors tid. En lokal ordningsficka rymmer också andra resurser än människor, deras tid och verksamhetsorganisationer.⁷ Där finns såväl naturresurser som infrastruktur, byggnader och andra slag av artefakter.⁸ Både artefakter och nya kulturella mönster skapas hela tiden inom ordningsfickan av de människor som deltar i projekt där.

I den här uppsatsen kommer jag huvudsakligen att använda begreppet lokal ordningsficka för att beteckna en kommun. En kommun bebos och bevistas vid varje tidpunkt av människor som bygger upp relationer sinsemellan, de har och vidareutvecklar kunskaper och de skapar och vidmakthåller regler, institutioner, maktförhållanden och verksamhetsorganisationer. Det pågår ständigt ett för-

handlingsspel om hur resurserna ska användas och om hur man ska genomföra aktiviteter i gemensamma projekt. Resultatet av förhandlingarna påverkar vem som får temporär eller mer varaktig makt att utöva inflytande i framtiden.

Det andra begreppet, *sociogeografisk genomsläpplighet*, betecknar hur människor kan förflytta sig och hur information och andra resurser kan transporteras mellan olika lokala ordningsfickor.⁹ Därigenom får människor och företag en större geografisk arena där deras projekt kan genomföras. En kommun släpper alltså människor, information och resurser över gränsen till sin omgivning och därmed blir människors aktiviteter och projekt allt lösare knutna till just den kommun man är bosatt i. Man kan arbeta i en annan kommun än den man bor i, man kan utnyttja service i en tredje kommun och vistas på sommaren i en fjärde.

Verksamhetsorganisationer och projekt är alltså verktyg som människor utnyttjar för att leva ett så gott liv som omständigheterna tillåter. Människor upphör att delta i sådana projekt som det inte längre finns utrymme, behov, intresse eller resurser för att upprätthålla, och sådana organisationer som endast inrymmer projekt av detta slag upphör successivt att fungera. Vi kan således iakta en inre dynamik i lokala ordningsfickor, där människor likaväl som verksamhetsorganisationer och projekt föds, lever, anknyts till varandra, skiljs, flyttar och dör.

I vårt moderna samhälle pågår betydelsefulla förändringsprocesser som har att göra med lokala ordningsfickors sociogeografiska genomsläpplighet.¹⁰ För det första pågår en process som innebär att fler och fler *horisontella relationer* knyts mellan enskilda människor, ut över den egna kommunens eller nationens gräns. Antalet horisontella relationer ökar för människor både som privatpersoner och som aktiva på arbetsmarknaden. Inom multinationella företag ökar antalet horisontella relationer och genom förbättrade kommunikationer ökar deras möjligheter till handel och snabba affärer trots långa geografiska avstånd. För det andra pågår en process som innebär att organisationer (föreningar, politiska organisationer och företag) växer och blir alltmer hierarkiska, samtidigt som de blir mer geografiskt utbredda över världen. De utvecklas till organisationskomplex där *vertikala relationer* får allt större betydelse för beslut. Företagen blir mer internationella och mer hierarkiska i sina produktions-, inköps- och försäljningsrutiner.¹¹ Förväntat ekonomiskt resultat och hänsyn till företagets image styr vilka beslut som fattas. Den geografiskt anknutna sociala förankring företagets ledande chefer, i likhet med andra människor, vuxit upp med bryts ned i och

med att de ständigt förflyttas mellan företagets olika anläggningar runt om i världen. De betraktar sig med tiden snarare som "världsmedborgare" än som medborgare i det land som står i passet.

En annan effekt av vertikala relationer i internationaliserade företag är att till synes oberoende, lokalt förankrade småföretag knyts som underleverantörer till storföretagens internationella verksamhet och därmed blir de små mer och mer bundna av de villkor som de stora ställer upp.

Dessa processer tillsammans innebär att politikernas makt över vad som sker på den lokala och nationella arbetsmarknaden i den egna kommunen eller nationen minskar drastiskt. Om ett internationellt företag som har tillverkning i en kommun och företagsledningen långt utanför kommunens gränser, beslutar att flytta produktionen till en annan ort, så får detta stor betydelse för kommunens framtid, särskilt om företagets produktionsanläggning är kommunens dominerande arbetsplats.¹²

Även politiska partier utvecklar vertikala relationer i sina maktstrukturer. Centrala beslut passar inte alla lokala sammanhang och det kan vara svårt för lokala politiker att motivera centrala beslut som inte passar i det sociala lokala sammanhanget. Den centralt placerade politiker som alltför ofta fattar beslut som inte kan motiveras lokalt står snart inför problem med sin (och kanske också partiets) legitimitet hos väljarna. Därvid finns en viktig skillnad i förhållande till höga beslutsfattare i företag som ingår i internationella koncerner. Medan politikern ytterst måste få sin legitimitet i någon valkrets med dess speciella sociala och geografiska förutsättningar, gäller det omvända för företagsledare i storkoncerner. Där underlättas beslut om nedläggning, nyetablering och omflyttning av verksamheter av att företagsledarna saknar djup social och geografisk förankring på den berörda platsen. Således ökar vertikala och horisontella relationer i betydelse men de har olika innebörd för olika aktörer.

Min tes är att kommuners sociogeografiska genomsläpplighet för närvarande ökar och att detta har påtagliga följder för demokratin i den mening vi känner den. Ökad sociogeografisk genomsläpplighet i kommunen betyder bland annat att dess gränser passeras allt mer frekvent (ökade horisontella relationer), inte bara av människor och varor utan också av kommunikation med IKT. Många människor som bor i en kommun är således ofta upptagna av projekt också i andra kommuner. Samtidigt styr i ökande utsträckning organisationsledning som återfinns på andra platser över projekt inom kommunen (ökade vertikala relationer). Vad betyder ökad socio-

geografisk genomsläpplighet för kommunen dit människan som politisk medborgare och väljare är geografiskt bunden?

Geografisk närhet och förankring

Den lokala ordningsfickan som jordmån för ande och kultur

När Torsten Hägerstrand i en artikel presenterar grunderna för det tidsgeografiska synsättet och dess begrepp lokal ordningsficka tar han sin utgångspunkt i ett resonemang om tillvarons fysiska, tankemässiga och kulturella sidor, baserat på en bok av Popper och Eccles.¹³ De menar att vi lever i en fysisk materiell värld, som kallas värld 1, och den innesluter exempelvis naturresurser, artefakter, människors kroppar och djur. Våra tankar om denna värld återfinns i vad som kallas värld 2, och där ryms också våra värderingar och erfarenheter. Tankarna i värld 2 utspelas i vår hjärna, som är en del av värld 1. När människor kommunicerar och samverkar på en plats genom att utföra aktiviteter i sina projekt skapas regler och kulturella mönster, och det kallas värld 3.¹⁴ Så länge utbytet mellan platser med olika kulturer är begränsat (de horisontella relationerna är få) kan sannolikt mer omfattande och djupgående konflikter hanteras genom att regler och lagar successivt ändras, och nya kulturella mönster växer långsamt fram. När den sociogeografiska genomsläppligheten ökar och när företagsledningarna högst i hierarkin utövar makt över en plats vars kultur bygger på andra värderingar än företagets kan större och mer varaktiga konflikter grundläggas eftersom företagen kräver snabba förändringar och därför inte tillåter den lokala kulturen att anpassa sig successivt.

Genom hela livet är människans kropp (värld 1) geografiskt förankrad i sin omvärld, men denna förankring och hennes mentala bild (värld 2) av sin tillvaro, är inte stabilt knuten till en och samma plats. Varje människa är alltså kroppsligen alltid bosatt någonstans även om hon flyttar från bostad till bostad några gånger under livet.¹⁵ Men flyttningar betyder mycket mer än att människans fysiska kropp lokaliserar sig till en ny plats och att de dagliga aktiviteterna utförs på en annan plats, vars regler från början är mer okända. När hon byter bostad tar hon inte bara med sig sin kropp vid passagen ut ur den gamla, utan också sina minnen av den i sina tankar (som finns i värld 2).

Jeanna Oterdahl beskrev hur samspelet mellan plats (värld 1), erfarenheter och minnen (värld 2) och mellan nu och förut kan ka-

raktärisera kulturen (värld 3) i en formell verksamhetsorganisation. I en betraktelse beskriver hon den skola hon arbetade i, och där framträder en lokal ordningsficka med ett mönster av relationer mellan de närvarande människorna som genomför sina aktiviteter och spåren av de många andra människor som genom historien aktivt deltagit i att skapa och vidmakthålla ordningsfickan:

En skola, ser ni barn, det är inte bara ett hus med korridorer och klassrum, gymnastiksal och bönsal, med pulpeter och katedrar och med hela mängden av kartor, uppstoppade djur och andra hjälpmedel. En skola är inte heller bara de som just nu undervisas och undervisa där. En skola, vår skola, är också all den kraft och möda och kärlek och smärta som lagts ner här av alla dem som på något sätt arbetat här. Det finns kamp och böner och tårar och det finns hög och ljus syftning i skolans historia. Allt detta osynliga i det förgångna och det närvarande bildar tillsammans skolans ande, och det är den som mer än något annat är vår skola.¹⁶

En fysisk förankring i värld 1 är ofrånkomlig för människan oavsett om hon är politiker, skollärare, dataingenjör eller bonde. Alla behöver åtminstone äta, sova och sköta sin personliga hygien. Människans fysiska förankring i värld 1 har hittills haft en direkt anknytning till det politiska livet genom vardagliga möten mellan människor, mellan väljare och valda, på en plats i en gemensam omgivning där de utför flertalet av sina dagliga aktiviteter och där den mesta tiden i vardagslivet levs (i bostadsområdet, arbetsplatsen, skolan och andra verksamhetsorganisationer). Beroende på hur länge man bor på en viss plats påverkas ens sociala position och förhållande till andra människor. Man utvecklar rutiner och präglar sociala mönster i samvaron med grannar, vänner och andra människor som man regelbundet stöter på i omgivningen medan man utför vardagens aktiviteter. På så sätt lär man känna andra människors levnadsomständigheter. Man kan lära känna dem ganska väl, åtminstone i den av deras roller som man regelbundet möter och interagerar med, t.ex. som granne, brevbärare, kassörska, kioskbiträde eller busschaufför.

Mycket få förändringar i vardagens aktiviteter kan döljas för dem man ser ofta i olika roller och pratar med ibland. Så utvecklas successivt subtila möjligheter till social kontroll och till att förstå varför någon en dag känner sorg eller glädje, irritation, besvikelse eller översvallande lycka. Politiker med en sådan djup social och geografisk förankring har naturligtvis stor insikt om och förståelse för att människors grundläggande förhållanden kan variera kraftigt över tid, även om politikernas ideologi eller partiprogram kan få dem att

dra helt olika slutsatser om vilka åtgärder som bör vidtas för att rätta till sådana missförhållanden som är politiskt påverkbara. Jag tolkar citatet av Lubbe Nordström i början av uppsatsen som att han menade att kommunalmännen var djupt socialt förankrade i sina kommuner. Putnam betonar också den civila sfärens betydelse och framhåller att medborgarnas engagemang i frivilliga organisationer, föreningsverksamhet och kulturella verksamheter innebär en större demokratisk potential, än vad som skapas i ett samhälle där sådant öppet och frivilligt engagemang saknas.¹⁷

Den variationsrika vardagens villkor och människors sociala och geografiska förankring på en plats kan svårligen ges en rättvisande bild i statistiska tabeller eller mätas i kronor och ören. Sådana mått kan ge underlag för att skapa en grov överblick av situationen, men det är tveksamt om, och i så fall på vilket sätt, resultat av beslut som grundas på vardagliga företeelser värderade i kronor och ören blir bättre än om besluten grundas på fyllig erfarenhet av fysisk och känslomässig art. Om politiska representanter är geografiskt förankrade i den kommun (i värld 1) – där de gör erfarenheter av vardagslivet och skapar sig en perspektivrik bild (i sin värld 2) av medborgarnas vardagliga levnadsvillkor genom att utnyttja alla sinnen för att bilda sig en uppfattning vad som behöver förändras, så kan de bättre utnyttja även den ekonomiska avbilden av tillvaron. Politiker kan utföra sitt värv med varaktig respekt från väljarna om de har en rimligt stark anknytning till den kommun (där alla tre världarna finns sida vid sida) som är gemensam för dem och deras väljare.

Valkretsen som geografiskt problem

Den traditionella demokratiska processen är geografiskt definierad genom att vi väljer företrädare till beslutande politiska organ som är geografiskt avgränsade lokalt, regionalt, nationellt och i vissa fall även internationellt. Som väljare tillhör vi geografiskt definierade valkretsar, dit också de politiska partiernas kandidater på valsedeln är knutna. Därför finns en länk mellan geografisk förankring och behovet av att skapa förtroendefulla relationer mellan väljare och valda.

Politiska partier är också geografiskt förankrade i lokalföreningar för sitt vardagliga arbete. Det har varit ett effektivt sätt för medlemmarna att snabbt och ofta kunna träffas och diskutera politiska frågor av gemensamt intresse under hela vår demokratiska politiska historia. Arbetsättet har givit goda resultat, bland annat har den lokalt förankrade demokratiska processen och den dominerande

ideologin om solidaritet resulterat i att de allra flesta medborgare får sina basbehov tillgodosedda.¹⁸ De demokratiska partiernas företrädare har således skapat grundläggande förutsättningar för ett någorlunda jämnt och välfärdsorienterat samhälle från en tydligt geografiskt förankrad grund. Det tycks emellertid som om det starka engagemanget för gemensamma intressen i samhället har minskat och många välfärdsvärden tas numera för givna. På traditionella politiska arenor i Sverige tar sig detta bland annat uttryck i minskat valdeltagande, både lokalt och nationellt,¹⁹ och valet till det internationella EU-parlamentet tilldrog sig ett genant lågt intresse både 1995 och 1999.²⁰

En bärande idé bakom demokratin som styrelseform är att förebygga konflikter genom att folket utser sin egen styrelse i representativa val. Att föra ut sitt program är ett rationellt sätt för partierna att beskriva för väljarna vilken politisk riktning som kommer att gälla om de lägger sin röst på just detta parti, och om detta parti kommer i en mer inflytelserik position efter valet. I vår moderna demokrati ersätter partiernas olika partiprogram och deras beskrivningar av samhället i mångt och mycket sådana gemensamma erfarenheter som skapas av gemensam geografisk förankring och präglas av social närhet mellan väljare och vald i lokalsamhället. Politiken blir mer abstrakt genom ökade vertikala relationer.

Denna utveckling ger upphov till många frågor med stark demokrati anknytning: Vilka problem kan uppstå i en traditionellt territoriellt förankrad demokratisk process för medborgare som skapar sin sociala identitet utanför valkretsen? Har det till exempel någon betydelse för demokratin att medborgare med hjälp av IKT nu kan skapa uthålliga sociala kontakter som är geografiskt utspridda, kanske över hela världen? Man kan tänka sig att demokratibegreppet får en mer individualistisk tolkning av dem som känner sig minst lika 'hemma' i virtuella samhällen på Internet som i sitt eget bostadsområde. Därmed får sociala intressegemenskaper allt större betydelse och den geografiska valkretsen allt mindre. En sådan utveckling kan få långtgående konsekvenser för politikernas lokala förankring och för hur och på vilken geografisk politisk nivå som samhällets fördelningsproblem bör hanteras.

Ökad geografisk räckvidd

Den ökade sociogeografiska genomsläppligheten i kommuner har underlättats dels av större fysisk rörlighet med allt snabbare färdmedel och mer utbyggd infrastruktur och dels av möjligheterna att snabbt

kommunicera med hjälp av telefon, fax, Internet och med elektronisk post. Medborgarna har fått större möjligheter att utöka sina intressegemenskaper till att omfatta människor i helt andra lokala ordningsfickor än den egna, och man kan täcka allt större geografiska områden.²¹

Således ger tekniska förändringar upphov till att människors geografiska och sociala räckvidd ökat och således blir kommunerna mer sociogeografiskt genomsläppliga.²² Den geografiska räckvidden anger människans potentiella möjligheter att inom en viss tid vara någon annanstans än där hon befinner sig ”nu”, dvs. begreppet anger vilken valmängd man har i en given lokal ordningsficka vid en given tidpunkt.²³ Endast en del av hela den geografiska räckvidden kan dock realiseras, för trots att potentialen att förflytta sig har ökat, så kan vår mänskliga kropp endast förflyttas åt ett håll åt gången (värld 1 utgör en begränsning). Däremot kan vi i våra tankar (värld 2) befinna oss någon helt annanstans än där vi kroppsligen befinner oss. Vi utnyttjar inte särskilt stor del av den ökade geografiska räckviddens potential till vardags. I stället dominerar våra rutinmässiga rörelser, exempelvis till och från den egna bostaden, arbetsplatsen och lokal service. De dagliga förflyttningarna är alltså för det mesta relativt korta i förhållande till räckviddens potential, både mätt i tid och i kilometeravstånd.²⁴

De flesta människor rör sig under mesta delen av året huvudsakligen inom en kommun eller pendlar till någon av grannkommunerna, inte minst på grund av att deras långvariga kontrakt med verksamhetsorganisationer (till exempel arbetsplats eller skola) ofta ställer krav på viss fysisk närvaro (begränsat av regler i värld 3).²⁵ Vidare utgör det faktum att människor har investerat tid och pengar i sin bostad en faktor som hämmar dem från att utnyttja alla möjligheter till att röra sig inom räckviddens ramar. Inställningen (värld 2) till platsen, bostaden och till andra människor, liksom förankringen i den lokala kulturen (värld 3) begränsar således hur människan utnyttjar sina rörelsemöjligheter (i värld 1).

Vi har nu sett att människan är fast förankrad i värld 1, och att detta tillsammans med den tidsmässiga rytmiken i verksamhetsorganisationer som arbete och skola, gör att hon sällan utnyttjar sin kraftigt utökade geografiska räckvidd fullt ut. Den lokala förankringen är således stark, eftersom vi vare sig vill eller inte, kroppsligen alltid måste vistas på någon plats. Vi hinner helt enkelt inte så långt bort om vi måste vara på jobbet nästa dag.²⁶ Men detta hindrar förstås inte att vi kommunicerar flitigt med människor på andra platser via Internet, och deltar i sådana sociala intressegemenskaper

som manifesteras i vår dator på den plats där vi själva kroppsligen vistas.

Social gemenskap och förankring

Intressegemenskaper känner inga territoriella gränser

En förutsättning för att människor med likartade intressen ska känna till varandra och kunna utbyta budskap är att de är sammanlänkade på något sätt, antingen genom att de vistas på samma ställe eller genom att de länkas samman med IKT.²⁷

Sådan social identitet som människor utvecklar genom intresse-gemenskaper på Internet behöver inte överensstämma med den socialt och fysiskt förankrade identitet som samma människa utvecklar när hon träffar andra människor i vardagens rytmiska aktivitetsmönster på platsen där hon bor. Informations- och kommunikationsteknik förstärker således möjligheterna till – eller riskerna med – att skilja social intressegemenskap från geografisk närhet. En människas IKT-identitet kan vara betydligt mer specialiserad än hennes geografiskt förankrade sociala identitet.

Att en människas IKT-identitet kan vara annorlunda än den identitet som hon har utvecklat i mer fysiskt påtagliga sammanhang kan exemplifieras med gravt fysiologiskt funktionshindrade människor. En person med sådant gravt funktionshinder kan föra fram budskap till sina assistenter med hjälp av IKT, till exempel genom att bokstav för bokstav bygga upp ord och meningar med hjälp av blåsmunstycke och en skärm med tecken. Långsamt växer budskapet fram. Om samma funktionshindrade person skriver sina budskap på en chat på Internet framgår det inte hur lång tid det tar att skriva ett inlägg, och övriga deltagare i chatten behöver aldrig få veta att den ena parten är funktionshindrad. En funktionshindrad människa kan alltså utveckla en IKT-identitet som inte tydliggör hennes fysiska kroppsliga förutsättningar. Hon kan därmed få bättre förutsättningar att delta i sådana sociala intressegemenskaper där hon annars skulle ha svårt att göra sig gällande på grund av sina funktionshinder. IKT kan ge funktionshindrade människor samma möjligheter som alla andra har att ge sig till känna och uttrycka sina åsikter – nätet som plats för kommunikation fyller alltså en demokratisk funktion.

Människans inre förutsättningar (värld 2), tankar och kapaciteter kan framgå via nätet, medan de yttre (värld 1) döljs när en intresse-

baserad kultur (värld 3) skapas. Samma person kan alltså skapa sig två identiteter, och detta gäller förstås inte bara funktionshindrade, utan vem som helst kan bilda sig en annan social identitet på Internet. Spelar det någon roll för möjligheten att skapa ömsesidigt förtroende mellan människor om en person kan framträda med en annan identitet än i det fysiska livet?²⁸ Vilka samhälleligt spridda fördomar om koppling mellan kropp, tanke och normalitet avslöjas när den frågan lyfts upp i diskussioner?²⁹

Invandrare kan bevara social kontakt och intressegemenskap med sina ursprungsländer med hjälp av satellit-TV och med Internet, indirekt och på distans. Deras sociala förankring i det gamla landet står ofta i bjärt kontrast till den påtagliga och fysiska förankring de har i sitt nya land (värld 1), där det kan vara svårt att bygga upp sociala relationer med andra än dem som har liknande bakgrund (värld 2 och 3). Vardagens upplevelser på den ort där de nu vistas präglas av mycket tydliga skillnader mellan ursprungskulturens intresse och erfarenheter, och hur vardagens värderingar och regelsystem fungerar i den nya kulturen (det blir kollisioner i värld 3). Här borde invandrare kunna använda IKT som verktyg både för att behålla sin stolthet och kultur, och för att mot den bakgrunden, delta i den demokratiska processen i det land man nu är bosatt. Kostnaderna för tekniken och språksvårigheter kan dock innebära barriärer för invandrare att utnyttja Internets potentialer.

IKT medför alltså möjligheter för grupper av människor som traditionellt haft svårt att göra sig hörda, att stärka sin position genom att skapa och vidmakthålla intressegemenskaper som geografiskt går långt utöver den plats där var och en bor och där deras respektive vardagsliv utspelas. Men – för det finns allvarliga begränsningar – för att deras position ska förbättras reellt krävs tillgång till och kunskap om tekniken och att någon lyssnar och allvarligt beaktar deras idéer och argument när politiska beslut ska fattas.

IKT, social normalitet och socialt avvikande

Genom att man etablerar vanor och rutiner i en lokal ordningsficka etableras också, mer eller mindre medvetet, både föreställningar om sådant som man tar för givet och sådant som man betraktar som avvikande. Förutom inom familj, släkt och grannskap utvecklas sociala gemenskaper i arbetslivets marknadsmässiga relationer och genom aktiviteter i folkrörelser, fackföreningar, bildningscirklar, husmorsföreningar, syjuntor och politiska partier. Intressegemenskaper manifesteras i olika projekt, som möten, demonstrationer,

kafferep, cirklar och samkväm, aktiviteter som vi hänför till den civila sfären. Sådana lokalt förankrade sociala projekt hade stor betydelse för industrisamhällets gemenskaper.³⁰ Då hade personer med udda intressen svårare att utveckla sociala gemenskaper, eftersom deras intresse sannolikt inte delades av någon annan på samma plats. Där fanns kanske inte någon annan frimärkssamlare eller orkidéexpert.³¹ Den avvikande blev socialt tydliggjord i sitt utanförskap trots att han var lika fast geografiskt förankrad på platsen som alla andra.

IKT har öppnat snabba och enkla vägar till att skapa virtuella intressegemenskaper på Internet även för socialt avvikande personer. Den person som har udda intressen kan utnyttja platsens ökade sociogeografiska genomsläpplighet till att söka efter kontakter och utbyta tankar med likasinnade på Internet. Således utgör avvikarens geografiska förankring i en viss ort inte längre ett avgörande hinder för att regelbundet kunna kommunicera med andra med samma intresse. Redan telefonen ökade den sociogeografiska genomsläppligheten och möjliggjorde successivt allt mer av vardaglig kommunikation mellan människor på olika platser, men telefonen gav inte på långt när lika omfattande möjligheter till global kommunikation som nyare IKT gör.³² Detta har både goda och onda sidor. Orkidéexperters verksamhet på nätet betyder inte så mycket för de platser där experterna var och en befinner sig fysiskt i sina kroppar (värld 1), även om de är många som via nätet kommunicerar livligt och utväxlar idéer (värld 2) med varandra över hela världen. Däremot kan en brottsling som är ensam på en plats och som utnyttjar nätet för kommunikation med många likasinnade ställa till stora problem för övriga människor på platsen där han bor. En ensam pedofil kan exempelvis orsaka oerhört stort lidande (värld 1, 2 och 3) för de barn som han utnyttjar fysiskt i sin geografiska omgivning (värld 1) och för deras familjer. Den ökade sociogeografiska genomsläppligheten kan inspirera till att begå brott lokalt, brott som kan ge brottslingen hög status (världarna 2 och 3) inom sin sociala intressegemenskap i den virtuella världen.

Sociala intressegemenskapers behov av fysisk förankring

Tillhörighet och närhet i ett geografiskt område är ett grundläggande kriterium för politisk representativ demokrati, och social närhet och förståelse för andras livsvillkor har minst lika stor betydelse för demokratins vitalitet. Människor blir socialt och geografiskt förankrade genom sina vardagliga aktiviteter och kommunalmännen på

1930-talet hade själva i stort sett samma varaktiga vardagliga geografiska förankring i sin kommun som de allra fattigaste i kommunen. I sina vardagliga aktiviteter mötte de människor med helt olika förutsättningar och roller, fattiga och rika, sjuka och handikappade, arbetare, fabriksägare och bönder, handelsmän och myndighetspersoner, och de mötte dem i flera olika sammanhang. Detta gav en detaljerad kännedom om deras levnadsomständigheter.

Även om kommunalmännen hade en maktposition i förhållande till andra medborgare, så rörde de sig dagligen i en miljö där också de sämre ställda genomförde projekt och kom därigenom också att ständigt bli vittne till deras materiella och sociala förhållanden. Under sådana omständigheter kan var och en förväntas att successivt lära känna, eller få viss insikt i, åtminstone något om de sociala och geografiska förutsättningar som ligger bakom såväl meningsfränders som meningsmotståndares vanor och rutiner. Lubbe Nordström konstaterade att kommunalmännen oavsett yrke och erfarenhet visade ”nästan moderlig omsorg om sina kommuner, bekanta med deras invånare, underkunniga om deras förhållanden, deras svårigheter”.³³ Sådan omsorg bottenar i den sociala och geografiska förankring som präglade den tidens samhälle i de efter vår tids mått mycket små kommunerna.³⁴ För att förbättra invånarnas levnadsomständigheter kunde politikerna utgå från sin geografiskt förankrade kunskap om människors vardagsvillkor.

Sådan djupgående kunskap kunde naturligtvis vara både på gott och ont för den enskilde invånaren. Förmyndarattityder, stigmatisering och låg social rörlighet är några negativa effekter av social kontroll. Moderniseringen under 1900-talet syftade bland annat till att skapa möjligheter för anställda att kunna agera och leva mer oberoende av arbetsgivare och överhet än vad som dittills var vanligt i jordbruk och i industri. Moderniteten innebär minskad lokalt förankrad social kontroll, dvs. människor frigörs från omedelbart beroende av lokala verksamhetsorganisationer och kan i allmänhet välja mellan flera olika arbetsgivare, vårdcentraler och annan service. Frigörelsen innebär att man visserligen fortfarande är beroende av beslutsfattare högre upp i hierarkin inom olika verksamhetsorganisationer, men makthavarna har inte lika självklar insyn i resten av ens liv som förr. De vertikala relationernas tidigare lokala karaktär har blivit nationell och internationell. I dag förändrar media och ny kommunikationsteknik i grunden förutsättningarna för social närhet och inkännande i kommunerna. Den ökade sociogeografiska genomsläppligheten gör att de bilder vi skapar av människor i vår

sociala närhet inte nödvändigtvis är förankrade i vår *fysiska* omgivning.

Såväl nationella som internationella TV-kanaler gör nyhetsprioriteringar där rapporter om världens olika krishärdar, med krig, skandaler och miljöförstöring dominerar över vad som sker i vår omedelbara lokala omgivning. I informationsbruset måste politiker på riksnivå slå sig fram mellan världshändelser, lekprogram och såpor för att få uppmärksamhet, och ett sätt att nå fram är att satsa på förslag som rör många medborgare i hela landet. Därmed tar rikspolitikerna initiativ från lokalpolitiken med avseende på beslut om många medborgarnära vardagsfrågor.³⁵ En viktig demokratifråga blir då: Hur ska jag som medborgare och kommuninvånare kunna utläsa vad som kan komma att hända i min kommun eller kommundel från det som sker i det stora?

Informations- och kommunikationsteknik gör det möjligt för alla som har tillgång till tekniken och som behärskar den att lätt och billigt skaffa information och att komma i kontakt med andra människor och organisationer som också har tillgång till och behärskar tekniken.³⁶ Här kanske sådana sociala intressegemenskaper som Internet möjliggör kan stimulera och involvera även människor som inte är intresserade av partipolitik till att sluta sig samman, göra sig hörda och försöka påverka de politiskt aktiva i speciella frågor.

Ett annat sätt att utnyttja IKT för demokratiska syften är att politiker tar hjälp av nätets möjligheter till kommunikation med väljarna. I nästa avsnitt ska några försök att göra detta diskuteras och relateras till vad de lokala ordningsfickornas ökade sociogeografiska genomsläpplighet kan betyda.

Demokrati och IKT

Intressegemenskaper på Internet

Sociala intressegemenskaper på nätet (virtual communities) skapas för utbyte av idéer som förmedlas med hjälp av medlemmarnas datorer.³⁷ Genom varaktig kommunikation sinsemellan skapar medlemmarna sociala nätverk som de känner sig hemma i. Medlemmarna utnyttjar den ökade sociala räckvidd som tekniken ger och de upplever inte sin geografiska förankring som problematisk eftersom Internet upphäver *upplevelsen* av fysiskt avstånd.³⁸

Howard Rheingold skriver i boken "Virtual communication" att Internet skapar en potential att förbättra demokratin med hjälp av

virtuella samhällen.³⁹ Samtidigt menar han att det finns en risk att resultatet i stället blir ett snyggt förpackat substitut för demokratisk diskurs. Rheingold framhäver Internets demokratiska potential och jämför med effekterna av alfabetet och tryckpressen.

Alinta Thornton behandlar Internet i en kritisk diskussion och relaterar bland annat till Rheingolds teser.⁴⁰ Thornton argumenterar först för att Internet ger stora möjligheter att vitalisera demokratin. För det första får fler människor en kanal att föra ut sitt intresse.⁴¹ För det andra förbättrar Internet medborgarnas möjligheter att få direkt feedback från politiska representanter.⁴² För det tredje hävdar hon att det blir svårare för stora telecom och mediaorganisationer att skaffa sig samma grad av kontroll över Internet som över traditionella media.

Thornton lyfter emellertid också fram krafter som motverkar Internets potential att vitalisera demokratin. Hon menar att en sådan kraft är att nätet domineras av den välbärgade befolkningen i västländerna, välutbildade vita män som redan har utvecklat regler för hur man kommunicerar på Internet, "Netiquette".⁴³ Thornton hävdar att intressegemenskaper på Internet mycket väl kan leda till att en samlad politisk vilja formeras,⁴⁴ men att den kan vara svår att realisera på grund av det geografiska avståndet mellan medlemmarna i det virtuella samhället.⁴⁵ En annan hämmande faktor är att kostnaden för att ta sig in i Internet-världen ökar i takt med att apparater och programvara blir allt mer specialiserad och exklusiv. Alinta Thorntons slutsats är att den explosion av deltagande demokrati som Rheingold förebådade 1994 är högst osannolik. För att Internet-baserad demokrati ska öka måste flera människor ha tillgång till tekniken och medel- och låginkomstgrupper och kvinnor måste involveras.

Till de hämmande faktorer som nämns av Thornton kan läggas ytterligare några, som gäller steget efter det att man väl har tillgång till en dator i hemmet.⁴⁶ Interaktion på nätet kräver att datorn ansluts till Internet, att innehavaren har kunskap om hur Internet används och har intresse för att använda nätet. Om dessutom demokratin ska kunna vitaliseras med hjälp av Internet måste någon lyssna på och beakta de synpunkter som framförs, – interaktion inleds först när e-posten blir besvarad.

I Sverige har staten beslutat att underlätta datorköp genom skattelättnader. Avsikten är att öka tillgängligheten till IKT eftersom det är viktigt att kunna hantera den tekniken i det moderna samhället, både i arbetslivet och i det civila livet. Ett annat argument är att man, i Rheingolds anda, antar att IKT kan vitalisera den politiska

demokratin. Dessa nationella beslut innebär att fler hushåll kan köpa hårdvara, men utan anslutning till Internet blir det svårt för medborgarna att använda IKT för att delta i vitaliseringen av den politiska demokratin.⁴⁷

Ökad sociogeografisk genomsläplighet och politikens förankring

Man kan kritisera politiker och opinionsbildare för att den politiska demokratin hanteras och förmedlas som om den vore färdig, och för att förändringar sker enligt gamla mönster, både på kommunal och nationell nivå. Den politiskt intresserade medborgare som inte lockas av traditionellt partiengagemang kan ha svårt att hitta former för att få utlopp för sitt politiska samhällsengagemang. I valdebatter förvandlas viktiga valfrågor lätt till tabell- och procentexercis som bara de invigda kan följa, vilket ytterligare dämpar väljares lust till engagemang. Risken är stor att det politiska etablissemanget moraliserar över väljarnas minskande valdeltagande i stället för att aktivt skapa dialoger och locka till engagemang. Politiken behöver pröva nya medel att nå väljarna, och ett sådant medel är just nu IKT, och de politiska partierna lägger ut hemsidor på Internet.⁴⁸ Hur hittar Internetanvändande medborgare till partiernas hemsidor, vad innehåller hemsidorna, ger de möjlighet till interaktion och engagerar de väljarna till demokratisk aktivitet? Lockar de till politiskt engagemang? När man letar efter partiernas hemsidor märks det tydligt att vi bara är i början av en utveckling med Internet som verktyg.

Riksdagspartiernas hemsidor har följande adresser:

- socialdemokraterna (s): www.sap.se
- moderaterna (m): www.moderat.se
- vänsterpartiet (v): www.vansterpartiet.se
- kristdemokraterna (kd): www.kristdemokrat.se
- centerpartiet (c): www.centerpartiet.se
- folkpartiet (fp): www.folkpartiet.se
- miljöpartiet (mp): www.mp.se

Internetanvändare lär sig snabbt att adresser till hemsidor börjar med "www." och att svenska adresser brukar sluta med "se", och sedan är det bara att skriva namnet på det man söker i mitten. Då bör ett partis internetadress innehålla ett namn som väljarna intuitivt förknippar partiet med. Men i dag får den väljare som inte från

början har www-adressen, och som inte enkelt manövrerar i sökverktygen på nätet, svårt att hitta till vissa partier. Den väljare som inte känner den politiska historien söker sannolikt snarare efter "socialdemokraterna" än efter "sap" när hon letar efter det partiet. Vill hon nå moderaterna eller kristdemokraterna är det tveksamt om det är på sökordet "moderat" respektive "kristdemokrat" som hon prövar först. Jag tror att partiernas hemsidor skulle bli lättare att hitta på nätet om deras Internetadress så långt som möjligt vore identisk med vad partiet brukar kallas i media.

Hemsidorna innehåller mycket information och det mesta ger intryck av att partierna vill "ge ut" information. Där finns veckobrev, information, protokoll, frågor som partiet driver kampanjer kring, pressreleaser, ansökan om partimedlemskap, länkar till regionala och lokala partiorganisationer och möjligheter till kommunikation med e-post och till interaktion på debattsidor.⁴⁹ Hemsidorna är tillgängliga globalt (om man har nödvändig utrustning) och alla Internetanvändande väljare kan få samma information via nätet, oavsett om man för tillfället befinner sig långt från sin bostadsort eller är hemma. Partiernas hemsidor är alltså ett sätt att minska effekten av kommunernas och landets ökade sociogeografiska genomsläpplighet. IKT används på det sättet för att överbrygga det geografiska avståndet mellan väljare och valda.⁵⁰

Ökade möjligheter till Internetkontakt mellan väljare och valda kan förknippas med både positiva och negativa effekter. En positiv effekt skapas av att människor i olika grupper som vill påverka sin egen fysiska omgivning kan söka sig till sociala gemenskaper på nätet som har samma intresse som den egna gruppen, för att hitta andra som kan dela med sig av sina politiska erfarenheter i andra lokalsamhällen där de driver sitt intresse. Det kan exempelvis röra miljöfrågor, kvinnofrågor eller landsbygdsfrågor.⁵¹ Denna typ av sociala intressegrupperingar på nätet har en demokratisk potential eftersom de bottnar i ett djupt intresse som yttrar sig i ett engagemang för att förändra den ort eller det samhälle där man vistas. Internet kan således bidra till förnyelse av politiken genom att människor som inte känner sig hemma i traditionella politiska organisationer kan skapa en idébaserad, social arena för politiskt engagemang och arbete på den plats där man bor.

En negativ effekt kommer att uppenbaras i takt med att allt fler väljare utnyttjar e-post som kontaktväg till politiker. Då kommer det att krävas en allt större arbetsinsats för att besvara e-posten. Risken är att politikerna, när nyhetens behag har lagt sig och e-postbrevlådan är överfull varje morgon, finner e-posten mindre attraktiv.

Även e-post får långa svarstider, något som vanliga brev till politiker sedan länge haft.⁵²

Hemsidan – en möjlighet att vara aktuell...

Agneta Ranerup redogör i denna antologi för ett EU-stött demokratiprojekt i Göteborg med lokala debattfora på tre stadsdelsnämnders hemsidor.⁵³ Projektets mycket ambitiösa mål var ökat demokratiskt deltagande. De totalt cirka 50 000 invånarna i de tre stadsdelarna fick tillgång till 9 datorer som placerades i offentliga miljöer. Under hela perioden gjordes sammanlagt 362 inlägg i de tre debattfora och av dessa kom 65 från politiker.

I projektet hämmades debatten av den begränsade tillgången till datorer. En annan faktor som förefaller vara problematisk är utvecklingsarbetet, där få andra lokala föreningar än de partipolitiska involverades för att utforma debattfora. Ett projekt med ambitioner att öka den deltagande lokala demokratin kanske i högre grad bör byggas på insikter från andra grupperingar än de politiska partierna, åtminstone om målet är att vitalisera demokratin och locka människor som inte känner sig attraherade av politik i traditionell utformning till politiskt engagemang. Projektet löpte under perioden 1996–1998.⁵⁴ Ännu våren 1999 saknas hemsidor för flera stadsdelsnämnder i Göteborgs kommun, och bland dem som har hemsida saknar flera ett debattforum.⁵⁵ Det är uppenbarligen en mycket trög process att utveckla ett nytt kommunikationsmönster mellan väljare och valda även om den teknik man utnyttjar är kringgärdad av en kraftig ”hype”.

Som vi har sett ökar den sociala räckvidden för budskap som läggs ut på hemsidor på Internet. Det innebär att vi som medborgare inte bara kan ha synpunkter på den egna kommunen eller stadsdelsnämnden utan att vi även kan söka oss till och hämta inspiration från andra kommuner. Den ökade sociala räckvidden ställer oss inför ett dilemma: Ju mer den sociala räckvidden ökar, desto mindre möjlighet har man som individ att utnyttja hela dess potential. Detta dilemma har en motsvarighet i den ökade geografiska räckvidden.⁵⁶ Vi hamnar i räckviddens sociogeografiska paradox, där vi står rustade med enormt stora möjligheter (både socialt och fysiskt) samtidigt som vi är utsatta för realitetens tidrumsliga begränsningar.⁵⁷ Vår tid och våra fysiska, mentala och ekonomiska begränsningar gör det omöjligt att utnyttja dessa möjligheter fullt ut. Vi har byggt ett drömslott som får fler och fler rum, men vi är likväl tvungna att nöja oss med att vistas i ett av alla dess rum åt

gången. Den ökade sociala räckvidden kan förknippas med ytterligare ett problem om demokratin ska vitaliseras: Det räcker inte att medborgaren själv kan söka sig *till* en mängd intressegrupper och partier via Internet, det krävs dessutom respons. Våra 349 riksdagsledamöter skulle snabbt kunna fylla sina dagar med att svara på medborgarnas e-post om de så bara fick inbjudan att delta i en demokratisk dialog från en bråkdel av hela befolkningen. Ännu mer problematiskt skulle det kunna bli för våra 22 EU-parlamentariker...

Många medborgare har länge följt den professionella politikens vindlingar från sidan och anpassat sig efter politikernas initiativ. Det har kortsiktigt varken gjort till eller från i välfärdssamhället när det varit relativt enkelt att skaffa försörjning och service, och när fritidsaktiviteter har utbudits till förhållandevis ringa kostnad. Vi har vant oss vid att inte själva behöva ta initiativ och utnyttja vår politiska kraft att påverka samhällsutvecklingen för det gemensamma bästa. När välfärdssamhällets resurser inte längre räcker till samma nivåer som tidigare blir det större motsättningar kring resursfördelningen och behovet av politiskt engagemang ökar. I det här sammanhanget borde Internet vara ett utmärkt medel för argumentation och kommunikation mellan väljare och valda. Ett forum skulle kunna vara Svenska kommunförbundets hemsida. Den innehåller en mängd högst aktuell information, men dess valinformation är ännu i april 1999 inte mer aktuell än den var den 24 september 1998. Där framgår bland annat att "Rösterna från Göteborg om kommunledning räknas på fredag."⁵⁸ För göteborgarna som vet vad som har hänt sedan valet och inte minst för alla dem som engagerat sig djupt för eller emot delning av kommunen, framstår detta närmast som ett demokratiskt hån. På den här hemsidan borde en livlig debatt föras om kommunstorlek, om stadsdelsnämnders mandat, om politikernas lokala förankring bland väljarna inom stadsdelen och om väljarnas ansvar för att delta i den politiska processen. Mycket intressanta, men mycket svåra frågor som skulle kunna locka fram debatt och leda till engagemang.

Liknande inaktualiteter möts man emellanåt av också på politiska partiers hemsidor. Ännu i slutet av mars 1999 kunde man läsa på en hemsida från ett av våra stora partier att det är viktigt att utnyttja sin rösträtt i september 1998. Det är naturligtvis viktigt att rösta, men *det* valet är sedan länge genomfört. Sådana föråldrade budskap ger inget bra intryck. Här borde i stället en vital eftervalsdebatt föras, mellan intresserade väljare och valda. Ytterligare ett exempel på hur hemsidor används mer som kataloginformation än som ett interak-

tivt verktyg är de hemsidor för kommuner och partier, där endast traditionella kontaktvägar (telefonnummer och postadress) anges till politikerna. Det är sannolikt inte vad den väljare som söker sig till ett partis eller en kommuns hemsida väntar sig. Eftersom han/hon sökte upp partiet via hemsidan på Internet förväntar han/hon sig sannolikt också att kunna använda IKT för att meddela sig med politiker. Om den möjligheten saknas riskerar samhället att tappa potentiellt politiskt engagerade väljare.

Hemsidor är ett sätt att kommunicera om politiska frågor, men de kan inte fullt ut ersätta personliga möten i vardagen. Hemsidan kan bara användas för kontakter med dem som är Internetkunniga, men politiker har ansvar för hela befolkningen. Så länge bara drygt hälften av svenskarna har tillgång till dator, bara en del av dem också till Internet, och långt ifrån alla medborgare ser Internet som ett naturligt kommunikationsmedel till politikerna, så måste politiker leva i två kommunikationsvärldar.⁵⁹ Så till slut är nog ändå den mest kritiska punkten för partiernas politiker att skaffa sig fast och djup kunskap om och förankring i människors sociala och materiella tillvaro i valkretsen om de vill vitalisera demokratin. De stora utmaningarna är att utveckla den politiska förmågan att förhålla sig till kommunens och nationens ökade sociogeografiska genomsläpplighet, att kunna hantera medborgarnas ökade horisontella rörlighet och att kunna minska de negativa effekterna av ökad vertikal styrning inom politik såväl som i näringsliv och förvaltning. Grunden för ett politiskt förtroende i dessa frågor läggs om politikerna har förståelse för vardagens rutiner, nöjen och bekymmer.

Social gemenskap med geografisk distans – alienation eller vitalisering av demokratin?

När Lubbe Nordström gjorde sin långa resa genom Sverige på 1930-talet beskrev han noggrant, och ibland ganska nedlåtande, vad han fann i svenska hem. Han konstaterade också att de flesta kommunalpolitiker uppvisade en imponerande social och geografisk förankring. Hans samhällssyn innebar att geografisk förankring skapar förutsättningar för sociala relationer och han ville därför lära känna bygdernas materiella ramar (värld 1) för att bättre kunna förstå människornas tänkande och den kultur de skapade (värld 2 och 3). Utifrån den kunskapen kunde han sedan argumentera för moderniseringsprojektet.⁶⁰

Lubbe Nordström ville själv se och uppleva människors sociala och geografiska förutsättningar för att leva ett gott liv, och nöjde sig därför inte med indirekta rapporter. Likaväl som Lubbe Nordström undvek att sätta ett filter mellan sig och det han talade om, bör vi anlägga en viss sund skepsis mot alltför stor tilltro till nya teknikers förmåga att lösa sociala problem, exempelvis för att vitalisera demokratin. Britt Östlund redovisar i en studie hur svårt det kan vara att introducera och få acceptans för ett tekniskt mellansteg i verksamhet som baseras på en i grunden social relation.⁶¹ Hennes studium av ”handla-hemma-terminaler”,⁶² visade att ytterst få terminaler användes så som beslutsfattarna hade tänkt sig. Människornas tankevärld (värld 2), behov av mat (värld 1) och sociala kultur (värld 3) överensstämde inte alls med beslutsfattarnas bild, som begränsades till att ”handla mat”. Detta exempel visar att vårt specialiserade effektivitetstänkande har lett oss alltför långt från en helhetsbetonad förståelse för människors levnadsomständigheter.⁶³ Tjänstemän, planerare lika väl som politiker behöver sådan social och geografisk förankring som Lubbe Nordström beskrev så idylliskt i citatet som inledde denna uppsats. Det duger inte att enbart komma med tekniska lösningar till vad som i grunden är sociogeografiska problem. Inte ens om tekniken är IKT. Tilliten till den politiska demokratin kanske sitter i att den har en mänsklig klangbotten snarare än en teknisk och därför kan demokratin troligen bara vitaliseras genom direkt, socialt och geografiskt förankrat mänskligt engagemang – där tekniken används som verktyg.

Två retoriskt skickliga politiker på 1970- och 1980-talen, Olof Palme och Torbjörn Fälldin, lyckades få medborgarna att tänka i sådana kombinerade sociala och geografiska termer. Även om detta var före IKT-eran så var de horisontella och vertikala relationerna redan omfattande inom politik, förvaltning och näringsliv. När Olof Palme under en valrörelse besökte Ludvig Svenssons gardinfabrik i Kinna utnyttjade han sin retoriska förståelse för vardagslivets villkor och människors önskan om att smycka sina hem: Ludvig Svensson skulle inte behöva vara orolig för en socialdemokratisk politik, eftersom den skulle leda till ökad konsumtion och då skulle många människor köpa nya gardiner för att göra sin bostad fin. Palme anknöt därmed till tankar om social och geografisk förankring i människors vardag, sådant som alla människor kan känna igen sig i. Torbjörn Fälldin använde sin mamma i debatten om pensionssystemet och han vände sig till människors ansvarskänsla för kommande generationer i kärnkraftsdebatten. Fälldin anknöt till social förankring i nära relationer, sådant som alla människor kan känna. Båda

politikerna rörde djupt vid människors vardagstankar och känsloliv i sin retorik.

Min förmodan är att IKT kan bli ett kraftfullt instrument i demokratiska dialoger för de politiker som retoriskt kan engagera medborgarna känslomässigt och samtidigt använda geografiskt och socialt förankrade förnuftsargument. Annars är risken stor att IKT bara blir en ny kanal att föra ut information och tekniken kan lida politiskt skeppsbrott om bara välfriserade massbudskap förs ut till folket. Om också medborgarna kan använda IKT för *sina* politiska syften är en annan fråga.⁶⁴ För att undvika att potentiellt engagerade väljares intresse övergår i frustration och protest måste IKT utnyttjas så att dess interaktivitet tillvaratas så att vitaliteten spritter i meningsutbytet.

De frågor som inledningsvis ställdes i uppsatsen kan inte ges några entydiga svar, utan svaren beror på vilka val som successivt görs av politiker och medborgare när det gäller att utnyttja IKT för att vitalisera demokratin. Långsiktigt måste man beakta att den snabba, direkta och individuella kontakt mellan väljare och politiker som inledningsvis kan nås via Internet med stor sannolikhet klingar av. Precis som bilen, som en gång befriade oss geografiskt, numera även i mindre städer orsakar trafikstockningar, kan Internet leda till kommunikationskollaps.

Vårt dilemma är att när människans individuella sociala och geografiska räckvidd ökar, så ökar också kommuners och nationers sociogeografiska genomsläpplighet, och resultatet blir att vi har skapat oss möjligheter som är så stora att vi inte kan utnyttja en särskilt stor del av dem, och kanske heller inte ännu förstå dess fulla implikationer ens på ett teoretiskt plan. Kan det till och med bli så att de verkliga Internetentusiasterna känner sig alienerade från den geografiskt förankrade politiska demokratin? IKTs betydelse för den deltagande demokratin kan bli mindre än vad vi tror i dag på grund av den ökade räckviddens sociogeografiska paradox. Därför är det mycket viktigt att noga följa vad som händer rent empiriskt ifråga om IKT-användning i grupper av människor med olika intensiv Internetanvändning, och i relationen mellan väljare och politiskt valda representanter.

IKT kan således ge politiker möjligheter att skaffa sig viss förståelse för medborgarnas liv och leverne, men IKT kan inte ersätta sinnesintryck som ges av djup geografisk förankring och sociala möten med människor i vardagen, och därför är det av fortsatt fundamental betydelse att politiker äger geografisk förankring och att de är underkunniga om medborgarnas vardagliga levnadsomständig-

heter. I dag är det ett demokratiproblem att detta sociogeografiska samspel tonas ner på bekostnad av tilltro till tekniska lösningar för att förenkla deltagandet i den demokratiska processen. Förväntningar byggs upp om att IKT som tekniskt verktyg har en inneboende demokratisk potential. Vi behöver utrusta oss med en rejäl portion sund skepsis mot teknikfixeringen,⁶⁵ och utveckla kreativa förslag till vitalisering av demokratin där social och geografisk förankring kan förenas med IKT i de allt mer sociogeografiskt genomsläppliga kommunerna.

Jag skulle vilja få tillfälle att ge de medborgare och kommunalpolitiker som tar sig an detta stora, viktiga, engagerande, ansträngande och ansvarsfulla arbete ”en liten enkel blomma”.

Noter

¹ Lubbe Nordström (1938, sid 183).

² Lubbe Nordström (1938).

³ Det var bara män som var värddar för Lubbe Nordström under hans resa. Han framhåver emellertid i sin bok att han mötte imponerande kvinnor som hade mindre officiella, men inte desto mindre betydelsefulla roller i många kommuner.

⁴ Hägerstrand (1985), Lenntorp (1998). Begreppet ”lokal ordningsficka” är synonymt med ”lokal tidrumsficka” och den engelska termen är ”pocket of local order”. Hägerstrand (1993) använder termen ”förloppslandskap” för att beteckna vad som sker på jordytan när olika mänskliga och naturbetingade processer pågår.

⁵ Ellegård (1986) och (1989).

⁶ Begreppet lokal ordningsficka kan användas på många olika organisatoriska och geografiska nivåer (exempelvis bostaden, rummet, arbetsplatsen, skolan, klassrummet, skolgården, regionen, nationen osv). Lokala ordningsfickor behöver alltså inte följa administrativt avgränsade rumsliga enheter. Man väljer lokal ordningsficka efter vad man vill sätta fokus på. Kommunen som lokal ordningsficka är i dag en mycket större enhet än före kommunsammanslagningarna som inleddes på 1950-talet. Kommunen som lokal ordningsficka har förändrats genom lagstiftning som fått konsekvenser långt utöver de administrativa förhållandena. Detta illustrerar den lokala ordningsfickan som processuellt begrepp. Jorden som helhet kan också betecknas som en lokal ordningsficka, och det är speciellt relevant när vi talar om den globala miljöpåverkan som våra verksamheter har, och även när vi diskuterar storföretagens alltmer världsomspännande och sammanlänkade verksamheter och dess konsekvenser för utvecklingen i hela länder och på orter som direkt berörs av nedläggningar eller etableringar.

⁷ Det finns formella och informella verksamhetsorganisationer. Företag och politiska partier är exempel på formella verksamhetsorganisationer, medan klubbar och sociala nätverk är informella verksamhetsorganisationer.

⁸ En artefakt är ett materiellt fenomen som är tillverkat av människan. Enligt Svenska Akademiens ordbok över svenska språket (1998) är en artefakt ett 'konstgjort föremål'.

⁹ En människa, en annan levande varelse eller ett ting, kan avbildas tidsgeografiskt med en individbana. Individbanan är ett av grundbegreppen i det tidsgeografiska notationssystemet som sätter fokus på processer och förlopp. Detta ger i sig självt begränsade kunskaper om förutsättningar för sociala, ekonomiska och psykologiska förhållanden och det är fysiska rörelser som framträder omedelbart i bilden. Individbanan har flera syften förutom att betona tillvarons processkaraktär, exempelvis att tydliggöra att en och samma människa kan stå i olika relationer till olika människor och fenomen vid olika tidpunkter. Detta komplexa relationsmönster (som alltså ändras över tid och i rummet) kan användas som utgångspunkt för analyser grundade på teorier från exempelvis sociologi, ekonomi och psykologi (Ellegård, Nordell och Westermark (1999)), och om vi avbildar flera människor med hjälp av individbanor och betraktar dem i relation till en lokal ordningsficka, visar individbanorna tydligt att några människor vistas där hela tiden, vissa människor kommer in i, medan andra ger sig iväg ut ur den lokala ordningsfickan under den aktuella perioden, och åter andra människor tar sig både ut ur ordningsfickan och kommer tillbaka in igen under perioden, se Hägerstrand (1970).

¹⁰ Den aktuella diskussionen om företagets globalisering och internationalisering kommer inte att behandlas djupare här.

¹¹ Detta påstående kan förefalla motsägelsefullt i en tid där stora organisationer bryts upp i mindre divisioner eller dotterbolag. Men denna uppbrytning betyder inte att de slutliga och avgörande besluten fattas i de mindre enheterna. Högsta ledningen har alltid initiativet och sista ordet. Flera företagsnedläggningar de senaste åren har tydligt illustrerat detta, bland annat Volvos nedläggning av sin fabrik i Uddevalla 1992 (se exempelvis Sandberg red. (1995)).

¹² Det internationella företaget Lear Seating's nedläggning av sin produktionsenhet för bilsäten i dalsländska Bengtsfors 1999 blev ett hårt slag för kommunen. Här bildades snabbt regionala och nationella allianser som kom med förslag till ersättningsverksamhet inom en femårsperiod. De praktiska resultaten av detta återstår att se.

¹³ Hägerstrand (1985), Popper och Eccles (1977).

¹⁴ Kulturen i värld 3 kan också manifesteras materiellt i värld 1, där exempelvis statyer, byggnader, monument och andra artefakter är kulturbärare.

¹⁵ Människors rotfasthet i lokala ordningsfickor varierar i det långa tidsperspektivet. Så har till exempel antalet människor som flyttar från en plats till en annan inom Sverige ökat kraftigt under 1900-talet. Antalet invandrare har också ökat stort; i början av 1900-talet var Sverige ett utvandrarsland och sedan 1930-talet är det i huvudsak ett land med större invandring än utvandring. (Statistiska Centralbyrån (1999) och Statistisk Årsbok.)

¹⁶ Jeanna Oterdahls morgonbön den 29 april 1933, på hundraårsdagen av Mathilda Halls, grundare av Vasa kommunala flickskola i Göteborg, födelse. Citerad i Ljung (1987).

¹⁷ Putnam (1992) menar alltså att den politiska sfären är beroende av villkor och förhållanden i den civila sfären.

¹⁸ Allardt (1977), Statistiska Centralbyrån (1977), (1993) och (1996c).

¹⁹ Andelen av de röstberättigade som röstade i riksdagsvalet har minskat under de senaste decennierna (1982: 1,4%, 1991: 86,7% och 1998: 81,4%). Valdeltagandet i kommunalvalet brukar ligga något under riksdagsvalet.

²⁰ I valet till EU-parlamentet år 1995 var valdeltagandet i Sverige 41,6 % och år 1999 minskade det till 38,8 %.

²¹ Hägerstrand (1987).

²² Hägerstrand (1974).

²³ Lenntorp (1976).

²⁴ Även om de har blivit betydligt längre i mått kilometer under 1900-talet har de tidsmässigt hållit sig relativt stabila. Förflyttningar som rör så kallade fritidsaktiviteter ökar mest. Vilhelmson (1997).

²⁵ Hägerstrand och Lenntorp (1974), Ellegård, Hägerstrand och Lenntorp (1977) och Ellegård och Lenntorp (1993).

²⁶ Lenntorp (1976).

²⁷ Till IKT räknas även brev och brev är ingen nymodighet. En stor samling brev från ett par hundra år publicerades i Dahlström (1998) och där framgår sociala intressegemenskaper tydligt.

²⁸ Ingelstam (1999) problematiserar tillit, förtroende och IKT.

²⁹ Detta problemkomplex behandlas av Voghera (1999).

³⁰ Ingelstam (1995), Putnam (1992).

³¹ Detta är en parallell till den situation som funktionshindrade och invandrare befinner sig i, med den väsentliga skillnaden att invandrare och funktionshindrade inte särskiljer sig på grund av udda intressen, utan att deras utsatthet mer beror på hur de uppfattas av människor i majoritetssamhället.

³² Förutsatt att man har tillgång till nödvändig utrustning förstås.

³³ Nordström (1938, sid 138).

³⁴ Före kommunindelingsreformen 1952 fanns det cirka 2 500 kommuner och i dag finns 289 stycken. Medelantalet invånare före reformen var cirka 1 000 invånare per kommun, och 1997 var det cirka 30 000, med en variation från 2 813 (Sorsole) till 727 399 (Stockholm). Nationalencyklopedin och Statistisk Årsbok.

³⁵ Valdeltagandet är också regelmässigt lägre i kommun- än i riksdagsvalet, se not 19. "Dagis till alla", "maxtaxa på dagis", "eget rum i världen", "världens bästa skola" – allt detta är exempel på rikspolitiska initiativ som kräver mycket större förståelse för de lokalt förankrade variationer som förekommer i den kommunen än vad rikspolitiker kan skaffa sig. Deras överblick begränsas till egna erfarenheter, till rapporter från partikamrater, kortvariga besök på platser ute i landet och till vad som framgår av statistiska genomsnitt. Problem att förverkliga initiativen visar sig när idealen möter den komplexa verkligheten i de olikartade kommunerna.

³⁶ Det krävs förstås dessutom att man har ett aktivt intresse för att vilja ta reda på saker som man vill påverka.

³⁷ Se exempelvis www.members.tripod.com/nycol/CMCh98main/index.htm, eller www.lio.se/Projektkatalog/internatproj/tabell.htm.

³⁸ Medlemmarna finns dock kroppsligen alltid på någon plats även om de inte tänker på det.

³⁹ Rheingold (1994).

⁴⁰ Thornton (1996).

⁴¹ Fast strängt taget kan alla skrivkunniga sända brev till politikerna redan i dag.

⁴² Men det är ju inte säkert att denna möjlighet realiserar.

⁴³ (värld 3).

⁴⁴ (värld 2).

⁴⁵ Det innebär att idéerna i värld 2 får svårt att realiseras på grund av att de geografiska avstånden och den fysiska förankringen i den materiella världen (värld 1) har avgörande betydelse.

⁴⁶ Tillgång till dator kan betyda att det finns en dator hemma, men det är inte säkert att denna är tillgänglig för alla personer i hushållet, eftersom den oftast är ockuperad av andra hushållsmedlemmar. Ellegård och Jerndal (1999).

⁴⁷ Göteborgs kommun har beslutat att alla hushåll ska ha möjlighet till "gratis" Internetanslutning.

⁴⁸ Beteckningen hemsida antyder geografisk frånvaro men social hemmahörighet och intressegemenskap.

⁴⁹ På en del lokala partiorganisationers hemsidor saknas ofta än så länge direkt e-postadress till många av politikerna. Ofta står bara namn, postadress och telefonnummer, och då saknas möjligheter till personliga politikerkontakter via nätet.

⁵⁰ Det geografiska avståndet kan dock aldrig kroppsligen överbryggas med IKT. IKT påverkar värld 2 och 3, men kan inte rå på värld 1.

⁵¹ Exempelvis resurscentra för kvinnors arbete och utveckling (www.resurscentra.o.se) eller landsbygdsrörelsen (www.sir.se).

⁵² Regeringskansliets mål nu är att e-post ska besvaras inom en månad (radiointervju).

⁵³ Ranerup (1999).

⁵⁴ Tiden inkluderar planeringsperioden.

⁵⁵ www.goteborg.se.

⁵⁶ Den geografiska räckviddens dilemma är att även om man som individ kan resa långt kan man ändå bara låta sin kropp vistas på en plats åt gången.

⁵⁷ Här finns en rot till den "infostress" som många människor upplever. Segerfeldt (1992), se också Ingelstam och Stureson (1993).

⁵⁸ www.svekom.se/sidan/artik94.htm

⁵⁹ SCB (1996a) och (1996b), IT-kommissionen(1997), Teldok (1997).

⁶⁰ Han utnyttjade radion som medium för att beskriva vad han såg (vid sidan av boken). I dag skulle han sannolikt ha varit uppkopplad på Internet och lagt ut sina intryck på nätet under hela resan. Men han hade lika säkert också använt Internet för att förbereda sin resa genom att skaffa så mycket information som möjligt om de orter han skulle besöka. Jag tror dock inte att något skulle ha kunnat få honom att tro att Internet skulle kunna ersätta egna upplevelser och sinnesintryck från resan.

⁶¹ Östlund (1995).

⁶² Terminalerna är tillkomna för att förbilliga inköpsrutiner inom kommunal hemtjänst.

⁶³ Hägerstrand (1977).

⁶⁴ I Sverige härrör ett uppmärksammat exempel på hur IKT används av medborgare inom sociala intressegrupper från djurrättsaktivister som ”e-post-bombar” inrättningar där djur används vid experiment. Det kan dock inte betraktas som ett konstruktivt bidrag i den politiska debatten.

⁶⁵ Johansson, Nissen och Sturesson (1998).

Referenser

- Allardt, Erik (1977) *Att ha, att älska, att vara: om välfärd i Norden*. Lund: Argos
- Dahlström, Eva (1998) red. *Kära brevvän. En bok om och med brev*. Stockholm: En bok för alla
- Ellegård, Kajsa (1986) "Utvärdering av verksamhet, produktion och organisation i TAÖ 1985". Delrapport 3 i projektet *Erfarenheter av arbetsorganisationsutveckling vid en ny jiggfabrik*. Choros 1986:7. Göteborg: Kulturgeografiska institutionen Göteborgs universitet
- Ellegård, Kajsa (1989) *Akrobatik i tidens väv. En dokumentation av projekteringen av Volvos fabrik i Uddevalla*. Choros 1989:2. Göteborg: Kulturgeografiska institutionen, Göteborgs universitet
- Ellegård, Kajsa, Hägerstrand Torsten och Lenntorp Bo (1977) "Activity Organisation and the Generation of Daily Travel – Two Future Alternatives". I *Economic Geography* 53:2. Clark
- Ellegård, Kajsa och Lenntorp, Bo (1993) "Tillvarons omvandling". I *Sveriges Nationalatlas: Arbete och Fritid*. Höganäs: Bra Böcker
- Ellegård, Kajsa och Jerndal, Randi (1999) "IT in women's control". I *Users in action*. Britt Östlund och MariAnne Karlsson (red.). KFB-rapport 1999:8
- Ellegård, Kajsa, Nordell, Kersti och Åsa, Westermarck (1999) *Att ta kontroll över sitt vardagsliv: Kvalitativ dagboksmetod för reflektiv emancipation*. Rådet för Arbetslivsforskning, konferensrapport
- Hägerstrand, Torsten (1970) "What about People in Regional Science". I *Regional Science Association Papers*, Vol XXIV
- Hägerstrand, Torsten (1974) "Bosättningsmönstret som politiskt problem". I *Bygg mänskligt*. C. A. Ackling (red.). Stockholm: Askild och Kärnekull
- Hägerstrand, Torsten (1977) "Att skapa sammanhang i människans värld – problemet". I *Kungl. vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien*. Konferenser 1. Stockholm: Almqvist och Wiksell
- Hägerstrand, Torsten (1985) "Time-Geography: Focus on the Corporeality of Man, Society and Environment" Reprint from *The Science and Praxis of Complexity*, United Nations University

- Hägerstrand, Torsten (1987) "Tidens vidd och tingens ordning – några synpunkter på innovationsförloppets historiska geografi". I *Geografi i Bergen*, nr 108
- Hägerstrand, Torsten (1993) "Samhälle och Natur". I *NordRefo* nr 1993:1, temanummer Region och miljö. Nordisk Institut for Regionalpolitisk Forskning
- Hägerstrand, Torsten och Lenntorp, Bo (1974) "Samhällsorganisation i tidsgeografiskt perspektiv". I *Ortsbundna levnadsvillkor*. SOU 1974:2
- Ingelstam, Lars (1995) *Ekonomi för en ny tid*. Stockholm: Carlssons
- Ingelstam, Lars (1999, in press) "The Issue of trust: will ICT make a difference?" I *What difference does IT make?*
- Ingelstam, Lars och Sturesson, Lennart (1993) (red.), *Brus över landet. Om informationsöverflödet, kunskapen och människan*. Stockholm: Carlssons
- IT-kommissionen (1997) *Sweden in the Information society*. SOU 1997:63
- Johansson, Magnus, Nissen, Jörgen och Sturesson, Lennart (1998) "IT-ism" – Informationstekniken som vision och verklighet. *KFB-rapport* 1998:11
- Lenntorp, Bo (1976) *Paths in Space-time Environments. A Time-geographic Study of Movement Possibilities of Individuals*. Meddelanden från Lunds universitets geografiska institutioner, Avhandlingar LXXVII
- Lenntorp, Bo (1998) "Orienteringsanvisning i ett forskningslandskap". I: *Svensk kulturgeografi. En exkursion inför 2000-talet*. Martin Gren och PO Hallin (red.) Lund: Studentlitteratur
- Ljung, Margareta (1987) "... Det finns hög och ljus syftning i skolans historia – en flickskoleelevs betraktelser". I *Manliga strukturer och kvinnliga strategier*. En bok till Gunhild Kyle. Meddelande från Historiska institutionen i Göteborg nr 33, 1987. Anita Göransson och Birgit Sawyer (red.)
- Nationalencyklopedin*. Höganäs: Bra Böcker
- Nordström, Lubbe (1938) *Lortsverige*. Stockholm: Kooperativa förbundets bokförlag
- Popper, Karl och John, Eccles (1977) *The self and its brain*. London: Routhledge & Kegan Paul

- Putnam, Robert (1992) *Making Democracy Work: civic traditions in modern Italy*. Princeton: Princeton Univ Press
- Rheingold, Howard (1994) *Virtual community: finding connection in a computerised world*. London: Minerva
- Ranerup, Agneta (1999) ”Elektronisk debatt i kommunal politik”, i denna volym
- Sandberg, Åke (1995) (red.) *Enriching production. Perspectives on Volvo's Uddevalla plant as an alternative to lean production*. Avebury
- Segerfeldt, Claes-Henry (1992) ”Undvik informationsstress”. I *Pt-föreningens skriftserie om information*; 1
- Statistiska centralbyrån (1977) ”Levnadsförhållanden”. Rapport nr 6. *Utveckling och nuläge enligt tillgänglig statistik 1976*. Stockholm
- Statistiska centralbyrån (1993) *Hur lever vi i Sverige: några resultat från undersökningarna om levnadsförhållanden ULF*. Stockholm
- Statistiska centralbyrån (1995) *Datorvanor 1995*. Stockholm
- Statistiska centralbyrån (1996a) *Data om informationstekniken i Sverige 1996*. Stockholm
- Statistiska centralbyrån (1996b) *Data om Informationstekniken i Sverige 1996*. Stockholm
- Statistiska centralbyrån (1996c) *Hur lever vi i Sverige: några resultat från undersökningarna om levnadsförhållanden ULF*. Stockholm
- Statistiska centralbyrån (1999) *Statistisk Årsbok 1999* och flera andra årgångar
- Svenska Akademiens Ordlista (1998) Stockholm
- Teldok (1979) *The Teldok Yearbook*. Teldok rapport; 116. Stockholm
- Thornton, Alinta (1996) Does internet create democracy?
www.wr.com.au/democracy/index.htm
- Vilhelmson, Bertil (1997) ”Tidsanvändning och resor. Att analysera befolkningens rörlighet med hjälp av en tidsanvändningsundersökning”. *KFB-rapport 1997:12*
- Voghera, Eva (1999) ”Makt över teknik för funktionshindrade – en översikt över teori och begrepp”. *Arbetsnotat 204*, februari 1999, Tema T, Linköpings universitet

Östlund, Britt (1995) *Gammal är äldst. En studie av teknik i äldre människors liv*. Linköping Studies in Arts and Science.
Linköping: Tema Teknik och Social förändring. Linköpings universitet

Internetadresser

www.centerpartiet.se

www.folkpartiet.se

www.goteborg.se

www.kristdemokrat.se

www.lio.se/Projektkatalog/internatproj/tabell.htm

www.members.tripod.com/nycol/CMCh98main/index.htm

www.moderat.se

www.mp.se

www.resurscentra.o.se

www.sap.se

www.sir.se

www.svekom.se

www.wr.com.au/democracy/index.htm

www.vansterpartiet.se

Platsbundna gemenskaper med virtuella kopplingar

Elin Wihlborg

Det finns personer som lyckas försörja sig på platser som många andra lämnar just för att möjligheten att försörja sig blir allt sämre. Jan, Roger och Monika är sådana som alla har valt att flytta till landsbygden för att bo på den plats där de vill leva i stället för där det finns arbeten. Detta har de kunnat förverkliga tack vare att de har tillgång till modern information och kommunikationsteknik (IKT)¹ och lång arbetslivserfarenhet och goda kunskaper om IT. De vågar därför lämna en trygg tillvaro och bygga upp en ny vardag på nya platser. De tar med sig resurser till den plats där de bor på landsbygden, som de kan använda för att utveckla kontakter med den lokala gemenskapen och på sikt tillsammans utveckla möjligheterna även för andra människor på platsen. De deltar i de lokala valen och de betalar skatt till kommunen och är på så sätt inkluderade i folket och den lokala demokratin. Även Maria som saknar arbetslivserfarenhet har tillfälligt flyttat till landsbygden för att kunna åka skidor under vintersäsongen och försörjer sig med hjälp av IT. Men Maria inkluderas inte i folket på platsen, hon är en av besökarna. Hon bor där under en längre tid, men kommer inte att betala skatt, rösta eller bli delaktig i den lokala gemenskapen eller folket.

Försörjningsmöjligheterna på landsbygden² förändras med användningen av IT och därmed möjligheterna att bo och vistas där. Människorna som lever på en plats utgör grunden för *folket* i demokratisk mening. *Demokrati* betyder folkstyre. Men folket på platsen är inte en självklar kategori. Turister, sommarstugeägare och säsongarbetare kan till exempel inte sägas ingå i folket trots att de bor på platsen en tid. Å andra sidan de som arbetar på distans från

platsen ingår formellt i folket men har inte sin försörjning eller arbetsgemenskap på platsen.

I en demokratisk stat är det folket, *demos*, som styr över platsens gemensamma angelägenheter. Både *folke* och *styre* är problematiska begrepp. Det är svårt att avgöra vad som styrs och hur det styrs. Vilka människor som räknas som folket på platsen, och därmed har fullständiga rättigheter att delta i styrelsen på platsen, är ett centralt problem i diskussionen om demokrati, och kallas *inklusionsproblemet*.

I anslutning till debatten om IT utvecklas tankar om att det demokratiska samtalet skulle kunna flyttas till nya IT-baserade arenor, se bland andra Ranerups uppsats i denna antologi. På dessa arenor skulle nya grupper av människor kunna mötas. *Demos* skulle då bli de människor som möts på nätet i en virtuell eller elektronisk demokrati.³ Men människor finns alltid på en plats, där deras dator kopplas in i två/sju⁴ hål i väggen, för att kunna bli en del av det virtuella folket. På den fysiska platsen skaffar sig människorna mat, de andas luften och de har kontakter med medmänniskor ansikte mot ansikte. Oavsett hur tekniken utvecklas finns våra fysiska kroppar alltid på någon plats. Det är än så länge den fysiska kroppen som definierar var vi finns och vilket folk vi kan sägas tillhöra. Därför är mitt intresse att undersöka hur människor med hjälp av IT finner försörjning på platser, som många andra lämnar, och blir en del av folket där. Min utgångspunkt är att den fysiska lokaliseringen, var människor är, kan påverkas av användningen av IT och därigenom förändra var de är och vilket folk de tillhör.

Syfte

Denna uppsats fokuserar på vilka som är folket, eller inklusionsproblemet, på landsbygden. Syftet är att visa på och diskutera hur människor med hjälp av IT kan finna försörjning på landsbygden och därmed få nya möjligheter att bli en del av folket på landsbygden och delta i den lokala demokratin. Detta syfte kan kort formuleras i två frågor:

- Vilka möjligheter finns att bo och verka på landsbygden med hjälp av IT?
- Vilka inkluderas i folket på landsbygden?

Dessa frågor har för mig blivit aktuella i samband med empiriska fältstudier⁵ för min kommande avhandling. I mindre kommuner på

landsbygden söker jag svar på hur och varför frågan om IT etableras i relation till lokal och regional utveckling. Fältstudierna har genomförts periodvis under två år, huvudsakligen i två landsbygdskommuner där turismen tidvis är en viktig inkomstkälla. I båda kommunerna finns aktiva och medvetna strategier för att utveckla användningen av IT på platsen. Syftet med dessa satsningar är att stärka konkurrenskraften och kompetensen hos människorna som bor på platsen och därigenom kunna skapa nya arbetstillfällen på platsen. I denna uppsats kommer jag att beskriva människor som jag mött på dessa platser och hur de med hjälp av IT på olika sätt skapar sin försörjning och på så sätt kan bo kvar på platsen. Jag kommer att ge er påhittade människoöden, men de är inspirerade av flera olika personer jag mött.

Uppsatsen inleds med en övergripande teoretisk diskussion om inklusion, gemenskaper och Hägerstrands analysbegrepp ”Pocket of Local Order”. Därefter ger jag en introduktion till begreppet IT. Sedan låter jag er mer ingående på nytt möta Jan, Monika, Maria och andra som bor på landsbygden och skapar försörjning med stöd av IT. Jag försöker förklara deras relation till platsen och hur de inkluderas i den lokala gemenskapen som utgörs av folket på platsen. Utifrån detta kommer jag att föra ett mer övergripande resonemang om hur folket på platsen skapas och vilka som inkluderas i detta folk. Avslutningsvis vill jag lyfta några mer normativa funderingar kring hur folket på landsbygden kan stärkas och kanske på sikt öka i antal.

Inklusionens gränser

”Vad är folket?” är en fråga som varit aktuell inom demokratidebatten sedan den grekiska demokratin tog form. För att teoretiskt resonera kring inklusionsproblemet – det vill säga vilka som är folket – använder jag mig av Robert A. Dahls diskussion i artikeln *Demokrati som procedur* (1979/94). Där framhåller han grundantaganden för vad som konstituerar folket, vilka sedan kan skapa en demokratisk procedur. Hans första antagande är att medlemmarna har behov av bindande beslut, vilket innebär att det finns gemensamma angelägenheter som medlemmarna vill hantera tillsammans. Dessa angelägenheter finansieras genom att folket betalar skatt för hanteringen av sådana angelägenheter. Därefter hävdar Dahl att folket bör ha möjlighet att både fastställa dagordningen och fatta beslut. Således skall folket själva avgöra vilka frågor som tas upp och fatta beslut om dessa. Det är bara medlemmarna som får fatta bin-

dande beslut, vilket innebär att medlemskapet ger inflytande. Medlemmarna och deras krav hanteras lika, men enligt det sista antagandet kan ingen medlem ha överlägsna eller förhärskande krav.

Dessa grundantaganden kan sägas utgöra gränser för vad ett folk är, det vill säga de som uppfyller dessa krav är ett folk. Men vad gör att enskilda personer kan passera denna gräns och bli en del av folket?

Folket finns inom ett givet territorium. I Sverige är den lokala nivån kommunen, som omfattar ett geografiskt område. I kommunallagen står att: ”Medlem i en kommun är den som är folkbokförd i kommunen, äger fast egendom i kommunen eller är taxerad till kommunalskatt där” (SFS 1991:900, KL 1 kap. 4 §). Men rösträtten och skyldigheten att betala skatt tillkommer endast den som är folkbokförd i kommunen, således kan endast de delta i besluten på ett likvärdigt sätt, enligt Dahls grundantagande.

Dahl fördjupar sig kring kompetensprincipen (1979/94:54) som avgörande för inklusion. Han hävdar att medborgarskapet är kopplat till viss kompetens, vilket han baserar främst på barns förmåga, eller snarare oförmåga, att delta i den demokratiska maktutövningen. Barn är exkluderade med hänvisning till att de saknar kompetens.

Barn kan dock ingå i gemenskapen på platsen. Gemenskapen⁶ utvecklas genom människors horisontella nätverk. Där skapar människor relationer genom möten ansikte mot ansikte. Människor känner igen varandra och utvecklar en social kompetens för att skapa en gemenskap bland dem som bor på platsen.

”Pocket of local order”

Folket på platsen skapar ordnade verksamheter av de resurser och restriktioner som finns på platsen. Det finns olika lokala ordningar för hur verksamheter tolkas. Hägerstrand (bland annat 1985) utvecklade begreppet *pocket of local order* – en lokal tidsrumsficka – för att förklara hur resurser och restriktioner samverkar på en plats i en lokal ordning, vilken i sin tur kan förklara hur händelser hanteras och problem löses på platsen.

The human pockets of local order are super structures, directly added to nature and not possible to maintain without that base. /.../ The human world is full of arrangements in landscapes, homes, and factories that have been consciously designed to provide pocket of local order. A great number of socially agreed institutions and rules of behaviour have the same purpose. Our deeply ingrained territorial habits and our elabo-

rate legal rules concerning ownership and rights of access indicate how important a predictable pattern of pockets of local order is for the conduct of human life. (Hägerstrand 1985:208)

Lenntorp (1998:72 ff.) översätter begreppet med en *lokal tidsrumsficka*. Ellegård använder i sin uppsats i denna antologi begreppet lokala ordningsfickor för samma sak. Utgångspunkten för denna ansats är att alla platser utvecklar en egen internaliserad ordning för sin verksamhet samt de värderingar och föreställningar som kopplas till vad som sker på platsen. Begreppet kan även hjälpa oss att förstå hur den lokala historien avspeglas i den ordning som i dag dominerar platsen. Platsen förmedlar värderingar och erfarenheter till sina invånare och besökare.

Folket som begrepp

Sammanfattningsvis är *folket* i formell mening de som har beslutanderätt över platsens resurser i de avseenden som folket själva anser sig vilja lyfta som gemensamma angelägenheter. För att delta i denna hantering har folket rösträtt och skyldighet att betala skatt. I en mer social mening är *folket* de som är en del av den lokala gemenskapen och som känner tillhörighet med de andra människorna som bor på platsen och den lokala ordning som utvecklats där.

Vad kan IT vara?

Människor har olika associationer till begreppet IT. Många förknippar IT med datateknik och någon form av elektronisk kommunikation, andra gör en mer konkret koppling till Internet. Men få betraktar pennor och skrivmaskiner som IT. Även elektroniska och telekommunikationstekniska ting betraktas inte alltid som IT, exempelvis är det endast ett fåtal personer som talar om Bankomater när jag ber om exempel på IT. Bankomaten kan sägas vara en teknisk lösning som är så väl integrerad i vardagslivet att bankkunderna, som använder den, inte reflekterat kring att det är en form av informations- och kommunikationsteknik. En annan förklaring är att det är glest mellan bankomaterna just på landsbygden och de därför har liten erfarenhet av att använda dem.

Vardagens verksamheter ger oss olika erfarenheter och kunskaper kring densamma. För de allra flesta domineras vardagen av att skapa försörjning. Möten med IT kan därför oftast relateras till förvärvsarbete eller eget företagande, sådana erfarenheter av tekni-

ken kan därför för många sägas utgöra den dominerande grunden för tolkningen av IT. De som själva använder IT kan ha lättare att förstå när tekniken och dess konsekvenser diskuteras i det offentliga samtalet.

Det har visat sig att det finns skillnader i hur begreppet IT används på olika platser, vid samma tid. På vissa platser blir det ett 'hippt' begrepp som många använder sig av på ett ganska oreflekterat sätt. I en kommun, som ingår i denna studie, har ett av kommunalråden satsat hårt på IT och drivit frågan, främst vad gäller småföretag och utbildningar för arbetslösa. Där använder många människor begreppet IT, men de fyller det med olika innebörder, utifrån egna erfarenheter, kunskaper och behov i den aktuella situationen. Några personer talade om internationalisering, andra om elektronisk handel och ytterligare andra om möjligheten att chatta på internet. Gemensamt i de olika tolkningarna var dock att de kopplade samman begreppet med framgång, utveckling och effektivitet. Sådana begrepp dominerar den allmänna såväl nationella som internationella samtidsdebatten om IT (Johansson 1998).

I en annan kommun startade IT-satsningarna i form av en telestuga långt innan begreppet IT var etablerat; här använder invånarna fortfarande i hög grad begreppet *data* för att beskriva, samma sak som personer på andra platser lägger i begreppet IT. Data betraktas då som något komplicerat som man måste kunna för att hänga med i samhällets utveckling, men inte alltid som något man själv har kontroll över. Därigenom får de som bor på de olika platserna olika bilder av IT och dess användningsområden. Förståelsen för och användningen av IT, utvecklas inom ramen för olika PoLO och varierar därför.

Försörjningsmöjligheter på landsbygden

Människor på landsbygden har, i likhet med alla andra människor, olika förutsättningar och intressen som formar deras vardag⁷. En stor del av vardagen består av att skapa försörjning, genom förvärvsarbete eller eget företagande. Möjligheter att skapa försörjning på platser på landsbygden är beroende av de resurser och restriktioner som finns på platsen och är tillgängliga för den enskilde. Försörjningsmöjligheter är en grundförutsättning för att människor skall kunna bo på en plats. Genom historien har människor varit mycket uppfinningsrika för att skapa försörjning på platser som med traditionellt mått haft de mest oattraktiva förutsättningar.

IT kan vara en teknisk resurs som ökar möjligheterna för sådan uppfinningsrikedom. På landsbygden, som per definition ligger på distans från större orter och service, skulle IT kunna användas för att minska de upplevda avstånden. IT kan på så sätt vara en resurs på landsbygden, men det är inte säkert att det är det för alla.

Reichs arbetskategorier

För att kategorisera olika typer av försörjning med hjälp av IT utgår jag från Robert E. Reichs diskussion om en post-industriell arbetsmarknad i boken *The work of Nations* (1991/94)⁸. Reich intresserar sig för förändringar av den amerikanska arbetsmarknaden i relation till en global ekonomi. Han relaterar inte direkt till utvecklingen av IT inom arbetslivet, men implicit kan det utläsas ur hans framställning. Han har iakttagit, vad han kallar, tre olika arbetskategorier, där den amerikanska arbetskraften agerar i internationell konkurrens. Reich kallar dessa tre är: *symbolanalytiska tjänster*, *rutinmässiga produktions-tjänster* och *persontjänster*. Förutom dessa tre finns det en restpost som, enligt Reich, utgör omkring en fjärdedel av den amerikanska arbetskraften, här återfinns bland andra sådana som utviner naturresurser, exempelvis jordbrukare (Reich 1994:159). Dessa utviner naturresurser, till skillnad från de arbetsroller Reich intresserar sig för som hanterar information för att skapa försörjning.

Symbolanalytiska tjänster är sådana där personer identifierar och löser problem samt samordnar resultaten. Dessa tjänster utförs i konkurrens på en global marknad. I Reich tolkning lämnar dessa personer sin fysiska förankring. Företagsledaren lever inte längre dagligen på fabriken där han tidigare mötte arbetarna. Vardagen utspelar sig för företagsledaren på flygplatser och konferenshotell där han möter andra företagsledare, finansärer och konsulter. Rutinmässiga produktions-tjänster finns, enligt Reich, för att ta hand om den enorma mängd rådata "...som måste behandlas på ungefär samma enformiga sätt som arbetarna vid de löpande banden..." (Reich 1994:155). Persontjänster handlar om att sådan service "måste utföras av en individ för en annan och därmed inte säljs på världsmarknaden" (Reich 1994:156). Det innebär att tjänsten utförs i ett personligt möte ansikte mot ansikte mellan kunden och den som utför servicen. Exempel på sådana tjänster är vad som utförs av exempelvis daghemspersonal, busschaufförer och hotellanställda.

Reichs arbetskategorier fokuserar på försörjningen, som påverkar vardagslivet på flera sätt. Olika försörjningsstrategier ger olika möjligheter till att välja bostadsort, att styra sin arbetstid och tillgången

till ekonomiska resurser. Vardagslivet formas kring arbetet, därför väljer jag att kalla de olika grupperna symbolanalytiker, rutinarbetare och servicearbetare. Därmed dock inte sagt att alla symbolanalytiker eller servicearbetare lever på samma sätt och har samma värderingar, snarare långt ifrån. Men arbetsformerna visar på logiken i det arbete som personerna utför och kring vilket de skapar sitt vardagsliv. De symbolanalytiker, som jag anser mig mött, har en stark och jordnära förankring på den lokala platsen till skillnad från Reichs rotlösa kostymklädda symbolanalytiker som ständigt är på språng. Mina symbolanalytiker kan sägas ta med sig världen till lokalsamhället till skillnad från Reichs begrepps värld där de helt lämnar lokalsamhället.

Arbetet i de olika arbetsrollerna fungerar enligt olika principer. Ersättningen för arbetet – lönen – för service- och rutinarbetaren relaterar oftast till arbetstiden. För symbolanalytikern däremot kan betalningen ske för en viss tid, en viss prestation eller bara för att kunskapen finns tillgänglig. Rutinarbetaren sitter oftast stilla vid sin dataskärm och hanterar informationen. Servicearbetaren måste finnas på platsen där kunden finns. Symbolanalytikern behöver ofta träffa eller minst prata med andra symbolanalytiker för att kreativt kunna lösa sina uppgifter. Symbolanalytikerna upprätthåller på så sätt sin kompetens och bevarar ett informationsövertag jämfört med andra. Kraven på kunskap och kompetens är annorlunda för rutin- respektive servicearbetaren. Personer som utför rutinarbete kan lätt bytas ut. Rutinarbetarna lär sig tekniken en gång och använder den sedan på ett repetitivt och rutiniserat sätt. För servicearbetaren handlar det om att lära sig rutiner och bemötande. Den sociala kompetens som utvecklas i servicearbetet blir i många sammanhang personbunden. Barnomsorgens kvalitet kan delvis sägas ligga i personalens kontakter och relationer med just de barn de dagligen möter. Lanthandlaren's långa och breda lokala kännedom gör att hon/han känner sina kunder och kan stå för den lokala informations-spridning, eller skvaller. Ingelstam (1996) kallar sådan service för *organiserad medkänsla*. Servicearbetarna utvecklar och upprätthåller den lokala ordningen, för att anknyta till Hägerstrands begrepp. De är välinformerade om platsen och det som sker där, de kan till del sägas utgöra kittet i lokalsamhället.

Rutinarbetarna styrs ofta både vad gäller tid för och innehållet i arbetet. Servicearbetaren har diffusare gränser kring innehållet i sitt arbete. Innehållet kan sägas vara anpassat till den aktuella situationen, där målet är att ge kunden det han/hon efterfrågar just i den situationen. Det kan ibland innebära att arbetet kräver mer tid för

att lyckas ge den service som efterfrågas. Symbolanalytikerna där-
emot lever på sin egen kunskap, vilken de ständigt måste utveckla
och framhålla. Kompetensutveckling är en del av symbolanalytikerns
dagliga arbete, där de har ett stort mått av självbestämmande och
inflytande över organisering av sitt arbete.

Nu kommer jag att låta er möta några olika personer ur de tre
olika arbetsrollerna. Mina beskrivningar av dessa personer baseras på
flera personer för att de inte skall kunna identifieras.

Att göra vad man vill där man vill – symbolanalytikernas vardag

Först vill jag låta er träffa Jan som flyttade från storstaden och hem
till sitt barndomshem på landsbygden, sedan det företag han arbetade
på som programmerare flyttat verksamheten till utlandet. På den
gård där hans far knappt hade överlevt på fiske och jordbruk byggde
Jan, och hans fru Åsa, en ny villa med utsikt över havet. De vill ge
sina barn möjligheten att växa upp på landsbygden. Åsa arbetar som
lärare på en gymnasieskola elva mil bort utan passande kollektivtra-
fik, vilket i hög grad styr hennes vardag. På sikt hoppas hon kunna
arbeta med en egen skrivbyrå hemifrån. Första tiden försörjde de sig
på Jans avgångsvederlag. Jan försökte starta en mäklarbyrå, men det
gick inget vidare trots att det finns många sommarstugor i närheten.
Jan sökte därför en tjänst som programmerare. När han ringde upp
dem sa han att han inte ville arbeta på företaget i Stockholm. Han
fick jobbet trots detta och han arbetar nu på distans. Företaget har
installerat ISDN och ett speciellt telefonabonnemang med kort-
nummer på företagets växel i villan. Nu arbetar han hemma i villan
med utsikt över viken där hans far fiskade. En vecka i månaden ar-
betar Jan i Stockholm för att vara med på möten och träffa kollegor.
När Jan arbetar hemma hämtar han varje dag barnen på det föräld-
rakooperativa daghemmet och går långpromenader med hundarna.
Han säger att detta är livskvalité. Han upplever att han har det bästa
av två världar; en fast inkomst och stimulerande arbetsuppgifter och
samtidigt friheten att själv styra arbetstiden och möjligheten att bo
där han vill och där han vet att hans familj har det bra.

När Monika träffade en ny man hade hennes barn egna familjer
och klarade sig själva, hon kunde starta ett nytt liv på en ny plats. Av
en slump kom Monika och hennes blivande sambo Roger till en liten
by i skuggan av fjället. De köpte en gammal gård som de rustat upp
och fyllt med nya gemensamma och egna gamla minnen. Halva
huset är bostad med utsikt uppemot fjället. På andra sidan ner mot

den lilla sjön vätter stora fönster och där har de varsitt arbetsrum. Roger har sin egen firma som förmedlar kontakter mellan olika sågverk och skogsägare. Han säger att han har skogens bästa jobb där han sitter i sin kontorsstol och med hjälp av fax, telefon och dator samordnar så att träden blir till brädor och vidare till hus eller möbler på snabbaste och billigaste sätt. Monika lyckas mer än väl fylla sina dagar och sin plånbok av olika uppdrag. Hon arbetade tidigare som lektor på högskolan och nu undervisar hon på folkhögskolan, gymnasiet och leder några studiecirklar. Hon ger också datakurser eftersom hon tycker att det är viktigt att människor lär sig att använda IT. Hon har knutit många kontakter i sin nya hemkommun och har varit delaktig i formuleringen av kommunens IT-strategi. Emellanåt försöker hon hinna med att måla och skulptera, egentligen var det därför hon flyttade; för att få en alldeles egen ateljé.

Åter- och inflyttare som skapar nya lokala ordningar

Både Monika och hennes man samt Jan och hans familj tar med sig erfarenheter och verksamheter från andra platser till den plats på landsbygden där de bor. Jans stora internationella företag fanns inte tidigare representerat i den lilla skärgårdskommunen, men nu finns delar av det där och den kompetens Jan står för finns på övervåningen i villan bredvid fiskarstugan. Det finns därför möjligheter för det globala företaget att ge någon form av spin-off effekt i skärgårdssamhället. Monikas arbete tillför ny kunskap och nya resurser för dem som bor i fjällbyn och runt omkring i kommunen. Rogers arbete skulle kunna utföras nästan var som helst, men han säger att de som arbetar inom sågverksbranschen har större tilltro till honom nu när han bor i ett av skogslänen.

Alla symbolanalytiker som jag mött är återflyttare eller inflyttare, det vill säga de har bott på flera platser innan de kom till just den här platsen. De har på så sätt tillägnat sig andra resurser – som kunskaper och erfarenheter – vilka de tar med sig till platsen på landsbygden. De bidrar således alla till att förändra den lokala ordningen. En ny pocket of local order kan sägas ha utvecklats när dessa personer dragit nya resurser till platsen. Symbolanalytikerna tar med sig ordningar från andra lokala tidsrumsfickor till den plats på landsbygden där de bor och verkar. Det är dock inte säkert att de nya resurserna integreras i lokalsamhället, av flera orsaker. Den inflyttade kanske inte vill eller kan dela med sig av sin kunskap och sina erfarenheter, de som bor där sedan tidigare kanske inte ser något intresse av de

nya resurserna eller så kan kommunikationen dem emellan vara grusad på grund av att de inte fullt ut förstår varandra. De är formellt en del av folket, som betalar skatt och har rösträtt, men det är inte självklart att de ges tillträde till den lokala gemenskapen.

Människor som Roger och Jan återkommer i den nationella debatten och i reklamen kring distansarbetare (Johansson m.fl. 1998). De är personer som kan nyttja de resurser som finns i omgivningen både på nära håll och mer på distans. De kan behärska förändringar som sker i omvärlden. De kan bidra till att nya frågor kommer upp och kanske hanteras på ett annat sätt i lokalsamhällets offentliga diskussionen, enligt Dahls första antagande. Denna diskussion är inte en offentlig debatt i storstadens mening, snarare mer av ett samtal som sprids mellan människor, som möts i butiken, på daghemmet eller i skogen. Av en utomstående kan det liknas vid skvallet, men av de inblandade uppfattas det som positivt och betydelsefullt för att stärka gemenskapen på platsen. Det skapar förståelse för vad som där sker och hur andra uppfattar förändringar. Därigenom upprätthålls folket på platsen.

De symbolanalytiker jag här beskrivit bryter delvis mot traditionella mönster av manligt och kvinnligt. Det upplever de dock inte själva som ett problem. Monika sa att, ”jag är ändå så annorlunda än dem som bor här så det är det ingen som tänker på att jag inte är som de andra kvinnorna här”. Att Jan handlar i lanthandeln, hämtar barnen på dagis och går hemma hela dagarna tycker de andra i byn inte är så konstigt. ”Han är ju ändå Nils son som flyttat hem, så vi vet vem det är”, säger de och fortsätter, ”men vi förstår inte vad han gör”. Jan kan sägas inkluderas i den lokala gemenskapen eftersom han har kontakter genom sina föräldrar och att han själv är förälder och deltar i daghemmets skötsel och utveckling. Hans arbete är inte en resurs som bidrar till att han inkluderas i den lokala gemenskapen, det kan nog snarare uppfattas som en restriktion för att få komma med.

Flera av symbolanalytikerna är politiskt engagerade i lokalsamhället. Några inom partipolitiken, andra i intresseorganisationer eller lokala bygdegrupper. De som inte är aktiva och engagerade säger sig aktivt ha valt bort detta. En av dem sa att: ”när jag flyttade hit, var det ingen som visste vad jag gjort tidigare så det fanns inte heller krav och förväntningar på att jag skulle göra något”. De har goda resurser för och möjligheter till att ta del av den lokala diskussionen om samhällets utveckling och därigenom vara delaktiga i förändringar av lokalsamhället. De kan på så sätt bidra till att stärka den lokala gemenskapen, som därigenom får ökade resurser och större

handlingsutrymme. Exempelvis Monika som gav kurser i IT i byalagens datasal, som placerats på det lokala kommunala biblioteket. Hon bidrar till att många, inte minst kvinnor, lär sig att både förstå tekniken och kunna hantera den som ett verktyg i vardagen. Samtidigt är IT-kurserna ytterligare ett tillfälle för att mötas ansikte mot ansikte och utveckla den lokala gemenskapen.

Rutiner som utförs var som helst – rutinarbetarens vardag

Maria flyttade till fjällen i november för att åka skidor under vintersäsongen. Förra våren gick hon ut gymnasiet i södra Sverige. Hon märkte snart att det gick åt mycket mer pengar än hon kunnat ana på semesterorten så när en kompis tipsade om jobb på ett call center kändes det som en lösning för att inte behöva åka hem till föräldrarna. Nu arbetar hon fyra kvällar i veckan mellan fyra och nio, vilket innebär att hon kan åka skidor hela dagarna. På ett call center tas samtal emot eller rings upp för olika företags räkning. Hon sitter på olika arbetsplatser varje gång. Varje litet bås, som utgör den enskilda arbetsplatsen, innehåller en dator, en telefon med head-set och några papper. Maria lärde sig snart jobbet: första dagen fick hon sitta bredvid en kille som jobbade där förra säsongen också, redan andra dagen ringde hon själv några samtal och den tredje var hon igång. Nu ringer hon mest för marknadsundersökningar för reklamfilm och radiokanaler. Frågorna står på skärmen och hon ringer ett nummer som står bredvid och som datorn har valt ut ur en specifik grupp. När hon ringer dem som anmält att de lyssnar på vissa radiostationer i Stockholm, kan hon spela upp olika melodier för att fråga dem hon intervjuar om vad de tycker om just den melodin. Maria gillar jobbet, men det viktigaste är att det gör så hon kan stanna just på denna plats och åka skidor.

Per jobbade på en liten industri, men blev arbetslös. När A-kasseperioden nästan var slut ansåg hans arbetsförmedlare att han skulle börja på Datorteket, trots att han sa att datorer inte var något för honom. Men efter den sex månader långa kursen hade han ändrat sig och fick direkt arbete på ett call center i samma hus som Datorteket. Nu svarar han i kundtjänsten på ett par olika större företag, han tycker det är intressant och han har lärt en del om dessa företag och deras verksamheter. Under en period när hans familj saknade barnomsorg, arbetade Per kvällstid på samma call center och var hemma med barnen på dagtid. Under denna tid ringde han i stället upp människor och sålde bland annat kabel-TV abonnemang. Eftersom lönen då var baserad på ackord så blev inkomsten ojämn.

Nu är han tillbaka på dagtid och arbetar som *coach* i ett projekt. Det innebär att han planerar var och när de andra jobbar och han utbildar dem som tar emot samtalen. Han trivs med jobbet och gillar att arbetstiden är flexibel. Det viktigaste för Per finns utanför jobbet i familjen och den gamla gården på landet. Hans stora intresse är jakt och fiske, det hinner och kan han till stor del tack vare arbetet på call-centret.

Det löpande telefonbandet

Rutinarbetarna är den stora gruppen av IT-arbetare. Tekniken är mycket synlig i dessa arbeten och de är per definition sådana som kan utföras nästan var som helst. Jag har besökt några verksamheter som lite svepande kan kallas för *call centers*. Det är arbetsplatser där de anställda antingen ringer in eller ut på uppdrag av andra företag. Företaget som sådant säljer olika tjänster baserade på telefoni och databashantering.

Arbetet liknar industriarbetets löpande band, men resultatet är överföringar av information och inte en fysisk produkt. Med Reichs begrepp skulle call-centren kunna kallas rutinarbete och "det löpande telefonbandet". Det indikerar att det är upprepningar av mindre avkortade arbetsuppgifter som utförs. De som utför arbetet är i princip utbytbara och de lär sig på kort tid vad de skall göra.

På "det löpande telefonbandet" har människorna litet handlingsutrymme i sitt arbete. De är låsta i det arbete som nästan fullt ut styrs av andra personer än de själva. Tekniken blir inte för dessa människor något som ökar deras handlingsutrymme i arbetet. De har inte själva kompetens att fullt ut behärska tekniken. På dessa arbetsplatser finns det alltid någon annan som löser de tekniska problem som tillstöter under arbetet. De som arbetar där lär sig den teknik de själva använder och kan lösa mindre problem, men de säger sig sakna förståelse för hur systemen hänger samman och hur det fungerar inne i "burkarna". Även utbildningar för dessa arbeten är rutiniserade och repetitiva, de är i de flesta fall inriktade just på det aktuella arbetet. Således ger inte kompetensutvecklande åtgärder, inriktade mot specifika call centers, människor större handlingsutrymme, kanske nästan mindre eftersom de får svårt att lämna det företag de utbildats för eller av. Samtidigt är de beroende av en osäker anställning på det aktuella företaget.

De flesta av dem tycks ha aktiviteter och intressen utanför arbetet som de tycker är viktiga, därför vill de ha ett arbete som ger pengar och som inte är allt för engagerande. Detta verkar gälla oav-

sett om de tar arbetet när de tillfälligt befinner sig på platsen eller om det de avser att bo kvar en längre tid. De som bor där tillfälligt blir inte en del av folket i formell mening, men det blir de som en längre tid bor på platsen.

De yngre personerna som arbetar i dessa miljöer säger sig göra det under en begränsad period då de vill bo just på denna plats. Målet för dem är att vara på platsen och nyttja de speciella resurser som de värderar där. De kan sannolikt på så sätt skapa ett större handlingsutrymme på sikt i sitt arbetsliv. Flera av dem sa att arbetet passar in i deras vardagsliv och på så sätt ökar handlingsutrymmet i vardagen som helhet. Framtidsutsikterna i det aktuella arbetet talar de inte om, det finns få synliga utvecklingsmöjligheter, men de talar om det som en möjlighet att ha en länk till arbetslivet eller att skapa försörjning för att göra något annat de vill, till exempel studier, spara till en resa eller leva på en semesterort under en hel säsong för att kunna åka skidor eller segla. De blir någon i de lokala gemenskaper som bildas på platsen kring ett intresse, exempelvis att åka snowboard.

Men de blir i formell demokratisk mening inte en del av folket, så länge som de inte är folkbokförda på platsen.

Service för bofasta och besökare – servicearbetarnas vardag

Birgitta är vårdbiträde inom äldreomsorgen. Hennes arbete har på senare år förändrats på flera sätt. Gemensamt för alla förändringar är dock att det nu skall gå fortare och kosta mindre. Ibland upplever hon att den teknik som används i arbetet gör vardagen ännu mer stressad än tidigare. De äldre i det ”boende” där hon arbetar har alla larm i sin bostad. Dessa larm kan sägas vara en form av IT. När de äldre larmar registreras det på en dator i Birgittas arbetsrum och det blinkar en lampa över deras dörr. ”Ibland känns det som om det piper och blinkar överallt”, säger Birgitta. När det blir lättare för de äldre att be om hjälp och samtidigt mindre med personal, blir det svårare att hinna med. Under en period har Birgitta varit tjänstledig för att vara med att utveckla en databas för information om de boende, exempelvis anhörigas namn och telefonnummer, vårdbehov, medicinering och läkarkontakter. Med hjälp av databasen blir det lättare att lägga schema för personalen eftersom det tydligt framgår vilka behov av hjälp de boende har. Men tyvärr, säger Birgitta, är det få av vårdbiträdena som tittar i databasen och använder den. Trots att de alla fått en halvdags individuell utbildning på databasen och

ytterligare allmänna datakurser. ”Om man inte hinner med det man är satt att göra är det svårt att lära sig nytt och utveckla vårdarbetet med hjälp av IT”, säger Birgitta för att förklara sina kollegors beteende.

Martin arbetar i kassan på ICA i ett litet samhälle i skärgården med många båtturister och sommarstugeägare under sommarsäsongen, men med få bofasta under vintern. På vintern är de tre som arbetar i butiken och på sommaren tio. De som driver butiken strävar efter att upprätthålla samma service som i butikerna i städerna. Där finns bland annat betalkortsterminaler, tipstjänst on-line och de är ombud för apotek och systembolagets utlämningstjänst. Allt detta klarar de tack vare den höga omsättningen på sommaren. Det innebär att butiken kan ge dem som bor året runt mer service än om de var det enda kundunderlaget. Den nya tekniken de introducerar är inte komplicerad, tycker Martin, och det viktigaste är att de har vad kunderna efterfrågar. För dem som arbetar med tekniken är det enkelt att hantera, det mesta är alltid igång. Men Martin ser många möjligheter hur de med hjälp av IT skulle kunna utveckla servicen till nästa sommar. Det vore möjligt för kunderna att skicka en beställning på mat med e-post eller fax innan de åker från staden, sedan kunde personalen plocka ihop maten så kunde de hämta upp den eller till och med få den leverad till farstukvisten. De tekniska systemen som finns i butiken gör dem samtidigt mycket sårbara. När betalkortsterminalen slutar att fungera i semestertider ringlar sig köerna långa genom butiken och det tar lång tid att manuellt göra det som går med ett par knapptryckningar i vanliga fall.

Service med djup förankring på platsen

Servicearbetet är den bredaste kategorin med många olika slags arbete. De som arbetar i servicearbeten är bundna till platsen där kunden eller servicetagaren finns. Människor skapar försörjning genom att arbeta både i offentlig och i privat service. Servicen i denna form utgår från att människor möts ansikte mot ansikte. Även vissa delar av rutinarbetet skulle kunna betraktas som servicearbete, men det är sådant som kan utföras utan att människor möts. Servicenäringen är mer omfattande i de samhällen där turismen är en stor inkomstkälla. Där utvecklas speciella former av service som människor normalt inte efterfrågar i sin vardag. Att åka skidor hör till exempel inte till vardagslivet för det stora flertalet, inte heller att bo på hotell.

I sådana servicearbeten är inte användningen av IT lika direkt som hos de andra. Tekniken finns mer implicit i dessa personers

vardagliga arbetssituationer. De exempel som här återges är därför inte lika tydligt relaterade till IT som de tidigare. De människor som arbetar i dessa serviceyrken reflekterar inte på samma sätt som de andra om den teknik de använder i sitt arbete för att förbättra servicen. Tekniken är i detta fall väl integrerad i verksamheten och den är utformad för vad den skall användas till.⁹ Exempelvis taxichaufförer som har en liten dator för att hantera beställningar och betalningarna. Men få taxiförare betraktar taxametern, som IT trots att den innehåller både data- och teleteknik och som hanterar information och kommunicerar med andra taxibilar och bokningscentralen.

Sannolikt är detta verksamheter som på sikt kommer att utvecklas och då kommer att kunna hanteras på ett mer enhetligt sätt som en arbetskategori. Det är dock intressant att denna grupp som Reich tillskriver minst inflytande och handlingsutrymme, men i den tolkning som jag skapat utifrån dem jag mött på landsbygden, verkar de ha stort handlingsutrymme. Tekniken ger nya möjligheter inte bara för dem som arbetar inom servicen, utan lika mycket för kunderna. Många arbetsuppgifter överförs till kunden som på så sätt får arbeta mer för servicen, men som kan få den utförd till ett lägre pris. Denna form av *self-service* som delvis kan undergräva försörjningsmöjligheterna i servicenäringen ser Ingelstam (1995:154) till en del som en konsekvens av de ökade kostnaderna för personalintensiv tjänsteproduktion. Men i detta fall blir de på så sätt möjligt att upprätthålla servicen även på den glest befolkade landsbygden. När service inom ett flertal olika områden, exempelvis olika serviceverksamheter som posten, bank, butik och turistinformation hanteras gemensamt utvecklas verksamheterna och därigenom skapas nya handlingsutrymmen. För kunden finns servicen på samma plats och en eller ett par personer kan försörja sig på en kombination av olika servicetjänster. Fler kunder kan efterfråga mer av service på landsbygden och behöver inte åka till större städer, eller göra alla inköp innan de kommer till landsbygden. Därmed finns försörjningsmöjligheterna kvar på landsbygden och folket på platsen har möjlighet att bo kvar och utvecklas.

Landsbygdens folk

Arbetsformerna, som jag skapat utifrån Reichs kategorier, bidrar till en fördjupad förståelse för att försörjningen kan se olika ut i relation till användningen av IT, men det antyder också att människor förhåller sig olika till lokalsamhället och dess styrelse. Nu vill jag

resonera kring min andra fråga i syftet; vilka utgör folket och hur folket på landsbygden, skulle kunna stärkas.

I formell mening är folket de som har beslutanderätt över platsens resurser, hur de uppfattas och används. Beslutanderätten erhålls genom att de är folkbokförda på platsen och därigenom har rösträtt. Hanteringen av de gemensamma angelägenheterna finansieras av att folket betalar skatt. I en mer social mening är *folket* de som är en del av den lokala gemenskapen och som känner tillhörighet med de andra människorna som bor på platsen oavsett hur deras försörjning är organiserad.

Tidsrumsfickornas resurser

Landsbygden kan inte som helhet hanteras som en lokal tidsrumsficka, den innehåller alltför många olikheter och är för omfattande. Men det finns vissa gemensamma resurser som huvudsakligen återfinns på landsbygden och vissa restriktioner som grundar förutsättningarna för vad som kan sägas vara landsbygd. Sådana resurser och restriktioner är främst *avståndet* mellan människor, närheten till *naturen* och de mindre lokala samhällenas *gemenskaper*.

I själva definitionen av landsbygden ingår begrepp om hur nära varandra människor bor. Stora avstånd är ett utmärkande drag för landsbygden. Avstånden är för många en dominerande restriktion för det dagliga livet. Däremot för turisten, som vill vara långt ifrån storstaden och stanna en längre tid på landsbygden, kan avstånden i sig vara vad som efterfrågas. Avståndet blir för turisten en resurs snarare än en restriktion.

Möten mellan människor sker inte lika spontant och ofta på landsbygden som i ett samhälle där människor bor tätt. Å andra sidan kan det vara så att de möten som ändå sker blir mer betydelsefulla för dem som deltar. IT, inte minst i form av telefon, spelar därför en stor roll för den sociala samhörigheten på platsen. Den organiserade medmänskligheten, i den lokala servicen exempelvis lanthandeln eller distriktssjuksköterskan, bygger på möten mellan människor. På så sätt med eller utan IT upprätthålls och utvecklas den lokala gemenskapen trots att avstånden är stora.

Avstånden mellan människor och mellan verksamheter på landsbygden är inte tomrum, utan är fyllt med en fysisk verklighet, på landsbygden ofta av skog. Skogen, eller i en vidare bemärkelse naturen, lyfts ofta fram i positiva termer på landsbygden. Så här formulerar sig en kommun på sin hemsida:

Café Opera hittar Du bara i Stockholm. Dramaten, Operan och Vasan likaså. Hötorget, NK och andra kommersiella tummelplatser saknar vi också. Men det är ju inte därför vi bor i Gusum, Ringarum, Gryt, Tyserum, Skeppsgården/Ö. Ed eller Valdemarsvik. Här finns i stället sådant, som är lika sällsynt för stockholmaren, som Sergels torg för oss. Vi har naturen. Med allt vad det innebär av livskvalitet.

Valdemarsviks kommuns hemsida, <<http://www.valdemarsvik.se>>, inledningen. (utskrift 960904)

Här lyfts naturen fram och ställs i kontrast till storstadens resurser. De skriver till och med att detta är livskvalitet, då underförstått som att livskvaliteten är låg i storstäderna och hög på landsbygden. Lugnet, närheten till naturen och avsaknaden av ”tummelplatser” konstrueras som lokala resurser i denna formulering. De som aktivt valt att flytta till landsbygden betraktar sannolikt naturen som en resurs. Den svenska landsbygden beskrivs ofta som vacker och storslagen. Naturupplevelser förknippar många med landsbygden, baserade på bland annat litterära bilder av landsbygden, exempelvis genom vad Astrid Lindgren givit oss i Ronja Rövardotters urskogar och Emil i Lönnebergas agrarla idyller.

För den som besöker landsbygden under semestern är naturen ofta något positivt och eftertraktat, som utgångspunkt för rekreation. På bilder av landsbygden är det nästan alltid sol, oavsett om det är vinter eller sommar. Landsbygden skildras i ett ständigt högtryck och så vill besökarna minnas den, hela upplevelsen är ett positivt högtryck av aktiviteter som valts ut och satts samman för att tillfredsställa de egna önskemålen vid den tiden. De som bor året runt på platsen upplever platsens kontraster under hela året och upplever både hög- och lågtrycket.

Naturen kan betraktas som en tydlig gemensam resurs på landsbygden kring vilken olika intressen möts. Naturen blir således en fråga på den lokala dagordningen, exempelvis i form av diskussioner kring nya anläggningar för turism, skall fjället bevaras eller bebyggas med liftar och skidnedfarter. Naturen är en resurs som hanteras på den lokalpolitiska dagordningen. Naturen blir därmed något som folket på platsen samlas kring.

Några platser på landsbygden är populärare än andra för människor som bor i storstäder. De kommer som turister under den tidsperiod då platsens resurser kommer mest till sin fördel. De bor på hotell, äter på restauranger, går på puben och köper liftkort, fiskekort eller skotersafari allt efter vad platsen har att erbjuda. Många av dem som bor året runt på platsen försörjer sig på den service som

turisterna efterfrågar. Turismen på platsen varierar över året och servicen dimensioneras efter den tid med mest turister. Därefter används den inte förrän under nästa säsong. Turistsamhällena präglas därför på ett speciellt sätt under högsäsong, det utvecklas en lokal ordning vid dessa tider, som avviker från den ordning som gäller under resten av året. Exempelvis har skidorterna resurser som drar till sig turister, men dessa resurser, i form av liftar och pistmaskiner, är nästintill värdelösa under sommaren. Folket på platsen kan på så sätt sägas upprätthållas av de många besökarna som gör att platsens resurser kan omsättas till pengar. Under hela högsäsongen består orten av två folk. Dels de som finns där året runt och är folket i formell mening och dels det besökande folket som inte formellt tillhör folket. I traditionell demokratisk mening kan de senare betraktas som exkluderade. Det besökande folket inkluderas inte i gemenskapen.

På en ort, där vinterturismen är mycket stor, framhöll flera personer att den lokala gemenskapen uppstår först då den sista skidbacken stänger i maj. En sådan gemenskap stärks av kontrasterna. När samhället från en vecka till en annan i grunden förändras, förändras förutsättningarna för de lokala gemenskaperna. Platsens ordning och hantering av de lokala resurserna ändras. När turisterna lämnat platsen hinner mannen i chark-disken tala med kunderna och upprätthålla den lokala gemenskapen. Kontrasterna ger sannolikt också möjligheter till många samtal, om skillnaderna och förhoppningarna som kopplas samman med förändringarna. De skidåkare som väljer att stanna kvar och bli bofasta upplevde inte att de fick tillträde till den lokala gemenskapen förrän tidigast den andra eller tredje sommaren de stannat. Gemenskapen är inte deras förrän de visat att de verkligen vill vara delaktiga på platsen och visar att de stannar kvar.

Den lokala gemenskapen i det globala

Maria, som fortfarande är skriven hemma hos sina föräldrar och bor i andra hand i en lägenhet på skidorten, betalar skatt på det arbete hon gör i denna lilla fjällkommunen till storstadskommunen där hon är folkbokförd. Hon inkluderas formellt sett i politisk demokratisk mening inte in i lokalsamhället, men hon deltar i den gemenskap som utvecklats bland ungdomar som är där på samma sätt som hon.

Jan får hela sin lön från ett företag långt borta som sålt hans tjänster till kunder i hela världen, han betalar på denna inkomst

ändock skatt i den lilla skärgårdskommunen, där få vet vad han gör och ännu färre är insatta i vad han gör.

Den lokala platsen har alltid ett förhållande till omvärlden. Gränser mot andra platser upprätthålls och utvecklas av dem som bor och verkar på platsen, av exempelvis Jan och Maria. Globaliseringen får avspeglningar även på lokala platser. En av globaliseringens paradoxer kan sägas vara att lokalsamhällen utvecklas av globala kontakter samtidigt som de hotas. Exempelvis kan Jan arbeta i bostaden i skärgården och göra de programmeringsuppgifter som tidigare gjordes enbart på huvudkontoret i Stockholm. Nu programmerar han för verksamheter runt om hela världen. När kunden finns i Japan spelar det, varken för Jan eller kunden, någon roll om han är i Stockholm eller i skärgården. De som jag kallar symbolanalytiker har alla en lokal förankring, som de gärna framhåller och utvecklar. En av dem arbetar aktivt för att byalaget skall ta hand om äldreomsorgen i den kommundelen. Här kan således globaliseringen sägas leda till att lokalsamhället utvecklas och ges mer resurser snarare än att det hotas av globaliseringen. Även om det är möjligt att bo var som helst i hela världen så måste människor välja en plats där de vill bo och leva.

IT som resurs

IT kan vara både en resurs och restriktion för människor. Kompetens var ett av Dahls inklusionskriterium. Kompetens om IT kan påverka om människors blir en del av folket. De kan hindras om de inte kan använda tekniken eller om de känner rädsla för hur de skall använda den. De som har kompetens att förstå tekniken förstår också när frågor relaterade till IT hanteras på den lokalpolitiska dagordningen.

IT är en resurs för dem som har kompetens. De kan använda den i sitt arbete och på så sätt utveckla sina försörjningsmöjligheter. IT är för dem något mer än en teknisk infrastruktur, de använder den för att förändra sina försörjningsstrategier och sin vardag. Besökare med god kompetens kan använda IT för att arbeta under en förlängd vistelse på landsbygden och på så sätt stärka sina relationer till den lokala gemenskapen.

Att stärka folket på platsen

Jag har visat att IT kan utveckla försörjningsmöjligheterna på landsbygden och på så sätt göra det möjligt för fler att bo där. Men sam-

tidigt visar det sig att den traditionella demokratiska hanteringen av begreppet *folket* utifrån rösträtten och kommunalskatten, inte längre är applicerbar på de nya arbetsformer som utvecklas i relation till IT. Definitioner av folket och hanteringen av gemensamma problem i den nationella politiken grundar sig på att storstaden är normen och dess ordningar styr den demokratiska maktutövningen och det handlingsutrymme som lämnas till folket i kommunerna på landsbygden. Jag vill här visa tre möjligheter för att stärka folket på landsbygden, vilka i sig utgör själva grunden för en levande landsbygd.

För det första bör landsbygdens resurser nyttjas utifrån den lokala ordningen, vilken skall tillåtas vara avvikande från storstadens ordningar. Så länge hanteringen av resurs och restriktioner i storstaden styr ordningen på landsbygden kommer landsbygden att förlora. Utgå i stället från att landsbygden har en unik sammansättning av resurser som kan användas för att skapa en lokal ordning, som uppfyller de intressen som finns på landsbygden.

För det andra är en sådan resurs de lokala gemenskaperna och den organiserade medmänskligheten på landsbygden, som av många upplevs som en fördel med att bo på landsbygden. Lokala gemenskaper uppstår horisontellt mellan människor och växer underifrån i samhället. I denna mening av inklusion i gemenskapen är det möjligt att räkna även återkommande turister, sommarstugeägare och de som vuxit upp på platsen. Men det är inte i dag kopplat till den formella politiska och demokratiska inklusionen av ett folk. Om dessa gemenskaper uppmärksammas i den nationella politiken som en annan förutsättning på landsbygden än i staden så kan en levande landsbygd utvecklas skiljt från stadens normer och utveckla egna ordningar för hanteringen av gemensamma resurser.

För det tredje bör tillgången till gemensamma monetära resurser på landsbygden ökas. Det vore möjligt att med hjälp av just informations- och kommunikationsteknik hantera folkbokföringen vecko- eller månadsvis för att på så sätt få människor att betala skatt till den kommun där de befunnit sig under den aktuella tiden. Då kan mindre kommuner, med många besökare få möjlighet att finansiera den service som besökarna förväntar sig. Både besökare och tillfällig arbetskraft kan då bidra till finansieringen av de lokala angelägenheterna. Ett alternativ vore att den fastighetsskatt, som i många turistintensiva områden drivits upp av de höga marknadsvärdena på fastigheter utmed kusten eller i vackra fjällsluttningar, tillkommer den kommun där fastigheten ligger. De platser som är så

vackra att många vill leva där, om än tillfälligt när det är som allra vackrast, kan då omsättas från vackra vyer till monetära resurser.

Att lägga om skattesystemet, skulle bara indirekt påverka själva grunden för inklusionsproblemet. I en värld där människor, kapital och varor blir alltmer lätttrörliga, delvis beroende just på den ökade användningen av information och kommunikationsteknik, är det sannolikt nödvändigt att pröva nya former för att finansiera de lokala verksamheter som bedöms som gemensamma och angelägna. De former av inklusion och finansiering av gemensamma angelägenheter som varit giltiga i ett samhälle dominerat av industri och industriarbete ger en rad oönskade effekter i ett samhälle som domineras av de nya arbetsrollerna: symbolanalytiska tjänster, rutinarbete och servicetjänstproduktion.

Min mer pragmatiska och landsbygdsbaserade tolkning av de olika arbetsrollerna kring IT är mer positiv och förhoppningsfull för framtiden än Reichs scenario med ökade klassklyftor i en global värld. Jag vill avslutningsvis instämma i och framhålla den positiva framtidstro och glädje som jag mött hos människor som arbetar med IT på landsbygden. Jag tror precis som de att IT kan, men inte ensamt, skapa en levande landsbygd, där den lokala gemenskapen är förankringen och kittet i samhället oavsett hur försörjningen ordnas.

Noter

¹ Hädanefter i denna uppsats och i den allmänna debatten används den kortare beteckningen IT som står för informationsteknik.

² Förordningen om landsbygdsstöd och stöd till kommersiell service (SFS 1994:577) definieras begreppen lands- och glesbygd. I 8 § definieras *glesbygd* som ”stora sammanhängande områden med gles bebyggelse och långa avstånd till större orter, sysselsättning och service”. I den 9 § definieras landsbygd genom sitt förhållande till glesbygden, ”Med landsbygd avses i denna förordning områden med liknande förhållanden som i glesbygdsområden enligt 8 §, men där det är kortare avstånd till större orter och service.” Det är länsstyrelsens uppgift att avgränsa landsbygdsområden i respektive län.

³ Anders R Olsson ger en översikt av sådana fenomen i sin bok *Elektronisk demokrati*. De exempel han funnit är dock av sådan praktisk art att de fungerar som komplement till en real demokrati.

⁴ För att få elektricitet till datorn krävs det fyra hål i väggen för en jordad kontakt. För att därtill kunna kommunicera över telenätet krävs ytterligare tre hål för telefonjacket.

⁵ Med fältstudier avser jag vistelser på orten då intervjuer, observationer och studiebesök tillsammans med helhetsintrycket från orten ger en förståelse och tolkningsgrund för forskning. Jag har gjort intervjuer med människor som på olika sätt arbetar med IT dessa kommuner. Jag har intervjuat bland andra kommunala tjänstemän och politiker, företagare och anställda, arbetslösa som deltar i IT-utbildningar och lärare. Jag har gjort observationer på call centers, IT-utbildningar, datasalar på skolorna och öppna informationsmöten om IT.

⁶ Gemenskapernas betydelse för demokratin är en diffus men återkommande tanke som har fått stor uppmärksamhet genom bland andra Putnam (1993/96).

⁷ Begreppet *vardag* är inte ett tydligt vetenskapligt begrepp. Jag använder begreppet här som något snarlikt den vardagliga betydelsen. Det avser det som är rutinbetonat och något som sker de flesta vardagar. Vardagslivet utvecklas och ser olika ut vid olika tider i livet. Vardagslivet är grundat i en enskild individ och hennes relationer i hushållet, med arbetskamrater och andra människor i lokalsamhället. Denna tolkning bygger fritt på bland andra Allardt (1975), Friberg (1990) och Wolvén (1990).

⁸ I svensk översättning (1994) *Arbetets marknad inför 2000-talet*, SNS-förlag, Stockholm.

⁹ Att tekniken är väl integrerad gör den inte lika synlig för informanterna som förhåller sig till den utan att göra tekniken i sig till ett problem. Även för mig som forskare är det svårt att "se" tekniken i dessa sammanhang, trots att det inom teorier om människa maskin-interaktion ofta framhålls att målet bör vara att tekniken i sig instruerar användningen och att designen är sådan att användaren inte funderar kring funktion eller användningssätt för artefakten. För resonemang av denna typ se bland andra Norman (1993).

Referenser

- Allardt, Erik (1975) *Att Ha Att Älska Att Vara. Om välfärd i Norden*. Lund: Argos förlag
- Beckman, Svante (1995) "En världsbildande teknik". I *Världens största maskin*. Karlsson, Magnus & Sturesson, Lennart (red.) Stockholm: Carlsson Bokförlag
- Dahl, Robert A. (1994/1979) "Demokrati som Procedur". I *Idéer om Demokrati*. Stockholm: Tidens förlag. Orginaltitel: "Procedural Democracy" publicerad i *Philosophy, politics and Society*, 5th series, Yale University Press
- Friberg, Tora (1990) *Kvinnors vardag. Om Kvinnors arbete och liv. Anpassningsstrategier i tid och rum*. Lund: Meddelanden från Lunds universitets geografiska institutioner, avhandlingar 109
- Huws, Ursula, Werner B. Korte & Simon Robinson (1990) *Telework: Towards the elusive office*. Chichester: John Wiley & Sons
- Hägerstrand (1985) "Time-geography: Focus on the Corporeality of Man, Society, and Environment". I *The Science and Praxis of Complexity*. The United Nations University
- Ingelstam, Lars (1995) *Ekonomi för en ny tid*. Stockholm: Carlssons
- Ingelstam (1996) "Det goda arbetet. Om materiell utveckling och organiserad medkänsla". I *Handla! Om förändring, välfärd, arbete, lärande, konsumtion, arkitektur, design kultur, framtid*. Stockholm: Nerenius & Santéus förlag
- Johansson, Magnus & Jörgen Nissen & Lennart Sturesson (1998) "IT-ismen" – *Informationsteknik som vision och verklighet*. KFB-rapport 1998:11, Via Teldok 32. Stockholm: KFB och Teldok
- Johansson, Magnus (1997) *Smart, Fast and Beautiful; On Rhetoric of Technology and Computing Discourse in Sweden 1955–1995*. Linköping Studies in Arts and Science 164. Linköping: Linköpings universitet
- Lenntorp, Bo (1998) "Orienteringsanvisning i ett forskningslandskap". I *Svensk kulturgeografi; En exkursion inför 2000-talet*. Martin Gren & P O Hallin (red.), s. 67–85. Lund: Studentlitteratur
- Massey, Doreen (1993) "Power-geometry and a progressive sense of place". I *Mapping the futures, local cultures global change*. Jon

- Bird, Barry Curtis, Tim Putnam, George Robertson & Lisa Tickner (red.) s. 59–69. London: Routledge
- Massey, Doreen (1994) *Space, Place and Gender*. Cambridge: Polity Press
- Norman, Donald A. (1993) *Things that make us smart. Defending Human Attributes in the Age of the Machine*. Reading: Addison-Wesley Publishing Company
- Olsson, Anders R. (1999) *Elektronisk demokrati*. Demokratiutredningen. SOU 1999:12. Stockholm: Fakta info direkt
- ”Orealistiskt hålla liv i alla småbyar” intervju med pr. Einar Holm. I *Kommunaktuellt*, nr. 3 1999
- Paavonen, Walter och Hilikka (1998) *Att arbeta på distans*. Stockholm: NUTEK
- Persson, Lars Olof & Erik Westholm (1994) ”Europas landsbygd i förändring”, *ERU-rapport 82*, Stockholm: Fritzes
- Premfors, Rune, Jonas Sanqvist & Marika Sanne (1994) *Demokrati i storstad – Stadsdelsnämnder i Stockholm*, Stockholm: Carlssons
- Reich, Robert B. (1994) *Arbetets marknad inför 2000-talet*. (Originaltitel: *The Work of Nations*) Stockholm: SNS förlag
- Putnam, Robert D. (1993/1996) *Den fungerande demokratin. Medborgarandans rötter i Italien*. (Originaltitel: *Making Democracy work. Civic Traditions in Modern Italy*) Stockholm: SNS förlag
- Statskontoret (1998) IT-kompetens för offentlig sektor. *Statskontorets rapport 1998:21*. Stockholm: Statskontoret
- Sturesson, Lennart (1997) ”Telework - Symbol of the Information Society?”. I *Virtually free? Gender, Work and Spatial Choice*, Gunnarsson, Ewa & Huws, Ursula (red.). Nutek B 1997:7, (s. 79–90). Stockholm: NUTEK
- Svensson, R. red. (1994) ”Framtidens regionala politik kräver nya grepp”, *ERU-rapport 82*, Stockholm: Fritzes
- Törnqvist, G. (1997) *Människa, teknik och territorium*, Köpenhamn: nordREFO 1997:4
- Wihlborg, E. (1996) *Bilder av IT-samhället – en studie av lokal politisk retorik*. Linköping: Linköpings universitet: Tema T, arbetsnotat, nr. 171
- Wolvén, Lars-Erik (1990) *Jakten på det goda livet – om konsten att fånga välfärd och livskvalitet*. Stockholm: Raben & Sjögren

Åström, Joachim och Göran Goldkuhl m.fl. (1998) "IT och kommunerna", Stockholm: Svenska kommunförbundet, *Åjour*, nr 1

Offentligt tryck

Prop 1997/98:1, bilaga 19, regional utjämning och utveckling

Prop 1997/98:62, Regional tillväxt – för arbete och välfärd

SFS 1991:900 Kommunallagen

SFS 1994:577 Förordningen om landsbygdsstöd och stöd till kommersiell service

SOU 1994:118 *Informationstekniken – Vingar åt människans förmåga*, Betänkande av IT-Kommissionen

SOU 1997:63, *Sweden in the Information Society*, IT-Kommissionens rapport 5/97

SOU 1998:19, *IT och regional utveckling – 120 exempel från Sveriges län*, IT-Kommissionens rapport 1/98

SOU 1998:79, *IT och regional utveckling – Erfarenheter från tre hearingar under mars 1998*, IT-Kommissionens rapport 5/97

SOU 1999:155, *Lokala demokratiexperiment - exempel och analyser*, Demokratiutredningen skrift nr. 9, författad av Stig Montin

Internet

Valdemarsviks kommuns hemsida, <<http://www.valdemarsvik.se>>, inledningen. (utskrift 960904)

Fältstudier

Intervjuer, observationer och studiebesök har genomförts i tre kommuner vilka ingår i den empiriska studien för ett pågående avhandlingsarbete. Fältstudierna har genomförts under perioder från november 1997 till april 1999. Fältanteckningar, intervjuutskrifter och kopior av arkivmaterial finns tillgängliga hos författaren, en fullständig redovisning ges i den kommande avhandlingen.

www.oneworld.net

Internet och den kosmopolitiska demokratin

Kajsa Klein

Utgångspunkter

Globala problem i form av hot mot mänsklighetens långsiktiga överlevnad existerar. Ekonomin, samhället och kulturen blir alltmer globaliserad. Är global demokrati möjlig eller ens önskvärd? Den normativa utgångspunkt jag valt för att diskutera dessa gigantiska, abstrakta frågor är begreppet kosmopolitisk demokrati. Forskare med detta perspektiv brukar sätta sitt hopp antingen till Internets demokratiska potential eller till de gränsöverskridande NGO:ernas växande betydelse.¹ Ett annat viktigt, och delvis överlappande begrepp är Manuel Castells nätverkssamhället. Här försöker jag kombinera perspektiven och för att illustrera och i någon mån avgränsa resonemanget använder jag mig av www.oneworld.net, en webbplats för gränsöverskridande politisk handling.

Några rader om textens uppläggning och röda trådar kan vara på sin plats. Inledningsvis ger jag en bild av globaliseringens dynamik. Vilka tendenser kan ses som globaliserande och hur förhåller sig det globala till det kosmopolitiska och nationella? Efter denna introduktion går jag sedan igenom den kosmopolitiska demokratimodellen och relaterar den till nationalstatens minskade makt. Sedan följer några sidor om nätet och nätverkssamhället. I analysen av One World koncentrerar jag mig på huruvida webbplatsen kan ses som ett uttryck för kosmopolitisk demokrati. Vad är egentligen One World?

Globaliseringens dynamik

”Globalization and informationalization, enacted by networks of wealth, technology, and power, are transforming our world. They

are enhancing our productive capacity, cultural creativity, and communication potential” (Castells 1997: 68).

De senaste årens globaliseringsdebatt har handlat om de multinationella företagens ökade makt men också om fler valmöjligheter, ökad öppenhet och mer kontakt mellan människor i olika delar av världen. Det sägs ibland att startpunkten för den nuvarande globaliseringsfasen var oljekrisens 1973. Ett annat viktigt årtal var utan tvekan 1989, men rötterna, de sträcker sig betydligt längre, långt, långt, tillbaka.

Globaliseringen kan åtminstone delvis ringas in med hjälp av fyra ord som alla börjar på bokstaven s: samarbete, simultanitet, standardisering, och symboler.

Att globalisering förutsätter gränsöverskridande *samarbete* ter sig närmast som en självklarhet. Mer isolering, mindre globalisering. Däremot har en försvinnande liten del av samarbetet globalisering på dagordningen, globalisering är nämligen i hög grad, och först och främst, en oavsiktlig konsekvens. Eller som Bauman (1998) formulerat saken: den är något som drabbar oss, inte något vi gör.

Simultanitet då? Här spelar nya medier och nya möjligheter till transport och kommunikation en stor roll. Att i tidningen läsa om det senaste dygnets världsnyheter, samtidigt som miljoner andra, som också är medvetna om denna samtidighet, är att uppleva simultanitet. Stephen Kern (1983) utnämner i sin *The Culture of Time and Space 1880-1918* det första världskriget till simultanitetstidsålderns mesta simultanitet drama. Mer aktuella exempel skulle kunna vara TV-sända idrottsevenemang, Miss Universumtävlingen eller (om man bortser från att det sker i 24 olika tidszoner) millenieskiftet, år 2000. Tid. Vilket även för oss in på nästa nyckelord, *standardisering*. En av 1900-talets viktigaste nymodigheter var den standardiserade världstiden vars definitiva genombrott markerades 1913, då en simultan, världsomspännande tidssignal utsändes från Eiffeltornet. Värt att notera är att det var de amerikanska järnvägsföretagen, inte politiker med världsmedborgardrömmar som drev på denna utveckling. Resten är mer eller mindre oavsiktliga konsekvenser. *Symboler* slutligen. Kulturell globalisering handlar till stor del om världsbilder, om att kunna tänka globalt. Det är här symbolerna kommer in och den främsta av globala symboler är förstås den i logotyper flitigt förekommande bilden av jordklotet självt. De senaste decenniernas rymdfärder och satellit teknik har inneburit en drastisk förändring – att kunna se jordklotet utifrån, som helhet, är något mycket nytt och förmodligen underskattat.

Speciellt för globaliseringen är den globala skalan, i övrigt kan det vara mycket svårt och inte heller alltid fruktbart att skilja globaliseringen från andra processer – moderniseringen till exempel. Vidare präglas globaliseringen både av kontinuitet och förändring. Vari består det nya? Följande sammanfattning bygger delvis på UNDP (1999): nya aktörer, i form av exempelvis WTO (världshandelsorganisationen), gränsöverskridande sociala rörelser och privata standardiseringskommittéer, men också nya verktyg – Internet för att bara nämna ett exempel, nya regler och normer – demokrati, miljökonventioner samt, sist men inte minst, en global konsumentmarknad med globala varumärken och en globaliserad populärkultur.

Makten är utspridd i snabbväxande globala nätverk, och en ny sociokulturell hierarki håller på att växa fram inom och mellan länder och städer. De regionala skillnaderna är stora. Globaliseringens dynamik är fortfarande ett fenomen som främst rör världens städer och då i synnerhet världsstäder som New York, London och Tokyo.

Hur förhåller sig det globala till exempelvis den nationella nivån? Jag tänker mig en modell med tre huvudnivåer:

1. det globala (universalism, världsmedborgarskap),
2. det kosmopolitiska (kosmopolitism, flexibla medborgarskap),
3. det nationella (nationalism, nationellt medborgarskap).

Alla tre nivåerna inbegriper politiska, ekonomiska och kulturella aspekter, här är det de politiska som står i centrum. Låt oss börja med den första nivån, den globala. Politik på en renodlat global nivå måste som jag ser det förstås som universell i en totalitär bemärkelse. I en världsstat med en världsregering och en världspolis har världsmedborgaren i praktiken ingen möjlighet att utöva inflytande över de globala frågorna. Medborgarsskapstanken ersätts med mänskliga rättigheter, politiken reduceras till juridik.

Kosmopolitisk politik (eller kanske kosmopolitik) bygger till skillnad från den globala på pluralism och en insikt om att det är väldigt få, men också väldigt viktiga frågor som berör hela mänskligheten. Det kosmopolitiska kan rymma så väl det nationella som det globala (särskilt i form av mänskliga rättigheter) och bygger på överlappande, föränderliga institutionella strukturer.² Den kosmopolitiska etiken (det kan vara idé att som Tomlinson (1999) skilja på etisk och estetisk kosmopolitism) innefattar ett visst mått av universalism – alla är viktiga – men hyllar det faktum att människor är olika. Problem med kosmopolitism är att den har parasitära drag

samt att den är rörig. Dessa två aspekter är tydliga i idén om flexibla, överlappande medborgarskap.

Så till sist, nationell politik. Nationellt säger jag, men faktum är att det nationella är nära kopplat till det internationella och att det internationella dessutom kan sägas föregå det nationella.³ Problemet med denna nivå (förutom att den bygger på nationalism) är naturligtvis att den är så begränsad. Vilket även avspeglas i att FN har ägnat sig åt *internationell* fred och säkerhet, eller som Bauman (1998:62) cyniskt konstaterar, global politik har hittills mest gällt upprätthållandet av den territoriella integriteten. Regimer och stater, inte människor. Gränser, inte skogar. Medborgarskap på den nationella nivån har länge varit helt dominerande, så till den grad att det nästan satts likhetstecken mellan medborgarskap och nationalitet.

Det globala, det kosmopolitiska och det nationella. Vattentäta skott existerar inte (vilket också är poängen med kosmopolitik). Som en avslutning på detta resonemang vill jag därför ägna några ord åt sambandet mellan nationalstaten och globaliseringen.

Då man talar om globalisering får man inte glömma bort nationalstaten. Dels därför att den fortfarande är påtaglig – jordklotet är uppdelat i territorier och ytterst få människor är statslösa –, dels därför att den och dess institutioner aktivt men ofta säkert oavsiktligt medverkar i globaliseringen.⁴ En vanlig föreställning är att det nationella och det globala är två ömsesidigt uteslutande zoner, att både och inte finns. Vidare brukar man vanligen anta att en händelse som äger rum i en nationell miljö (t.ex. Sveriges Riksdag) av automatik är en nationell händelse. Detta är dock, så som bl.a. Sassen (1996, 1998) visar, mycket problematiskt. Det har blivit svårt att skilja på inrikes och utrikes. För att komma åt nationalstatens roll i globaliseringen studerar Sassen centralbanker, företagsstrategier och domstolsbeslut. Vilka av nationalstatens institutioner har i globaliseringens tidevarv fått ökat inflytande? En av Ssassens slutsatser är att globaliseringen och dess inflytande över platser och institutioner är partiell – den är strategisk och installerar sig i väldigt specifika strukturer. Kapaciteten för globala operationer måste ständigt produceras och underhållas. Ibland används termer som avreglering och privatisering för att beskriva frukten av mötet mellan det globala och det nationella. Detta fångar enbart statens tillbakadragande, inte dess aktiva deltagande (t.ex. via lagstiftning) i uppbyggandet av de ramverk inom vilka produktionen sker.

Under den moderna eran visade sig det internationella i det nationella bl.a. genom ambassadsystemet – små öar av främmande na-

tioner inom en stats gränser (Ruggie 1998:190). Nu har listan på funktionella (men ofta informella) motsvarigheter till nationalstaten blivit allt längre, så lång att det för tankarna till det förmoderna samhället. Rosenau (1998) talar om ”global space”, det globala rummet, som platsen där detta materialiseras. Sociala rörelser, städer, regioner, datornätverk – alla utmanar och kompletterar de nationalstaten på viktiga områden.

Kosmopolitisk demokrati

Om politik handlar om vilja och makt är demokrati snarare ordning, organisation och medborgarskap. Den normativa utgångspunkten för denna artikel är begreppet kosmopolitisk demokrati. Följande beskrivning bygger där inte annat anges på *Re-imagining Political Community Studies in Cosmopolitan Democracy*, särskilt artiklarna författade av Archibugi respektive Held (1999). Det rör sig om en refererande tolkning, inte en heltäckande redogörelse.

En av de stora utmaningarna är att nå kongruens mellan maktutövning och ansvar. Dessvärre finns det inga universallösningar – makten ändrar ständigt skepnad. Som Bobbio (1996: vii) framhåller, är demokratin nära knuten till både freden och de mänskliga rättigheterna. Demokrati är ett medborgarnas samhälle, undersåtarna blir inte medborgare förrän de erkänns ha vissa grundläggande rättigheter. Ewig fred, i Kants bemärkelse, förutsätter demokratisering av det internationella systemet inklusive någon form av världsmedborgarskap byggd på respekt för de mänskliga rättigheterna.

Den kosmopolitiska demokratimodellen tar denna insikt på allvar och innefattar tre ömsesidigt förstärkande huvudnivåer: demokrati inom stater, demokrati mellan stater samt global demokrati. Olika procedurer krävs för de tre olika nivåerna. Det bästa sättet att uppnå mellanstatlig demokrati är till exempel att demokratisera fler stater. Gränsöverskridande folkomröstningar är ett annat inslag.

Det finns ingen anledning att centralisera alltför mycket till den globala nivån. Lösningen är inte *en* världsstat med *ett enda* globalt medborgarskap. De nya institutioner som hänger samman med det världsmedborgarskap som ingår i modellen ska dels handha globala frågor dels ingripa när stater begår brott mot mänskliga rättigheter. Staterna körs över men i ett mindre antal väl definierade sfärer. Detta gäller aktiviteter som har gränsöverskridande konsekvenser och som i effektivitetens och legitimitetens namn kräver globala initiativ. Vidare måste FN leva upp till sin stadga och ha egna poli-

tiska resurser. Frågan är hur detta ska genomföras, genom någon form av beskattning? Eftersom det nuvarande FN är så inriktat på stabilitet och internationell fred bör tyngdpunkten förskjutas mot demokrati och rättvisa. Inom staten då? Ja, nationalstaten ska inte avskaffas men den ägnar sig i större utsträckning än nu åt att ge legitimitet åt andra aktörer. Demokrati är en resa utan slut och viktigt att påpeka är att skillnader mellan politiska system till en viss grad kan kvarstå. Minoriteter ska kunna vända sig till regionala och globala domstolar vid diskriminering. Sammantaget består modellen av ett komplext nätverk av aktörer, institutioner och medborgarskap på olika nivåer. Tanken är att man ska kunna delta i alla de politiska gemenskaper vars beslut berör en. Makten ska vara så utspridd och decentraliserad som möjligt.

Det finns tydliga kopplingar mellan den kosmopolitiska demokratin och kritisk teori i Habermas tappning. Centralt är där idén om att demokratin förutsätter en offentlig sfär präglad av rationell debatt. Denna sfär bör vara öppen för *alla* människor. Hos Habermas finns enligt Linklaters läsning (1998:121) även den synnerligen kosmopolitiska idén om multipla överlappande auktoriteter och lojaliteter förankrade i dialogiska former. Likheter finns även med den vision och verklighetsbeskrivning som presenteras i *Our Global Neighbourhood* (Commission on Global Governance 1995:2): "Governance is the sum of the many ways individuals and institutions, public and private, manage their common affairs."

Rättvisa. Evig fred. Världsmedborgarskap. Låter detta utopiskt? Kanhända. Samtidigt är det uppenbart att stora samhällsförändringar i globaliseringens och nätverkssamhällets tecken pågår, just nu. Delar av det kosmopolitiska ramverket i form av lagstiftning och institutioner existerar redan. Nu följer en diskussion om i tur och ordning: mänskliga rättigheter, flexibelt medborgarskap, uppluckringen av statens våldsmonopol och NGO-världen. Dessa teman är, liksom det därpå följande avsnittet nätet och nätverkssamhället, valda dels med tanke på den kosmopolitiska demokratin, dels för att de bidrar med pusselbitar till analysen av One World.

Mänskliga rättigheter

"Human rights codes have become a somewhat autonomous source of authority that can delegitimize a state's particular actions if it violates such codes" (Sassen 1996:27).

Den 1998 femtioårsjubilerande universella deklARATIONEN om de mänskliga rättigheterna innebar en vändpunkt. Plötsligt räknades

människor, inte bara statsöverhuvuden. I själva verket rör det sig enligt Bobbio (1996: viii) om historiska, föränderliga rättigheter, starkt kopplade till tidsandan. Till 1948 års deklaration har med åren mycket riktigt också kommit ett antal andra rättigheter, eller kanske främst krav på nya rättigheter: sociala och ekonomiska, rättigheter för djur, rätten att leva i en icke förorenad miljö eller att slippa genetisk manipulation. Ett relativt nytt fenomen är också att hänsyn tas till den specifika livssituationen – barn har till exempel särskilda rättigheter.

Då en stat undertecknat ett rättighetsavtal godtar den att såväl formella överstatliga som informella ickestatliga aktörer blandar sig i hur staten behandlar sina medborgare. Rapporter från staterna själva kompletteras med NGO-vittnesmål. Beethamp (1998:62) beskriver detta som en kvasijuridisk, standardsättande process. Till denna bild kan man även foga relaterade fenomen som revisionens förändrade roll och uppfinnandet av ständigt nya standarder och index, om allt ifrån socialt ansvarstagande (SA 8000) till mänsklig utveckling (HDI). En hel del företag deltar numera i detta arbete ("corporate citizenship" kan ge konkurrensfördelar) och det finns de som hävdar att vi ser tecken på en slags privatisering av såväl övervakning som implementering. Vad innebär denna utveckling för framtiden? Kommer till slut varje regerings legitimitet kan mätas gentemot mellanstatliga överenskommelser och varje företags uppträdande att utvärderas utifrån privata standarder?

Sammanfattningsvis är de mänskliga rättigheterna i den kosmopolitiska demokratin minst lika viktiga, om inte viktigare, än allmänna och fria val samt upprätthållande av den nationella suveräniteten. Faror med detta är naturligtvis att det i situationer där olika rättigheter står mot varandra kan bli den som har råd med de dyraste advokaterna som vinner, samt att det kan förstärka individualismen så att den solidaritet som är en förutsättning för alla samhällsgemenskaper riskerar att vittra bort.

Flexibelt medborgarskap

Medborgarskap är ett såväl omtvistat begrepp som föränderligt fenomen, både vad gäller ideal, innehåll och omfattning. Medborgarskapet i den moderna nationalstaten för alla nationens medlemmar kan på sin höjd ses som en historisk parentes (i själva verket rör det sig snarare om en ren fiktion vilket även hänger samman med det problematiska nationsbegreppet). Till medborgarskapet kopplas en uppsättning rättig- och skyldigheter som skiljer medborgarna från

den övriga mänskligheten. Listan på undantag är i allmänhet betydande. Inte nog med att det är skillnad på medborgare och människor, det är dessutom skillnad på medborgare och medborgare. I Sverige har till exempel länge kvinnor sluppit undan värnplikten. Till denna bild av undantag och föränderlighet bör nu även läggas det växande antalet flexibla (eller överlappande) medborgarskap. I denna kategori återfinns a) medborgarskap i två eller fler stater, något som bara tycks bli allt vanligare, (se till exempel den nu aktuella debatten om huruvida dubbelt medborgarskap ska bli tillåtet i Sverige), b) medborgarskap i stat och överstatlig enhet. Det tydligaste exemplet på det sistnämnda är medborgarskap i den Europeiska Unionen kombinerat med medborgarskap i någon av medlemsstaterna. I det att det rör sig om ett flexibelt medborgarskap ligger också att individen har möjlighet att utnyttja det bästa i olika system. Ja, medborgarskap i en hel del stater kan faktiskt köpas – ibland får man dessutom ett körkort på köpet.

Gemensamt för de ovan nämnda flexibla medborgarskapen är att de är uttryck för en tilltagande globalisering och en urholkning av nationalstatens suveränitet. En del debattörer hävdar att flexibelt medborgarskap är förkastligt eftersom det kan kopplas till en ny ansvarslös typ av politik, vad Benedict Anderson (1998:74) kallar långdistansnationalism: Anderson exemplifierar med en man som varken betalar skatt eller röstar i det land där han verkar politiskt. Mannen är medborgare någon annanstans, fri att agera hur ansvarslöst som helst utan fruktan för fängelse eller tortyr. Till skillnad från miljöaktivister eller mänskliga rättighetskämpar är hans handlingar grundade i ett medvetande om en självvald exil. Genom att skicka pengar till vapen och sprida propaganda via Internet är han nationalhjärte, fast på andra sidan jordklotet.

Andra debattörer, till exempel förespråkarna för kosmopolitisk demokrati argumenterar för överlappande, flexibla medborgarskap. Men vilka nivåer krävs egentligen för att man skall kunna tala om kosmopolitisk demokrati? Linklater (1998:133) skriver om såväl världsmedborgarskap som ger deltagarrätt i överstatliga strukturer som lägre former som ger större makt åt lokala gemenskaper. Detta sistnämnda är inte minst viktigt, argumenterar Linklater, därför att en prioritering av den lokala nivån minskar avståndet mellan medborgare och institutioner. Den största utmaningen här är som jag ser det den överstatliga världsmedborgarskapsnivån. Hur skulle ett sådant se ut och hur skulle det kunna genomföras praktiskt? Vad skulle relationen vara till de mänskliga rättigheterna? Vidare förelig-

ger en risk för ett visst mått av kaos om inte subsidiaritet tillämpas. Kosmopolitisk demokrati som evig kamp mellan olika nivåer?

Uppluckringen av statens våldsmonopol

Civila offer, insamlingar organiserade av diasporagrupper, en transnationell försvarsproduktion, systematiska våldtäkter, bankkonton i Schweiz, förhandlingar framför CNNs kamera, vapenimport finansierad med diamantexport. Krigen är i hög grad både lokala och globala samtidigt som det blivit allt svårare att skilja mellan privat och offentligt våld. Krig mellan stater är numera en sällsynthet men det har även paradoxalt nog blivit svårare att tala om renodlade inbördeskrig. På en del håll är dessutom staten så försvagad och plundrad att det nästan inte går att tala om korruption. Hur kan man vara korrupt i ett maktmissbrukat, laglöst land? Den underjordiska ekonomin är globaliserad och utnyttjar, som Castells (1997:260) konstaterar, effektivt de kryphål som existerar. Ett uppenbart exempel är de enorma summor som dagligen flyter igenom de globala finansmarknaderna och på så vis förbinder det vita med det svarta.

Ett typiskt nittiotalsfenomen är vad Ronfeldt et al. (1998:9) i *The Zapatista Netwar in Mexico* kallar nätkrig: ”an emerging mode of conflict (and crime) at societal levels, involving measures short of traditional war, in which the protagonists use network forms of organization and related doctrines, strategies, and technologies attuned to the information age. These protagonists are likely to consist of dispersed small groups who communicate, coordinate, and conduct their campaigns in an internetted manner, without a precise central command”. Nätkrigens aktörer rör sig i gränslandet mellan privat och offentligt, krig och kriminalitet, polis och militär. Att nå ut med budskapet i globala medier är livsviktigt och när det transnationella trycket blir tillräckligt stort hotas den lokala regeringens legitimitet och suveränitet. Särskilt tydligt blir detta då kriget berör frågor som kan handhas via folk- och människorätten. En lärdom från zapatistfallet är att det för att bekämpa nätverk krävs nätverk, en annan är att nätverkskriget är mindre våldsamt men i gengäld mer svårisolerat – eftersom det är så medialiserat blir effekterna generaliserande.

Författarna är noga med att betona att nätkrigen kan utgöra en förändringsagent med både positiva och negativa förtecken. Som exempel på möjliga framtida krigszoner nämns Nigeria, Ryssland och Saudiarabien. Avgörande för framgången är att den angripna

regeringen bryr sig om sin image (inte minst för de utländska investeringarna).

Fortfarande, på tröskeln till 2000-talet, uppger UNDP (1999:22) att "A quarter to half of all women have suffered physical abuse by an intimate partner" och, ja, sammantaget verkar det som att nationalstaten inte har speciellt stor kontroll över våldsanvändningen. Detta har en ljus och en mörk sida. Då staten inte förmår skydda sina medborgare är det dåligt, då den minskade kontrollen innebär att en ökande andel av den militära kapaciteten överförs till överstatliga institutioner med avmilitarisering som mål är det enligt det kosmopolitiska synsättet bra.

NGO-världen

Mycket av den forskning som bedrivits om vad jag här kallar NGO-världen har gjorts under epitetet "nya sociala rörelser". Typiskt för en social rörelse är att den befinner sig i just rörelse och att den vill åstadkomma förändringar. Rörelsen sätter fingret på det obskyra och nedtystade och tvingar därigenom makten in i det öppna. En social rörelse genereras underifrån och bygger på aktivt deltagande, 90-talets rörelser är i hög grad medierade (Melucci 1992: 35). De förstås bäst genom vad de utger sig för att vara. Centralt är den kollektiva självpresentationen och användningen av relevanta historier. Standardhistorierna om allt från de just nu viktigaste politiska kraven till målstolpar i organisationens historia underlättar kommunikation och samordning.

Den gränsöverskridande NGO-världen utgör en i ett globalt perspektiv kosmopolitisk elit. Speciellt för denna elit är att den är kapabel att nå inflytande i den lokala nivån var som helst i världen. Amnesty International sägs till exempel ibland fungera som en slags global polis. Rosenau (1998:42) pekar på deras amorfa och öppna struktur som särskilt betydelsefull – det faktum att de består av så många människor, så mycket territorium och så många frågor som passar den aktuella målsättningen gör att de kan plocka upp smulorna som stater och företag lämnar efter sig genom sina gränsöverskridande aktiviteter. Deibert (1997:164) har liknande tankegångar och drar slutsatsen att det väsentliga ofta är de mer generella effekterna på maktförhållanden, deras avterritorialisering av politisk auktoritet och former för politiskt deltagande.

Samtidigt är det viktigt att komma ihåg att många NGO:er arbetar med stöd från internationella organisationer eller en eller flera stater, vilket till exempel kan få betydelse för det geografiska skalvalet.

Shafer och Murphys (1998) genomgång av UNCED i Rio de Janeiro 1992 avslöjar att det framför allt är två territoriella ramverk som återkommer. Det ena är nationalstaten – och då särskilt vissa stater, det andra är uppdelningen i nord och syd. Särskilt i miljöfrågor får denna begränsning från organisationernas sida ibland märkliga konsekvenser.

Den gränsöverskridande NGO-världen, som bara tycks växa och växa, spelar en mycket viktig roll i den kosmopolitiska demokratin, inte minst för att organisationerna fungerar som funktionella motsvarigheter till territoriellt baserade demokratier i vissa avseenden. Men också för att NGO-världen utgör en viktig del av det civila samhället och därmed driver fram medborgaranda, (se vidare till exempel Putnam 1993). NGO-världen gör det lättare för vanliga människor att (i brist på kosmopolitiska institutioner) handla kosmopolitiskt. Vilket kanske på sikt kan bidra till att nya institutioner växer fram.

Nätet och nätverkssamhället

Nätverkssamhället karakteriseras enligt Manuel Castells (1997:1) av globalisering av strategiska ekonomiska aktiviteter. Kunskap har en framskjuten position och den dominerande organisationsformen är nätverket. Innan jag går in på nätverkens nätverk – Internet – ägnar jag här några få ord åt den nya ekonomin och åt vad det innebär för demokratin att kunskap utvecklas till en viktig handelsvara.

Förr var produktionskrafterna förankrade i territoriet medan varorna förflyttades, nu är det ofta tvärtom: kunskapen är knuten till den (på gott och ont) mobile och flexible arbetaren, tjänster produceras för kunden på plats. Tidigare gränsöverskridande flöden kontrollerades huvudsakligen av stora byråkratier som multinationella företag eller den katolska kyrkan. Nya kommunikationsverktyg – inte minst Internet – har öppnat fältet för nya aktörer: nätverk och individer. Många av dessa nya makthavare är ännu förhållandevis osynliga, subtila och svårdefinierade (Keohane & Nye 1998:83).

Sociologen David Stark (1998) intresserar sig för organiseringen av mångfald. Det centrala är enligt detta perspektiv själva produktionen, nätverks- och projektstrukturen. Stark berör även sådant som dilemman med prisbaserat kunskapsutbyte (se vidare nedan) och nya former av ägande – mer gruppägande. Sammantaget pekar resultaten på att talet om världsekonomin centralisering och betydelsen av fusioner och multinationella konglomerat i viss mån kan

vara överdriven. Projektet eller nätverket, inte den övergripande hierarkiska strukturen, är ofta den mest väsentliga enheten.

Prisbaserat kunskapsutbyte är nära relaterat till fenomenen som forskningens privatisering och patentlagstiftning. Då kunskap är en vara består entreprenörskap i att dra gränser kring olika kunskapslager. Entreprenören kalkylerar med potentiella framtida affärsmöjligheter och avgör gång på gång var gränsen går mellan kunskap och kunskap – vad är utkast och vad är säljbar färdig produkt? Vilka sorters utbyten ska vara informella och vilka ska vara prisgrundade? Värde är för köparen svårt att bedöma utan att säljaren avslöjar kunskapen och när den väl är avslöjad är den svårt att skydda. Hur hanterar man återanvändande av information? Hur reducerar man risk för läckor utan att skada samarbetet? Några få exempel på delvis helt nya utmaningar. Problem med prisbaserat kunskapsutbyte inbegriper i förlängningen också ökade samhällsklyftor där endast eliten har råd att betala för kunskap, kommunikation och kontakter. Comor (1998:219) intresserar sig för den roll den amerikanska staten genom sitt agerande i GATT/WTO och ITU spelat i kommersialiseringen. En konsekvens av att kunskap utvecklats till en handelsvara, menar Comor, är att nationella och internationella regelverk tenderar att behandla människor som konsumenter snarare än medborgare. Då prissystemet sprids till allt fler områden får det inte bara betydelse för vilken information som produceras, det förändrar också synen på mänsklig kommunikation.

Det är skillnad på information och kunskap. Helt klart är att en stor del av all gratis information, inte minst på Internet, är av de flesta, oönskad reklam. För mycket information leder till uppmärksamhetsbrist och då blir de som kan sortera ut värdefulla signaler ur bruset vinnare. Efterfrågan på nya slags redaktörer, redigerare och tolkar växer och trovärdighet och tydliga varumärken blir viktigt. Keohane och Nye (1998:92) nämner IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change) som ett exempel på en ny sorts informationslegitimerande institution med stor makt. Andra, mer omtalade, nya makthavare som tar ställning till stora mängder information, är kreditvärderingsinstituten. Här bör det inflikas att det inte alltid är den som kan hålla information hemlig, för sig själv, som har mest makt. Om man ska generalisera på den nationella nivån har öppna demokratier det bättre förspänt än slutna auktoritära regimer. Det är helt enkelt riskabelt att investera i länder där beslutsfattandet sker bakom dimridåer och där tillgången till politisk och finansiell information är bristfällig. Regeringar som vill ha en hög grad av utveckling har inte råd att smussla (Keohane & Nye 1998:89–94).

Vad innebär detta då sammanfattningsvis för demokratin? Många bedömare, däribland just Comor, anser att skillnaden mellan den information som når eliten och den som når övriga medborgare är alarmerande. En fortsatt privatisering av forskningen och genomslag för strikta patent- och upphovsrättslagar utgör otvivelaktigt ett hot. Internet kan med fördel användas för att stärka inte bara yttrande- utan också informationsfriheten men dessvärre är inte ens det offentliga Internet fritt från prisbaserat kunskapsutbyte. Nätverkssamhällets positiva sida är experimenterandet med nya ofta horisontella organisationsformer. Detta sistnämnda är också något som lyfts fram av förespråkarna för den kosmopolitiska demokrati-modellen.

Internet som globalt medium

Mitten av 90-talet var den tid då Internet började växa explosionsartat. Bland de första icke akademiska användarna fanns multinationella företag, internationella organisationer och NGO:er. Vid mitten av 1998 (för ett år sedan) hade man enligt UNDP (1999) 143 miljoner användare, 700 miljoner år 2001 lyder prognosen.⁵ Typiskt för dagsläget är att det är de relativt demokratiska och stabila länderna som är uppkopplade samt att det är den urbana eliten som har tillgång till nätet. Skillnaderna mellan användare och icke användare är fortfarande mycket stora men det är värt att understryka att Internetanvändarna för varje dag som går blir mer representativa för mänskligheten i stort. Ökningstakten är betydligt större i Afrika än i Amerikas förenta stater. Att behärska nätet håller på många håll på att bli en nödvändig förutsättning för utveckling och deltagande i samhället. Det utslagsgivande är inte att man har tillgång till själva apparaten utan hur man använder den. Det finns också redan en hel rad exempel på hur nätet använts på ett konstruktivt sätt i utvecklingsländer. Potentiellt kan det där få en mycket stor betydelse för hälsa och utbildning.

En av de saker som gör Internet speciellt är att det är globalt, både en del av världen och en sorts spegel av den. Man kan göra en rad kopplingar mellan nätets utveckling och globaliseringsprocessen. Internet har gjort det lättare att tänka hela världen och globalisering handlar även som bekant om symboler och världsbilder. Svante Beckman (1995) beskriver nätet som ett exempel på en världsbildande teknik. Genom sin verkan på framtidsförväntningarna motiverar den investeringar i ny teknik som på ett högst konkret sätt omskapar världen. De kraftigt förstärkta tekniska möjlig-

heterna till simulering och mediering innebär dessutom att den traditionella relationen mellan värld och världsbild förskjuts. Människor lever och verkar i växande grad i simulerade och medierade världar vilket gör att gränsen mellan världsbild och värld upplöses.

Nätet är i sin nuvarande skepnad en enda stor oavsiktlig konsekvens. Det är decentraliserat och anarkistiskt, samma sak måste sägas gälla globaliseringen. Samtidigt bygger Internet på en hög grad av teknologisk och även i viss mån innehållsmässig standardisering. Globaliseringsprocessen är global och svårgripbar. Omfånget och svårnavigerbarheten är förklaringen till nätfenomen som portaler, sökverktyg och vad Johnson (1997) kallar metajournalistik – parasitära sammanfattningar av olika åsikts- och nyhetskällor, kommentar i stället för historieberättande.

Internet är, liksom globaliseringsprocessen, världsomspännande men inte för alla. Forskning pekar på att globaliseringen är strategisk så till vida att den inte är heltäckande utan installerar sig i väldigt specifika strukturer och platser, särskilt i världsstäder och på Internet. Globalisering är huvudsakligen något som drabbar oss, inte något som vi fattar beslut om. Knappast någon slår på datorn med tanken – nu ska jag bidra till globaliseringsprocessen genom att e-posta till mina släktingar i Kosovo.

Ett sätt att beskriva vad som sker är att hävda att mänskligheten håller på att omorganisera samhället kring ett nytt redskap på samma sätt som tidigare med exempelvis bilen. Ett annat är att som Margaret Wertheim (1999) peka ut cyberspace till världshistoriens snabbast växande territorium. Wertheim anser att cyberspace representerar något helt nytt, där gäller varken mekanik eller kvantfysik. Cyberspace handlar i allt väsentligt om relationer: mellan människor, hårdvara och siffror (i olika kombinationer). Det är en värld skapad genom språk som genom sin immaterialitet för tankarna till den medeltida dualismen. Wertheim jämför faktiskt med det kristna himmelriket. Det är en jämlik plats, potentiellt öppen för alla. Cyberromanser är obefläckade, andliga historier. Vidare är nätet en kollektiv skapelse, där liksom i himlen behöver man aldrig vara ensam. I cyberspace finns mänsklighetens samlade visdom, och kanske blir det snart möjligt att omvandla tankar och minnen till ett och nollor så att man kan tala om ett evigt cyberliv, eller varför inte cyberuppståndelse... Fast, och här har Wertheim en klar poäng, till skillnad från "riktiga" religioner saknas den moraliska dimensionen, för de troende finns inga skyldigheter gentemot den övriga mänskligheten.⁶ Och så slipper man ju vänta till efter döden: "One of the great appeals of cyberspace is that it offers a *collective immaterial*

arena not after death, but here and now on earth” (Wertheim 1999:231, *emfas i original*). Det kollektiva betonas för övrigt även av Pierre Levy (1998). Han fokuserar på nätet som en plats för kollektiv intelligens, ett uttryck för en helt ny sorts konkret globalisering utan universalismens totalitära baksida.

Organisationer på nätet

Då man talar om organisationer på nätet kan man göra åtminstone en grundläggande distinktion: mellan organisationer som uppstått på nätet och sådana som skaffat sig nätnärvaro, använder Internet som ett föreningsverktyg bland andra. Till den första, ”inomcyberspaciga” kategorin, hör även organisationer som endast intresserar sig för själva cyberspace. Sedan kan man naturligtvis fråga sig vad som ska krävas för att man i nätsammanhang över huvud taget ska få kallas organisation. Gränfallen är många, kan hemsidor som ingår i en webbring få kallas organisation? Hur är det med virtuella gemenskaper, virtuella världar och nätbaserade kampanjer? Virtuella gemenskaper finns numera inom de flesta områden: för fri-märkssamlare, porrentusiaster eller feminister i riotgrrlrörelsen. Virtuella gemenskaper anses i allmänhet vara horisontella och det är ju utopiskt och fint i teorin men i praktiken rör det sig ofta om väldigt lösliga, ytliga och ibland rent av kommersiella fenomen – det säljs gemenskapsprogramvara. Ofta är utgångspunkten en webbplats med olika slags interaktiva inslag och i allmänhet krävs någon form av medlemskap (minimum ett användarnamn och lösenord) för att få tillgång till alla delar. Virtuella världar bygger på realtidsinteraktion, man kan oftast skapa sig en egen rollkaraktär och bygga sig en passande miljö. Världarna präglas av olika grad av fantasi och realism och kan vara textbaserade eller tredimensionella. De flesta är engelskspråkiga men det börjar dyka upp t.ex. ryska och franska världar. På många sätt påminner världarna om rollspel och kopplingar finns till spelindustrin (rötter finns också i arkitektur och simuleringsteknik). Världarna ger stort utrymme till experimenterande och kreativitet. Deltagarna – eller medborgarna – tar ibland initiativ till omröstningar om vilka regler som ska gälla. Är våld tillåtet? Vilka får gå med i den virtuella världen? Finns Gud?

Nätbaserade kampanjer är oftast begränsade, flyktiga och öppna. Några kända exempel är den nobelprisbelönade antiminkampanjen, MAI-kampanjen men också kampanjen för att rädda Radio B 92 i Serbien. Politiska kampanjer av detta slag brukar ofta kombinera spridningen av offentlig information på webben med intern krypte-

rad e-post och intranätlösningar. För att kringgå ingrepp från myndigheter kan man också använda sig av ett flertal servrar placerade i olika länder. En kommentar till detta är att det inte är speciellt svårt att avlyssna eller blockera tillgång till nätet för den som har fysisk kontroll över kanalerna in och ut ur ett land. Däremot (och som tur är) är det naturligtvis nästan omöjligt att använda Internet för att utveckla ett lands ekonomi och samtidigt behålla kontrollen över informationen.

One World

(Alla fakta är där inte annat anges hämtade från www.oneworld.net)

Det är världens största webbplats för mänskliga rättigheter och hållbar utveckling. Med drygt 350 NGOer som medlemmar och enligt egen uppgift 3 miljoner besök i månaden utgör den en viktig nod för gränsöverskridande politisk handling. Som namnet "One World" antyder rör det sig om ett projekt med globala ambitioner – de verkar för mänskliga rättigheter och hållbar utveckling, kallar sig själva världsomspännande och har en global målgrupp.⁷

"Supersite"

One World är en supersite, ett ord som de för övrigt anser sig ha upphovsrätten till. Vad innebär detta konkret? I det partnerskapsavtal som de 350 organisationerna undertecknat definieras supersite som den One World webbplats där partnernas material indexerar och länkas under rubriker som nyheter, action, bazaar och guider. Detta exkluderar allt material på partnernas egna sidor.⁸ I gengäld förbinder sig partnerna att länka tillbaka till One World på sina respektive webbplatser. Som fördelar med att gå med i One World framhålls först och främst att det ökar synligheten. Man erbjuds möjligheten att få just sin historia publicerad på första sidan. Även på nätet gäller en slags upplagespiral, resurser ger fler besökare vilket ger mer resurser.

One Worlds redaktörer genomsöker regelbundet partnernas webbsidor för material som passar att lyftas fram i olika sektioner. I medlemsförmånerna, varav vissa är avgiftsbelagda, ingår även design och uppdatering av hemsidor, tillgång till en radionyhetsstjänst (som sedan starten sensommaren 1998 nu används av 60 stationer i ett tjugotal länder), hjälp med insamlingar och försäljning. För att kontrollera att partnerskapet ger resultat kan partnern slutligen få

hjälp med användaranalyser som t.ex. visar vilka sidor som får mest uppmärksamhet.

Medlemskap i One World är inte öppet för alla – ett krav är att organisationernas värderingar passar in i partnerskapet. För att bli godkänd krävs att man är en icke vinstdrivande organisation som arbetar för social rättvisa, mänskliga rättigheter eller hållbar utveckling. Det har förekommit att One World nekat partnerskap, politiska partier får konsekvent nej, men den enda organisation vars målsättning bedömts som helt stridande mot One Worlds principer är Church of Satan, USA. One World erbjuder intresserade ett tremånaders provpartnerskap – en strategi som påminner om tidningsföretags knep för att locka prenumeranter. Prenumerationernas pris varierar beroende på gruppens storlek och betalningsförmåga. I ansökan ska organisationen förutom adress etc uppge vilka länder respektive sektorer man huvudsakligen arbetar i. Man får även utifrån en förprogrammerad lista välja arbetsbeskrivning: akademisk, kampanjorienterad, mänskliga rättigheter, katastrofhjälp, nyhetsorienterad eller baserad i syd.⁹

Historik

One World Online ägs av One World Broadcasting Trust, ett brittiskt produktionsbolag främst inriktat på globala frågor. Hemsidan lanserades i januari 1995 och mycket snart var framgången ett faktum. Man ville genom supersitemodellen försöka undvika att skapa en nål i en höstack. Partnerna har varit centrala för framgången och man valde strategiskt att börja på hemmaplan. Ett delmål var att få de sex viktigaste brittiska utvecklingsorganisationerna (Oxfam, Rädda barnen etc.) intresserade. Man vann ett antal priser och utmärkelser för design och innehåll och i december 1996 hade man – enligt egen uppgift – 250 000 läsare i månaden, fyra gånger fler besökare än EU-kommissionens alla webbplatser tillsammans. För att mäta populariteten hos en webbplats kan man dels just titta på antalet besök, dels titta på antalet länkar, ett minst lika intressant sätt som jag ser det. Här rör det sig inte om felklickar, därför att på en webbplats inkludera en länk till en annan webbplats krävs ett visst engagemang. En länk i cyberspace är ett kärleksbevis, ett tecken på uppskattning, ett ”vi hör ihop”. Antal webbplatser den 6 april 1999 med länk till Oneworld.org¹⁰ var enligt sökverktyget Altavista: 20 388. Detta kan jämföras med vad som anses vara nätets mest besökta plats, Yahooportalen med 715 210, CNN med 119 075, FN med 33 434, och den svenska motsvarigheten, Forum

Syd med 127. Länksökningen gjord den 6 april 1999 med hjälp av Altavista (www.altavista.com).¹¹

One World har för närvarande ett trettiotal anställda och huvudkontoret ligger utanför Oxford i Storbritannien. En målsättning har sedan starten varit att människor utanför västvärlden ska använda webbplatsen. Här har man lyckats väl. Man uppskattar att hälften av läsarna kommer från utvecklingsländer. I redaktionen ingår regionala samordnare för bl.a. Indien och Afrika som förutom sedvanliga redaktörsuppgifter även ska ägna sig åt nätverksbyggande, utbildning och kapacitetsbyggande. Ambitiöst. En zambisk journalist har hela Afrika som arbetsfält och sin bas i One World-partnern det Brittiska Rådets kontor.

One World håller på att yngla av sig genom att utveckla regionala och nationella One World. Flera envärldar? Jaa, faktiskt. One World Europe vars syfte är att ge europeiska perspektiv på globala frågor är i sin tur uppdelat i språkområden. Materialet – såväl form som innehåll på de olika språkplatserna skiljer sig åt. Vissa har för övrigt valt att behålla One World andra översätter till och med namnet – på italienska blir det "Supersito Unimondo". Allt beror egentligen på partnererna. Om tillräckligt många partner bestämmer sig för att publicera material på svenska kommer förmodligen en svensk One World att dyka upp. Denna bild, att det är partnerernas önskemål och behov av att synas som motiverar omstruktureringen bekräftas av Joanna John, partnerskapsansvarig. I takt med att webbplatsen växer blir en rent alfabetiskt ordnad struktur allt mer svårnavigerad.

Hur ser One World ut?

För att ge en bild av de olika delarna kan man begrunda hur One World själva konceptualiserat webbplatsen i sin platskarta. Sju kategorier urskiljs: "news", "themes", "media", "action", "partners", "bazaar", "about oneworld". Men, låt oss först börja från början. *Förstasidan* ger associationer till en dagstidning, här finns "today's headlines" och text varvas med fotografier. Högst upp till vänster syns One Worlds logotype, en jordglob med Afrika och Asien i fokus i grönt och blått och texten "One World Supersite" i vitt. Till höger dagens datum och British Telecoms logotype samt texten "supported by BT". I den grå ramen längst ned finns ett par sökverktyg och till vänster en ram som även den fungerar som ett navigationshjälpmedel men som i stället för sökverktygsdatabas använder sig av en innehållsförteckningsmodell. Sammantaget är

navigerbarheten med tanke på One Worlds omfång relativt god. Dock existerar uppdateringsmissar, platskartan (se nedan) är till exempel delvis missvisande och det märks att webbplatsen/organisationens struktur (ja här sammanfaller de till stora delar) är stadd i förändring. För att kunna tillgodogöra sig allt material på platsen – inklusive radioprogram och videofilmer – krävs relativt modern mjuk- och hårdvara.

På *nyhetssidorna* är bakgrunden vit - här är texten huvudsaken. Stora skillnader gentemot en papperstidning är dock att materialet är hypertextlänkat, ingen given ordning finns samtidigt som sidorna är proppade med navigeringshjälpmedel och hierarkisk struktur av olika slag. Dagens nyheter finns ett par klick bort från sammanfattningen av förra veckans, man kan välja huruvida man vill ta del av arkiverade nyheter med ämne eller nationalstat som kategoriserande princip för rullgardinsmenyerna. Eftersom allt material kommer från partnerna klickar man för att ta del av nyheten följaktligen till deras sidor. Förutom nyhetsnotiserna finns ett fotografi på "redaktören", en länk till en "speakeasy" – som för övrigt egentligen befinner sig under aktionskategorin. I denna del ingår också radio-nyhetstjänsten.

Ämnessidorna innehåller bl.a. ett 40-tal guider om allt från IMF till barnarbete, en "think tank" som ska bygga på akademiskt och officiellt material om: "Aid", "Ethnicity and Conflict", "European Cooperation", "Investing in Knowledge", "Water and Sanitation". Inte speciellt imponerande dock, lite tunt helt enkelt. Klyftan mellan målgruppen och de som faktiskt deltar verkar vara stor: Man vill att thinktanken ska utgöra ett debattforum för kollegor i ett hundratal länder... En tredje kategori är Blast – om och för barn. Vidare finns en sektion för utbildning liksom material specialiserat på Indien och Europa samt material på franska och nederländska. En blandning av äpplen och päron kan tyckas.

Mediesektionen innehåller ett galleri (i skrivande stund en fotoutställning av Mark Edwards om människor i u-världen), "TV and Video", mest om TV, "Radio and Audio", mest om radio, "Internet" samt "Print" (vilket här innebär boktips).

Också *Aktion* innehåller flera underavdelningar. "Speakeasy" är ett diskussionsrum, hittills under 1999 dominerat av inlägg om Kosovokriget men också om exempelvis Världsbanken som One World-partner. "Diary" är inte, som man kanske skulle tro, en dagbok, utan snarare ett kalendarium av möten, händelser och konferenser i världen (blygsamhet ligger inte för One World). I april 1999 listas till exempel "The Atlantic Slave Trade and the English Provin-

ces” (en konferens i Bristol, Storbritannien) samt ”15–30 April: Global Days of Action against Monsanto and Genetic Engineering”. Under kampanjer – ”in action with One World’s partners” hittar man information om antiminkampanjen, en kampanj för Tibet samt en insamling till världens folk. Under rubrikerna jobb respektive volontärer utannonseras lediga platser. Redaktören hävdar att One World själva rekryterat personal via tjänsten. Slutligen finns en kurssektion, ”training”.

Den femte rubriken är *Partners*. Här finns, förutom medlemsregistret, information om ”Communityweb” – ett projekt som drivs i samarbete med sponsorn British Telecom om gratis webbtillgång för individer och NGOs i Storbritannien. Vidare finns ett avsnitt om hur man går med i One World, inklusive partnerskapsavtal och ansökningsblankett. Till den inhägnade trädgården ”the Walled garden” har endast partner/individuella medlemmar tillträde. Den utgör en av det offentliga Internets privata zoner.

Bazaar innehåller länkar till ett par bokhandlar specialiserade på Oneworlds områden samt kommersiella internetjänster från partners. Slutligen finns självfallet information om One World – historik, redaktionella principer, priser, information om hur man kan stödja OneWorld etc. Självpresentationer och standardhistorier är outhärliga för en NGO!

One Worlds partner

Sammanlagt fanns i mars 1999 i registret 301 partner med webbplatser. Ett sätt att kategorisera dem är att dela upp dem efter domännamn. Den största kategorin – 184 stycken – är org. Bland dessa märks de flesta stora INGOs/Internationella organisationer. 92 av de partner som valt orgdomänen har dessutom oneworld.org URLs.¹² Nästan en tredjedel av partnerna använder alltså One World som webbhotell. Föga förvånande rör det sig i de flesta fall om relativt resurssvaga och i ett svenskt perspektiv mindre kända organisationer. Bland andra icke-nationella domäner märks com (20 partner), net (8) och int (1). Edu (3) bör väl i det närmaste betraktas som ”rent” amerikanskt så det faller här inom kategorin nationella domäner. Här finns sammanlagt 88 partner, störst är uk med 44 – kanske helt enkelt därför att One World trots allt startade i en lada utanför Oxford. Sammanlagt finns 21 stater representerade med domännamn.

Vid en genomgång av partnerförteckningen slås man av den stora bredden. Nationella och internationella NGOs dominerar men här

finns även exempelvis ett antal medieföretag som Arabic Media Internet Network, Le Monde Diplomatique och Radio B92. Antiminkampanjen är med. Och Grameen Bank "the largest rural credit institution in Bangladesh". Amnesty International likaså, liksom Amnesty International UK. FN som helhet är inte med (det skulle nog se lite konstigt ut) däremot flera organisationer/enheter inom FN. En organisation (CAT) säger sig arbeta för samarbete mellan de naturliga, teknologiska och mänskliga världarna, en annan representerar bananexportörer i Belize, Jamaica, Surinam och Windwardöarna. Vissa har globalt klingande namn men arbetar för mycket specifika ändamål – Human Rights Action Project "follows the case of every student and staff member of Birzeit University detained by the Israeli military authorities", andra är mycket globala: Global projects beskriver sig som en plats för "Global Participation, Inspiration and co-Creation, including a mild postmodern system of Philosophy and the Humanity CD-Rom Project." Här finns professionella sammanslutningar – IFJ (International Federation of Journalists) men också individuella partner, exempelvis fotojournalisten Howard Davies. Värt att notera är även att One Worlds kanske största konkurrent – (om man över huvud taget kan tänka i sådana termer) Activist Net – är medlemmar.

I de ett par tre meningar långa självpresentationerna blandas ord som världsvid, internationell, overseas. Antalet identitetsmarkörer är mycket stort och de flesta kombinationer förekommer. Hannerz (1996:12) har uttryckt denna kosmopolitiska förvirring väl:

"The Third world is in the First World and the First World in the Third; the North is in the South and the South is in the North; the center is in the periphery, and the periphery is in the center."

One World som kosmopolitiskt nätverk

Vad är egentligen One World? Ett multimedieproduktionsbolag? Onekligen har man en slags redaktion och ursprunget kommer från TV-produktion. Samtidigt hämtas allt redaktionellt material från partnererna. Kanske är det en medlemstidning? Eller rör det sig om vad Johnson (1997) kallar parasitär metajournalistik? För One World, liksom för andra journalistiska produkter, är trovärdighet centralt. Man är noga med att i självpresentationen berätta om de priser man fått. Gränserna för det redaktionella ansvaret är explicita. One World som helhet är ett tydligt exempel på självpresentationens höga prioritet och stora politiska betydelse.

Själva kallar One World sig omväxlande supersite och gemenskap. Rör det sig därmed om en *virtuell* gemenskap? Var går i så fall gränsen för medlemskap, är det besökarna eller partnererna som räknas? De som betalat för den kunskap One World säljer och som återfinns i den inhägnade trädgården? Är One World ett sökverktyg? Det finns de som menar att alla webbsajter kan läsas som kartor över Internet. På många sätt liknar One World de stora kommersiella portalerna, (Yahoo, eller det svenska Torget). Eller är One World i första hand ett webbhotell? Hela 92 organisationer har ju trots allt valt att utnyttja denna tjänst.

One World – en värld, en mänsklighet. Är One World genom dess partner i någon mån representativt för mänskligheten, eller aningen blygsamt: den globala offentliga sfären? Om man räknar antalet partner är bristen på exempelvis kinesiska namn slående. I förhållande till sitt inflytande över världen är USA relativt osynligt. Amnesty International är medlemmar, hur världsomspännande är de egentligen? Hur ska man tolka det faktum att t.ex. the European Women's lobby med 2 700 medlemsorganisationer eller UNICEF är med i One World? Är One World liktydigt med dess medlemmar eller har medlemskapet i One World i själva verket marginell betydelse för partnererna? Rör det sig enbart om marknadsföring, att något öka synligheten? Är One World en PR-byrå?

Också One World genomsyras av olika skalval. Redan i ansökan uppmanas man som potentiell partner att ange vilka länder man verkar i. Som användare kan man numera välja den europeiska versionen. Hur märks det att One World är förankrat i en nationalstat, Storbritannien? Tydligast blir det genom språket och det stora antalet medlemmar med uk-domän. Vad gäller språket är dock en förändring på gång, allt mer material görs tillgängligt på andra språk. Denna utveckling är för övrigt något som syns på andra håll i cyberspace, även CNN arbetar till exempel numera med flera språk. Mer kosmopolitism?

Som synes blir det lätt otroligt komplicerat. I synnerhet eftersom One World befinner sig i ständig utveckling. Denna snabba förändringstakt är typisk för de flesta av Internets arenor men också för sociala rörelser som om de slutar röra sig dör. One World är ett tydligt exempel på en medialiserad organisation med nätet som organisationsform. Partnererna använder webbplatsen för informations-spridning, som sökverktyg för att hitta information, som discussionsforum och i viss mån som intressegemenskap. Däremot görs inga experiment med exempelvis gränsöverskridande opinionsundersökningar eller omröstningar. Tydligt är att One World är

hybridartad. Den innehåller element från många olika sfärer. Det är förmodligen världens största NGO-webbplats för mänskliga rättigheter och hållbar utveckling men även projekt med globala ambitioner fastnar i det partikulära och tvingas välja perspektiv. ”Alternativa” världsnyheter kan aldrig bli globala i verklig mening. One World är sammanfattningsvis mer präglad av kosmopolitisk mångfald än av univerealistisk totalitet. Dess parasitära karaktär för också tankarna till kosmopolitismen liksom att den aktualiserar dilemmat med organisationen av mångfald.

Slutsatser

Jag har i denna artikel pekat på allmänna utvecklingstendenser som jag anser har relevans för demokratin på 2000-talet. Det gäller särskilt överlappningar mellan globaliseringen, nätverket som organisationsform och Internet som globalt medium. Den normativa utgångspunkten för diskussionen har varit den kosmopolitiska demokratimodellen och frågan om den globala demokratins vara eller icke vara.

Som jag hoppas har framgått finner jag den kosmopolitiska demokratin sympatisk – inte minst för mixen mellan utopi och realism. Fokus förflyttas med denna modell från valsystem och suveränitet till en mänskiorättskultur, utan att målet för den sakens skull är en världsstat. Delar av ett kosmopolitiskt ramverk existerar redan men mycket tycks väldigt långt borta. Kanske får vi helt enkelt, som Tomlinson (1999) föreslår, vara kosmopoliter utan kosmopolis. Och kanske kan globaliseringens Internet, i någon mån bidra till att öppna världen. Ja, jag tror att Internet kommer att få betydelse för demokratin (observera att jag då jag menar att demokratin här snarare avser den kosmopolitiska än den svenska) genom att det stärker yttrande- och informationsfriheten (rätten till anonymitet och fri kryptering bör värnas!), genom att det underlättar experiment med gränsöverskridande omröstningar. Men kanske främst genom mer subtila långsiktiga förändringar som hänger samman med de överlappningar jag talat om: det gäller sådant som nya organisationsformer, nya maktstrukturer men också nya världsbilder. I statistik från bl.a. UNDP (1999) syns ett samband mellan utveckling, Internetanvändning och demokrati och utan att egentligen uttala mig om orsakssambandets riktning törs jag påstå att vad siffrorna visar är en god cirkel.

Internets existens och expansion ger kort sagt nya möjligheter till utövande av kosmopolitisk demokrati. Däremot är det mycket svårt att isolera just Internets roll, vilket beror på alla överlappningar.

I denna komplicerade tillvaro blir tydlighet extra viktig. Detta är en av den kosmopolitiska modellens stora utmaningar. För att plocka ett exempel ur luften: 1999 års val till Europaparlamentet. Personval blandades med röst på svenskt parti och Europaparlamentsgrupp. Vad var viktigast? Vilket borde ha varit viktigast? Knappast självklart, däremot verkar det som att många upplevde situationen som otydlig. Vi röstade varken som svenskar eller européer. En möjlig lösning på detta dilemma vore kanske att göra hela EU till en valkrets samt därigenom förskjuta tonvikten från nationella partier till europeiska, låta EU-politik handla, inte om lokala intressen utan om ett begränsat antal EU-frågor. Men det skulle nog ställa för stora krav på politikerna, samt, det medges, utgöra ett hot mot små länder och små språk.

Noter

¹ Jag föredrar som synes uttrycket NGO (Non Governmental Organization) trots att det inte existerar någon motsvarande förkortning på svenska.

² Kosmopolitisk. Varför inte snarare transnationell? Flera skäl. Först och främst är det skönt att komma förbi det belastade nationsuttrycket. Sedan är transnationellt så tomt, det ger knappast några som helst associationer till ett politiskt koncept grundat på någon form av medborgarskap. Vidare vore transnationell demokrati missvisande eftersom det knappast kan innefatta det nationella och internationella.

³ Se vidare Benedict Andersons (1998) teori om serialisering. Ett exempel är passet – en produkt av kombinationen nationalism och migration. Anderson skriver om "the spectre of comparison", de oundvikliga jämförelserna som skapar en föränderlig grund, en medvetenhet om godtycklighet och simultanitet.

⁴ Var skulle annars globaliseringen materialiseras? Mitt i oceanen? I (cyber)rymden? I underjorden?

⁵ Den snabba ökningstakten och den teknologiska konvergensen har gjort gränsdragningar svåra. Var börjar ett medium och var tar nästa vid? Vem ska räknas som användare? Alla siffror bör tas med en nypa salt.

⁶ Sedan kan man naturligtvis invända, och det gör Wertheim, att vissa cyberföreteelser snarare för tankarna till helvetet – en plats för ogudaktiga, fåfänga, självbesatta och sjuka män, dömda att vältra sig i mänskliga psykiska avarter. Helvetet var under medeltiden till skillnad från himlen placerat inom de mänskliga aktiviteternas sfär.

⁷ I ett e-postmeddelande uppger Joanna John, One World, att det faktiska numret i april 1999 är 369. På webbplatsen förekommer vitt skilda uppgifter om antalet partner allt från 120 till 350. Detta är som jag tolkar det dels slarv med uppdatering, dels ett uttryck för den starka expansionen, något som förvisso inte är unikt för One World utan gäller hela www.

⁸ Denna avgränsning har jag själv använt som utgångspunkt i denna analys av One World.

⁹ I slutet av partnerskapsavtalet finns en rad om att det gäller under Englands och Wales lagar. Även One World existerar i en värld dominerad av nationalstater...

¹⁰ Oneworld.org? Vad är nu detta, hette de inte oneworld.net? Sedan sökningen gjordes har de hunnit ändra toppdomän. Från organisation till nätverk...

¹¹ Långt ifrån alla webbplatser är indexerade av sökverktyg, bortfallet torde därför vara stort.

¹² Med anledning av det domänbyte som nyligen ägt rum kan flera av dessa komma att ändras till net.

Referenser

- Anderson, Benedict (1998) *The Spectre of Comparisons: Nationalism, Southeast Asia and the World*, London: Verso
- Archibugi, Daniele (1998) "Principles of Cosmopolitan Democracy" i Archibugi, Daniele, Held, David & Köhler, Martin (red.), *Re-imagining Political Community Studies in Cosmopolitan Democracy*. London: Polity Press, s. 198–228
- Bauman, Zygmunt (1998) *Globalization: The Human Consequences*, Cambridge: Polity Press
- Beckman, Svante (1995) "IT och världsbilderna" i *Infrastruktur för informationssamhället*. Stockholm: NUTEK, s. 185–214
- Beethamp, David (1998) "Human Rights as a Model for Cosmopolitan Democracy" i Archibugi, Daniele, Held, David & Köhler, Martin (red.), *Re-imagining Political Community Studies in Cosmopolitan Democracy*. London: Polity Press, s. 58–71
- Bobbio Norberto (1996) *The age of rights* London: Polity Press
- Castells Manuel (1997) *The Power of Identity (The Information Age: Economy, Society and Culture, Volume II)*, Malden, MA: Blackwell
- Chea, Pheng & Robbins, Bruce (red.) (1998) *Cosmopolitics, Thinking and Feeling Beyond the Nation*. Minneapolis: University of Minnesota Press
- Commission on Global Governance (1995) *Our Global Neighbourhood*. Oxford: Oxford University Press
- Comor, Edward A. (1998) "Governance and the 'Commoditization' of Information" i *Global Governance* 4/98, s. 217–233
- Deibert, Ronald J. (1997) *Parchment, Printing, and Hypermedia: Communication in World Order Transformation*. New York: Columbia University Press
- Hannerz, Ulf (1996) *Transnational Connections*. London: Routledge
- Held, David (1998) "Democracy and Globalization" i *Re-imagining Political Community Studies in Cosmopolitan Democracy*. Daniele Archibugi, David Held & Martin Köhler (red.) London: Polity Press, s. 11–27
- Johnson, Steven (1997) *Interface Culture: How New Technology Transforms the Way we Create and Communicate*. San Fransisco: Harper Edge

- Keohane, Robert O. & Nye, Joseph S Jr. (1998) "Power and Interdependence in the Information Age" *Foreign Affairs* Vol. 77 No. 5, September/October 1998, s. 81–95
- Kern, Stephen (1983) *The Culture of Time and Space 1880–1918*. London: Weidenfeld and Nicolson
- Levy, Pierre (1998) "Cyberkultur – det universella utan totalitet." i Hemer, Oscar & Nilsson, Jan Olof (red.) *Transformation – Kulturen i den virtuella staden* Lund: Aegis Förlag, s.138–151
- Linklater, Andrew (1998) "Citizenship and Sovereignty in the Post-Westphalian European State", i Archibugi, Daniele, Held, David & Köhler, Martin (red.) *Re-imagining Political Community Studies in Cosmopolitan Democracy*. London: Polity Press, s.113–137
- Melucci, Alberto (1992) "What is 'new' in new social movements?" Carle, Jan & Peterson, Abby (red.) *Social Movements and Social Change*, Göteborg: Sociologiska Institutionen, Göteborgs Universitet, s. 9–41
- Putnam, Robert D (1993). *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton University Press
- Ronfeldt D.F., Arquilla J., Fuller G.E., Fuller M. (1998) *The Zapatista Social Netwar in Mexico*
<http://www.rand.org/publications/MR/MR994/MR994.pdf>
Tillgänglig 990529
- Rosenau, James N. (1998) "Governance and Democracy in a Globalizing World" i Archibugi, Daniele, Held, David & Köhler, Martin (red.) *Re-imagining Political Community Studies in Cosmopolitan Democracy*. London: Polity Press, s. 28–57
- Ruggie, John G. (1998) *Constructing the World Polity: Essays on International Institutionalism*, London: Routledge
- Sassen, Saskia (1996) *Losing Control? Sovereignty in An Age of Globalization*. New York: Columbia University Press
- Sassen, Saskia (1998) *Globalization and Its Discontents: Essays on the new Mobility of People and Money*. New York: The New Press
- Shafer, Sarah L. & Murphy, Alexander B. (1998) "The Territorial Strategies of IGOs: Implications for Environment and Development." *Global Governance* Vol. 4 No. 3 s. 257–274

- Stark, David (1998) *Heterarchy: Asset Ambiguity, Organizational Innovation, and the Postsocialist Firm*
http://www.sociology.columbia.edu/pub/stark_heter Tillgänglig 981001
- Tomlinson John (1999) *Globalization and Culture*. London: Polity Press
- Wertheim Margaret (1999) *The Pearly Gates of Cyberspace. A history of space from Dante to the Internet*. London:Virago Press
- UNDP (1999) *Human Development Report 1999*. New York: Oxford University Press
- Övrigt: epostkontakt med Joanna John, partnerskapsansvarig, One World Online

Vidgar IT gapet mellan generationerna?

Britt Östlund

Huruvida informationsteknik (IT) används på ett demokratiskt sätt eller inte är beroende av en rad faktorer. Det är beroende av tillgången till teknisk utrustning och kompetens, av vanan hos användarna att efterfråga, välja och analysera information, av kommunikationsmönster och hur man värderar den här typen av kommunikation, samt sist men inte minst, av vilken makt och vilket inflytande man har över informationen. Makt betyder i detta sammanhang två saker. Det betyder dels makten över tillträdet till informationen, dels inflytandet över informationsbildningen. Hit hör också makten över utformningen av utrustningen vilket väcker viktiga frågor om användarperspektiv.

I den här uppsatsen har jag för avsikt att diskutera huruvida dessa faktorer talar till fördel eller nackdel för olika generationer som lever i dag i det svenska samhället. Jag har också för avsikt att diskutera hur IT används i kontakterna mellan generationerna och vilka restriktioner som finns för en sådan kommunikation. I dessa avseenden kan vi konstatera att det råder stora skillnader mellan olika åldersgrupper, skillnader som kan ha ökat till följd av den demografiska utveckling vi ser i dag där fler generationer än tidigare lever samtidigt. Jag kommer att visa att det råder en ojämn fördelning av datorer och avancerad telefonutrustning, att informationsvanorna skiljer sig åt mellan olika generationer och att det finns skäl att uppmärksamma obalansen i politiskt inflytande relaterat till IT. Jag kommer också att visa på IT:s roll för kontakterna mellan generationerna, liksom värderingen av ny teknik hos olika generationer.

Generation definieras här både utifrån ålder och utifrån gemensamma erfarenheter. I det första fallet räknas en generation som tiden från en persons födelse till tiden för när de själva föder barn, omkring 20–25 år. I vårt samhälle kan vi alltså räkna med fem generationer för närvarande. I andra fallet avses en historiskt definierad

generation, det vill säga en kohort av människor tillhörande en viss tidsperiod med gemensam habitus och livsstil (Bourdieu 1993, Turner 1998). På så sätt blir det möjligt att hänga upp generationer på kulturella och politiska händelser t.ex. den svenska ”68-vänstern” eller den amerikanska ”Vietnam-generationen”, men också på tekniska innovationer t.ex. bilen eller televisionen.

Med IT avses expansionen av datormedierad kommunikation i allmänhet och spridningen av IT i hemmen, på arbetsplatserna och i offentliga miljöer. IT-begreppet är som bekant föremål för en omfattande diskurs med avseende på vad som kännetecknar ett samhälle präglad av IT och huruvida det redan existerar eller inte (Ingelstam et al. 1991, Webster 1995). Tilltron till IT som alltings lösning har diskuterats så ofta att retoriken kring den till och med givit upphov till en särskild ism – IT-ismen (Johansson, Nissen & Sturesson 1998). Den diskussionen ska dock inte föras vidare i denna artikel. Här uppmärksammas den användning som trots de storslagna visionerna faktiskt äger rum. Jag kommer att beskriva etablerade kontaktmönster mellan generationer av unga och gamla i samma familj, och hur de skiljer sig från den ekonomiska debatt som förekommer på området (se t.ex. Petersen 1992; Demsetz 1996). Där har man varnat för generationskonflikter och ser detta som en av de största utmaningarna för den moderna välfärdsstaten. Mina efterforskningar visar att ett ifrågasättande av solidariteten generationer emellan, mycket väl kan existera samtidigt med en ökad lojalitet, och att detta kan relateras till IT-utvecklingen.

När det gäller förväntade effekter av IT-utvecklingen läggs enligt min mening alltför stor vikt vid tekniken som den förändrande faktorn. Fortfarande är det ett teknikdeterministiskt synsätt som råder, där teknikutvecklingen är obeveklig och där medborgarna, mer eller mindre, betraktas som passiva mottagare av ny teknik. Min önskan är att den pågående IT-utvecklingen leder till en utvecklad tekniksyn såväl som en utvecklad syn på teknikanvändaren. Med utgångspunkt från den kunskap vi har i dag om teknik och social förändring kan man nämligen inte utan vidare diskutera teknikens förmodade effekter skilt från den sociala utvecklingen. Det betyder att man inte heller med automatik kan dra slutsatser om att IT leder till ökade generationsklyftor eller en ökad demokratisering. Den betydelse IT kommer att få för enskilda personer eller för samhället i sin helhet är resultatet av en process där etablerade ekonomiska, sociala och kulturella strukturer utgör restriktioner inom vilken tekniken sprids och tas i bruk. I det avseendet kan IT bli ett redskap i syfte att konservera sociala ordningar lika väl som att det kan leda till

förändringar. Synen på medborgarna som passiva mottagare har också bidragit till myter om vad IT kan bidra till. En sådan myt är att tekniken fjärrar människor från varandra, i synnerhet unga och gamla, eftersom äldre människor anses vara ovana vid eller rent av rädda för ny teknik. Mer överensstämmande med de forskningsresultat som föreligger är att det är föreställningarna om användarnas kapacitet hos de som producerar, marknadsför, säljer och beviljar olika typer av teknik som styr vilken betydelse ny teknik kommer att få. En avgörande betydelse har alltså vem som har tolkningsföreträde till människors behov av IT, vilket visar på det faktum att teknik kan få en kontrollerande såväl som frigörande betydelse. Huruvida IT kommer att verka demokratiserande är således inte främst en teknisk fråga utan en fråga om vilken social strategi man väljer. Min ambition är att denna artikel ska öka insikten om detta förhållande.

Problematiken kommer att diskuteras i fyra avsnitt. Inledningsvis diskuterar jag politiskt inflytande kopplat till IT-utvecklingen och ifrågasätter om IT verkligen kommer att innebära någon skillnad när det gäller representationen av olika åldrar i politiska sammanhang. Jag tar fasta på förväntningarna om att IT skulle kunna leda till ökad demokrati, men också att det skulle kunna leda till ett samhälle där människor har större omsorg om varandra till följd av ökade möjligheter till kontakt. Därefter följer ett avsnitt om tillgången till teknisk utrustning och kompetens utifrån tillgänglig statistik, och en diskussion om vilka som är de rätta arenorna om man vill hänga med i IT-utvecklingen och vilka som befinner sig där just nu. I det tredje avsnittet diskuteras vanornas betydelse och hur värderingsförändringar kan tänkas påverka olika generationers inställning till IT. I det fjärde avsnittet behandlas kommunikationsmönster med avseende på hur det går till när olika generationer möter den nya tekniken och hur tekniken finns integrerad i kontakten mellan yngre och äldre. Här diskuteras också om generationskonflikter verkligen existerar eller om det är en fråga om vilket perspektiv man har. Avslutningsvis presenteras några förslag till åtgärder för att öka en demokratisk användning av IT. Därmed inte sagt att IT kan understödja en sådan kommunikation eller understödja ett ökat demokratiskt inflytande. Det kan komma att visa sig att myten om vad IT kan åstadkomma visar sig vara lika relevant här som på vissa andra områden.

De empiriska resultat och exempel som förekommer är huvudsakligen hämtade från min egen forskning om äldre människors tillgång till och användning av informations- och kommunikations-

teknik och om kommunikationen mellan generationer. Frågorna har sedan 1991 varit fokus för flera forskningsprojekt vid Tema Teknik och social förändring i Linköping.

Politiskt inflytande och IT-utvecklingen

Demokrati betyder att alla medborgare och sociala grupper har samma rätt till politiskt deltagande. Kommunikationen mellan förtroendevalda och väljare, liksom olika gruppers kommunikation med varandra kan betraktas som livsnerven i en demokrati. Den systematiska underrepresentationen av olika generationer är därför ett allvarligt hot mot demokratin i dag. Politiska beslutsfattare består vanligtvis av medelålders män. Även om det skett en förnygring av parlamentets ledamöter, framför allt i samband med 1994 års val, är fortfarande unga män och kvinnor underrepresenterade i beslutsfattande organ. Detta gäller även pensionärerna (Peterson m.fl. 1996; Esaiasson & Holmberg 1996). Denna underrepresentation kan skapa konflikter om generationsvisa intressen tas till vara på bekostnad av generella eller långsiktiga intressen. I dag kan vi till exempel se hur 60-talistgenerationen ställer krav på att i högre grad bli integrerade i arbetsmarknaden (Reinfeldt m.fl. 1997). Fyrtiotalisterna å sin sida bildar särskilda generationsnätverk och hävdar att sådana krav kommer att slå tillbaka på de yngre generationerna när de ska betala de äldres avveckling på arbetsmarknaden (Rosengren m.fl. 1997).

Medias ökade inflytande över politiska skeenden och den fortgående utvecklingen från en direkt kommunikation av den typen som sker på politiska möten, till en indirekt via nätet, ökar naturligtvis skälen att uppmärksamma makten över informationen och vilka som har tillgång till denna. För närvarande visar siffror på att det blir allt svårare att samla människor till politiska möten (SOU 1987), och att medlemskapet och politiska aktiviteter är ungefär dubbelt så högt bland medelålders människor (45–64 år) jämfört med yngre grupper (18–24 år) (SCB 1996). Man kan tänka sig att denna snedrepresentation också kommer att råda när det gäller vilka som har makten över den politiska information som förs ut via nätet.

IT som lösning på problemet

IT, eller snarare dess förespråkare, gör gällande att användningen av denna teknik skulle kunna öka och förbättra den här typen av

kommunikation. En förekommande tanke är den om en ökad demokrati i betydelsen att fler människor skulle kunna få tillgång till information och lättare nå sina beslutsfattare via Internet och elektrisk post (Bangemann 1994, SOU 1994, 1995). För närvarande läggs en ökande andel politisk information ut på nätet och politiska partier presenterar sig på särskilda hemsidor. Om det här är fråga om att politisk verksamhet byter arena och flyttar ut från möten där telefon och fax hittills haft en kompletterande funktion, och flyttar in på nätet i stället beror naturligtvis på hur informationen presenteras. Om det enbart är fråga om en ökad konsumtion av politik utan dubbelsidig kommunikation eller ökade kontakter mellan politiker och väljare, eller en ökad stimulering av det politiska samtalet väljare emellan, är det i själva verket endast en förstärkning av den rådande politiska elitens makt, i detta fall den medelålders generationen. Om det däremot visar sig att detta kan öppna upp möjligheterna för en bredare politisk debatt eller om IT:s potential att bilda opinion utnyttjas effektivt av yngre och äldre generationer kan det komma att innebära en förändring. Men i så fall måste det till ett trendbrott. Studier av den svenska maktelitens möjligheter att reproducera sig har nämligen visat sig vara stora, den står åtminstone inte i proportion till befolkningens möjligheter att nå en sådan position. Möjligheten att stanna vid makten är omkring sjuttiofem gånger större om man har en sådan social bakgrund och därmed tillgång till det sociala kontaktnät som krävs för att få politiskt inflytande (Peterson 1996 s. 70). Samma varaktighet gäller strukturer relaterade till klass och kön. De studier som hittills genomförts om datoranvändningen i olika sociala grupper visar på att informationsvanorna ärvs mellan generationer i samma familj (BIPE 1994, 1995). Samma sak gäller könsrollsmönstren som lika väl kan konserveras som förändras när ny teknik introduceras i hemmen eller på arbetsplatserna (Berg 1996, Sundin 1995). Det finns alltså anledning att förvänta sig att de politiska och sociala strukturerna som råder i dag också kommer att råda i framtiden.

Generationskontraktet ifrågasatt

En obalans i den politiska representationen kan få allvarliga konsekvenser för det underförstådda kontraktet mellan generationer som går ut på att människor tar hand om varandra under olika skeden i livet. Sett i perspektiv av ens livscykel innebär det en utjämning när det gäller givande och tagande (Andersson & Elsässer 1997). I tider av balans med avseende både på ekonomin och befolkningens

ålderssammansättning finns det ingen anledning att ifrågasätta detta kontrakt. I konjunkturnedgångar och när det blir obalans mellan åldersgrupperna, ofta när andelen äldre i befolkningen ökar, blir generationskontraktet ofta ifrågasatt och yngres åtaganden att sörja för de äldre betraktas som en börda. Med dagens befolkningsutveckling med en stor tillväxt av de allra äldsta i befolkningen och stora generationer födda under 1940- och 1960-talen, kan vi se hur synsättet att generationer tar hand om varandra, i vissa avseenden tycks avlösas av att man gör val i fråga om hur resurserna ska fördelas mellan barn och gamla, mellan olika generationer.

Det är inte första gången i modern tid som frågan kommit upp. Redan på 1930-talet väcktes frågan om obalansen mellan olika åldersgrupper. Makarna Myrdal diskuterade detta som en överordnad rättvisefråga i sin bok *Kris i befolkningsfrågan*. Vid den tiden befann man sig i skiftet mellan jordbrukssamhället och industrisamhället och avfolkningen av landsbygden var en fråga som diskuterades. Framför allt att äldre lämnades kvar på landet när de yngre flyttade till städerna. Makarna Myrdal konstaterade att ”Naturligtvis är de humana impulserna tillräckligt starka för att de gamla skola bli försörjda och väl försörjda. Men det kommer att ske under en stigande känsla av olust över landet” (Myrdal & Myrdal 1934).

Även i dag väcks frågan om vad vi har råd med. Det finns de som talar om ett generationskrig där yngre och äldre drabbar samman i konkurrensen om de knappa resurserna och där det inte längre är självklart att de yngre ska betala för de äldres pensioner (Daatland 1998). Skillnaden är att i dag har vi en historiskt unik situation där fler generationer än någonsin tidigare lever samtidigt och där antalet i den äldsta generationen är högt, och att vi lever i en brytningstid mellan industrisamhället och en ny form av samhälle där kunskap och information är viktiga produktionsfaktorer. Ett ifrågasättande av det sociala kontraktet mellan generationer har därmed åter kommit upp till debatt, inte bara i Sverige utan i större delen av västvärlden. Gränserna för välfärdsstaten är förstas en central fråga i denna debatt (Thomson 1996). Om dessa förmodade förändringar ger upphov till generationsmotsättningar kan det naturligtvis skapa och förstärka stereotypa föreställningar eller diskriminering baserat på ålder, s.k. ålderism (Andersson 1997).

En annan aspekt av generationskontraktet som diskuterats är kunskapsöverföringen från äldre till yngre generationer. Detta går tillbaka på uppfattningen om att de snabba förändringarna i det moderna samhället skulle vara till nackdel för åldrande människor med tanke på att de kommer att sakna kunskaper och erfarenheter

att föra vidare till yngre generationer. Ibland hävdas det att äldres situation var bättre förr. I början på 1970-talet försökte amerikanska forskare lansera en teori om att det är samhällsförändringar som sådana som framför allt tenderar att underminera äldre människors status och därmed deras situation (Cowgill & Holmes 1974). I förindustriella mer homogena samhällen, hade äldre enligt denna teori, högre status eftersom de hade kunskaper som var nödvändiga för de yngre generationerna att få del av. Dessa hypoteser har dock varit svåra att verifiera och har fått mothugg från en rad forskare som visat på att äldres villkor har förbättrats avsevärt jämfört med förindustriella samhällen och att mycket av de föreställningar vi har om gamlas situation förr bygger på myter och en stor portion romantik (Odén, Svalborg & Tornstam 1993, Gaunt 1991).

IT och omsorgen om varandra

Kommunikationen mellan olika generationer som något centralt gäller dock inte enbart fördelningen av våra gemensamma medel som fördelas medelst politiska beslut, det gäller också omsorgen om varandra, förståelsen för vilka behov som finns under olika skeden i livet och undanröjandet av fördomar och ålderssegregation i allmänhet. I de första dokumenten om hur Europa skulle kunna förvandlas till ett IT-samhälle fanns också en tanke om att IT skulle kunna skapa ett mer omsorgsfullt samhälle där människor genom att använda den nya tekniken skulle kunna komma närmare varandra (Bangemann 1994). Om detta ska kunna bli verklighet måste emellertid användningen omfatta alla generationer och det gör det inte i dag vilket jag strax ska visa. Låt mig dessförinnan lyfta ytterligare ett varningens finger. Jag har hittills på olika sätt antytt att det finns fog för ett stort mått av försiktighet när man försöker diskutera tänkta förändringar till följd av IT-utvecklingen. Jag har också försökt förmedla min uppfattning om att det finns en övertro på tekniken och en underskattning av de sociala strukturerna. Detta gäller också synen på IT som något helt nytt. Ur ett användarperspektiv är det nämligen historielöst att tillskriva datoriseringen eller den integration av tele- och datorteknik som det faktiskt handlar om, en så omedelbart avgörande betydelse för människors kontakter med varandra. Denna utveckling har i själva verket pågått under hela 1900-talet.

Nya kommunikationsmöjligheter?

Det som sker är faktiskt att det till den tradition av att använda teknik som kontaktlänk som successivt etablerats under 1900-talet adderas ytterligare möjligheter, om än mer effektiva i termer av överföringshastighet och möjligheten att lagra och bearbeta information. Flera av de traditionella teknikerna är i dag tämligen opproblematiska men vanligt förekommande, t.ex. telegrafan, telefonen, telefaxen, radion, televisionen. Vad som sker nu är snarare ett kvantitativt steg än ett kvalitativt. Telefonen gjorde det möjligt att på ett enkelt sätt överbrygga avstånd, medan Internet gör detta snabbare och effektivare. Ingen skulle nog förneka, att vara utan telefon i dag är att mer eller mindre vara socialt exkluderad och det ligger nära till hands att fråga sig om Internet kommer att få samma betydelse. IT-utvecklingen innebär bildligt talat alltså inte att vi går från noll till tio, men kanske från fem till tio.

Den tekniska utvecklingen på vardagskommunikationens område är således inte något som är förbehållet de generationer som växer upp i dag. Teknisk utveckling och snabba tekniska förändringar är något som samtliga i dag levande generationer har erfarit. Det betyder dock inte att intresset att använda datorer är lika stort i alla åldrar. Motivationen kan av olika skäl variera, likaså förväntningarna på människor i olika faser av livet. I datorernas barndom var det allmänt accepterat att datorerna ägdes av experterna. Även i dag finns outtalade förväntningar på vem som först *tar* tekniken i anspråk. Det behöver inte vara experter men väl yngre människor, i varje fall förväntar ingen att farmor är först på plan.

När det gäller äldre människor kan man till och med höra kommentarer om att man borde låta dem vara i fred. Är det verkligen nödvändigt för alla att anamma den pågående IT-utvecklingen? Frågan väcker funderingar om IT inte enbart blir ett erbjudande, utan en nödvändighet och ett tvång för att förbli socialt integrerad?

Under första delen av 1990-talet har IT presenterats som ett erbjudande för att få del av information, tjänster, service eller kontakter. Detta erbjudande går så småningom över i att bli en nödvändighet för att få tag i det man behöver. Tillgängligheten blir av betydelse desto mer generellt systemet blir och risken att bli socialt exkluderad om man inte har tillgång till IT ökar. När IT ersätter andra alternativ blir det således av avgörande betydelse för den enskilde om hon har möjlighet att använda det eller inte. På detta sätt blir sambandet mellan teknik och social integration i det moderna samhället allt starkare. Vissa tekniska system är i dag självklara red-

skap i våra kontakter med varandra. Att arbeta i en universitetsorganisation och vara inlemmad i den sociala interaktionen och informationsutbytet där, är näst intill omöjligt utan att ha tillgång till dator. På samma sätt är det omöjligt för hemtjänsten att utöva vård och omsorg utan tillgång till telefoner, larmsystem, och i framtiden kanske även portabla datorer.

Tillgång till teknisk utrustning och kompetens

Sverige tillhör ett av de mest digitaliserade länderna i världen när det gäller tillgången till datorer och telefoner bland invånarna (Holst 1997). Tillgången är dock ojämnt fördelad mellan olika grupper och över generationerna. Sverige är unikt så till vida att den traditionella väggfasta telefonen är jämnt spridd över hela befolkningen oavsett ålder, klass eller kön. Statistiska undersökningar visar att omkring 98 % av befolkningen i alla åldrar har tillgång till väggfast telefon. När det gäller ny teknik ökar skillnaderna. Här visar statistiken att tillgången till mobiltelefon minskar med ökad ålder. Med en nödvändig anpassning till befintliga siffror innehar 13 % i åldersgruppen 20–24 år mobiltelefon, jämfört med 22 % i åldersgruppen 45–64 år och 6 % för åldrarna 75–84 år (Strömberg 1996; Östlund 1999).

Tillgången till ny teknik minskar alltså i högre ålder, men kan också gälla yngre gentemot den medelålders generation. Skillnaderna är ännu mer uttalade beträffande tillgången till datorer. Statistiska centralbyrån har i sina undersökningar mätt hur många som använder eller har använt dator. Deras resultat visar att totalt 60 % kan betraktas som datoranvändare i åldrarna 16–64 år. Andra undersökningar visar på siffran 9 % för personer som är 60 år och äldre. Även här sjunker alltså innehavet med ökad ålder men skillnaden är störst mellan de som fortfarande tillhör arbetskraften och de som avgått med ålderspension (SCB 1996; Östlund 1999).

Om vi ser till skillnader mellan män och kvinnor så visar SCB:s siffror att kvinnor använder datorer i mindre utsträckning än män, framför allt yngre och äldre kvinnor (SCB 1996). Ålder och kön är således två viktiga faktorer. Dessa skillnader tycks dessutom bestå i takt med teknikspridningen. En jämförelse mellan yngre och äldre åldersgrupper med hjälp av tillgängliga data, visar t.ex. att äldre fortfarande är på efterkälken. Tillgången till datorer i åldersgruppen 16–64 år har ökat från 35 % 1984, till 42 % 1989 och 60 % 1996

(SCB 1996). Tillgången till datorer i åldersgruppen 65–84 år har ökat från 6 % 1996 till 9 % 1997 (Nordicom 1997; Östlund 1999).

Rätt arena

För att hänga med i teknikutvecklingen fordras att man befinner sig i rätt ålder men framför allt på rätt arena. Svenska studier visar tydligt att här råder stora skillnader mellan regioner och branscher, samt beträffande inkomst och utbildningsnivå. Personer i arbete, särskilt entreprenörer i tillväxtinriktade branscher som är utvecklingsorienterade och beroende av information, är de som bäst tar till sig den nya tekniken. Det tycks också vara så att de erfarenheter av teknik man får i arbetslivet är de man bär med sig resten av livet. Det har alltså stor betydelse om man blir involverad i tekniska förändringar eller inte under senare delen av sitt yrkesverksamma liv. I många företag satsar man framför allt på yngre anställda och de äldre ställs utanför. I andra fall avstår de äldre anställda själva från att delta med hänvisning till att de snart ska pensioneras (Östlund 1999). Med det faktum i minne att pensionärstiden i dag kan komma att omfatta lika lång tid som man förvärvat arbetat blir sådana beslut av stor betydelse. Om tillgången till IT ska bli mera jämlik i dag, kan datorer inte längre enbart förknippas med arbetslivet såsom var fallet på 1950- och 60-talen, när datorteknik var förbehållet experter i vissa professioner och sådana apparater aldrig förekom i hemmen. I dag är vi alla datoranvändare i någon bemärkelse både på arbetet, hemma och i offentliga miljöer.

Arbetsmarknaden är således en oerhört viktig arena för att få tillgång till IT och för att bibehålla sin kompetens. Den som går i pension eller blir arbetslös mister snart sina möjligheter att hålla sig uppdaterad. Andra arenor är utbildningar och datorkurser, projekt inriktade på en offentlig publik och satsningar på datorundervisning för olika grupper. Vid sidan av sedvanlig utbildning i skolor, på högskolor och universitet, kan nämnas den av regeringen etablerade utbildningssatsningen "Kunskapslyftet"; projekt "Internet på bibliotek" som förekommer på en rad platser i landet; datakurser arrangerade av PRO och andra organisationer; samt SeniorNet i syfte att uppmuntra äldre människor att använda datorer.

Vad dessa tillfällen till inlärning betyder gentemot utvecklingen på arbetsmarknaden är ännu för tidigt att säga. Att döma av erfarenheterna i min egen forskning, vänder sig dessa utbildningssatsningar till väl avgränsade grupper. Det är alltså inte fråga om någon integration mellan åldrarna på det här planet. Många osäkra använ-

dare betonar att de helst vill gå på kurs med deltagare som befinner sig i samma ålder eller i samma livssituation. Resultatet av kurserna kan däremot komma att få betydelse för kontakterna mellan generationerna. Studier av teknikanvändning bland pensionärer visar att IT fyller en funktion för deras kontakter med barn och barnbarn vilket jag beskriver mera utförligt nedan.

Vanornas betydelse

Erfarenheterna och vanorna av användning av kommunikationsteknik skiljer sig åt mellan generationerna och kan få avgörande betydelse för inställningen till och användningen av IT.

Som nämnts ovan relateras generationsbegreppet i denna artikel både till ålder och till erfarenheten av teknik. Det finns nämligen fog för att koppla människors tidiga erfarenheter av teknik till deras inställning till teknik senare i livet och till hur vi utvecklar mentala modeller kring teknik (Clarke, Parker & Pomfrett 1994, Rogers 1995, Östlund 1995). Man kan till exempel tala om telefongenerationen i motsats till dagens datorgeneration. De som är födda i seklets början tillhör definitivt telefongenerationen. Det är den som stått som förebild för deras uppfattning om modern kommunikationsteknik. Man vet hur man gör när man telefonerar, men man har också en mental modell av hur ett tekniskt system är uppbyggt med utgångspunkt från telesystemet. Datorn däremot uppträder inte på samma sätt som telefonen och kan därför upplevas som främmande. Inte därför att den är svårare att förstå rent logiskt men därför att den inte stämmer med den lagrade erfarenheten hos användaren. Det märks när datorer ska installeras hos äldre omsorgstagare. De som är födda på 1970- eller 1980-talet däremot och som i dag tillhör ungdomsgenerationerna är inte beroende av samma slags erfarenheter. För många av dem är datorn lika självklar som telefonen är för de äldre. De yngre har dessutom andra drivkrafter bakom ett eventuellt datorintresse. Det kan liknas vid en utvecklingsuppgift eller ett viktigt steg i livskarriären på samma sätt som telefonanvändningen var för de som är gamla i dag (Nissen 1993).

IT värderas olika

En dator på skrivbordet har därmed inte samma värde för alla människor. För äldre generationer som genomlevt den tekniska utvecklingen under detta sekel, har förekomsten av tekniska apparater i

hemmet delvis fungerat som indikatorer på levnadsstandarden och som tecken på samhällets framåtskridande. Intervjuer med gamla människor över 80 år visar att införskaffandet av telefon till det egna hemmet var ett stort steg. Det visade på att man hade fått det bättre ställt ekonomiskt. Denna inställning kan förklaras av de omständigheter under vilka denna generation växte upp och som format deras grundläggande värderingar. Brist på materiell egendom bidrar till att man blir mer aktsam om pengar och materiella tillgångar. En sådan inställning är vanligare hos dagens äldre generationer än hos yngre som haft en materiellt välförsett uppväxt. Forskning om värderingsförändringar som ägt rum under 1900-talet visar att det skett en förändring från att sätta materiella värden och trygghet högst, till att frihet och självförverkligande blir mer framträdande. Forskarna menar att tilliten till materiell trygghet respektive frihet representerar två olika värderingssystem: ett materialistiskt och ett postmaterialistiskt. Materialistiska värderingar är t.ex. uppfattningen att lag och ordning skall värnas och att ekonomisk tillväxt bör prioriteras. Exempel på postmaterialistiska värderingar är åsikten att yttrandefriheten anses viktig att försvara liksom ett demokratiskt och mänskligt samhälle (Pettersson 1988, Inglehart 1990, Axelson & Pettersson 1992).

Samtidigt som teknikutvecklingen skapade ett drägligare liv och förde samhället framåt, var tekniken alltså inte något som kunde användas obegränsat eftersom det kostade pengar och borde användas med måtta (Östlund 1995). För många födda i början av seklet förblev därför telefonen ett redskap för att förmedla viktiga nyheter, inte något man använde för timplånga samtal med vännerna. Man ringde för att meddela födsel och dödsfall, avtala möten och göra överenskommelser. Fortfarande på gamla dar kan en telefonsignal erfaras som att något viktigt har hänt inom familjen. Vittnesmål kan berättas hur människor till och med ställde sig raka i ryggen och tog av sig mössan när de fick motta samtal i någon av de första telefonerna som kom till byn och som fanns tillgänglig i någon av de större gårdarna.

För många av de pensionärer som skaffat sig en egen dator och lärt sig använda Internet och elektrisk post står teknikutvecklingen fortfarande för utveckling och progressivitet. Som användare blir de introducerade i samhällets fortskridande. Själva beskriver de det som att de hänger med, med andra ord att de förblir integrerade i samhällsutvecklingen (Östlund 1999).

Fyrtioåringarna är en generation för vilka telefonen blev mer eller mindre självklar och inte nödvändigtvis förknippad med kostnader.

För många av dem kom dock den nya tekniken inte självklart att stå för framåtskridande. Teknikutvecklingen hade också en baksida. Den kritiska teknikdebatt som uppstod under 1970-talet omfattade både Sveriges satsningar på kärnkraft och frågan om TV-tittandets väl eller ve för de uppväxande barnen, en fråga vars negativa verkningar inte har kunnat påvisas i de studier som genomförts (Feilitzen 1989). Till skillnad från de äldre generationerna återfinns här en teknikkristisk hållning som sannolikt kan få betydelse när denna generation i dag ställs inför datoriseringen. De få studier som hittills finns om hur Internet faktiskt används av barn visar att för många är tekniken inte alls märkvärdig och inte alls något underverk. Den bara används och är en del av livet (SOU 1996:32).

Värderingarna dröjer sig kvar

De omständigheter man växer upp under blir således strukturerande för de värderingar man införlivar och varje generation kommer därför att uppvisa vissa specifika värderingsmönster. Dessa generationspecifika värderingar har dessutom visat sig vara beständiga över tid.

Dagens äldre generation har därmed en annan syn på individens förhållande till social gemenskap än vad de yngre har. Medan äldre fortfarande har värderingar som innebär att man bör vara väluppfostrad, artig, ordentlig, lydig, ha tålamod och självbehärskning, lägger yngre en större tonvikt vid individualism och tolerans. Detta avspeglar sig också i hur det politiska samtalet förts under olika perioder. Jan Engberg skriver i sin avhandling om folkrörelsernas framväxt i Sverige att sekelskiftets folkrörelser bidrog till att ersätta vertikala lojalitetsmönster mellan arbetsgivare och arbetstagare, mellan bonde och dräng, mellan hög och låg, med horisontella lojalitetsmönster. Lojaliteten till det egna kollektivet blev viktigare. Vår tids folkrörelser, i detta fall tänkt och skrivet i mitten av 1980-talet, formulerar enligt Engberg sina lojaliteter ännu snävare. De karakteriseras av starkt individualiserade rörelser där människor kommer samman kring en idé eller en konkret förändring (Engberg 1986).

Detta får naturligtvis konsekvenser för generationernas inställning till och villkor relaterat till social välfärd. Den generation som först blev föremål för den sociala och ekonomiska välfärdspolitiken på 1930-talet, har en annan erfarenhet och en annan situation nu jämfört med de som är födda efter 1970. De senare upplever en mycket mer osäker situation som kräver större flexibilitet. De har

säkert svårare att acceptera neddragningar i jämförelse med den äldre generationen som inte tog välfärden för given under sin uppväxt.

Det får också konsekvenser för inställningen till användningen av IT hos olika generationer. Möjligheten att utvidga sina kontakter och surfa på nätet kan komma att stå i kontrast till ett synsätt som innebär att man inte bör använda tekniska kommunikationsapparater i onödan och försöka hålla kostnaderna nere. Flexibilitet och kontakt utan hänsyn till social status eller andra sociala gränser kan vara lika välkommet för de yngre, som det är främmande för den äldre generationen.

Från knapphet till överflöd

En annan skillnad som härrör från ens erfarenheter är förutsättningarna för olika generationer att efterfråga, välja och avkoda information. För de äldre generationerna var information under deras uppväxt och större delen av deras vuxna liv en bristvara. Det fanns tid och mentalt utrymme att ta till sig den information som blev dem förelagd. Detta är inte längre möjligt. Med all den information som står till buds i dag i form av tidningar, reklam, radio och TV-program m.m. krävs att man sovrar i informationsflödet. Användningen av Internet kräver att man vet vad man är ute efter, vilket kan upplevas så frustrerande för många att man hellre avstår från att använda det. För andra kan nödvändigheten av ett sådant tillvägagångssätt upplevas som en befrielse i det att man kan välja bort det man inte vill eller orkar ta del av. Det krävs sålunda en helt annan strategi för att tillgodogöra sig IT-medierad information jämfört med tidigare.

Kommunikationsmönster

Samtliga generationer i vårt samhälle i dag har någon form av erfarenhet av modern informations- och kommunikationsteknik. Detta kan illustreras med utgångspunkt från en kvinna som i dag är 70 år, låt oss kalla henne Margit.

IT-utvecklingen i varje generation

Margit har själv lämnat arbetslivet sedan några år tillbaka och har varken samma möjligheter eller kanske samma motivering till att hänga med i utvecklingen som sina barn och barnbarn. Men det kan också vara så att hon just på grund av sina yngre släktingar eller på

grund av erfarenheter från tidigare arbetsliv har bra förutsättningar att följa med i vad som händer. Margit kanske tillhör dem som i sitt arbete använde skrivmaskin och som innan pensioneringen gick kurser för att lära sig använda PC. Dessa erfarenheter har sannolikt stor betydelse för hennes förståelse av vad barnbarnen gör framför datorerna och som för dem är närmast ett självklart sätt att kommunicera på. Margits mamma Anna däremot som är i 90-årsåldern, har aldrig kommit i kontakt med datorer. Hon kanske tillhör de kvinnor som tacksamt tagit emot teknik som kommit att underlätta för henne i hushållsarbetet men som nu i hög ålder, inte längre har samma motivering att ånyo lära sig använda nya apparater. Nu måste hon hushålla med sin energi och hon antar att hennes kunskaper om teknik i allmänhet är så pass föråldrade att det inte är någon idé att försöka.

Anna har under hela sitt liv tagit till sig ny teknik men nu gör hon andra prioriteringar. Hon är således van vid tekniska förändringar men livsperspektivet förändras. Detta betyder dock inte att Anna är förskonad från IT-utvecklingen. På det gruppboende där hon bor finns flera typer av larmsystem för olika ändamål. Det trygghetslarm hon själv bär på armen hör till ett system som numera är helt datoriserat. Anna använder sitt larm varje dag för att kalla på personalen och ibland för att förvissa sig om att någon är där.

Margits barn finns ute i förvärvslivet och är tvungna att ständigt uppdatera sin kunskap om IT. Elektronisk post har för dem blivit ett vanligt sätt att hålla kontakten inte bara med kollegor utan också med andra medlemmar i familjen. Margits son försöker övertyga henne om att skaffa en dator och e-post så att de kan ha kontakt på det sättet. Det skulle göra deras kommunikation mer flexibel menar sonen. Nu när Margit ringer på telefonen är de ofta upptagna av något annat eller är ute och gör ärenden. Han vet att Seniornet Sweden planerar en satsning på uppköp av datorer till pensionärer till ett rimligt pris. Margits barnbarn använder också datorer dagligen, både i skolan och hemma för läsläsning och spel. När de träffar farmor vill de gärna visa henne det senaste spelprogrammet. För dem är det här med IT inte någon stor sak, det är mer en självklarhet för dem. Ett av de äldsta barnbarnen har lärt sig hur man gör hemsidor. Han märker att detta imponerar på föräldrarna och på farmor.

Margit, hennes mamma, hennes barn och barnbarn kommer alltså alla i kontakt med IT-utvecklingen om än på olika sätt. De använder den kommunikationsteknik som står till buds för att på lämpligt sätt hålla kontakten med varandra och det tycks vara möjligt för dem att

hålla kontakt ofta om de så vill. Ett annat skäl till att kontakterna mellan generationerna i dag kan vara flitigt förekommande är den unika situationen att så många släktled lever samtidigt. Liksom Margit är det många som har sina föräldrar i livet såväl som barn och barnbarn och barnbarnsbarn. Ytterligare ett skäl är uppsplittringen av familjerna vilket utökar antalet relationer under livet. Margit kan ha varit gift tidigare och ha barn från mer än ett äktenskap. Hon kan dessutom ha kontakt med tidigare makens barn och hans släktingar. Man kan tänka sig att tekniken i en sådan situation kan uppmuntra flitiga kontakter men också bli en konkurrent om hennes tid.

Kontakten mellan generationerna

Studier av användningen av IT i kontakterna mellan generationerna visar att den nya tekniken på flera sätt spelar en viktig roll i interaktionen dem emellan. Barnen och barnbarnen är ett skäl för föräldrar och far- och morföräldrar att köpa en egen dator med uppkoppling till Internet eller i varje fall för lära sig vad en dator är och hur den fungerar. De yngre generationerna fungerar därmed som adopters för de äldre, dvs. när de ser hur ny teknik kommer till användning bland de yngre släktingarna, så bidrar det till att minska spänningen inför det som är nytt och okänt (Rogers 1995). Studier av äldre internet-användare visar att 82 % av dessa har barn och barnbarn som har Internet och e-post. En majoritet av dem säger också att de kommunicerar med sina barnbarn via e-post. Barnen fungerar dessutom i viss utsträckning som direkta initiativtagare till inköp av datorer och uppkopplingar. Detta kan vara värdefullt för äldre som ofta upplever att de blir annorlunda bemötta nu som konsumenter av teknik jämfört med när de var yngre (Östlund 1999).

För det andra fungerar IT som ett samtalsämne mellan den äldre generationen och barnbarnen, även för dem som inte själva använder dator. Barnbarnen vill gärna visa den äldre generationen vad de lärt sig och i förekommande fall ställa frågor till äldre användare med datorerfarenhet. Barnen och barnbarnen kan uppenbarligen verka påtryckande på att äldre ska skaffa sig en egen dator eller åtminstone hålla sig à jour med IT-utvecklingen.

För det tredje ökar flexibiliteten i kontakterna. Äldre datoranvändare erfar att det är lättare för dem att hålla kontakt med sina vuxna barn via elektrisk post eftersom yngre människor i dag ofta är upptagna och svåra att få tag på. I stället för att ringa varandra varje dag kan viss kommunikation ersättas av elektrisk post. De vuxna barnen öppnar det elektriska brevet vid en tidpunkt som passar dem

och kan svara i lugn och ro. Tidigare studier visar på ett mycket mer regelbundet kontaktmönster mellan yngre och deras gamla föräldrar. Dominerande var att barnen ringde sina gamla föräldrar varje eller varannan dag på särskilda tidpunkter och talade med dem ett par minuter för att höra att allt stod rätt till.

Med elektronisk post öppnar sig alltså ännu en alternativ kommunikationskanal som kan kombineras med telefonen och med personliga besök. IT har på intet sätt visat sig vara substituerande utan bidrar till att öka repertoaren av tekniker och torde bidra till att förstärka de redan flitigt förekommande kontakterna mellan yngre och äldre medlemmar av samma familj. Omkring en tredjedel av svenska ålderspensionärer träffar sin familj varje dag, och 70% varje vecka (Andersson 1993). Hälften av dem som sade sig kommunicera med sina barn och barnbarn via elektrisk post hade halverat sina telefonsamtal. För det mesta användes nu telefonen för samtal över korta distanser och elektrisk post för samtal över längre distanser och för att slippa passa tider (Östlund 1999).

Attityder till yngre och äldre

Av stor betydelse för relationerna mellan generationer är givetvis också deras attityder gentemot varandra. Är de äldre något att räkna med när det gäller IT? Har de egentligen samma slags problem som vi? Vad har de yngre att komma med? Ibland förs synpunkten fram att vi lever i ett starkt ålderssegregerat samhälle. Med tanke på de flitigt förekommande kontakterna mellan generationerna i samma familj, och mot bakgrund av att bilden av samvaron i förindustriella samhällen tenderat att vara alltför romantisk och idealiserande, är det svårt att finna argument för en sådan tes. Även Eurobarometern 1993 visar att svenska åldringar tycks vara mycket nöjda med sin situation. I jämförelse med andra europeiska länder upplever de sig minst av allt bli behandlade som någon slags andra klassens medborgare och att de har täta kontakter med sin familj (Andersson 1993).

Detta betyder dock inte att äldre och yngre har en realistisk bild av varandras livssituation eller livsperspektiv. Sociologen Lars Tornstam har i sin forskning visat att det råder stora skillnader mellan yngres och äldres föreställningar om hur det är att vara gammal. Studierna visade att det råder avsevärda skillnader mellan äldres och yngres allmänna föreställningar om vilka problem man har på gamla dar. Ett exempel ur en studie om föreställningar om äldres problemprofil är att 32 % i åldersgruppen 26–35 år trodde att gamla

människor hade problem med ensamhet, medan bara 11 % i åldersgruppen 66–75 år trodde samma sak (Tornstam 1981). När det gäller teknik förekommer ofta stereotypa föreställningar om äldre och yngre teknikanvändare. En sådan är att äldre människor är ovana vid teknik och rädda för att ta sig an ny teknik. Studier av äldres inställning till ny teknik visar emellertid att de på ett medvetet sätt gör andra prioriteringar till följd av att orken avtar, att de måste hushålla med sin energi och att deras syn på sin egen roll och relationen till andra människor och till samhället förändras (Östlund 1995). I själva verket tillhör gamla människor våra mest erfarna teknikanvändare och ska på intet sätt tillskrivas egenskaper av att vara tekniskt illitterata eller lida av någon form av teknikfobi. På samma sätt tillskrivs yngre människor en särdeles begåvning att förstå sig på ny och avancerad teknik. När de blir gamla kommer de sannolikt att förändra sina prioriteringar på samma sätt som dagens gamla människor gör.

Generationskonflikter, en fråga om nivå

Det är svårt att utifrån studier av relationerna mellan generationer på familjenivå få belägg för de argument som förekommer om allvarliga generationskonflikter. När de senare ger upphov till generationskonflikter är det i regel genererat ur de spänningar som kan uppstå i samband med diskussioner om lägre pensionsålder, åldersrelaterad kompetens, lagstiftning mot diskriminering av gamla och problem med ungdomsarbetslöshet (Turner 1998). Relationsstudierna på familjenivå visar att yngre betonar ålderskillnader mer än vad de äldre gör och att andra typer av motsättningar mellan generationer är svåra att finna. (Daatland 1998). En fransk studie visar till och med på ett utbrett mönster av överföring av materiella resurser mellan yngre och äldre generationer. Överföringen är visserligen ömsesidig men präglas mer av att det är fråga om en långsiktig investering i den säkerhet som ligger i existensen av arvingar och äldre släktingar, än av ett rakt utbyte av tjänster (Attias Donfut 1995). Familjerelationer är dessutom inte baserade på samma slags kontrakt som de strukturella. Drastiskt uttryckt kan man liksom Richard Titmuss gjorde i sin essä om skyldigheterna mellan främlingar i ett samhälle, beskriva skillnaden som den mellan en solidaritet baserad på blodsband och solidaritet baserad på social policy (Titmuss 1970). Över huvud taget är det vi här avser med generationskontrakt, inte ett kontrakt i legal mening, utan ett resultat av oskrivna, informella förväntningar och skyldigheter. Dessa kontrakt

är i social mening icke desto mindre bindande än formella kontrakt, ehuru det är på dessa ordningar den sociala sammanhållningen vilar.

Relationerna mellan yngre och äldre inom familjen behöver alltså inte överensstämma med icke-familjära strukturella relationer mellan generationer. Skillnaden visar emellertid på ett intressant metodologiskt problem. Den visar att slutsatser om människors situation kan bli vitt skilda beroende på vilken ansats forskaren har. Man kan inte dra heltäckande slutsatser om det demokratiska tillståndet bland medborgarna enbart utifrån data på en aggregerad nivå eller utifrån ekonomiska antaganden på makronivå. Det är viktigt att låta IT-användarna själva komma till tals för att på ett nyanserat sätt kunna beskriva hur de upplever sin kommunikation och vilken betydelse tekniken har.

Utländska studier visar på liknande resultat. Den debatt som förs i dagspressen stämmer inte överens med studier som gjorts med avseende på människors attityder till socialpolitik och fördelningen av resurser. Dessa visar att attityderna inte reflekterar människors egna generationsintressen utan att de är mer liberala och toleranta än debatten ger sken av (Logan & Spitze 1995). De visar också att äldre har ett stort stöd i dagens samhälle och att de har kommit att bli viktiga påtryckargrupper, samtidigt som vården och omsorgen om äldre ifrågasätts i andra delar av debatten. Bland annat röner ”de gråa lobbyisterna” stor framgång i framförandet av sina krav i ett flertal länder som till exempel USA, Storbritannien och Frankrike (Henrard 1996, Parker 1997).

Livsprojektet

Avslutningsvis bör något sägas om förändringar i livsperspektiv över livsloppet. Det kan nämligen ha oväntade effekter på IT-användningen och för inställningen till politiskt deltagande. Det moderna samhället beskrivs ibland som en riskkultur som å ena sidan producerar olikhet, exklusion och marginalisering, å andra sidan ökade möjligheter till självreflektion och val av livsstil. Den traditionella bilden av människans levnad illustrerad i ålderstrappan fungerar inte riktigt längre. Det är kaos i ålderstrappan som framtidsforskaren Kenneth Abrahamsson uttryckte det för några år sedan (Abrahamsson 1992). Inte minst påstås att en högre medellivslängd och en mer flexibel pensionsålder skulle kunna ge upphov till en omformulering av livets faser och skapa nya och annorlunda förväntningar på olika skeden i livet jämfört med tidigare (Giddens 1991). Olika generationers inställning till livsprojektet påverkar sannolikt

också synen på vad som är möjligt och önskvärt att göra med teknik. IT-propagandan talar om Internet som en gränsöverskridande teknik. Satt i perspektiv av vad som är möjligt och önskvärt att göra för enskilda individer i dagens samhälle kan IT bli ett verktyg eller ett hinder för att åstadkomma det man vill.

I en sådan diskussion får man lätt uppfattningen att människor oavsett var de befinner sig i livet, har samma intresse av att tillgodogöra sig ny teknik och förändra sina kommunikationsvanor. Detta kan förvisso vara sant med tanke på den variation mellan individer som förekommer. Men det är också på sin plats att påtala skillnader. Jag har redan nämnt hur skilda livsperspektiv mellan yngre och äldre kan bidra till att man gör olika prioriteringar och ser på utvecklingen på skilda sätt. Min forskning, bland annat från boendemiljöer där yngre och äldre lever tillsammans visar tydligt att äldre är mer pragmatiska. De beskriver själva att de är mindre fascinerade inför nymodigheter nu jämfört med tidigare i livet och att avstå kan upplevas som en frihet de åtnjuter tack vare sin höga ålder. Yngre människor däremot är på väg ut i livet och tjänar mer på att hänga med (Östlund 1999). Dessa slutsatser finner stöd i forskning om förändrade livsperspektiv i hög ålder (Tornstam 1993).

Bland yngre pensionärer, 60–70-årsåldern, som lägger sig vinn om att lära sig använda en dator finns inga tecken på att dra sig tillbaka. Livet går för dem in i en ny fas och IT betraktas framför allt som en möjlighet att hänga med och att bibehålla och utvidga sin bekantskapskrets. Deras största hinder hittills har varit bristen på andra pensionärer att koppla upp sig mot. Etablerandet av pensionärspartier är också ett tecken på att pensionärlivet på intet sätt behöver innebära ett tillbakadragande. Tanken på att man är för gammal för att lära sig något nytt förekommer framför allt hos riktigt gamla människor som är 80 år eller äldre. Använder man ålderstrappan som en illustration till teknikens betydelse över livet så åker somliga hiss, det vill säga de börjar om på samma sätt som när de lärde sig teknik i yngre dagar. Ett exempel är farmor som går på datorkurs samtidigt som barnbarnet. Men de flesta når en punkt där det inte längre är lika meningsfullt att lära sig använda ny teknik.

Hur kan man öka en demokratisk användning av IT

Det bör ha framgått av mina resonemang att jag inte tillskriver IT någon betydelse om inte dess innehåll diskuteras och människors

förutsättningar att använda det diskuteras. IT som sådan kan inte betraktas som ett politiskt redskap men som en möjlighet om man samtidigt utvecklar det politiska samtalet vertikalt. Om IT kommer att råda bot på obalansen i politisk representation mellan generationerna är det ett resultat av en strategi, inte av en teknik. En sådan strategi bör visserligen omfatta satsningar på en mer jämlik fördelning av teknisk utrustning, men också på att anpassa informationen och möjligheterna till kommunikation till människors krav och behov. Framför allt gäller det att undvika en ökad klyfta mellan de som redan nu har makten över informationsbildningen, utformningen av apparaterna och innehållet, och de som inte har sådan makt. Inte heller ålder eller generation kan betraktas som uttömmande mått eftersom de inte tar ut andra socio-ekonomiska mönster. I så måtto kan yngre och äldre som lever under lika ekonomiska och kulturella villkor ha mer gemensamt än vad de har med andra människor i samma generation, som lever under andra omständigheter.

När det gäller tillgången till teknisk utrustning och kompetens kan vi konstatera att det råder en obalans mellan generationerna. För att öka en demokratisk användning i detta avseende bör således möjligheten till anskaffning av IT underlättas för de generationer som är förfördelade, främst för de som står utanför arbetsmarknaden, för ungdomar och pensionärer. Framför allt bör möjligheterna till utbildning och träning öka och anpassas till olika grupper av människor. Det allra viktigaste är troligen möjligheten till att få hjälp när väl datorn är installerad men inte fungerar eller när oklarheter uppstår. En mer jämlik tillgång åligger både politiker, arbetsgivare, producenter och leverantörer. Ett av de största hindren kan vara underskattningen av förmågan och erfarenheten hos vissa användargrupper. Här krävs en attitydförändring. Hit hör också en rätt utformad utrustning vilket innebär att utgångspunkten måste vara att ta till vara användarens lagrade erfarenheter av teknik och vanan av att hantera information i högre grad än vad som sker i dag. I alltför stor utsträckning ligger tonvikten i dag vid tekniken.

Olika generationer använder teknik i sin dagliga kommunikation och informationshantering i olika hög grad. I ett samhälle präglad av snabba förändringar och med ambitionen att alla medborgare ska ha möjlighet att delta i samhällslivet finns alltid risken att några blir på efterkälken. IT kan inte på något sätt förmodas vara vägs ände. Därför bör offentlig och politisk information fördelas över flera medier. En sådan mångfald torde minska risken för marginalisering och även

värna den valfrihet som bland annat består i rätten att också välja bort ett medium om det känns obekvämt.

När det gäller kontakterna mellan generationerna kan vi konstatera att kommunikationsteknik sedan lång tid varit en del av den dagliga kommunikationen. IT innebär en ökad uppsättning av kommunikationsmöjligheter som tycks finna sina former i takt med att användningen av Internet utvecklas parallellt med att man fortfarande använder telefonen och faxen. Det är alltså inte fråga om några substituerande effekter, snarare om komplement. IT tycks därmed liksom redan etablerade kommunikationstekniker fungera som ett kommunikativt kitt mellan generationerna.

Referenser

- Abrahamsson, Kenneth (1992) "Ålderstrappa, karriärstege eller familjehiss?" Tankar kring projektet *Kaos i livets trappa*. I *Framtider* nr 1
- Andersson, Lars (1993) *Äldre i Sverige och Europa. Resultat från en Eurobarometer*. Socialstyrelsen ÅDEL-utvärderingen 93:4
- Andersson, Lars (1997) *Ålderism. Stereotypa föreställningar eller diskriminering som utgår från en människas ålder*. Rapporter/Stiftelsen Äldrecentrum 1997:14. Stockholm: Äldrecentrum
- Andersson, Peter & Elsässer, Björn (1997) *Svensk samhällsekonomi*. Stockholm: SNS-förlag
- Attias Donfut, Claudine (red.) (1995) *Les Solidarités entre générations: vieillesse, familles, État*. Paris: Nathan, coll. Essais on Recherche
- Axelsson, Sigbert & Pettersson, Thorleif (red.) (1992) *Mot denna Framtid. Folkrörelser och folk om framtiden*. Stockholm: Carlssons
- Bangemann, Martin (1994) *Europe and the global information society*. Recommendations to the European Council. May 26, 1994. Members of the High-Level Group on the Information Society with chairman Martin Bangemann
- Berg, Anne-Jorunn (1996) *Digital Feminism*. Norwegian University of Science and Technology: Senter for teknologi og samfunn, rapport no 28
- BIPE Conseil (1994) *Les jeux vidéo: bilan et perspectives*. France: BIPE
- BIPE Conseil (1995) *La micro-informatique à domicile*. France: BIPE
- Bourdieu, Pierre (1993) *Sociology in Question*. London: Sage
- Clarke Anne M., Parker Caroline & Pomfrett Sue (1994) *Is it a telephone or is it a computer?* HUSAT Research Institute. London: IEE
- Cowgill, Donald O. (1974) Aging and Modernization: A Revision of the Theory". I J. F. Gubrium (red.), *Late Life: Communities and Environmental Policy*. Springfield
- Daatland, Svein Olav (1998) Förhållandet mellan generationer. I *Forum 50 Magasinet*. sid 12

- Demzetz Harold, Kotlikoff Laurence J., Bohn Henning, Thompson Earl & Samwick Andrew (1996) Welfare Across Generations. I *Contemporary Economic Policy* Vol. 14, January
- Engberg, Jan (1986) *Folkrörelserna i välfärdssamhället*. Umeå: Akademisk avhandling
- Esaiasson, Peter & Holmberg, Sören (1996). *Representations from above. Members of Parliament and Representative Democracy in Sweden*. Aldershot: Dartmond Publishing Company Ltd
- Feilitzen, Cecilia von (1989) "Medieålderns aktiva barn. Om ungas medievanor och fritid". I *Videoväld som godis? Uppväxtvillkor* nr 1. Stockholm: Gotab
- Gaunt, David (1991) "Det förlorade paradiset eller paradiset förlorare – gamlingars status i olika kulturer". *Socialmedicinsk Tidskrift*, 68: 2–3, s. 78–83
- Giddens, Anthony (1991). *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press
- Henrard, J. C. (1996) "Cultural Problems of Ageing Especially Regarding Gender and Intergenerational Equity". I *Social, Science & Medicine* Vol. 43, nr 5 s. 667–680
- Holst, Gull-May red. (1997) *The Teldok Yearbook 1997*. Teldok report 116
- Ingelstam, Lars et al. (1991). *Informationssamhället och teorin för stora tekniska system. En förstudie rörande telesystemets dynamik*. Linköping: Linköpings universitet. Tema T Rapport 23
- Inglehart, Ronald (1990) *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton NJ.: Princeton University Press
- Johansson M., Nissen J & Stureson L (1998): "IT-ism" *Informationstekniken som vision och verklighet*. KFB rapport 1998:11/Teldok
- Logan, John R. & Spietze, Glenna D. (1995) "Self-Interest and Altruism in Intergenerational Relations". I *Demography* Vol. 32, No. 3, s. 353–364
- Myrdal, Alva & Myrdal, Gunnar (1934) *Kris i befolkningsfrågan*. Stockholm: Bonniers Boktryckeri, 2:a upplagan
- Nissen, Jörgen (1993) *Pojkarna vid datorn. Unga entusiaster i datateknikens värld*. Stockholm: Symposium Graduale
- Nordicom-Sverige (1997) *Mediebarometer 1996*. Göteborgs universitet

- Odén, Birgitta, Svalborg, Alvar & Tornstam, Lars (1993) *Att åldras i Sverige*. Borås: Natur och Kultur
- Parker, Marti (1997) "Aging and Social Welfare in Transition". I *Scandinavian Journal of Social Welfare* nr 6, s. 150–152
- Petersen, Jörn Henrik (1992) "Försörgerbörde og befolkningsudvikling". *Nationalekonomisk Tidsskrift* No. 130, s. 619–629
- Petersson Olof, Hermansson Jörgen, Micheletti Michele & Westholm Anders (1996) *Democracy and Leadership. Report from the Democratic Audit of Sweden 1996*. Kristianstad: SNS förlag
- Pettersson, Thorleif (1988) *Bakom dubbla lås. En studie av små och långsamma värderingsförändringar*. (Projektet Framtida folk-rörelser.) Stockholm : Institutet för framtidsstudier
- Reinfeldt, Fredrik m.fl. (1997) "Nu är det 60-talisternas tur". Unga politiker, forskare och företagare bildar nätverk för 60-talistgenerationen. I *Dagens Nyheter* den 3 januari
- Rogers, Everett M. (1995) *Diffusion of Innovations*. Fourth Edition. New York: The Free Press
- Rosengren Björn, Treschow Michael & Ingvardsson Margó (1997) "Starta inte ett generationskrig". I *Aftonbladet* den 18 juni
- Statistiska Centralbyrån (1996) *Levnadsförhållanden. Rapport nr 90. Politiska resurser och aktiviteter 1978–1994*. Örebro: SCB-Tryck
- Statistiska Centralbyrån (1996) *Data om informationstekniken i Sverige*. Sweden: Bulls Tryckeri AB
- SOU 1987:33 *Ju mer vi är tillsammans. Betänkande av 1986 års folkrörelseutredning*. Stockholm: Svenskt Tryck
- SOU 1994:118 *Vingar åt människans förmåga*. Betänkande av IT-Kommissionen
- SOU 1995:68 *Kommunikation utan gränser*. Rapport från IT-kommissionen (Sammandrag av "IT-kommissionens arbetsprogram 1995–96")
- SOU 1996:32 *Möss och människor. Exempel på bra IT-användning bland barn och ungdomar*. Delbetänkande av Ungdomens IT-råd. Stockholm: Norstedts Tryckeri AB
- Strömberg, Lena (1996) *Svenskarnas telefonvanor*. Lund: Lunds universitet. Medie- och kommunikationsvetenskap, rapport nr 18
- Sundin, Elisabeth (1995) *Teknik och organisation i teori och praktik. En CAD-introduktion i kommunal förvaltning med beaktande av genusdimensioner*. Stockholm: Nerenius & Santérus förlag

- Thomson, David (1996) *Selfish Generations: How Welfare States Grow Old*. Cambridge: White Horse Press
- Titmuss, Richard M. (1970) *The Gift Relationship: from Human Blood to Social Policy*. London: Allen & Unwin
- Tornstam, Lars (1981) *Realiteter och föreställningar om vardagsproblem bland äldre, medelålders och yngre*. (Arbetsrapport 1 från Projektet Äldre i samhället förr, nu och i framtiden), Uppsala: Sociologiska institutionen
- Tornstam, Lars (1993) "Gerotranscendence – A Theoretical and Empirical Exploration" I S. A. Eisenhandler L. E. Thomas et al. (red.), *Ageing and the Religious Dimension*. Westport, Conn.: Auburn House
- Turner, Bryan S. (1998) "Ageing and generational conflicts: a reply to Sarah Erwin". I *British Journal of Sociology*. Vol. 49, Nr 2. London School of Economics
- Webster, Frank (1995) *Theories of the information society*. London: Routledge 1995
- Östlund, Britt (1995) *Gammal är äldst. En studie av teknik i äldre människors vardagsliv*. Linköping Arts and Studies 129. Motala: Kanaltryckeriet 1995
- Östlund, Britt (1999) *Images, Users, Practises. Senior Citizens Entering IT-Society*. Stockholm: KFB-rapport 1999:9

Skola, IT och demokrati

Magnus Johansson

...i dagens läge är det kanske befogat att främst understryka, att demokratin förutsätter personlig självständighet, och att den icke kan motiveras annat än som en strävan att frigöra och utveckla personligheten.

Herbert Tingsten, 1960

Skolans värld har länge varit föremål för allehanda intrång från ”dem som vet bättre” om hur det borde vara i skolan. Ofta har dessa intressen haft politiska eller ideologiska förtecken, men ibland har ren och skär förändringsiver parats med tekniska framsteg och gjort det möjligt för dessa förståsigpåare att utropa den gamla skolan som död – om den inte griper tag i den tekniska utvecklingens potential. Teknisk förändring blir då ett verktyg för en organisatorisk eller innehållslig förändring som kanske inte alltid utgår från skolans behov och önskemål. I den senaste vågen av datoriseringskampanjer riktade mot den svenska ungdomsskolan ser vi tydliga spår av detta – teknik för teknikens egen skull i stället för verksamhetens. Dock oftast skickligt klätt i termer av pedagogisk förnyelse eller modernitet (framstegsvilja).

I dag (dvs. feb/mars 1999) höjs röster i pressen som säger att skolan misslyckats i sitt kanske viktigaste demokratiska projekt: att ge alla svenska barn, oberoende av klass, kön, bostadsort eller social förmåga möjlighet att utveckla sina kunskaper på ett sådant sätt att de kan ”göra ett bra liv” (se t.ex. Östgöta Correspondenten februari 1999). Kritiken tar fasta på att skolan kommit att bli en instans för reproduktion av medelklassens habitus, där den egna sociala kompetensen blir bekräftad och där individuella såväl som klassmässiga identitetskriterier konsolideras, i stället för att vara en överbrygningsinstitution där nödvändiga kunskaper för att kunna bryta förväntade sociala mönster kan inhämtas. Klassresan omöjliggörs, ett mer segregerat samhälle befästs. Koden som talas tillhör de som

redan har; de som inget har eller vill lära sig får ånyo allt svårare att hävda sig, menar kritikerna.

Sent omsider börjar man i den allmänna debatten också få upp ögonen för hur ny teknik används som redskap i det nya samhällsbygget (t.ex. i SVT:s ”framtid.se” 25/2 -99). Skillnaden mellan de som hakat på ”IT-tåget” och de som står vid sidan av blir mycket tydlig, inte minst i skolans värld. I informationssamhället – antingen det är ett tvåtredjedels-samhälle eller ännu mindre, somliga talar om 80/20 – är skillnaden mellan de som har och de som inte har väldigt påtaglig. Behärskar du inte den nya tekniken kan du inte informera dig och än mindre göra dig hörd. Och i dag är skillnaderna så stora mellan svenska skolor runt om i landet – ja till och med inom samma kommun – att det inte går att tala om en IT-jämlik skola. Trots ett snart trettioårigt perspektiv har skolan inte kommit särskilt långt i datormognad, och det kommer kanske att ta ytterligare fem à tio år innan alla svenska skolor står på någotsånär samma nivå, vad gäller kunskap, arbetssätt och tekniktillgång.

Starka krafter propagerar för informationsteknikens införande i skolan, men villkoren för detta dikteras i första hand inte av dem som berörs mest, lärare och elever, utan av externa aktörer av olika politisk och ideologisk form och färg med mer eller mindre propagandistiska ambitioner. Och eftersom vi vet att skolan inte är neutral mark i dag, om den någonsin varit det, utan ständigt varit utsatt för olika ekonomiska, politiska och andra påverkningar, kan vi förmoda att synen på dess demokratiserande och/eller kompensatoriska kapacitet vad gäller bruket av IT i samhället inte heller är utan färgning. Vi måste fråga oss: Av vem? För vem? och Varför? ska IT vara så viktigt i den svenska ungdomsskolan att man gladeligen satsar sina pengar på apparater i stället för böcker, lärarlöner, kuratorer, fria skolmåltider och att skapa en social miljö som lämpar sig för lärande. Och det är den starka kopplingen mellan kravet på och/eller behovet av reformerad utbildning och informationstekniken som ska ställas i fokus i denna artikel.

Teknikens roll i skolan: gamla och nya argument

Utbildningssektorn har varit lovligt byte för politisk påverkan under lång tid i Sverige. För en utomstående observatör kan det tyckas som om olika pedagogiska metoder har introducerats som ett sätt att lösa andra typer av problem, ofta ekonomiska eller organi-

satoriska, snarare än relaterade till undervisning och lärande. Teknik har också använts som ett verktyg eller medel för förändring, och det finns slående exempel på hur tron på hur televisionen och förprogrammerade instruktionsfilmer skulle revolutionera arbetssättet i den obligatoriska skolan förlätt det pedagogiska sunda förnuftet (Cuban 1986, Riis & Jedeskog 1997, Hernwall 1998). Men också inom den högre utbildningen har vittgående planer för televiserad undervisning planerats (Nissen opubl.), och i så kallad CSCW (Computer Supported Cooperative Work) och "business reengineering" återfinns trender från datavärlden som sipprar ner till skolan (Stahlke & Nyce 1996). I dag presenteras Internet och multimedia – betraktade som de "ultimata" sätten att finna information och paketera kunskap – även av modesta teknikfantaster som den viktigaste lösning på flertalet problem i skolan; inklusive dåliga finanser, vilket kritikerna av den överdrivna tron på tekniken gärna påtalar. I retoriken för "mer teknik i skolan" har effektivitet och lönsamhet blivit nyckelargument. Måttet på framgång blir då ofta enkla saker som antalet datorer tillgängliga för elever och lärare, mängden internetuppkopplingar, e-postadresser, timmar framför dator per elev, osv. Men vi måste ständigt fråga oss – vad är det som mäts i så fall, och varför?

I en artikel i den ansedda amerikanska tidskriften *Atlantic Monthly* betitlad "The computer delusion" (dubbeltydigt översatt som dator(själ)bedrägeriet) i juli 1997 rapporterade journalisten Todd Oppenheimer om de stora diskrepanser som finns mellan vision och verklighet, mellan vad som förväntas kunna lösas med informationsteknik och vad som verkligen uppnås, när den högspända retoriken ska omvandlas till daglig verksamhet i skolan. Hans slutsats innehöll två komponenter: Ja, skolarbetet har förändrats mycket tack vare datorer, men samtidigt finns det en stor frustration över de djupare konsekvenserna av denna förändring. En viktig iakttagelse var att gapet mellan de som har och de som inte har (ekonomiska resurser) både vad gäller individer såväl som hela skolor hade blivit mer påtagligt allteftersom investeringarna i informationsteknik hade ökat; många skolor hade drastiskt skurit ned t.ex. musik- och teckningsundervisningen för att ha råd med datorer. Detta i kombination med ett ständigt upprepat mantra om att datorkunskap är viktigare än slöjd eller studiebesök lämnade en känsla av "anpassa er eller dö" i debatten om datoranvändning i skolan. Å andra sidan kunde Oppenheimer rapportera att det inte bara var de stora och dyrbara satsningarna som gav pedagogiska resultat, långt

viktigare var hur datorerna användes och varför. Medvetenhet var således ett ledord.

Om man studerar den svenska debatten om informationssamhället under de senaste trettio åren, blir det ganska snart uppenbart att skolan, liksom många andra institutioner lider av samma problematik som näringslivet i förhållandet med informations- och kommunikationstekniken (IKT). Denna benämns ofta ”produktivitetsparadoxen” (jfr Brynjolfsson & Hitt 1993, King 1996, Johansson, Nissen & Stureson 1998, Essler 1998). Paradoxen går ut på att även om införandet och bruket av datorer och informationsteknik i en organisation har betydelse, så finns det ännu få tillförlitliga undersökningar som definitivt kan fastslå att ”produktiviteten” på en aggregerad nivå verkligen ökas tack vare användningen av datorer. Snarare är branschtidskrifterna fulla av exempel på misslyckade satsningar med dyrköpta lärdomar för de inblandade (se t.ex. Renstig 1998). Och enligt bland annat Oppenheimer (1997) och Pedersen (1998) kan samma sak sägas om de pedagogiska effekterna i skolan. Samtidigt har enskilda företag, såväl som lärare och elever bekräftat att de drar stor nytta av datorer och datormedierade kommunikationsverktyg i sin affärsverksamhet och i klassrumsarbetet. En möjlig förklaring till produktivitetsparadoxen kan, enligt King (1996), vara att vi fortfarande befinner oss i början av en period av snabb teknisk utveckling, och därför inte kan säga något bestämt om hur bruket av IKT kommer att förändras. En annan förklaring kan vara att det symboliska värdet hos IKT vida överstiger dess faktiska värde, och därför övervärderar vi dess betydelse, både för samhället och för individen. Av denna anledning är den retoriska handling som bestämmer vad som ska mätas, och varför det ska mätas, avgörande om vi ska kunna förstå de processer genom vilka mer teknik införs i samhället.

Än så länge har forskare inom undervisning och pedagogik varit försiktiga med att säga något definitivt om datorer, informationsteknik och lärande. Kan det vara så att vi står inför ett mätproblem? Beror de rapporterade svårigheterna med att mäta förändringar på att den nya ”apparaten” nyss har kommit in i skolan/klassrummet utan att man förändrat arbetssättet eller pedagogiken? Eller är det så att den extra uppmärksamhet som datorerna får skapar en känsla av förändring, i stil med den så kallade Hawthorne-effekten? Det finns de som påstår att förändringen i arbetssätt och pedagogiska reformer började långt innan den senaste vågen av datorinförande i skolan. Vi kan samtidigt konstatera att det pågår en mängd förändringsarbete ute i skolorna, och det är därför högst relevant att fråga sig

huruvida detta sker oberoende av om ny teknik introduceras i skolarbetet eller ej.

Under 1990-talets andra hälft har det funnits stora pengar att hämta för svenska skolor och lärare som önskat pröva ”något nytt med IT” i sitt dagliga arbete. (Kanske har det gått så långt att man bara kan söka medel för förändringsarbete om det inkluderar IT?) Till exempel har Stiftelsen för kunskaps- och kompetensutveckling spenderat en dryg miljard kronor på olika skolrelaterade IKT-projekt runt om i Sverige under perioden 1995–2002 (KK-stiftelsens verksamhetsberättelse 1998; beloppen är i runda tal: 750 milj. till skolutvecklingsprojekt; 120 milj. till IT-baserade läromedel; 100 milj. till kompetenshöjande åtgärder; 100 milj. till att stödja IT-forskning; 35 milj. till insatser inom handikappområdet). Och KK-stiftelsen är inte den enda aktören i detta spel; såväl myndigheter och statliga verk som enskilda kommersiella företag har ställt upp med resurser för olika projekt med mer eller mindre pedagogisk skolanknytning (exempelvis Skolverket, Telia, Apple, IBM; för översikter se t.ex.: Edström & Riis 1997, Skr. 1997/98:176, Höglund & Karlsson 1998, Bolander 1998, Almquist et al. 1999). Och trycket på kommuner och andra lokala aktörer för att de ska bygga sin del av den elektroniska motorvägen har varit hårt. Men vad är det de satsat sina pengar på? Klart är att många av KK-stiftelsens projekt kommit att få ett ganska snävt fokus på teknik. Och även om de uttryckliga argumenten för varför projekten skolat påbörjas har varit att utveckla de pedagogiska arbetsmetoderna, har ansenliga summor tid och pengar spenderats på att bygga lokala nätverk och ansluta skolor till Internet (Riis & Jedeskog 1997, Edström & Riis 1997). Vi kan också konstatera att skolorna försätter sig i ett mycket problematiskt beroende av en teknik de inte till fullo behärskar – och på så vis gör sig beroende av extern support som åter upp deras redan magra budgetar.

En ”världsbildande” teknik

All teknik är socialt konstruerad, och hur vi talar och tänker om tekniken – det vill säga de ord vi använder i en teknologisk diskurs – är minst lika viktiga som dess sociala, ekonomiska eller till och med tekniska aspekter för hur den kommer att tas emot och sättas i bruk (se t.ex. Jasanoff et al. 1995, McKenzie & Wajcman 1985). Med detta grundantagande från teknik och samhälle-forskningen i bak-huvudet är det ingen underdrift att påstå att datorer och informationsteknik har blivit det sena 1900-talets definierande teknologi

(Bolter 1986, Beckman 1995) som fått konsekvenser långt utanför sin egentliga funktion – att bearbeta, lagra och sprida ”data”. Vi finner exempel på detta i de metaforer som används för att beskriva den mänskliga hjärnan: hjärnan liknas ibland vid en CPU (central processing unit) med internt minne, en processor och program som styr dess processer. Och datorrelaterade ord (vad som ibland kallas ”computerese”) förekommer allt oftare för att beskriva vardagliga aktiviteter (processa kunskap, lagra information, logga in, uppgradera ditt sovande (DUX-reklam i mars 1999), virtuell verklighet, cyberspace, hemsidor, surfa på Internet (Barry 1991, SAOL 1998). Ett annat uttryck för detta är att information – det som datorer och IKT är konstruerade för att hantera – definieras som informations-samhällets viktigaste råvara vilken ska ersätta vattenkraft, järnmalm, kol, olja osv. som alstrare av välstånd och motor i det samhälleliga framåtskridandet. Just informationsbehandlingens ekonomiska potential har utgjort grunden för en stor del av retoriken kring informationssamhället (se t.ex. Andersson-Skog & Pettersson 1996, Johansson 1991).

Men det är inte bara datorer – eller informationsbehandlingens artefakter – som gör IKT till tekniken med stort T i vår samtid. Vi kan i dag iaktta en allt djupare konvergens mellan databehandling, telekommunikationer och mediateknologier (Karlsson & Stureson 1995), vilken gör gränsdragningar mellan de olika sociala aktiviteter dessa representerar allt svårare att upprätthålla. Sammansmältningen har i sig inget värde, men den symboliserar en möjlig, vissa skulle säga trolig, genomgripande förändring av samhället (Poster 1995, Castells 1996, 1998) som ingått i IT-baserade framtidsvisioner under flera decennier men som under 1900-talets sista år tycks på väg att realiseras – åtminstone för en del av jordens invånare (Ilshammar 1995). Ett uttryck för detta var det starka engagemang för att bygga informationsmotorvägar som politiker över hela världen visade vid 90-talets mitt (Karlsson 1996). Retoriken bakom dessa ansträngningar kan studeras till exempel i dokument som den amerikanska National Infrastructure Initiative – NII (1993), i EU:s Bangemann-rapport (1994) och i den svenska ”Vingar åt människans förmåga” (IT-kommissionen 1994). Men också i dokument som arbetats fram i svenska småkommuner (Wihlborg 1999, under utgivning och i denna volym).

Vi kan alla hålla med om att det förekommer mycket ”snack” om datorer och informationsteknik som är partiskt på ett eller annat sätt. Ända sedan dess introduktion för ca femtio år sedan har data-tekniken varit en heroisk teknologi, starkt knuten till framtiden, till

framsteget och till social förändring (Bolter 1986, Nyce 1994, Webster 1995). Man kunde förvänta sig att detta höga symboliska värde skulle avta, så som skett med till exempel bilen (Sturesson 1998) och rymdfarten (Corn 1986), men tvärt emot tycks det öka med varje ny utvecklingsfas. Och vid en jämförelse av de argument som används för att propagera för eller kritisera olika aspekter av datoriseringen, finner vi att de retoriska kvaliteter som används i dag ofta är vida mindre verklighetsförankrade än de var på 1950-, 60- och 70-talen (Johansson 1997). Faktum är att vi i dag utan överdrift kan påstå att informationstekniken i många sammanhang har blivit något av en religion eller en ideologi i sig (Winner 1986, Roszak 1986; Ellegård & Johansson 1999). Johansson, Nissen & Sturesson (1998) har benämnt detta fenomen "IT-ism", och i analogi med andra -ismer eller läror beskrivit detta som ett retoriskt mönster om vad man får säga och inte får säga, vilka argument som är korrekta och vilka som inte är det i en tid och i ett samhälle som är så präglad av tron på en enda tekniks förändringspotential, att det nästan blivit omöjligt att invända mot alla hugskott på dess tanketräd.

IT-ismens argument kommer från många olika håll. I denna text ska vi nöja oss med fyra aktörskategorier som sammanfattar olika aspekter av det retoriska spelet kring datoriseringen av samhället. De fyra är: användare, producenter, kritiker/propagandister, politiker (Johansson 1997). Användare är i detta sammanhang i första hand lärare och elever, men kan naturligtvis även vara administrativ personal i skolan; producenter är alla de som vill sälja sina IKT-produkter och -tjänster till skolan; kritiker och propagandister är olika aktörer i t.ex. media och bland skolforskare som påstår något om behovet/betydelsen av flera (eller färre) datorer i skolan; politiker ska i vid bemärkelse betraktas som alla aktörer inom myndigheter och offentlig förvaltning som påverkar skolans styrdokument på lokal, regional och nationell nivå. Aktörernas betydelse är olika stor vid olika faser av teknikinförandet, och det spelar roll huruvida en aktör befinner sig "utanför" eller "innanför" den plats eller verksamhet som ska datoriseras. Genomgående kan man konstatera att användarna kommer långt ner i skalan av påverkansmöjligheter, medan både producenter, kritiker/propagandister och politiker har stort inflytande när det gäller att besluta om vilken teknik som ska förekomma i skolan.

IT-ismen får betydande konsekvenser för skolan eftersom arbetet där måste följa teknikutvecklingen i samhället, eller till och med ligga före den breda samhällsliga acceptansen av teknik. Detta påstående är dock inte självklart. I skolans demokratiska uppdrag ingår

att förbereda det unga släktet för livet i det samtida samhället och ge en viss beredskap för vad som kan hända i framtiden, men det kan invändas att detta inte nödvändigtvis leder till att skolan ska anamma alla nya tekniker som kommer fram. Förberedelsen kan mycket väl bestå i intellektuell beredskap att hantera förändring, inte nödvändigtvis att veta exakt vilken tangent som ger en viss reaktion från mitt datorprogram. Men trycket är hårt på skolan att vara mer verklighetsförankrad, och i samband med datoriseringsprocessen har detta tryck kommit att bli synonymt med mer "hands on"-kunskap och inte minst stora investeringar i teknik för att inte "halka efter", vilket fått avgörande ekonomiska konsekvenser. Eftersom en av de starkaste förespråkarna för fler datorer i skolan är dataindustrin och näringslivet, vore ett inte helt orimligt krav från skolans och myndigheternas sida att om nu dessa aktörer anser datakunskap så ovärderlig så kunde de betala nya datorer till skolorna. Detta sker i enstaka fall och i experimentsyfte. Men än så länge tycks skolan mest betraktas som en god och säker marknad – vilket ju gör det än viktigare att retoriken går hem för producenterna, samtidigt som det skärper kravet på en kritisk hållning från övriga samhället.

I Utbildningsdepartementets skrift "IT i skolan" (Ds 1996:67) skriver dåvarande skolministern Ylva Johansson att utbildningsområdet är en av de viktigaste användningsområdena för informationstekniken, och slår samtidigt fast att tillgången till IT är en rättvisefråga där skolans *kompensatoriska* uppgift är stor (Ds 1996:67, s. 4). Lika tillgång till de kunskaper och verktyg som krävs för att hantera ett ökande informationsflöde blir därmed ett viktigt led i skolans demokratiska uppdrag. Bortsett från de nästan övertydliga dragen av IT-ism, håller jag ändå till delar med om detta: demokrati är en fråga om tillgång och inflytande över tekniken. "IT i skolan" kan ses som Utbildningsdepartementets uttolkning av de för skolan relevanta delarna av 1990-talets stora datapolitiska dokument, proposition 1995/96:125 *Åtgärder för att bredda och utveckla användningen av informationsteknik*, vilken legat till grund för flertalet satsningar och som hade sin utgångspunkt i den första och andra IT-kommissionens arbete.

"IT i skolan" blev på många sätt startsignalen för den senaste vågen av datoriseringsprojekt i den svenska ungdomsskolan. Tonfallet är uppfordrande eller till och med pådrivande. Det råder ingen tvekan om att utbildningsdepartementet har tagit som sin uppgift att omvända Sveriges skolor – med en argumentation som inte står den mer hårdföra reklamen efter. Den tekniska utvecklingen och ök-

ningen av informationsflödet ställer nya och annorlunda krav på individen, vilket skolan skall leva upp till genom att öva elevernas förmåga att använda och dra nytta av informationstekniken samtidigt som användandet av IT i sig framhålls som en förändringskraft i skolan (Ds 1996:67, s. 4). IT-ismens ständiga slagord upprepas: livslångt lärande, ökade informationsflöden, teknikens – och därmed samhällets – ökade förändringstakt, produktivitetsökning, globalisering, näringslivets och arbetets förändrade organisationsformer, behovet av förändrade undervisningsmetoder, och inte minst omvärldens ökade krav och förväntningar på skolan. (För en datahistoriker blir parallellen till Gunnar Strängs ambitioner med det s.k. CFU-projektet på 60-talet slående. Se Johansson 1997!)

I maj 1998 presenterades så *Lärandets verktyg* (Regeringens skrivelse 1997/98:176). I detta nationella program för IT i skolan, som nästan är 1,5 gång så stort som KK-stiftelsens skolsatsning kommunernas motfinansiering oräknad, anslår regeringen 1 490 miljoner kronor på en treårsatsning som ska syfta till ”kompetensutveckling av och en dator som arbetsverktyg för lärare, en utveckling av IT-stöd till elever med funktionshinder, e-post till samtliga elever och lärare, Internet till skolor, utveckling av det svenska och det europeiska Skoldatanätet m.m.” omfattande hela barn- och ungdomsskolan (Rs 1997/98:176, s. 1, samt informationsmaterial från Delegationen för IT i Skolan; <http://www.itis.gov.se>). Denna satsning ska läsas mot de tidigare satsningar på datorer i skolan som refereras längre fram i denna artikel, och har det speciella särmärket att informationssamhället inte längre beskrivs som en vision: det har inträtt.

Föreställningar om kunskap i ett informationssamhälle

I officiella sammanhang där IT-ismen kommer till uttryck, återkommer gång på gång fem huvudområden som ska göras till föremål för extra insatser på en samhällelig nivå: ekonomi, hälso- och sjukvård, medborgarintressen (demokrati), forskning och utbildning (Karlsson 1996). De är alla föremål för politisk och offentlig debatt, men också för lagstiftning, och framstår som områden för vilka det tycks vara tillåtet att påverka och/eller bryta in i ”marknadens” fria agerande för att utveckla ”informationssamhället”; något som svenska politiker – till skillnad från sina amerikanska kollegor – annars ansett vara illegitimt. I ett land där ”den synliga handen” varit mycket påtaglig i form av samhällelig styrning, kan det tyckas underligt att man gjort så valhänta försök att styra utvecklingen

inom just informations- och kommunikationsteknikområdet. Vad gäller utbildningsområdet så har otaliga visioner där datorbaserade teknologier varit grunden för en förändring av undervisnings- och lärandeprocesser i alla stadier av det svenska skolväsendet förts fram av olika aktörskategorier, som alla har en mer eller mindre självpåtagen ambition att reformera utbildningssystemet.

Ett sätt att beskriva diskrepanserna mellan vision och verklighet i samband med IKT och skolan är att studera hur kunskap definieras av aktörerna. För vår diskussion räcker det långt med två huvudkategorier av förhållningssätt, även om det naturligtvis skulle gå att ange flera. Den första av dessa två kategorier omfattar dem som definierar kunskap som partikulära enheter, som fakta och data vilka kan läras ut och läras in för att sedan stoppas undan i ett förråd redo att kallas upp när de behövs. Den andra kategorin har en mer holistisk syn på kunskap som säger att vi lär oss genom praktik och erfarenheter, och att det endast är då vi gör bruk av den som kunskap i någon form visar sitt rätta värde.

Den första kategorin överensstämmer med traditionella undervisningsmetoder och föreställningar om hur högre "kunskap" kan uppnås, men även med en informationsteoretisk utgångspunkt för hur bits och bytes ackumuleras till data och sedan till information som slutligen blir till kunskap. På detta sätt beskrivs ofta Internet – som en outtömlig källa för fakta och data i en tid då lärare och skolböcker har blivit otillräckliga (Nyce & Bader 1993). Eftersom nätet kan erbjuda långt mer fakta än vad någon enda människa någonsin kan tillägna sig, måste dess värde som kunskapskälla vara obeskrivlig, lyder argumentet. Men det förtjänar att påpekas att nyligen gjorda undersökningar visar att de sökmotorer som används för att finna "fakta" på nätet, endast förmår lokalisera en knapp tredjedel av alla tillgängliga sidor (Ny Teknik 1998:19, s. 20). Enligt denna tradition, är "datormognad" (computer literacy) och att tillägna sig nödvändiga datakunskaper som förberedelse för arbetslivet viktiga argument för varför datorer/IT skall finnas i skolan. Men den ständigt pågående teknologiseringen av lärandet (jfr "technologizing of the word", Ong 1982) för oss ytterligare längre i denna riktning: det slutgiltiga eliminerandet av lärare till förmån för maskiner lurar i förlängningen av denna vision (Cuban 1986). Dock med den skillnaden att gårdagens idéer om hur film, radio, bandspelare och TV-apparater skulle ersätta lärarna, i dag uttrycks i samband med pedagogiska program på cd-rom och Internet.

Den holistiska ansatsen härstammar från föreställningar om "situerad kunskap". Kunskap har enligt denna uppfattning med

kontexten, det sammanhang i vilket lärandet äger rum att göra. Projekt och forskningsliknande arbetssätt är ledord för denna slags verksamhet. Men även individen, aktivt deltagande och social interaktion är viktiga aspekter av detta slags lärande. Följaktligen har det pedagogiska bruket av datorer inriktats mot att använda verktyget snarare än att lära sig om det. Internet och multimedia (cd-rom) är källor – eller resurser – för att uppnå bättre resultat i kunskapsbildningsprocessen, inte nödvändigtvis för att lära in mer fakta.

Det finns naturligtvis lika många förhållningssätt mellan dessa som det finns lärare, och det är i dag få som intar en helt datorfientlig position. De flesta lärare uttrycker en önskan att lära sig mer, men har svårt att hitta rätt sätt att integrera IKT i sin dagliga lärargärning. Gränserna mellan datorn som ämne och redskap har med andra ord suddats ut. Till exempel, kan ett kvantitativt mått på faktainhämtning testas med hjälp av datorer, lika väl som expertsystem och förprogrammerade instruktions cd-rom kan förbättra kvaliteten på individuellt, projektbaserat lärande. Båda dessa är exempel på ”goda” bruk i de flesta lärares ögon, medan rutinisering och sammanhangslöshet är ”dåliga”. Därför kan vi säga att de nya teknologerna skapar möjligheter för en ny typ av lärande, och inte minst en ny syn på vad lärande är (Engeström 1987, Ellström 1997) även om vi ännu inte nått konsensus kring hur eller varför!

Enligt den holistiska uppfattningen svarar informationstekniken – och då speciellt dess kommunikativa aspekter – mot ett behov av nya kompetenser (kunskaper) och nya sätt att lära sig i det mogna industrisamhället. Den gamla bilden av att ”vi går till skolan i barndomen för att lära och arbetar sedan hela livet”, ersätts således med föreställningen om livslångt lärande. I kunskapssamhället, lyder argumentet, räcker det inte med att gå i skolan i unga år, hela livet måste vara en enda lång läroprocess. Och denna aldrig upphörande skolgång passar bra ihop med informationstekniken, som också har varit stadd under konstant förändring ända sedan den introducerades för cirka femtio år sedan.

I en diskussion om skolans demokratiska uppdrag i samband med införandet av ny teknik, måste ytterligare en kunskapssyn lyftas fram: den emancipatoriska. Vi har då, i enlighet med Habermas (1968) indelning i de tre grundläggande och legitima kunskapsintressena tekniskt-praktiskt-emancipatoriskt (som svarar mot kunskapens bruk för att förklara, förstå respektive förändra) som finns i samhället, fört in den frigörande kraft som informationstekniken ibland påstås äga i resonemanget (jfr t.ex. Nelson 1987, Negroponte 1995). I enlighet med den så kallade ”hackeretiken” (se t.ex. Nissen

1993) skulle den möjlighet till fri och obegränsad tillgång till information som datorer och Internet öppnar för, kunna fungera som en frigörande kraft för skolans elever. Ävenså kan nya fora för demokratisk debatt och medbestämmande skapas med hjälp av olika typer av elektronisk kommunikation. I samband med att ett mer reflexivt förhållningssätt till kunskap vinner inträde i skolans arbete – t.ex. bryts lärarens monopol på att gestalta kunskap genom att elevens ”produkt” blir viktigare än faktaförmedling och kunskapskontroll – skulle skolans motsvarighet till visionen om en ny, digital ”direkt-demokrati” kunna tolkas in i nya maktrelationer lärare-elev.

Argument för ”hur” och ”varför” den obligatoriska skolan skall datoriseras

Både i officiella dokument som den svenska nationella läroplanen och i ”datorn i skolan”-debatten, tycks ett viktigt motiv för varför datorer ska introduceras i undervisningen vara att främja eller till och med tvinga fram förändring genom bruket av teknik. I botten ligger en föreställning om att ”utbildningen blir mer effektiv med mera teknik”. Men stämmer verkligen detta argument? Inte sällan tycks mer krut spillas på att hålla ”häng med eller dö”-argumentet stängd, och mindre på de mer uppfordrande frågeställningarna om hur vi lär oss, och varför vi lär oss, och inte minst på vilket sätt vi kan förbättra lärandeprocessen.

Larry Cuban diskussion i boken *Teachers and Machines* (1986) om bruket av teknik i klassrummet under 1900-talet indikerade att det hade förekommit relativt lite debatt om hur tekniken verkligen skulle kunna öka produktiviteten i undervisning och lärande. Cuban konstaterade att argumenten ofta baserades på reformivrare eller externa aktörers åsikter om behovet av teknik i skolan, och mer sällan lades lärares erfarenheter från klassrummet till grund för någon slags ”teknologisk fix” (jfr Robins & Webster 1989). De flesta planer för införande av teknik i skolan följde ett förutsägbart mönster enligt Cuban: det inleddes med upphetsning inför den nya tekniken, sedan söktes vetenskaplig legitimering, vilket senare övergick i besvikelse över svaga resultat, för att slutligen landa i kritik av lärarnas ovilja att ta till sig det nya. När nästa teknik lanserades startade så cykeln om igen. Denna process tog sin kraft från en ”an unswerving, insistent impulse on the part of non-teachers to change classroom practices” (Cuban 1986:5). Få forskare, policymakare eller praktiker ifrågasatte någonsin teknikentusiasternas anspråk, eller ens frågade

huruvida tekniken verkligen skulle introduceras eller ej, var Cubans ganska dystra konstaterande.

Även om Cuban huvudsakligen diskuterade tidigare tekniker, såsom film, radio och TV, 80-talets "PC-revolution" och förhållanden före "nätet", är hans slutsatser om den tidiga datoriseringsdiskursen i skolan slående lika den argumentation som Todd Oppenheimer redovisade från 1997. Man kan frestas att påstå att teknik-för-sin-egen-skull argumenten fortfarande segrar över de pedagogiska motiven, eftersom så lite har förändrats i diskursen. Kanske är det så att förespråkarna för datorer i skolan har blivit än starkare i sin propaganda? Men vi kan inte, även om det vore att överge det konstruktivistiska ("social shaping") synsättet på relationen mellan teknik och samhälle, bortse från att IKT *har blivit* både mera spridd och mer interaktiv, och framför allt har dess kommunikativa kapaciteter ökat drastiskt på ett sätt som gagnar individens lärande. Och därigenom gjort det lättare att argumentera för en kombination av mer teknik och förbättrad pedagogik i skolarbetet.

Vi kan notera att resultat som ligger mycket nära de som rapporterats av Cuban och Oppenheimer har presenterats av professor Ulla Riis, som har följt flertalet datasatsningar i den svenska skolan sedan början av 1980-talet (Riis 1987, 1991, Riis & Jedeskog 1997, Jedeskog 1996, Skolverket 1998). Oppenheimer (1997) räknade upp fem huvudmotiv som han menade låg bakom satsningen på att datorisera de amerikanska skolorna, vilka alla hade kunnat återfinnas i den svenska debatten:

- computers improve both teaching practices and student achievement
- computer literacy should be taught as early as possible; otherwise students will be left behind
- to make tomorrow's work force competitive in an increasingly high-tech world, learning computer skills must be a priority
- technology programs leverage support from the business community – badly needed today because schools are increasingly starved of funds
- work with computers – particularly using the Internet – brings students valuable connections with teachers, other schools and students, and a wide network of professionals around the globe. These connections spice the school day with a sense of real-world relevance, and broaden the educational community.

Kan dessa argumenteras för eller emot på ett övertygande sätt? I en diskussion om varför, när och av vem datoriseringen av utbildning

skall genomföras, framstår det första motivet som mest relaterat till forskningen om IKT och lärande. Motiv nummer två, tre och fem relaterar till de samhällsliga implikationerna av datoranvändning i skolan. Det fjärde motivet, rörande ekonomin, är kanske det mest politiskt provocativa – inte minst ur demokratispekt – eftersom det fokuserar den ojämna fördelningen av såväl datorkunskap som tekniktillgång i dagens svenska skola.

Datorn i läroplanen för den svenska ungdomsskolan

Den gällande läroplanen för det svenska obligatoriska skolväsendet, Läroplan 94 (Lpo94, reviderad hösten 1998), har i sin nuvarande form tonat ner det konkreta utpekandet av speciella kunskaper eller färdigheter och i stället skrivit fram den så kallade ”värdegrunden” för skolans verksamhet. Detta medför att inga explicita uttalanden om informations- och kommunikationsteknik görs i läroplanens inledande texter, utan dessa har i stort sett sparats till kursplanedelen (SKOLFS 1994:3 m.fl.). Däremot har man lyft fram skolans betydelse för demokratisk fostran och främjande av elevers kulturella identitet, men också ansvaret för varje enskild elevs möjligheter att utveckla sin ”unika egenart”. Lpo94 håller sig med en ganska flexibel (modernt relativistisk) kunskapsyn som säger att

undervisningen skall anpassas till varje elevs förutsättningar och behov. Den skall med utgångspunkt i elevernas bakgrund, tidigare erfarenheter, språk och kunskaper främja elevernas fortsatta lärande och kunskapsutveckling. (Lpo94:6)

Vidare heter det att:

Skolan har i uppdrag att överföra grundläggande värden och främja elevernas lärande för att därigenom förbereda dem för att leva och verka i samhället. Skolan skall förmedla de mer beständiga kunskaper som utgör den gemensamma referensram som alla i samhället behöver. (Lpo94:7)

Ett i läroplanen tidigare centralt textstycke hämtat från skollagen i vilket det fastslås att ”alla barn och ungdomar ska ha lika tillgång till utbildning och, inom varje skolform, få en likvärdig utbildning. Skolan skall ge eleverna kunskaper och färdigheter och, i samarbete med hemmen, främja deras harmoniska utveckling till ansvarsökande människor och samhällsmedlemmar” (1 kap. 2 § Skollagen 1985:1100) återges inte längre i 1998 års revision av läroplanen, även

om dess andemening naturligtvis finns inskriven. Detta stycke hade konsekvenser för IKT-användningen i skolan, eftersom datorer nästan aldrig nämns explicit någonstans i läroplanen. ”Lika tillgång till utbildning” och ”likvärdig utbildning” måste därför läsas som att det även handlar om tillgång till informations- och kommunikationsteknik. Detta, naturligtvis, under förutsättning att man inte anser att teknik mycket väl kan uteslutas från undervisningen och att den senare ändå kan anses likvärdig.

I stället görs en indirekt antydning om datorer under huvudrubriken ”1. Skolans värdegrund och uppdrag”, stycket ”Skolans uppdrag” där det framhålls att:

Eleverna ska kunna orientera sig i en komplex verklighet, med ett stort informationsflöde och en snabb förändringstakt. Studiefärdigheter och metoder att tillägna sig och använda ny kunskap blir därför viktiga (Lpo94:7).

Vidare heter det att

det är också nödvändigt att eleverna utvecklar sin förmåga att kritiskt granska fakta och förhållanden och att inse konsekvenserna av olika alternativ (Lpo94:7).

Dessa formuleringar har blivit en del av den svenska IT-retoriken och återfinns i proposition 1995/96:125 om åtgärder för att bredda och utveckla användningen av informationsteknik, från vilka många policyformuleringar hämtats som genom blotta upprepningen nu blivit till sanningar (t.ex. i regeringens skrivelse 1997/98:176 *Lärandets verktyg*).

Först under den andra huvudrubriken ”2. Mål och riktlinjer”, underrubriken ”2.2 Kunskaper”, stycket ”Mål att uppnå i grundskolan”, som punkt 14 av 15 nämns informationstekniken explicit. Här markeras att:

Skolan ansvarar för att varje elev efter genomgången grundskola: /.../ kan använda informationsteknik som verktyg för kunskapssökande och lärande (Lpo94:12).

Detta kan återföras till formuleringar i Skr. 1997/98:176 *Lärandets verktyg*, där det redan i inledningstexten fastslås att det svenska samhället genomgått stora förändringar inte minst på arbetsmarknaden, och att informationsteknik blivit en del av människors vardag. Skolan är en del i denna förändring och därför sker en utveckling av undervisningen, heter det vidare (Skr. 1997/98:176, s. 1).

Rektors roll som pedagogisk ledare för skolans arbete framhålls i Lpo94. Under rubriken ”2.8 Rektors ansvar”, anges förutom ansvaret som chef för lärare och övrig personal, ansvaret för den lokala arbetsplanen och för att de nationella målen uppfylls, ytterligare ett ansvarsområde som punkt 2 av 16 där en direkt referens till datorer görs:

Rektorn har ansvaret för skolans resultat och har därvid, inom givna ramar, ett särskilt ansvar för att:

/.../ – skolans arbetsmiljö utformas så att eleverna får tillgång till handledning, läromedel av god kvalitet och annat stöd för att själva kunna söka och utveckla kunskaper, t.ex. bibliotek, datorer och andra hjälpmedel (Lpo94:18 f.).

Detta skall jämföras med den föregående läroplanen för grundskolan från 1980 (Lgr80) i vilken det uttryckligen framhölls att skolans datautbildning skulle syfta till att:

Alla elever bör orienteras om användningen av datorer i samhället och om den snabba utvecklingen på området. Speciellt gäller det att eleverna inser att datorn är ett tekniskt hjälpmedel som styrs av människor. (Lgr80:107.)

Vilket – trots olika förutsättningar – var ett mycket mera aktivt sätt att uttrycka att datorer skulle ingå i undervisningen. För att uppnå detta, infördes ett särskilt skolämne ”datalära”, och det poängterades att eleverna skulle undervisas om datorer och datorisering utifrån tre aspekter. Alla elever borde enligt Lgr80 orienteras om datoranvändningen i samhället – vad som kan kallas *demokratiaspekten*. Även yrken i vilka datorer utgör en viktig del skulle tas upp som en förberedelse inför yrkeslivet – detta kan vi kalla *arbetslivsaspekten*. Och slutligen, skulle datorn betraktas som ett *arbetsredskap vid inläring*, till exempel vid problemlösning (Jedekog 1996:18). Den första aspekten behandlar kunskap om datorer i ett mer abstrakt perspektiv, medan de andra ser datorn som ett konkret arbetsredskap. Det är värt att notera att ämnet ”datalära” hade inordnats under ämnet matematik i läroplanen, medan naturkunskap och samhällsorienterande ämnen skulle bidra med de mer tekniska och samhällliga perspektiven.

1984 presenterade Skolöverstyrelsen en handlingsplan i vilken ideologin bakom datoriseringskampanjerna var ännu mer explicit. Eleverna skulle för att tillgodose kravet på demokrati undervisas om datorer på ett sådant sätt att ”de kan, vill, och vågar påverka användningen av datorer i samhället” (SÖ:s handlingsprogram Utbildningen inför datasamhället, 1984). Men Skolöverstyrelsen hade en något

annorlunda hållning gentemot ”dataläran” jämfört med läroplanen från 1980. Inget särskilt dataämne skulle inrättas. Det framhölls att ett helhetsperspektiv skulle leda undervisningen, och att datorer skulle studeras så att förhållandet mellan samhälle och teknik blev belyst i alla ämnen. Samtidigt skulle tekniken vara underordnad kursplanernas intentioner. Lärarnas kompetens diskuterades utan att någon uttrycklig kunskapsnivå fastslogs. I dokumentet diskuterades även innehållet i lärarutbildningen. Det framhölls att varje lärarstuderande skulle behöva grundläggande kunskaper inom dataområdet, men också insikter i hur datorn kunde användas som pedagogiskt verktyg (Jedeskog 1996:19). Ett exempel som återkommer i prop. 1995/96:125 och senare.

Det centrala partiet av 1994 års läroplan (reviderad -98) innehåller, som vi har sett, en begränsad diskussion om behovet och betydelsen av datorer och informationsteknik i skolan. I flera av de specifika kursplanerna för varje ämne, görs däremot mer explicita beskrivningar av hur IKT skall integreras i den dagliga verksamheten i skolan. Men även här har datorer blivit något som kan användas som stöd om man vill, och IKT omnämns som ett läromedel/hjälpmiddel bland andra (Riis & Jedeskog 1997:57).

I kursplanerna för grundskolan, SKOLFS 1994:3 reviderad 1998:4, är det främst i ämnena bild, matematik, musik, teknik samt i den övergripande texten för de samhällsorienterande ämnena som datorer och informationsteknik tas upp. Men även för B- och C-språk, svenska, svenska 2 och slöjd pekas på olika användningsområden av IKT. De vanligaste referenserna till datorbaserade tekniker gäller informationssökning via olika databaser och media, datorer som hjälpmedel för skrivande och olika skapande verksamheter (bild), IKT:s koppling till media och massmedia, samt dess teknikhistoriska utveckling och betydelse i dagens samhälle. De speciella signalorden ”informationsteknik” och ”informationssamhälle” förekommer bara på fyra ställen. I ämnesbeskrivningen för bild skrivs det explicit att ”dagens samhälle präglas av informationsteknik och bilder används i många former och på olika sätt” (SKOLFS 1998:4, s. 4). Detta ska bildämnet fånga upp, både i träningen av elevernas förmåga att analysera bilder och i deras eget skapande. I matematiken påtalas betydelsen av matematiska kunskaper för att lättare kunna hantera ”det ökande flödet av information”, och ”informationsteknologins” – i form av kraftfulla miniräknare och datorer – betydelse för våra möjligheter att fatta beslut och de krav på matematikkunskaper dessa ställer (SKOLFS 1998:4, s. 15). I musikämnet kommenteras medieteknikens och informationssamhällets kon-

sekvenser för kulturlivets utveckling, i vilket musik sägs spela en stor roll. Det heter vidare att i "kunskaps- och informations-samhället bör kunskaper i musik betraktas i ett vidare perspektiv där de kommunikativa, kreativa och estetiska dimensionerna i musiken också ses som verktyg för att uttrycka sig och bättre förstå sin omvärld" (SKOLFS 1998:4, s. 21).

I de samhällsorienterande ämnena görs den tydligaste referensen till informations- och kommunikationsteknikens påverkan på samhället, men också till hur skolan ska träna eleverna att bli bättre informationsanvändare (SKOLFS 1998:4, s. 32). Under rubriken "Kunskapande i ett informationsrikt samhälle" pekas på hur eleverna måste lära sig att hantera olika "informationsmiljöer" och att använda olika "informationsskällor" för att få insyn i de möjligheter och problem som "IT-samhället" medför. Träning i insamling, värdering, strukturering och redovisning av information skall hjälpa eleverna att konstruera egna mönster och bilder av omvärlden vilka sedan kan användas som redskap för analys och bedömning av såväl andras tolkningar som egna ståndpunkter, heter det vidare (SKOLFS 1998:4, s. 32). Sammantaget kan man uttrycka det så att kursplanerna faktiskt inte gör någon större affär av IKT i skolan, eller snarare det är inte så stor skillnad i vad som sades i tidigare styrdokument för skolan, bortsett från den rena träningen i programmering som numera inte är aktuell. Vad demokratiaspekten anbelangar, kan man naturligtvis tolka kursplanerna så att de vill ge alla möjlighet att lära sig behärska IKT som resurs i sitt lärande, men vi kan precis lika gärna läsa formuleringarna om datorkunskap under "mål att sträva efter" som mer eller mindre arbetsmarknadsanpassning!

De officiella dokument som refererats till ovan, representerar naturligtvis bara en liten del av hela den verkliga situationen vad gäller datorbruk i skolan, men de visar ändå på en teknikspridningsprocess som har sett tämligen lika ut i många andra länder (Pedersen 1998:15). Enligt denna spridningsmodell har de tidiga datorentusiasterna främst återfunnits bland matematik- och fysiklärare (oftast manliga) vilka enrollerade datorer som sitt territorium (Nissen & Riis 1985). Senare i spridningsprocessen, har datorer och IKT blivit mycket mer integrerade i både skolämnen såväl som i undervisningspraktiker, men situationen är långt ifrån tillfredsställande enligt flertalet analyser (se t.ex. Regeringens skrivelse 1997/98:19, *Utvecklingen i informationssamhället*, s. 33).

Riis (1997) påpekar att i alla statliga program för datorisering i den svenska skolan under de senaste 25 åren, har argumenten för

datorer ofta varit knutna till föreställningar om demokrati (anti-elitistiska), avsedda att låta alla elever bli bekanta med denna teknologi och förbereda dem för "datasamhället". Metoden har vanligtvis varit att introducera fler datorer i skolan för att på så vis öka kunskapen i att hantera datorer. Men, vilket är viktigt att påpeka, Riis konstaterar att fokus sakta har skiftat från teknik till pedagogik, och från teknik för sin egen skull till att vara en integrerad del av undervisningen (Riis & Jedeskog 1997:58).

Erfarenheter från tidigare datoriseringskampanjer

Den svenska datoriseringsprocessen har pågått i drygt 50 år. Här, som i flertalet industrialiserade länder, var det industrin som tidigt gjorde bruk av datamaskiner. Under det tidiga 1960-talet blev kontorsautomationen alltmer spridd; till exempel byggdes ett stort nationellt system för skatteuppbörd och befolkningsregistrering upp för att effektivisera den offentliga förvaltningen (Johansson 1997, Ingelstam & Palmlund 1991). Inom den akademiska världen är det vetenskapliga bruket av datorer lika gammalt som själva tekniken, med det var inte förrän mot slutet av 60-talet som "informatik" eller "datavetenskap" etablerades som universitetsämne. Under lång tid rådde brist på akademisk utbildning i programmering och hårdvarukonstruktion, vilket också fick konsekvenser för skolan när Skolöverstyrelsen inledde sina första undersökningar om "utbildning i datateknik" under 1971 (Riis 1991:19). Skolvärldens perspektiv på datorisering sträcker sig över nära 30 år, med början i tidigt 70-tal. I skolforskaren Gunilla Jedeskogs översikt i boken *Läraren vid datorn* (1996), blir en slutsats att intresset under de första åren inriktades mot själva datatekniken, dvs. datorer och programvara. Behovet av att ge lärarna – de som i slutändan skulle undervisa om datorer – adekvat vidareutbildning negligerades i stort sett, både av reformivrare och av lärarna själva (Jedeskog 1996:17). Även den breda "datalära" som skulle härbärgeras inom de samhällsorienterande ämnena hade svårt att förverkligas (Jedeskog 1996:27). Skolans brist på pengar för inköp av hård- och mjukvara, samt upplevd (eller verklig) kunskapsbrist bland lärarna bidrog inte heller till att påskynda utvecklingen (Jedeskog 1996:29). Trots fortlöpande möjligheter till utbildning har lärarna inte svarat mot "önskemålen" att bli datoriserade. Entusiasmen hos de redan frälsta har i takt med ökade möjligheter och sjunkande priser tilltagit, men lärarkåren har på det hela taget hållit sig avvaktande konstaterar Jedeskog (Jedeskog 1996:32). Därför, menar hon att det inte är lärarna som i datorn sett ett medel

för att förändra och förnya undervisningen, utan externa krafter som tryckt på (technology push). Samhällsutvecklingen har tvingat skolan att hänga med under hela datoriseringens epok (Jedekog 1996:33).

De olika satsningarna på att göra datorer till en del av den obligatoriska skolans verksamhetsområde har utförligt beskrivits av professor Ulla Riis och hennes medarbetare, vilka gjort utvärderingar av tre större projekt, varav det första inleddes 1984 (Riis 1987, 1991, Riis & Jedekog 1997). Några av Riis generella resultat visar att i Sverige var de tidiga användarna ("early adopters") lärare i matematik och fysik; senare blev det lärare i samhällskunskap och språklärare (huvudsakligen svensklärarna) som tog bruk av tekniken; speciallärare är de som visat fram kanske de bästa resultaten av datoranvändning. Det är värt att notera att verksamheter med många repetitiva moment och vanlig enkel ordbehandling har dominerat datoranvändningen. Det första stora projektet i vilket pedagogisk mjukvara (program) var det uttryckliga huvudområdet benämndes "Datorn i skolan" (DOS-projektet). Det löpte från 1988 till 1991. Riis systematiska slutsatser från utvärderingen av DOS-projektet visar bland annat att:

- Merparten av datateknikanvändningen i skolan gäller färdighetsträning och andra ganska enkla datortillämpningar. Det gäller sällan enbart "drill" eller något därmed besläktat. Oftast gör eleven den vinsten, jämfört med träning utan dator, att hon eller han får individualiserad återkoppling, och att hon har ett hjälpmedel utöver det vanliga.
- De avancerade pedagogiska datorprogrammen har ännu ej använts av "vanliga" lärare och deras elever och det är därför svårt att uttala sig om dessa programs värde.
- Datatekniken är ett tillskott i de handikappade elevernas tekniska och pedagogiska hjälpmedelsarsenal vars betydelse knappast kan överskattas.
- Den datateknikanvändning som ökat mest under de senaste åren, bl.a. inom ramen för den aktuella försöksverksamheten, är ord- och textbehandling i svenska och främmande språk. Vi har sett allt från undervisningssituationer där datorn ersatt skrivmaskinen endast i teknisk mening till undervisning i avancerad processkrivning där elever och lärare ger gensvar på textutkast som författaren sedan bearbetar i flera omgångar.
- Processkrivning som metod förutsätter inte datorstöd, men datorn underlättar introduktionen av denna arbetsmodell.

- Knappast någon uttalar sig om oro för bildskärms- och elallergi. Detta problem som varit ett stort trätoämne i debatten om arbetslivets datorisering, lyser helt med sin frånvaro när det gäller skolan. Så länge skolans datortäthet är låg är det ovanligt att någon enskild elev sitter i timmar framför en dator. Undantagen torde nu och de närmaste åren röra handikappade elever. Succesivt kommer dock elevers arbetstid vid dator att öka.
- I den största andelen projekt arbetar man med samma innehåll i undervisningen som tidigare. Även arbetssättet är sig ganska likt trots datorstödet. Däremot är de projekt intressanta att uppmärksamma framöver, vilka ändrat sitt arbetssätt och/eller ändrat innehåll i undervisningen. (Riis 1991:75–76)

Dessa slutsatser härrör från ett projekt som avslutades för åtta år sedan, innan både Internet och interaktiva cd-rom med utbildningsprogram hade lanserats i skolan. Skulle resultaten bli mycket annorlunda om utvärderingen gjorts i dag som många teknikförespråkare ofta hävdar i detta och liknande fall? Riis erfarenheter från en pågående utvärdering av skolprojekt som inleddes under 1996 vilka är finansierade av KK-stiftelsen, indikerar att mycket har förändrats vad gäller attityden till tekniken både bland lärare och elever, men att å andra sidan mycket är slående lika vad gäller till exempel diskrepansen mellan vision och verklighet (vad man hoppas kunna uppnå och vad som verkligen åstadkoms) (Skolverket 1998).

Som ett exempel på hur retoriken för ett utökat bruk av datorer i undervisningen och elevens lärande kan ta sig uttryck, vill jag citera ett dokument från ett av de skolprojekt som Riis och hennes medarbetare utvärderat. I Malungs kommun har en skolutvecklingspolicy antagits för att möjliggöra genomförandet av ett KK-projekt. Policyn säger att:

Användandet av IT skall:

- stimulera eleverna till att bli allt mer aktivt sökande efter kunskap,
- stimulera utvecklingen av arbetssätt och arbetsformer till att bli alltmera elevcentrerade och undersökande,
- stimulera utvecklingen av en ny lärarroll – handledaren,
- stimulera utvecklingen av skolans organisation till att bli alltmer verksamhetsstödande i stället för, som nu, begränsande genom sin bundenhet till ämnes-, tids- och klassrumsbegreppen,
- skall stimulera det pågående arbetet med biblioteken som kunskapscentrum.

(Ur Malungs kommuns projektplan, citerad i Riis & Jedeskog 1997:146.)

Så långt den lokala IT-policyn i Malungs kommun. Vi kan än en gång konstatera att IT-ismens globala retorik griper in i små svenska kommuner med samma formuleringar som används på högsta politiska nivå. Vilket gör det intressant att spekulera kring vilka de viktiga aktörerna på olika plan är. I en lokal IT-policy för en skola eller kommun upprepas argument, som ofta hämtas direkt från nationella eller till och med globala diskurser om informationsteknikens betydelse, inte sällan anammade av lokala eldsjälar som sannolikt talar ett språk ("computerese") som inte behärskas av alla lokala beslutsfattare. Betydelsen av denna retoriska process förtjänar att lyftas fram, inte minst ur demokratiaspekt eftersom det handlar om tolkningsföreträdet, och vem som styr den lokala, regionala, nationella agendan för hur satsningar på datorer och IT ska bestämmas. (Se vidare Wihlborg i denna volym.)

Har vindarna vänt?

Det kommer nu fram allt fler positiva rapporter om hur datorer och IKT används i skolan, både från projekt som fått stöd av externa aktörer såväl som från "egna" projekt som drivs av entusiastiska lärare och elever. I en nyligen utkommen rapport från ett utvärderingsprojekt som Skolverket genomfört (Almqvist et al. *Verktyg som förändrar* 1999), återges observationer från lärare på många håll i landet vilka anger överlag positiva resultat vad gäller effekten av elevernas datoranvändning. Rapporten presenterar 48 utvecklingsprojekt (av ca 270) som bedrivits på grund- och gymnasieskolor under läsåren 96/97 och 97/98 med Skolverket som huvudman där IT i undervisningen varit ett av sju områden som bedömts viktiga ur ett nationellt perspektiv.

I *Verktyg som förändrar* anförts efter samtal med lärare de vanliga förklaringarna till varför IT ska finnas i skolan: samhälleliga skäl – IT ger upphov till stora förändringar i samhället, skolan måste hänga med för elevernas förberedelse inför framtiden; pedagogiska skäl – för att underlätta elevernas arbete, genomförandet av lektioner, produktion av stenciler, prov och presentationer; IT som verktyg i undervisningen; kopplingen elevens produktion-information-presentation; simulering; övning; skrivprocessen; IT för kommunikation; IT som innehåll i undervisningen; "kulfaktorn" (Almqvist et al. 1999:8 ff.). Man har också stött på en datalära med delvis nya argument, bl.a. anordnas kurser i handhavande med motiveringen att eleverna ska kunna utnyttja möjligheterna med verktyget – inte för

att ”anpassas till verkligheten”. För att klara detta återinrättar många skolor datasalen, som blev omodern i samband med IT-revolutionen i början av 90-talet, och tar upp ”datakunskap” på schemat igen (Almqvist et al. 1999:17 f.).

Vad gäller elevernas förhållande till informations- och kommunikationstekniken har man vid intervjuerna funnit tre huvudkategorier. Dels ”elever som tar för sig” vilka utgörs av den vanliga gruppen dataintresserade pojkar (Almqvist et al. 1999:23). Dels ”de ängsliga och avvaktande eleverna”, en grupp som upplever sig som otekniska eller inte tidigare använt dator i skolan. Gruppen består mest av flickor, men man konstaterar att denna grupp krympt under projektets gång i takt med att användningen av IKT i hela skolan ökat (Almqvist et al. 1999:23 f.). Den tredje kategorin karakteriseras som ”elever som ser IT som ett verktyg i arbetet” (Almqvist et al. 1999:24). Hit räknas normala datoranvändare som skriver, mailar, söker information, gör presentationer, i den utsträckning som de anser det befogat. En del mer kvalificerade går vidare och skapar hemsidor eller jobbar med multimedia. Kommunikationsverktyget är populärt, och chatten har blivit flickornas domän (Almqvist et al. 1999:24 f.).

Tillgång till dator i skolan och utanför skolan spelar enligt rapporten fortfarande en avgörande roll för elevernas attityd till tekniken och deras användningsgrad av olika datorbaserade hjälpmedel. Fortfarande är skillnaden mellan olika skolor stor, och i hemmen kan en socialgruppsberoende skillnad utläsas (Almqvist et al. 1999:26 f.). Tillgång i hemmet betyder dock olika för olika elever; för dem som är vana datoranvändare är det svårigheten att komma åt att utnyttja skolans ibland knappa resurser som vållar mest bekymmer och gör det angeläget att ha tillgång till dator i hemmet, medan för de mer osäkra kan en dator hemma göra att man känner sig mindre osäker inför skolans krav på att kunna använda datorer (Almqvist et al. 1999:26). I detta kan man också utläsa pedagogiska betydelser: i takt med att elevens individuella (eller gruppvisa) ”produktioner” blir allt viktigare, ökar också kravet – eller behovet – av produktionsutrustning, vilket datorer och IKT alltmer blivit för de mer datorvana eleverna/skolorna. Därmed kommer skolans kompensatoriska uppdrag i samband med IKT ytterligare i fokus: När blir det ett krav från skolans sida att eleverna behärskar IKT och när blir det ett erbjudande om att lära sig använda?

Detta leder vidare till den för tekniksociologer vanliga frågeställningen om *technology push* kontra *society pull*, som får ett annorlunda innehåll när det gäller tillgång till IKT i skolan. Är det skolan

som ska svara upp mot omvärldens krav på att utnyttja tekniken, eller är det tekniken som ska anpassa till skolans behov av olika hjälpmedel? Frågan om vem det är som trycker på för IKT-användning i skolan är högst berättigad, och kommer att vara så ända till lika tillgång och lika utnyttjandegrad har blivit normen i den svenska skolan. Kanske är det så att vi i fallet skolan måste vidga begreppen och tala om ett *technology pull*? Att tekniken drar upp skolan? I *Verktyg som förändrar* beskrivs hur IT för förespråkarna fungerat som katalysator vad gäller arbetssätt, möjligheter till kommunikation och förändring av undervisningens innehåll (Almqvist et al. 1999:73). Samtidigt pekar man på att många lärare talat om hur IT ger upphov till nya gränsdragningar, klyftor och problem av olika slag, som alla fört bort fokus från den verkliga skolutvecklingen, och i stället öppnat för en allmän lekstuga och teknikfrossa (Almqvist et al. 1999:73). Detta får konsekvenser för vår generella fråga i denna volym: hur kopplas IT till bevarad eller ökad demokrati?

I *Verktyg som förändrar* redovisas också hur de studerade projekten hanterat frågan om elevernas inflytande och ansvar. I flertalet projektplaner gavs, enligt rapporten, frågan om elevinflytande och elevansvar stort utrymme. Verkligheten kan dock se annorlunda ut visar undersökningen (Almqvist et al. 1999:28 f.). Elevernas möjlighet att påverka sin skolas datorsatsningar spänner från ingen eller diffus representation i till exempel skolans IT-grupp, till aktivt deltagande i olika styrgrupper. Vidare finns det utrymme för mer eller mindre informella inflytandeformer: de mest datorvana eleverna upplever ofta att deras synpunkter kommer fram via t.ex. dataansvariga lärare, medan elevråd eller klassråd mindre ofta ges utrymme att uttala sig i vad som skulle kunna kallas "policyfrågor".

Vad gäller arbetsformer där IKT spelar en mer eller mindre viktig roll kan man enligt Almqvist et al. se hur relationen mellan lärare och elev, samt mellan elever har påverkats. Många elever uttrycker att läraren blivit mer som en "arbetskamrat" när denna övergått till en mer handledande lärarroll (Almqvist et al. 1999:29). Samtidigt kommer synpunkten fram att eleven mer och mer lämnas åt sig själv i sitt sökande efter "kunskap" och att läraren blivit mer osynlig i och med det individuella arbetssättet (Almqvist et al. 1999:30). Allra längst i denna utveckling befinner sig de skolor som arbetar med någon form av distansutbildningsmetodik, men här är medvetenheten om problemen större och så kallade "konferenssystem" används för att hålla kontakten mellan lärare och elev. Relationen elev-elev har också förändrats, menar man i *Verktyg som förändrar*: de mer datorkunniga eleverna förväntas på gott och ont hjälpa sina kamra-

ter, och i samband med ett mer projekt- och gruppinriktat arbetssätt uppstår nya krav på samarbete (Almqvist et al. 1999:30). Värt att uppmärksamma i samband med nya arbetsformer är det faktum att skolan inte bara fungerar som organisatör av lärande; för många elever är dess sociala funktion, kontakten med kamraterna kanske viktigare än kunskapen!

Även i de projekt som redogörs för av Almqvist et al. (1999) bekräftas de resultat som redovisades i Riis (1991) rörande "elever med speciella behov". För många av dessa elever kunde lärarna i Skolverkets projekt rapportera om stora vinster med olika datorbaserade hjälpmedel. Några sådana exempel är: att elevernas koncentrationsförmåga ökar framför datorn; oviljan mot repetitiva uppgifter minskar drastiskt; ökat intresse för matematik bland dem som upplever detta som svårt; drastiskt ökad motivation för att sköta skolarbetet; eleverna blir mer toleranta mot sina egna misstag (Almqvist et al. 1999:41).

Vad gäller en eventuellt förändrad lärarroll i samband med införande av olika IKT-baserade hjälpmedel är Almqvist et al. (1999) mer försiktiga. Här skiljer sig, menar man, påståendena från skolexterna aktörer ofta markant från hur lärarna själva beskriver sin arbetssituation. Besluten om IT-satsningar på de undersökta skolorna har av lärarna inte sällan upplevts både som hot och möjlighet. Hotet har bl.a. bestått i att visioner och beslut oftast formulerats på andra ställen än i den direkta skolpraktiken, att den traditionella lärarkompetensen ifrågasatts och att ett redan pressat tidsschema blir ytterligare utsatt när IT breder ut sig (Almqvist et al. 1999:43). Men lärarna har också sett nya möjligheter födas, såsom nya arbetsformer, ny organisation och ny pedagogik, samt för den enskilda läraren möjligheter till utveckling som inte tidigare funnits (Almqvist et al. 1999:43). Här har man i rapporten funnit olika dimensioner i lärarrollen som på ett eller flera sätt förändrats, bland annat lärarens roll som instruktör, som kontrollant, som medarbetare och som utforskare (Almqvist et al. 1999:46 ff.). Men konstaterar man, det finns inget i rapportunderlaget som säger att dessa förändringar inte kunnat ske utan IT (Almqvist et al. 1999:50).

En annan nyligen utkommen rapport som lyfter fram positiva förändringsmöjligheter tack vare datorer och IKT i skolan är Lars Bolanders *IT och framtidens lärande* (1998). Bolanders viktigaste kritik rör skolans utbildningsroll i ett samhälle där, som han beskriver det, kunskapsmonopolet inte längre är skolans, och där en global konkurrens inte längre gör det möjligt att bevara ett sammanhållet samhälle baserat på våra grundläggande värderingar om allas lika

möjligheter och lika rätt (Bolander 1998:8). Bolander pekar på ett antal som han ser det viktiga trender i dagens "lärande" som är mer eller mindre förknippade med IKT:

- en ökad betydelse för det informella lärandet, det vill säga en förskjutning från skolans organiserade lärande till lärande på fritiden och i hemmet (Bolander 1998:17),
- tillgång till ett annorlunda innehåll än det gamla vanliga skolinnehållet som gör eleverna motiverade att fördjupa sig genom läsning och efterforskande (Bolander 1998:19 ff.),
- förskjutning till ett mer oberoende, aktivt sökande efter kunskap (Bolander 1998:64 f.),
- skolans mycket strikta och rigida arbetsformer (t.ex. lektionsindelning, klassrum, ämnesindelning) blockerar effektivt nyttiggörande av de möjligheter den nya tekniken erbjuder (Bolander 1998:71),
- interaktivitet och "virtuella miljöer" ger möjlighet till en mycket mer direkt koppling till de sammanhang där kunskap uppstår och används (Bolander 1998:74 f.).

Bolander skjuter in sig på det faktum att skolan håller på att tappa sin funktion som samhällets viktigaste kunskapsförmedlare till det uppväxande släktet. I stället påvisar han en brokig flora av olika informationskanaler och tekniska landvinningar som ska ersätta det av samhället organiserade lärandet (bl.a. digital-TV) och nya former för vidareutbildning som redan förekommer inom näringslivet (t.ex. "on-the-job-training" och "just-in-time-learning"). Skolan har blivit förvaringsplats, inte kunskapspalats, skulle man kunna sammanfatta hans kritik (Bolander 1998:80). Men han har därmed också underkänt dess demokratiserande eller kompensatoriska uppdrag; i den reformpedagogiska lärandetradition Bolander förespråkar är det individens fria lärande som ställs i centrum, och de icke-institutionaliserade inlärningssituationerna beskrivs som viktigare än de institutionaliserade (Bolander 1998:91). Därmed kan han räknas in i aktörskategorin "propagandister" och hans inlägg en partsinlägga för tekniska fixar som lösning på skolans förnyelsebehov.

Ytterligare en rapport som vill påvisa de positiva effekterna av ett utökat IKT-bruk i skolan ska refereras här. Det gäller *IT i skolan – vision och verklighet* (1998) författad av Arvid Höglund & K-G. Karlsson. Rapporten bygger på intervjuer och resultat från IT-projekt vid gymnasieskolor i tre svenska kommuner (Sundsvall, Östersund och Järfälla) samt vid några "further educational colleges" i London. Ambitionen har varit att undersöka om de högtflygande

visionerna om IKT:s betydelse för förändring i skolan verkligen kunnat förverkligas, allting sett ur ett skolledar-, lärar- och elevperspektiv (Höglund & Karlsson 1998:9).

Ett tydligt resultat är att ju högre upp i de visionära kretsarna (alltså aktörskategorierna politiker respektive kritiker/propagandister) man kommer, desto större förväntningar tycks det finnas rörande möjligheterna att göra ekonomiska vinster på datoriseringsprojekten. Bland praktikerna är ambitionen att "räkna hem" investeringarna betydligt blygsammare (Riis & Jedskog 1997, Höglund & Karlsson 1998:12). Frågan om elevernas ökade ansvar för sitt lärande har också fått en mer nyanserad bild i Höglund & Karlssons undersökning; både lärare och elever påtalar att ansvaret inte sällan blir för tungt och att ungdomarna förväntas på egen hand klara av sådant som de egentligen borde fått hjälp med (Höglund & Karlsson 1998:13). Man kan med andra ord beskriva det så att ansvaret för lärandet delvis vältrats över på någon som inte varit mogen för detta ansvar, samtidigt som lärarnas betydelse för att skapa sammanhang underskattats. Den ökade individualiseringen av kunskapsinhämtningen leder lätt till att eleverna riskerar att förlora strukturen i lärandet genom att de styrda av egna intressen hoppar "från tuva till tuva" (Höglund & Karlsson 1998:13).

Vilka är då de positiva resultaten från Höglund & Karlssons undersökning? Jo, inte minst det faktum att de bland eleverna mött en ganska avspänd attityd till tekniken som sådan och till dess betydelse för skolarbetet. Det är för de elever man intervjuat tämligen självklart att söka information på Internet, att skriva sina rapporter på dator och att kommunicera med e-post eller chat (Höglund & Karlsson 1998:14). Man ska dock inte gå så långt som att betrakta datorn som helt integrerad i alla ungdomars vardag, menar författarna, fortfarande finns det många som inte alls kan eller vill använda datorer, varför skolans kompensatoriska uppgift fortfar att vara viktig (Höglund & Karlsson 1998:15).

Just elevernas attityd till IKT speglar det faktum att debatten om datorer och skola drivs av dem som så att säga levt igenom förändringen; för dem som tar datorn för självklar finns inget behov av att ifrågasätta dess berättigande i skolarbetet. Betydelsen av IKT i skolan blir därmed en generationsfråga. Informationsteknikens påstått kolossala potential för att förändra skolarbetet påtalas av dem som ser IKT som en "revolution" eller paradigmskifte, medan de som ska bli föremål för omvandlingens effekter har en mycket mer avklarnad uppfattning eftersom de inte har något "före datorn" perspektiv. Och kanske är det här som det största problemet när det gäller dis-

krepansen mellan vision och verklighet ligger, menar Höglund & Karlsson (1998:14).

Särskola, elever med olika typer av fysiska handikapp och kommunikationen mellan människor i skolans värld har gjort stora vinster på att datorer införts i skolarbetet, under förutsättning att de verkligen ingått som en integrerad del i ett pedagogiskt koncept (Höglund & Karlsson 1998:15). Utan denna medvetna ambition blir teknikens nytta mer tveksam, menar man. En viktig förutsättning har i alla de studerade projekten varit att arbetet motiveras av en genomtänkt pedagogisk idé och att lärarna har gedigna kunskaper om hur modern informationsteknik kan användas i undervisningen (Höglund & Karlsson 1998:15).

Ur läraraspekt kan man se att på de skolor där fortbildningen getts tillräckligt utrymme, finns också ett större antal IT-positiva lärare (Höglund & Karlsson 1998:72, 74). Synpunkter som kommer fram är att IKT förändrar lärarrollen men spar ingen tid (Höglund & Karlsson 1998:21, 29). Flera lärare talar även om ett större ansvar, till exempel vad gäller administration och pedagogik (Höglund & Karlsson 1998:55). Det finns också en tydlig tendens bland skollärarna att man överlåter utvecklandet av det pedagogiska arbetet åt lärarna, vilket kan vara ett svar på den diskrepans mellan vision och verklighet som rapporteras; praktikerna bryr sig inte så mycket om "vetenskap" utan det är resultat i det dagliga arbetet som räknas. Och det är i den pedagogiska frågan Höglund & Karlssons undersökning av IKT i skolan slutar: inga investeringar kan försvaras, inga arbetsätt legitimeras om det inte är motiverat ur pedagogisk aspekt (Höglund & Karlsson 1998:16).

Alla dessa motstridiga observationer rörande de höga förväntningarna som gjorts rörande IKT och lärande bekräftas i Jens Pedersens internationella forskningsöversikt kallad *Informationstekniken i skolan* (1998). Pedersen har koncentrerat sig på artiklar och böcker som behandlar frågan om informationsteknikens potential för att förändra skolan, könsskillnader och IKT, och huruvida elevernas inläring/lärande blir bättre med IKT. Hans resultat var till stor del nedslående: det mesta som skrivits om skolan och IKT handlade om implementeringsprojekt, medan färre kunde karakteriseras som forskning om konsekvenserna av mer IKT i skolan (Pedersen 1998:10). Frågan om IKT, lärande och pedagogiska reformer är fortfarande vidöppen, menar han. På grund av detta föreslår Pedersen att frågan "Blir lärandet bättre med IT?" är felaktigt ställd. Den viktigaste frågan om vilka förändringar som är önskvärda och vilka som inte är det, dränks i allmän teknikfascination och drömmar om

ekonomiska rationaliseringsvinster. För, skriver Pedersen, en diskussion om skolans fostrande roll och skolans betydelse för social och emotionell utveckling är helt teknikoberoende. Dessutom är det viktigt att framhålla att information inte är detsamma som kunskap. Information blir till kunskap när den tolkas och bearbetas av en mänsklig hjärna; tolkning och bearbetning kräver i sin tur kunskap – den är oberoende av datorer, slutar Pedersen sitt resonemang (Pedersen 1998:65). Därför blir den enda slutsats vi med någon slags säkerhet kan dra efter mer än två decenniers datorsatsningar i den svenska obligatoriska skolan, att ståpunkterna är vitt skilda huruvida datorer och all deras kringteknik är en förutsättning eller ej för förändringar i skolarbetet.

Det är med andra ord ännu för tidigt att säga något slutgiltigt om effekterna av den senaste datoriseringsvågen i den svenska skolan. Hittills har skolan visat en stark förmåga att stå emot alla insatser som gjorts av staten, av nationella såväl som lokala myndigheter, och inte minst av tillverkarna av informations- och kommunikationsteknik. Och frågan om skola, IT och demokrati måste besvaras med en motfråga:

Är det verkligen Internet vi vill ha?

Det är slående hur det gång på gång rapporteras att de högtflygande visionerna och stora förväntningarna på datorernas positiva inverkan på undervisning och lärande kommer på skam när de möter klassrummets verklighet. Jedeskog (1996) pekar på några tänkbara förklaringar till varför införandet av datorer har gått så långsamt i den svenska obligatoriska skolan. Den långsamma takten skulle enkelt kunna skyllas på den enskilda läraren, en tendens som också Papert (1993) och Cuban (1986) tar upp. Men detta vore, skriver Jedeskog, att göra det alltför lätt för sig:

datorer och IKT är komplexa teknologier och den mycket snabba utvecklingstakten inom detta teknikområde gör det svårt för skolvärlden att hänga med. Det är inte heller tillräckligt att som förklaring säga att lärarna har undgått att inse datorernas pedagogiska potential för det dagliga arbetet i skolan (Jedeskog 1996:138 ff.).

För att göra en mer rättvisande analys måste vi vidga förklaringsgrunden. Viktiga faktorer för den långsamma adaptationen i Sverige skulle enligt Jedeskog kunna vara: det sätt på vilket datorerna introducerats i skolan tidigt på 1980-talet som en teknologi för avance-

rade beräkningar, inte ett undervisningshjälpmedel, en syn som återspeglade hela samhällets syn på denna teknik ända sedan dess introduktion; att lärarna gavs litet utrymme för att reflektera över hur de skulle kunna använda tekniken i sitt dagliga arbete eftersom den inte var "skolanpassad" och de inte lärt sig hantera den; lärarfortbildningen har inte getts tillräckligt utrymme eller betydelse utan lärarnas kunskaper har snarare halkat efter ännu mer; de praktiska problemen i samband med datoranvändning i skolan har snarare ökat än minskat vilket lett till att många avstår från användning; datorn har inte setts som ett hjälpmedel i det egna lärararbetet utan snarare som ett komplement för elevernas inläring; datoranvändningens konsekvenser för hur undervisningen organiseras och för pedagogiken har varit så stora att många lärare har värjt sig; möjligheter att med hjälp av datorn förändra den traditionella lärarrollen har "skrämt" många. Riis (1991:54) ger ytterligare två förklaringar: experiment och förändringar i undervisningspraktiken har ägt rum utan bruk av datorer, och introduktionen av datorer har använts som ursäkt eller medel för att förändra arbetsmetoderna – men inte nödvändigtvis för att göra dem mer "datoriserade".

Skulle förklaringen kunna vara dåligt anpassad teknik och alltför höga förväntningar? Slutsatsen måste bli att det har varit väldigt lite förändring i skolarbetet – och mycket förändring – samtidigt. Det beror helt och hållet på vilket fokus vi väljer: antalet datorer i klassrummen, hur snabba Internetuppkopplingar skolorna har, hur lång tid varje elev tillbringar framför datorn, vilken slags pedagogiska program som finns tillgängliga på skolan, arbetsmetoder, kvalitet på elevernas lärande, hur många timmars fortbildning lärarna erbjuds, etc. etc. Vi är, med andra ord, fångade i ett mätproblem: några lärare och forskare rapporterar om fantastiska pedagogiska vinster tack vare datorer och IKT, medan andra inte alls håller med om denna tekniks positiva effekter på skolarbetet. Och det är i denna diskrepans mätandet blir till retorik. Genom att definiera vad som skall mätas (t.ex. fler datorer, kvalitet på lärande), kan olika aktörer styra både debatten och vilka insatser som skall göras. Detta leder till konsekvenser för den politiska agendan och samhällsekonomin, såväl som för den enskilda läraren och eleven. Som forskare måste vi fråga oss vem som definierar vad effektivitet är, i relation till tekniken men än viktigare i förhållande till de kvalitativa förändringar som bruket av IKT medför.

Riis (1991:53) förslår en tredimensionell modell för hur vi kan karakterisera på vilket sätt datorer påverkar eller inte påverkar skolans arbete:

nytt innehåll i skolans undervisning	–	oförändrat innehåll
nytt arbetssätt i skolans undervisning	–	oförändrat arbetssätt
ökad effektivitet i elevernas inläring	–	oförändrad (eller minskad) effektivitet

Alla nya hjälpmedel eller teknologier som introduceras i undervisning och lärande kan placeras in längs dessa tre analytiska dimensioner. Den enkla slutsatsen från bruket av dessa tre dimensioner för att studera datorn i skolan är att nya tekniker inte automatiskt leder till förändrade arbetsmetoder eller till nytt innehåll i undervisningen. Resultatet kan mycket väl vara det motsatta; att ny teknik konserverar traditionella arbetsmetoder. En annan möjlighet är att nya undervisningsmetoder och nytt innehåll kan introduceras utan hjälp av ny teknik. Ett faktum få IKT-reformatorer är villiga att hörsamma.

Om vi återvänder till de två aktörskategorier och deras kunskapssyn som diskuterades inledningsvis, där den ena säger att kunskap byggs upp av ackumulerade byggstenar, och den andra förespråkar en mer holistisk syn som poängterar kontexten och individens bruk av kunskap som verktyg, kan vi se hur dessa kan användas för att beskriva vilka typer av lärande som datorer kan understödja eller ej. Fyra slags lärande som har visat sig fungera bra tillsammans med ett medvetet bruk av IKT eller som skulle kunna göra det är: repetitivt lärande, återskapande lärande (re-creative), regenererande lärande (regenerative), reflekterande lärande (reflective). Den första stämmer väl överens med ”traditionellt” glosdrillande och inläring av ”hårda fakta”, medan de övriga i olika grad överensstämmer med en mer holistisk syn på kunskap. I perspektiv av föreställningar om livslångt lärande, måste en reflekterande hållning till undervisning och inläring av nya färdigheter och kunskaper uppmuntras. Det reflekterande lärandet stämmer också bäst överens med Habermas tredje kunskapstypologi: den frigörande eller emancipatoriska kunskapen. I styr- och måldokumentens beskrivningar av hur IKT skall hanteras i skolarbetet poängteras informationsvärdering och uppövanandet av ett kritiskt förhållningssätt till ”färdiga” svar som enkelt kan spridas med hjälp av Internet. Det finns med andra ord en medvetenhet om att ”information” kan vara felaktig. Då är det inte riktig

kunskap utan desinformation som sprids, vilken eleverna i demokratisk anda skall impregneras mot.

Vidare forskning

Av ovanstående diskussion om forskning och utvärderingar av IKT och lärande är en tydlig slutsats att "allt kvarstår att göra" vad gäller att få fram resultat som kan säkerställa effekterna av datoriseringen på skolans arbete. Men detta är en instrumentell syn på problemet – ur ett teknik och samhälle-perspektiv (STS) blir min slutsats att de mer uppfordrande frågorna rörande social organisation och lärandets kontextberoende eller situerade karaktär bara berörts men ännu inte givits en uttömmande behandling. Det vore naturligtvis intressant att spekulera varför det är så, och Cuban (1986:105 f.) ger en liten antydning till förklaring. Han menar att skolan, lärarna, och inte minst forskningen som behandlar aspekter av datorer och lärande, måste finna en strategi för hur man ska utveckla olika begrepp och/eller attityder till förändring. Eftersom allting förändras så snabbt i datorernas värld, medan förändringstakten är mycket beskedligare i skolans värld, kan denna inte ge efter för eller anpassa sig till det höga tempot i "branschen". Forskningen måste göra longitudinella undersökningar för att på så vis kunna visa fram de långsamma men inte desto mindre viktiga förändringar som verkligen äger rum. Vilket också bekräftas av de svenska undersökningar som redovisas här.

Så medan forskningen om datorer och pedagogik ännu befinner sig i början på grund av ett snabbt föränderligt forskningsobjekt, kvarstår de avgörande frågorna: Hur vi lär oss? Varför vi lär oss? Genom vilka medel lärandet kan göras effektivare? och möjligen Vad har datorerna med det att göra? som empiriska frågor, vilka måste prövas igen och igen. Vidare kan man konstatera att ny teknik bara är en av ett stort antal förändringsfaktorer som verkar i skolan. Ändrade arbetsformer, kommunaliseringen av ungdomsskolan, de nya läroplanerna och arbetet med dessa, det nya betygssystemet, gymnasieskolans omorganisation, införande av åldersblandade klasser, utvecklingssamtal, var faktorer som anfördes av lärare som intervjuades i en uppföljning av DOS-projektet för att förklara varför lärarnas datorintresse svalnat och som var helt oberoende av tekniken (Jedekog 1997).

Ett centralt forskningsområde rör förändringar i lärarnas roll i klassrummet såväl som i den vidare sociala kontext som skolan ut-

gör. Många hot mot lärarnas arbetssituation i samband med datoriseringsprojekt har rapporterats, t.ex. att andra personer tenderar att bestämma över deras arbete, kompetensförlust, tidsrestriktioner. Men även nya möjligheter, t.ex. förändrad organisation av undervisning och lärande, ökat kunskapsutbyte, förs fram. Vi kan beskriva lärarens roll i fyra dimensioner eller kvaliteter som kommer till uttryck i det dagliga arbetet. Läraren ikläder sig under en skoldag rollen som instruktör, kontrollant/inspektör, medarbetare och utforskare (Almqvist et al. 1999:46 ff.) vilka alla ställer olika krav på kompetens, engagemang och arbetssätt. Men frågan kvarstår ändå huruvida datorer och informationstekniken verkligen förändrar dessa på ett genomgripande sätt, eller om IKT bara tillför ytterligare ett redskap bland lärarens verktyg och läromedel, när väl den första teknikfascinationen lagt sig. Kanske finns det andra, viktigare förändringsfaktorer?

En annan, lika viktig fråga rör vem eller vilka som sätter agendan för datoranvändningen i skolan. Den obligatoriska skolan har en uttrycklig funktion som förmedlare av attityder och värderingar. Vilka krafter är det som förespråkar IKT i skolans värld? Ja, vi ser en tydlig vilja att påverka skolans arbetsformer och teknikinhåll från staten och kommuner samt andra offentliga aktörer (Skolverket, Kommunförbundet). Andra externa aktörer med stark ambition att påverka skolan är fack, IT-producenter, förståsigpåare, media. Den tredje kategorin är de interna aktörerna: skolledning, lärare, elever, föräldrar. Alla dessa vill eller försöker sätta sin prägel på skolans förhållande till IKT, men de har inte lika möjligheter. Tolkningsföreträdet ligger inte sällan hos de externa aktörerna, men även här finns det underlag för en nyanserad bild. I några av de rapporter som refererats ovan (Höglund & Karlsson 1998, Almqvist et al. 1999), märks en tydlig tendens från lokala makthavare (främst kommunpolitiker och skolledare) att låta lärarna ”styra med” det pedagogiska innehållet.

Skolans demokratiska uppdrag och IT

Låt oss först fastslå att en av de fundamentala frågorna kring skola, IT och demokrati rör tillgång till och inflytande över tekniken. Här händer mycket under slutet av 1990-talet; under 1998–99 kommer de statssubventionerade personalköpskampanjerna, som även kommer delar av skolans personal till del, att ge en betydligt ökad möj-

lighet för både lärare och elever i skolan att skaffa sig egen erfarenhet av datoranvändning. Satsningarna inom ramen för "Lärandets verktyg" under ledning av Delegationen för IT i Skolan, kommer också att bredda kunskapsbasen i många skolor de närmaste åren (även om denna satsning naturligtvis måste bli föremål för en kritisk utvärdering innan vi kan påstå något om dess positiva eller negativa effekter). En icke negligerbar exogen förändring, som naturligtvis även kommer skolan till del, är att priserna på datorer och nätverksutrustning gått ner kraftigt under den senaste femårsperioden. Man får helt enkelt mer för pengarna ute på skolorna.

Kanske är det så att alla dessa faktorer innebär att "hemdatorn" som lanserades i slutet på 70-talet äntligen (?) blivit något för varje hem. I Sverige beräknas i dag omkring 500 000 hushåll ha köpt en persondator under den senaste 12-månadersperioden. Det innebär att cirka 50 % av de svenska hushållen nu har tillgång till en dator i bostaden. Och så många som 3 miljoner svenskar surfade på Internet i januari 1999 (ÖC 19/2-99). Tyvärr finns en påtaglig social snedfördelning i distributionen av datorer som skolans kompensatoriska uppdrag enligt många borde möta.

Ur skolans perspektiv ser det ut som att allt fler elever (och lärare) får egen "hands-on"-baserad förtrogenhet med datorer och IKT. Det skulle i sin tur innebära att teknikinivån i skolan kontra hushållen och övriga arbetsplatser blir allt mer likartad vad gäller den enkla användningen av informations- och kommunikationsteknik för ordbehandling, sökning på Internet och elektronisk kommunikation. Vad gäller mer kvalificerade användningsområden (t.ex. cad, multimedia, musik, videoredigering) blir ojämnheten i resurstillgång mer markant mellan skolan och omvärlden. Detta får i sin tur konsekvenser för hur skolan kan följa teknikutvecklingen och teknikanvändningen i samhället i stort. Det påtalas ofta att skolan har ett viktigt demokratiskt uppdrag vad gäller jämlik tillgång till kunskap och teknik – tesen drivs till exempel i denna uppsats – men det förtjänar att lyftas fram att den beredskap för kunskapssökande som skolans datoranvändning ska tjäna till att utveckla mycket väl kan övas upp utan datorer och Internet. I diskussionen om informations-samhället kopplas frågan om demokrati till individens förmåga att söka och bearbeta information, för att sedan kunna ta ställning och ännu hellre, påverka samhällets utveckling. Denna färdighet har i sig ingenting med datorer att göra. I den inriktning som angivits för den pedagogiska förändringen i den allmänna skolan har datorer och IKT gjorts till en självklar beståndsdel redan från de allra första skolåren, men man kan inom det svenska skolväsendet finna exem-

pel på en genomtänkt pedagogik där datorn kommer in först på ett sent stadium i skolgången (jfr t.ex. Waldorf-pedagogik).

Som en avslutning på mitt resonemang om skolan, IT och demokratin ska ett antal iakttagelser kort presenteras, som inte gör anspråk på att vara vetenskapligt förankrade men som kan tjäna till att ange riktning för fortsatta undersökningar av vad skolans demokratiska uppdrag har med datorer och informationsteknik att göra. De berör pedagogik, arbetsformer, inflytande, relationen lärare-elev, social bakgrund, tillgång till tekniken samt nya former för medbestämmande:

- Det tycks nu som om arbetssättet i skolan verkligen förändras mot mer individualiserade former, där tid och rum sakta börjar upplösas; det sker en övergång från facituppgifter till produktionsuppgifter; samtidigt kan man iaktta hur den kognitiva/intellektuella bearbetningen minskar till förmån för produkten; inhämtande och gestaltning av kunskap blir viktigare. Detta framtvingar ett mer reflexivt förhållningssätt till kunskap. Vad händer när läraren som strukturerande princip försvinner? Hur slår bristen på strukturering socialt sett?
- Hur slår IKT relativt den totala sociala stratifieringen i skolan? Plötsligt får en liten grupp elever ökad tillgång till tekniken och inflytande över innehållet i undervisningen (datanördarna). Nya maktförhållanden lärare-elev uppstår när läraren inte längre självklart är den som kan bäst. Till detta kan föras genusperspektivet: vad skiljer pojkars och flickors användande av IKT i skolan?
- Vad spelar social bakgrund för roll? Detta är även en exkluderingsfråga eftersom resurssvaga elever får svårt att hävda sig då de inte har lika självklar tillgång till tekniken. Här finns både ett klass- och ett etnicitetsproblem som måste uppmärksammas. Kanske skolan skulle satsa på att lära ensamstående mammor om datorer? Skulle skolan i så fall kunna vara en plats där IKT görs tillgängligt för flera? Accessfrågan är mycket central (jfr telestudior, lärcentra, mediatek) för hela vår frågeställning!
- Vad sker med relationen lärare-elev när den nya konstellationen lärare-dator-elev blir vanligare? Tidigare har läraren varit den som gestaltat kunskapen. Lärarens viktigaste arbetsinsats borde vara före och efter datorinteraktionen för att förbereda och sedan för att hjälpa till att bearbeta, inte under som en slags driftstekniker.
- Vi kan iaktta förändrade relationer vuxna-unga i skolan: auktoritet och hierarki byts mot en mera platt struktur. IKT kan förstärka den tendensen. Men vi ställs också inför frågan om vem

som sitter på sanningen, både rörande kunskap och bästa arbetsuppläggning?

- Tekniken betyder olika för olika elever. Flera rapporter visar fram hur IKT innebär en svagas möjlighet att presentera en produkt som går att läsa. Samtidigt iakttas hur en ny typ av elev framträder: elever med IT-svårigheter.
- Det finns ett emancipatoriskt spår som kan skönjas. I grundskolan handlar det i stor utsträckning om den enskilda elevens inflytande över sin egen lärprocess. I gymnasiet kan nya platser där man bestämmer och diskussion uppstår tillskapas med olika virtuella tekniker. Kanske IKT och nya mötesplatser så småningom ersätter klassråd och elevråd. Detta är skolans motsvarighet till digital direktdemokrati.

Slutligen vill jag upprepa de frågor som vi ständigt måste ställa oss rörande all teknikintroduktion i samhället: på vems villkor? av vem? för vem? och varför? är det angeläget att införa ny teknik i en verksamhet. Detta eftersom de ställer den viktiga frågan om tolkningsföreträdet i centrum. Och i fallet skola, IT och demokrati finns det anledning att reflektera över Herbert Tingstens slutord i *Demokratiens problem* (1960:159): "...i dagens läge är det kanske befogat att främst understryka, att demokratien förutsätter personlig självständighet, och att den icke kan motiveras annat än som en strävan att frigöra och utveckla personligheten."

Jag vill rikta ett tack till kollegorna Ingrid Carlgren, Mia Thorell, Gunilla Jedeskog, Jörgen Nissen och Lennart Sturesson för värdefulla kommentarer på tidigare versioner av denna text.

Referenser

- Almqvist, Jonas, Eriksson, Eva-Lotta, Hedfors, Margareta, Jonsson, Lars-Erik & Kjell Lindström (1999) *Verktyg som förändrar. En rapport om 48 skolors arbete med IT i undervisningen*. Stockholm: Skolverket
- Andersson-Skog, Lena & Thomas Pettersson (1996) "På spaning efter 'informationssamhället'. Ekonomisk-historiska perspektiv på IT-kulten" i *Häften för kritiska studier*, nr 2:1996
- Archibugi, D. (1998) "Principles of cosmopolitan democracy", s. 198–230 i D. Archibugi, D. Held and M. Köhler (red.) *Re-imagining Political Community*. Cambridge: Polity Press
- Barry, John A. (1991) *Technobabble*. Cambridge, Mass.: MIT Press
- Beckman, Svante (1990) "Teknik, makt, vanmakt" i Svante Beckman (red.) *Teknokrati, arbete, makt*. Stockholm: Carlssons
- Beckman, Svante (1995) "En världsbildande teknik" i Magnus Karlsson & Lennart Stureson (red.) *Världens största maskin. Människan och det globala telekommunikationssystemet*. Stockholm: Carlssons, s. 256–283
- Bolander, Lars (1998) *IT och framtidens lärande* KFB-rapport 1998:36 och TELDOK rapport 125 Stockholm: TELDOK och KFB – Kommunikationsforskningsberedningen
- Bolter, Jay David (1986) *Turing's Man: Western Culture in the Computer Age*. Harmondsworth: Penguin Books. [org. publ. av Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1984]
- Brynjolfsson, Erik & Lorin Hitt (1993) "Paradox lost? Firm-level evidence of high returns to information systems spending" Publicerad på Internet
<<http://ccs.mit.edu/CCSWP162/CCSWP162.html#n0>> Även publicerad i *The Proceedings of the International Conference on Information Systems, 1993*, som "Is information systems spending productive? New evidence and new results"
- Castells, Manuel (1996) *The Information Age: Economy, Society and Culture; Volume I. The Rise of the Network Society*. Oxford, UK: Blackwell Publishers
- Castells, Manuel (1998) *The Information Age: Economy, Society and Culture; Volume III. End of Millennium*. Oxford, UK: Blackwell Publishers
- Corn, Joseph. J. (red.) (1986) *Imagining Tomorrow: History, Technology and the American Future*. Cambridge, Mass.: MIT Press

- Cuban, Larry (1986) *Teachers and Machines. The Classroom Use of Technology Since 1920*. New York: Teachers College Press
- Delegationen för IT i skolan (1999) *ITiS. EN nationell satsning på IT i Skolan*. Stockholm: Utbildningsdepartementet
- Department of Commerce, Information Infrastructure Task Force (1993) *The National Information Infrastructure: Agenda for Action*. The White House, Washington DC, September 15, 1993. <<http://nii.nist.gov/nii/niiinfo.html>>
- Edström, Rolf & Riis, Ulla et al. (1997) *Informationsteknik i skolan. En fråga om ekonomi och pedagogik? En lägesbestämning via 97 svenska kommuner*. Uppsala: Uppsala universitet, Pedagogiska institutionen
- Ellström, Per-Erik (1997) *Yrkeskompetens och lärande i processoperatörers arbete. En översikt av teori och forskning*. Linköpings universitet: Institutionen för pedagogik och psykologi; Centrum för studier av människa, teknik och organisation
- Engeström, Yrjö (1987) *Learning by Expanding. An Activity Theoretical Approach To Developmental Research*. Helsinki: Orienta Konsultit Oy
- Essler, Ulf (1998) *Analyzing Groupware Adoption: A Framework for and three Studies in Lotus Notes Deployment* (Diss.) Department of Computer & Systems Sciences 98:1. Stockholm: Tekniska högskolan, Department of Computer and Systems Sciences
- European Union (1994) *Europe and the Global Information Society. Recommendations to the European Council*. European Union. High-Level Group on the Information Society. 1994: June 24–25. Brussels: European Commission. (den s.k. "Bangemann-rapporten")
- Habermas, Jürgen (1968) *Erkenntnis und Interesse*. Frankfurt am Main: Suhrkamp (eng. övers. *Knowledge and Human Interests*. London: Heinemann, 1972)
- Hernwall, Patrik (1998) "Från undervisningsmaskin till informationsteknik – en kultursemiotisk analys av teknikdebatten för den svenska skolan 1957–1997". *FOLK-projektet*, rapport nr 4. Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet
- Höglund, Arvid & K-G. Karlsson (1998) *IT i skolan – vision och verklighet*. TELDOK rapport 126 Stockholm: TELDOK
- Ilshammar, Lars (1995) "Gapet mellan i-värld och u-värld" i Magnus Karlsson & Lennart Sturesson (red.) *Världens största maskin. Människan och det globala telekommunikationssystemet*. Stockholm: Carlsons, s. 229–252

- Ingelstam, Lars & Ingar Palmlund (1991) "Computers and people in the welfare state: information technology and the social security in Sweden", *Informatization and the Public Sector*, Vol. 1, No. 1, 1991, p. 5–20
- IT-kommissionen (1994) *Vingar åt människans förmåga*. Stockholm: IT-kommissionen
- Jasanoff, Sheila et al. (red.) (1995) *Handbook of Science and Technology Studies*. London: Sage Publications
- Jedekog, Gunilla (1996) *Lärare vid datorn. Sju högstadielärares undervisning med datorer 1984–1994*. Skapande vetande. Linköping: Linköpings universitet
- Jedekog, Gunilla (1997) "IT – den tredje vågen", paper presenterat vid NFPF-konferens i Göteborg, 6–9 mars 1997
- Johansson, Magnus, Nissen, Jörgen & Lennart Sturesson (1998) "IT-ism". *Informationstekniken som vision och verklighet*. KFB-rapport 1998:11. Stockholm: Kommunikationsforskningsberedningen
- Johansson, Magnus (1997) *Smart, Fast and Beautiful. On Rhetoric of Technology and Computing Discourse in Sweden 1955–1995*. (Diss.) Linköping Studies in Arts and Science, 164. Linköping: Linköpings universitet
- Johansson, Magnus (1991) "Retorik för informationssamhället" i *Facta et Futura. Kritiska studier av framtidsbilder*, 1991:2, s. 21–32. Göteborgs universitet: Centrum för tvärvetenskapliga studier av människors villkor
- Karlsson, Magnus (1996) "Surfing the wave of national initiatives—Sweden and the international policy diffusion" *Information Infrastructure and Policy*, Vol. 5, No. 3, 1996, p. 191–204
- Karlsson, Magnus & Lennart Sturesson (red.) (1995) *Världens största maskin. Människan och det globala telekommunikationssystemet*. Stockholm: Carlssons
- King, John L. (1996) "Where are the payoffs from computerization? Technology, learning, and organizational change" i Rob Kling (red.) *Computerization and Controversy*. (2nd revised edition) San Diego: Academic Press
- Kling, Rob (red.) (1996) *Computerization and Controversy. Value Conflicts and Social Choices* (2nd revised edition) San Diego: Academic Press

- MacKenzie, Donald & Judy Wajcman (red.) (1985) *The Social Shaping of Technology: How the Refrigerator Got its Hum*. Milton Keynes: Open University Press
- Negroponte, Nicholas (1995) *Being Digital*. New York: Knopf
- Nelson, Theodor H. (1987) *Computer Lib [Dream Machines]*. Redmond, Wash.: Tempus Books of Microsoft Press [org utgåva 1975]
- Nissen, Jörgen (1993) *Pojkarna vid datorn. Unga entusiaster i datateknikens värld*. (diss.) Stockholm: Symposion
- Nissen, Jörgen (opubl. manuskript) "TV-undervisning vid Linköpings tekniska högskola. Framtidens universitet" (för publicering i kommande antologi om utbildningsradions historia, redaktör Bengt Sandin)
- Nissen, Jörgen & Ulla Riis (1985) *Datalära på grundskolans högstadium. En ögonblicksbild från tre kommuner och sex skolor vintern 1984/85*. Ds C 1985:15, Stockholm: Civildepartementet
- Ny Teknik (1998) "Bästa sökmotorn hittar bara var tredje sida på webben", 1998:19, s. 20
- Nyce, James M. (1994) "Nataure's machine: Mimesis, the analog computer and the rhetoric och technology" i Ray Payton (red.) *Computing With Biological Metaphors*. New York: Chapman & Hall
- Nyce, James M. & Gail Bader (1993) "Fri att välja? Hierarki, individualism och hypermedia vid två amerikanska gymnasier" i Lars Ingelstam & Lennart Sturesson (red.) *Brus över landet. Om informationsöverflödet, kunskapen och människan*. Stockholm: Carlssons, s. 247–259
- Ong, Walter J. (1982) *Orality and Literacy. The Technologizing of the Word*. New York: Methuen
- Oppenheimer, Todd (1997) "The computer delusion", *The Atlantic Monthly*, July 1997
- Papert, Seymour (1993) *The Children's Machine. Rethinking School in the Age of the Computer*. Basic Books
- Pedersen, Jens (1998) *Informationstekniken i skolan. En forskningsöversikt*. Stockholm: Skolverket
- Poster, Mark (1995) *The Second Media Age*. Cambridge: Polity Press
- Regeringens skrivelse 1997/98:19 *Utvecklingen i informationssamhället* (daterad 11 september, 1997)
- Regeringens skrivelse 1997/98:176 *Lärandets verktyg – nationellt program för IT i skolan* (daterad 28 maj, 1998)

- Regeringens proposition 1995/96:125 *Åtgärder för att bredda och utveckla användningen av informationsteknik* (daterad 7 mars, 1996)
- Renstig, Monica (1998) *De dolda IT-kostnaderna: en väg till problemfri IT*. Stockholm: Sema Group
- Riis, Ulla (1987) *Datalära på grundskolans högstadium – Utvärdering av en treårssatsning*. Tema T-arbetsnotat 36. Linköping: Linköpings universitet
- Riis, Ulla (1991) *Skolan och datorn. Satsningen Datorn som pedagogiskt hjälpmedel 1988–1991*. Tema T-rapport 24, 1991. Linköping: Linköpings universitet
- Riis, Ulla & Gunilla Jedeskog et al. (1997) *Pedagogik, teknik eller ekonomi? En baslinjebestämning av KK-Stiftelsens kommunbaserade skolutvecklingsprojekt*. Uppsala: Uppsala universitet, Pedagogiska institutionen
- Robins, Kevin & Frank Webster (1989) *The Technical Fix: Education, Computers and Industry*. Basingstoke: Macmillan
- Roszak, Theodore (1986) *The Cult of Information. The Folklore of Computers and the True Art of Thinking*. New York: Pantheon Books
- Skolverket (1998) ”...utvecklingen beror då inte på användningen av datorer”. Skolverkets rapport nr 161. Stockholm Liber Distribution
- Skolöverstyrelsen (1980) *Läroplan för grundskolan, Lgr80*. Allmän del. Stockholm: SÖ och Liber Utbildningsförlag
- Skolöverstyrelsen (1984) *Utbildningen inför datasambället. Utgångspunkter och inriktning*. Stockholm: SÖ
- Svenska Akademiens ordlista över svenska språket (1998)
- Statens Skolverks författningssamling (1998) SKOLFS 1998:4. *Förordning om ändring i förordningen (SKOLFS 1994:3) om kursplaner för grundskolan*. Stockholm: Skolverket
- Stahlke, Herbert F. W. & James M. Nyce (1996) ”Reengineering higher education: reinventing teaching and learning” i *CAUSE/EFFECT*, Volume 19, Number 4, Winter 1996, p. 44–51.
<<http://www.cause.org/information-resources/ir-library/html/cem9649.html>>
- Stiftelsen för Kunskaps- och Kompetensutveckling (1999) *KK-stiftelsens årsredovisning för 1998*. Stockholm
- Sturesson, Lennart (red.) (1998) *Den attraktiva bilen och den problematiska bilismen. En antologi*. KFB rapport 1998:39. Stockholm: KFB – Kommuniukationsforskningsberedningen.

- Sveriges Television (1999) "framtid.se", Kanal 2, 25/2 –99
- Tingsten, Herbert (1960) *Demokratiens problem*. Stockholm: Bokförlaget Aldus/Bonniers
- Utbildningsdepartementet (1996) *IT i skolan. Om IT som en förändringskraft i skolans utveckling*. (Ds 1996:67) Stockholm: Norstedts
- Utbildningsdepartementet (1998) *Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet, Lpo 94 anpassad till att också omfatta förskoleklassen och fritidshemmet*. Stockholm: Fritzes
- Webster, Frank (1995) *Theories of the Information Society*. London: Routledge
- Wihlborg, Elin (1999, under utgivning) "Local practices in Swedish municipalities" i Kajsa Ellegård & Magnus Johansson *What Difference does IT make?* KFB rapport nr XX:1999
- Winner, Langdon (1986) "Mythinformation" i *The Whale and the Reactor. A Search for Limits in an Age of High Technology*. Chicago and London: The University of Chicago Press
- Östgöta Correspondenten (1999) "Skoldebatt" med inlägg av Per-Olof Backman och Theodor Kallifatides 16/2, Jan Karlsson 22/2, och Clas G Johnsson 3/3
- Östgöta Correspondenten (1999) "3 000 000 svenskar närsurfar" 19/2 1999

Sprid medborgarmakten!

Tomas Ohlin

Sammanfattning

För att bryta isolation och politiskt ointresse, med sjunkande valdeltagande som följd, behöver politiken flyttas närmare medborgarna. Det behöver analyseras hur medborgarinflytandet i de politiska beslutsprocesserna kan ökas. Detta kan utgå från att i ökande grad sådana politiska frågor tas upp som verkligen intresserar medborgarna. För att få reda på vilka dessa är, och för att intensifiera den politiska dialogen, kan demokratiska redskap för utbildning, dokumentation och sammanställning av lokala samråd, elektroniska studiecirkel m.m. tas fram i samhällelig regi. Med sådana redskap kan medborgarnas genomtänkta politiska vilja sammanställas och föras fram. Detta kan utgöra en ny typ av samhällstäckande tjänster (universal services). I denna text diskuteras formen för sådana medborgarredskap.

Bakgrund

I många sammanhang övervägs för närvarande – vid seklets slut – i vilken utsträckning och hur informationsteknik kan användas för att främja den demokratiska processen. I Demokratiutredningens direktiv pekas på att relationerna mellan teknikanvändning och demokratisk samhällsutveckling bör analyseras. I olika sammanhang, t.ex. hos Barber (1998), Becker och Slaton (1998), Keskinen (1997), Ohlin (1998) m.fl. – diskuteras intresseområdet från olika infallsvinklar.

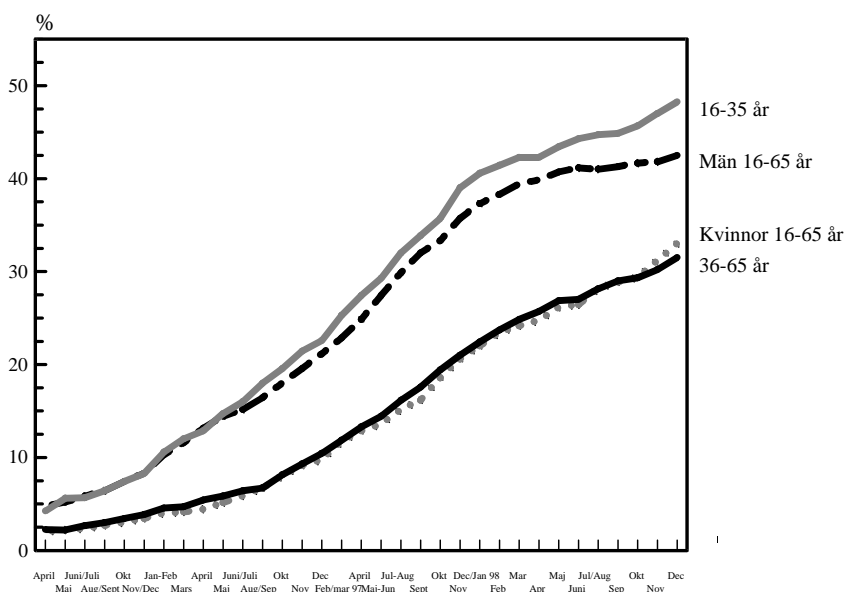
Frågorna uppmärksammades inte minst vid konferensen (januari 1999) i Helsingfors, benämnd "Politics and Internet", av flera internationella paneler. Frågeställningar om IT och demokrati utgjorde också huvudfrågor vid Demokratiutredningens, IT-kommissionens och KFB:s demokratiseminarium den 17 mars 1999. Både Barber och Becker/Slaton har nyligen besökt Sverige.

”IT för bättre demokrati”. Är frågeställningen väldefinierad? Vilken sorts informationsteknik? Det finns många typer av tekniska system för databearbetning och kommunikation. Och – vilka delar av den demokratiska processen kan anses nära berörda av ”IT”?

Eftersom ”IT” inte definitionsvis äger den ena eller andra egenskapen, det är ett numera allmänt tillgängligt tekniskt redskap, kan man i stället formulera ”Bättre demokrati – med nya hjälpmedel?”. Tekniken måste ses som underordnad den demokratiska processen, dialogen mellan medborgarna och det demokratiska samtalet.

Det är naturligt att närma sig frågeställningen från medborgarhåll. Demokrati bygger på kontakt med folket, medborgarna. Finns riktigt medborgarnära teknik tillgänglig? Internet, t.ex., är det medborgarnära? Demokrati syftar åt samverka kring folkets röst, hela folkets röst. Om Internet bara når vissa grupper, då är det ett otillräckligt redskap i detta sammanhang. Dessvärre är dess användning ojämn, ännu 1999, även om den expanderar kraftigt.

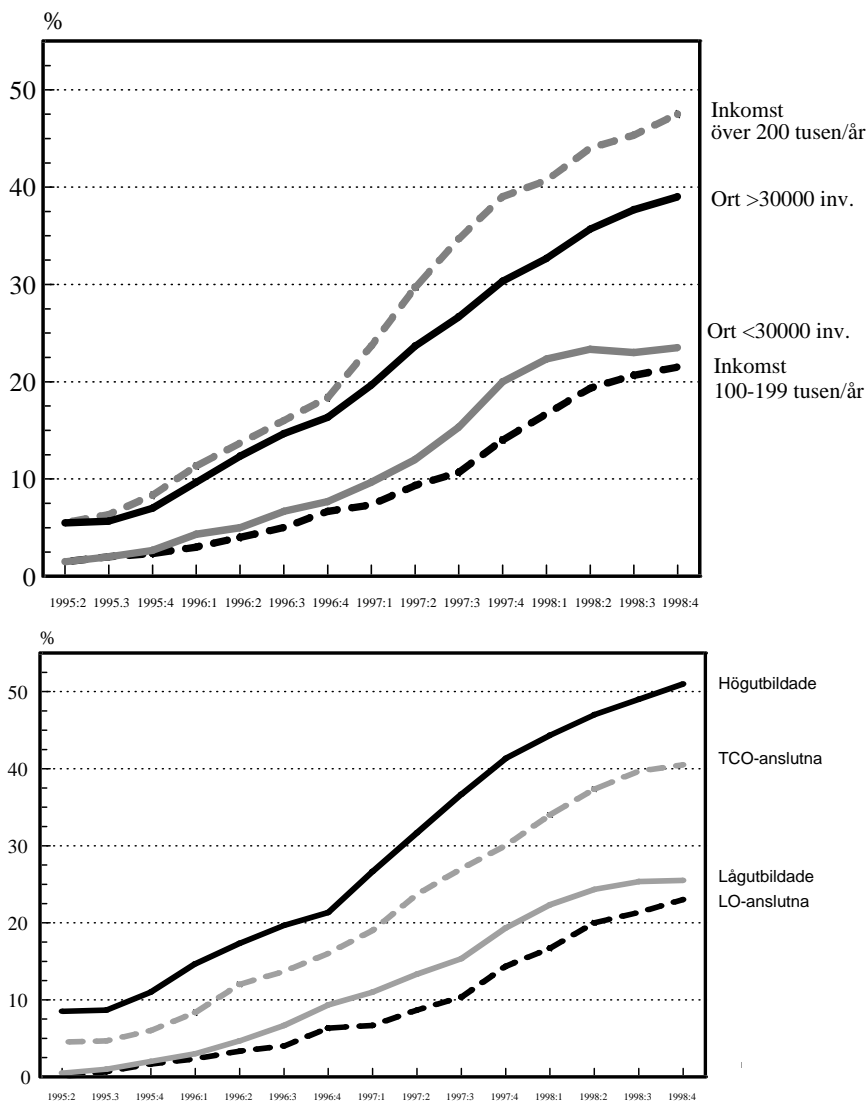
Figur 1. Internetanvändningen i Sverige 1995–1998. Forskningsgruppen för Samhälls- och informationsstudier, FSI, T. Österman/J. Timander, mars 1999

I diagrammen framgår att personlig användning av Internet under 1998 i Sverige kännetecknas av flera klyftor. Det rör inte bara kön, enligt ovan, utan också skillnader stad/land, inkomst, utbildning,

och fackföreningstillhörighet, enligt nedan. För att detta nät ska kunna utgöra en fundamental demokratisk länk, erfordras att dessa klyftor överbryggas. Olika åtgärder behövs för detta. Men nätet kan då fungera som stödande förmedlare.

Figur 2. Internetanvändningen i Sverige 1995–1998. Forskningsgruppen för Samhälls- och informationsstudier, FSI, T. Österman/J. Timander, mars 1999

Frågeställningen

Låt oss antaga att det går att definiera en viss resurs som kan anses som ett värdefullt hjälpmedel för att främja en ökad medborgerlig demokratisk aktivitet. Hur ska då denna resurs spridas, för att komma medborgarna till del? Vi har uppenbarligen två steg att betrakta:

- uttrycksformen
- tillgängligheten

En diskussion om uttrycksformen kan på ett naturligt sätt utgå från kontaktmöjligheterna. Hur kan medborgarna nå kontakt med de samhälleliga demokratiska strukturerna, dels för att informera sig, och dels för att uttrycka sig? Vilken ambitionsnivå är lämplig? Hur långt är medborgarna belåtna med dagens möjligheter att informera sig, för att därefter ge synpunkter inom de redan existerande politiska formerna? Påläsning, samråd, kontakt med valda förtroendepersoner. Kan eller vill medborgarna gå längre?

Det finns skäl att anta att många medborgare principiellt vill gå längre. Olika typer av missnöje med dagens demokratiska form framförs för närvarande ofta. Ett sjunkande deltagande i de allmänna valen förstärker intrycket av medborgerlig otillfredsställelse med dagens situation.

Står vi inför ett kommunikationsproblem? Internet har från och med 80-talet utvecklats från att vara en teknisk apparat för några få till att bli en fundamental demokratisk möjlighet. Men nätet är alltså ännu ojämnt utnyttjat. Trots det kan det snart användas demokratiskt, som stödstruktur.

Många samhälleliga organisationer använder sig numera av nätet. Stat, kommun, landsting m.m., "har egen hemsida". I ett demokratiskt perspektiv är emellertid en egen hemsida knappast tillräckligt intressant i alla situationer. Det finns redan många hemsidor, och det har inte kunnat visas att det demokratiska deltagandet blivit mer lockande för det. Tillgång till kunskap må kunna ökas för medborgarna. Det är viktigt. Men – en aktivare demokrati önskar mer än att medborgarna blir rimligt pålästa i samhällsfrågor.

Vi kommer då in på uttrycksmöjligheterna. Här är tillgängligheten för Internet en utgångspunkt. Sverige befinner sig långt fram i detta avseende. Vi har inte bara, tillsammans med Finland, högst telefonispridning i världen, vi har också ett ökande bruk av Internet, även om det ännu är ojämnt. Vi kan emellertid se fram emot den tid-

punkt då åtkomst finns för alla medborgare. Men kommer alla att spontant utnyttja dessa möjligheter?

Organisationsformen

Förutom användningen av nätet som informationsmedium finns anledning att överväga dess användbarhet för att förmedla det demokratiska ordet, uppfattningarna från medborgarna. Detta är en utmaning, ty därmed kommer man i kontakt med den grundläggande demokratiska organisationen, i vårt fall det representativa systemet. Kan och bör detta utvecklas för att nå bättre och mer tillfredsställande medborgerlig aktivitet?

Inom detta fält finns en tung vetenskaplig kunskap inom statsvetenskapen. Olika demokratiska organisationsformer har analyserats ingående. Men medborgarna är alltför i dag kritiska. Har formerna brister, eller brister det i motivation? En aktuell diskussion ges i Möller (1999).

I och med den nya möjligheten av ett samhälleligt dialogförfarande finns det anledning att överväga formerna för kontakt mellan medborgare och folkvalda. Är vår nuvarande form den ideala slutpunkten? De obalanser som kan noteras, antyder att så inte är fallet.

Steg åt mer direkt kontakt mellan medborgarna, samt mellan medborgarna och de folkvalda, har föreslagits av många, t.ex. i referenserna nedan. I begynnelsen, i debatten under 1970- och 80-talen, betraktades mer direkt medborgarkontakt som ointressant av många. Under 1990-talet har emellertid ett ökat positivt intresse kunnat noteras. Amnå frågar explicit i förordet till Jerkerts (1998) rapport åt Demokratiutredningen om det är dags att revidera den 75 år gamla uppfattningen att vår representativa demokrati inte är mogen för vidgade folkomröstningar. Ungdomens IT-Råd har i flera sammanhang, bl.a. sitt slutbetänkande, förordat försök med mer direkt medborgarinflytande. Internationellt är debattintensiteten dessutom hög inom detta fält. Och många praktiska försök pågår.

För att kunna svara på frågor om intensifierad dialog är önskvärd erfordras ökat kunnande, baserat på experiment och mätningar kring effekter av det mer eller mindre direkta politiska deltagandet. Personval prövades i det svenska allmänna valet 1998, och befanns intressant och viktigt. Lokala gruppvisa politiska diskussioner med användning av olika typer av hjälpmedel för den politiska kommunikationen har emellertid studerats endast i begränsad utsträckning.

Det är anmärkningsvärt att så få sådana mätningar hittills har genomförts i vårt land.

Empiriska studier av olika typer av medborgerligt engagemang kan traditionellt omfatta analys som bygger på utsagor om konsumtion av t.ex. massmedier eller mer eller mindre generellt samhällsinformationsmaterial. De kan också bygga på bruk av medborgarkontor, en viktig institutionell länk i vårt system av kontakter mellan medborgare och samhällsinstitutioner. Utvecklingen kring begreppet medborgarkontor har i vårt land särskilt uppmärksammat rättsliga och organisatoriska frågor. Detta har varit viktigt, för att möjliggöra en integrering av ett mångfacetterat serviceutbud. Nu är det önskvärt att gå vidare. Den politiska dialogen behöver studeras med ökad skärpa.

Det är sålunda önskvärt att främja experiment med i ökande grad distribuerat beslutsfattande. På den kommersiella marknaden har kundkontaktsystem av dialogtyp redan börjat analyseras ingående. Det vore olyckligt om ett dominerande kunnande om sådan nätburen dialog skulle komma att samlas enbart kring kommersiella projekt. Samhällsintresset behöver främjas i detta sammanhang. En skarp formulering ges av Barber i inledningssuppsatsens rubrik i denna volym: En plats för kommers eller en plats för oss?

Tröghetens betydelse

Det är viktigt att steg åt ökat medborgarinflytande uppmärksammar demokratis koppling till tröghetsbegreppet. Många författare anser att denna tröghet ligger nära själva begreppet demokrati. Men detta kan diskuteras, demokrati behöver inte nödvändigtvis omfatta tröghet i sig, snabba och sant demokratiska yttringar kan mycket väl skapas och förmedlas. Men förankringen av det demokratiska medborgerliga samrådet tar vanligen – med de former som hittills varit aktuella – tid i anspråk. Det finns emellertid anledning att analysera olika typer av sådan demokratisk tröghet. I engelskspråkig litteratur omfattar begreppet ”deliberate democracy” rimlig mängd samråd. På svenska skulle få opponera mot utsagan att ”tid och plats för samråd behövs i det demokratiska samtalet”. Men – hur mycket tid och plats? Det finns anledning att studera denna resursåtgång. Den är demokratiskt fundamental, men dess kvantiteter kan inte anses förutbestämda. ”Democracy must build on deliberation” (Becker, 1998), men av vilka sorter, och hur mycket?

För låg mängd samråd – och emotion, kupper och det alltför snabba riskerar ta över, för hög mängd – och byråkrati och ointresse knackar på. På vilka sätt hör olika typer av mer eller mindre direkt demokratisk dialog naturligen samman med olika grad av samråd före beslut?

Man kan formulera om detta spörsmål på följande sätt. Följer mognad och klokt övervägande automatiskt av tillgänglighet för tid för övervägande? Står begreppet ”obetänkt” i motsats till ”haft tid att överväga”?

Den demokratiska eftertanken har olika dimensioner. Vilken roll spelar formen, organisationen för samrådet? Vilken roll spelar tillgängligheten för balanserad kunskap och erfarenhet? Och – alltså – vilken roll spelar tiden? Om tid är fundamental, kan man då underlätta vägen fram till kloka ställningstaganden genom att göra bruk av en fördröjningsfunktion? Leder eftertanke till ökad grad av konsensus? Här finns mycket att analysera i nya metoder för att samla in och föra fram medborgerliga uppfattningar.

Dialogen

För att den demokratiska dialogen ska kunna hävda sig, erfordras resurser för att stödja och förmedla denna dialog. I ett samtal mellan två personer kan den ena avbryta den andra, omedelbar respons är möjlig, inför formuleringen av en slutsats, kanske ett konsensus. Men mellan många deltagare behövs organiserad samverkan.

Det räcker knappast med att samhället på olika sätt stöder nätbaserad informationsspridning för att dialogen ska fördjupas. De offentliga databaserna förmedlar fundamental upplysning om samhällets funktion, men som grund för en effektivisering av den demokratiska dialogen erfordras något ytterligare.

Redskap för att främja medborgardeltagandet. Vi kan kalla det för dialogredskap. Detta ska bygga vidare från vidgat medborgarkunnande, som stöds av olika samhällsåtgärder.

Vem ska ta ansvar för att tillhandahålla sådana redskap för medborgarnas vidgade samråd, deras i ökande grad demokratiska deltagande? Naturligt är att i vårt land vända sig till stat, kommun och landsting. Här finns ett begrepp som benämns ”universal services”, samhällstäckande tjänster. Staten har definierat och påtagit sig ansvar för vissa av dessa. De omfattar i nuläget bl.a. teleteknik. Enligt telelagen ankommer det på teleoperatörerna i vårt land att tillse att grundläggande telefoni, samt rimlig fax- och datakvalitet upp till en

basal överföringshastighet, tillhandahålls till alla delar av landet ”till rimliga kostnader”. Under 1990-talet har Televerket/Telia uppburit statlig ersättning för detta.

Statens ansvar omfattar många demokratiska aktiviteter. Man ger grundläggande rättstrygghet och styrelseform i samhället. Man ser till att undervisning om demokrati äger rum i skolan, man informerar om former och innehåll i de politiska besluten, man tillhandahåller samhällsdatabaser, man deltar i ansvar för organisationen av de allmänna valen osv.

I ett historiskt-tekniskt perspektiv kan man påminna sig även andra former av statligt stöd. I Frankrike finns Minitel, en terminal, och Télétel, ett telenät, som franska staten tillhandahållit till medborgarna – i sin grundutformning utan kostnad för medborgarna. Detta banbrytande system, föregångare till Internet, har spelat en viktig roll för spridande av samhällsinformation och möjligheter till samhällsdebatt i Frankrike. Det har också använts i många experiment med dialog mellan grupper av medborgare, rent politiskt såväl som i anknytning till olika samhällsinstitutioner.

Den franska staten lade med sitt offensiva ställningstagande 1978 grunden för konstaterandet att tillhandahållande av Minitel-systemet kan ha väsentliga demokratiskt (och industriellt) positiva effekter. Människor känner sig mindre isolerade och utsatta när de vet att det mer eller mindre överallt finns tillgängligt ett kommunikationssystem med vars hjälp envar kan komma i kontakt, med andra, eller med berörda institutioner. Telefonen fick en värdefull komplettering och utvidgning.

Bland andra exempel på viktiga samhällsinsatser kan nämnas att den italienska i detta sammanhang föregångsstaden Bologna fr.o.m. 1998 tillhandahåller abonnemang på Internet utan kostnad för medborgarna. Det är bara att anmäla intresse – så erbjuds man som stadsmedborgare de tekniska möjligheterna i system IPERBOLE. Verksamheten finns beskriven i bl.a. Tsagarousiano (1998). Det finns dokumenterat att detta ger en värdefull information åt medborgarna i Bologna, och vad gäller den medborgerliga dialogens innehåll och omfattning, så pågår en grundlig utvärdering under 1999 (intervju med projektledaren L. Guidi, januari 1999).

I Göteborg är utvecklingen liknande. Här erbjuds sedan oktober 1998 kostnadsfria Internetabonnemang för samtliga 240 000 hushåll i Göteborg. Hushållen erbjuds också telefonabonnemang till kraftigt sänkt kostnad. Dessa erbjudanden kan få mångfacetterade effekter, och bland dem kan ett vidgat demokratiskt deltagande komma att utgöra en viktig möjlighet.

Ett dialogredskap

Utvecklingen av det demokratiska samtalet i samhället är uppenbarligen en fråga där samhället har anledning engagera sig och ta ansvar. Någon enstaka institution kan knappast påtaga sig ett övergripande politiskt ansvar utan att löpa risk att vara partisk. Om samhället önskar ta på sig detta ansvar, uppstår en metodfråga. Med vilka metoder kan man från samhällets sida främja en aktivare demokratisk utveckling? Behövs mer grundläggande utbildning? Behöver ”en ny Minitel” tillhandahållas som kommunikationsredskap?

Det förra, ja, det senare, knappast, i dagens samhälle håller redan maskinvara på att bli väl spridd. Däremot kan ett programvarumäsig dialogredskap vara motiverat, ett redskap med vars hjälp det är enkelt att inhämta information från nätet och därefter uttrycka och dokumentera sin medborgerliga mening i samhällsfrågor.

Hur ska vidgad utbildning i demokratiskt deltagande kunna fås till stånd? Här erfordras mångfacetterade åtgärder, grundläggande arbete i skolan, insatser i folkbildningsorganisationernas regi, i studiecirklar, privata fristående kurser, massmedieinsatser, och mycket mera. Genomgående kan sådan utbildande verksamhet i dessa sammanhang ges en praktisk och konkret form, som ligger nära det diskuterade ämnet, verkligt vidgat demokratiskt deltagande.

Ett medborgarredskap av ovan nämnd typ bör ha sådana egenskaper att det, förutom att ge tillgång till viktiga kunskapsreferenser, kan användas för att samla medborgares genomtänkta uppfattningar, och medverka till att förmedla dessa på ett sådant sätt att de kan bringas till nytta i den demokratiska processen. Det måste vidare vara vidsträckt tillgängligt i samhället, och vara tillgängligt på ett sådant sätt att medborgarna känner sig naturligt förtrogna med det.

Det är fråga om ett administrativt redskap som kan ligga till grund för vidsträckt demokratisk kommunikation. Det bör vara möjligt för de människor som använder redskapet att på ett naturligt sätt anknyta till egna demokratiska rötter och kulturer, en utveckling som är väl belyst av bl.a. Putnam (1993). Redskapet bör kunna sammanfatta såväl lokala som regionala samråd. Det är särskilt det lokala samrådet som kan beröras, det spontana samrådet, som befinner sig på visst avstånd från etablerade organisatoriska former.

Som sådant kommunikationsredskap ligger det nära till hands att föreställa sig en generell programvara som har egenskapen att dels kunna förmedla referenser till kunskapsdatabaser, och dels kunna

sammanfatta resultat av gruppvisa demokratiska samtal. Ett sådant system, låt oss benämna det K, kan utgöras av en programvara som har som viktigt ändamål att sammanfatta medborgares vilja från möten av olika slag. Dessa möten kan vara verkliga eller ha ägt rum på lämpligt nät. Systemet K ska självt kunna köras på Internet, på ett sådant sätt att det är lätt tillgängligt för envar.

Förutom att förmedla kunskapsreferenser under ett mötes gång, bör man med hjälp av insamlade uppgifter efter en lokal mötesdiskussion kunna uttrycka:

- vilka som varit med i diskussionen
- när diskussionen ägde rum
- vad man diskuterade
- vad man kom fram till
- vilka som höll med, och vilka som inte höll med om slutsatserna
- hur man kan gå vidare med resultatet

Användningen av systemet kan vara så enkel att dess form ska kunna ”fyllas i” omedelbart under eller efter ett möte. Detta ställer mycket höga krav på enkelhet.

Inom K kan finnas statistiska rutiner som – om man vill – bearbetar de ståndpunkter som deltagarna gruppvis intagit och presenterar dem sammanställda. De deltagare som så önskar, kan förbli anonyma. K kan ses som ett enkelt programvarupaket, som kan köras på olika datorer. Inom systemet kan finnas voteringsfunktioner, så att det blir enkelt att komma fram till resultat. Både majoritetsutfall och minoritetsutfall kan dokumenteras. Med beaktande av kompatibilitetshänsyn kan systemet utvidgas med olika rutiner, t.ex. för olika typer av presentation av resultat. Vissa personer kan vilja ha presentation i stor stil, särskilt enkelt läsbara fonter, i ljudform m.m. Som en viktig egenskap kan noteras att systemet K ska kunna arbeta med olika invandarspråk.

Det existerar programvaror som liknar detta system, som utför delar av de bearbetningar och sammanställningar som här är aktuella. System som stöder idéskapande, gruppkommunikationsredskap m.m. utgör ett aktivt intresseområde i nuläget. De här avsedda redskapen utgör en vidareföring, fokuserar på kommunikation i den demokratiska processen, för fram det lokala medborgarordet. Det är här fråga om utomordenligt enkla redskap, så enkla till sitt handhavande och så enkelt tillgängliga att det blir fullkomlig naturligt för många människor att ta dem i bruk vid demokratiska samråd, och att föra resultatet av samrådet vidare i den politiska beslutsprocessen.

På basis av en samlad samhällelig specifikation kan olika systemleverantörer tillhandahålla dessa system. De kan ses som verkliga "frivaror". Inte minst av säkerhetsskäl är det viktigt att sprida ansvaret för tillgänglighållande och aktualisering till olika leverantörer.

Organiserat samråd

System K kan sålunda konstrueras för att komma till användning i första hand i lokala sammanhang. Det är i de lokala diskussionerna, inom studiecirkeln, vid kaffebordet på eftermiddagen, som demokratins rötter finns, rötter som kan bringas att växa.

Detta samrådssystem kan ses som ett protokoll, som är tillgängligt för envar, och med vars hjälp det kan vara enkelt att sammanfatta resultatet av ett samtal på ett sådant sätt att resultaten kan föras vidare, för senare politiska sammanställning.

Det är intressant att överväga hur sådan sammanställning ska organiseras. Om systemet K ges sådana egenskaper att resultaten från en viss sammankomst mycket enkelt kan sammanfogas med resultaten från en annan sammankomst, så finns förvisso successiva risker för illvillig, snabb och ensidig samordning till ett hastigt resultat. Denna centraliseringsmöjlighet kan vara oroande. Placerat i händerna på krafter med destruktiva avsikter kan systemet då komma att användas för antidemokratiska syften.

Å andra sidan kan systemet underlätta att i demokratiska former föra fram folkets vilja. För att detta senare ska bli fallet, är det väsentligt att systemet konstrueras så att dess resultat har en kvalitativ prägel, där både majoriteter och minoriteter framträder. Därmed försvåras potentiellt missbruk, med endimensionell samkörning av resultat.

Om systemet konstrueras för att vara en principiell och strukturell avbild av övergripande samhälleliga administrativa system, så att det är "principiellt kompatibelt uppåt", kan kommunikation med andra av samhällets styrsystem underlättas. Det är i dessa sammanhang kvalitativ samordning från de många till omfånget små mötena som eftersträvas, inte kvantitativa samkörningar.

Det är möjligt att decentralisera system av denna typ så långt, att de rymmer moduler som kan vara individuella. En sådan modul har den egenskapen att den kvantitativt sett kan förmedla en medborgares uppfattningar så att dessa kan samverka med andras, i demokratisk mening. Sådana moduler kan användas vid deltagande i virtuella studiecirklar, vid möten som delvis äger rum på nätet. Detta är na-

turligtvis viktigt för medborgare som av olika skäl har svårt att fysiskt närvara vid vanliga politiska möten, t.ex. människor med funktionsnedsättningar.

En känslighet för bruk i olika miljöer är naturlig. System av ovanstående typ kan förmedla embryon till folkets vilja, något som kan användas för fundamental demokratisk styrning.

Ett vasst redskap, en skalpell, kan effektivt användas för destruktiva syften, men kan också vara nödvändig vid en livsbejakande medicinsk operation, i helande syfte.

Ansvarsfrågan

I ett system av alltmer distribuerat politiskt deltagande blir det alltmer komplicerat att utkräva direkt ansvar för gjorda ställningstaganden. De aktuella politiska ställningstagandena emanerar i det ideala demokratiska fallet från folket självt. Ska då folket självt ställas till ansvar, om något går snett? Hur skulle detta i så fall organiseras? Hur kan ansvar utkrävas i ett system där det folkvalt representativa kompletteras av demokratiska delsystem av mer direkt karaktär? Ju mer man distribuerar, desto fler är det ju som deltar, som har att dela på ansvaret.

I dagens representativa politiska system utkrävs ansvar av de folkvalda. De politiskt skickliga ska kunna ges heder. Och – missbruk av det förtroende man erhållit leder till att man inte blir omvald, eller i mer dramatiska situationer att man även mitt under en mandatperiod kan bli skiljd från sitt förtroendeuppdrag.

Massmedierna har en egen form. En ansvarig utgivare för ett massmedium agerar på basis av "ensamansvaret", en ensam har utsetts som ansvarig för det som publiceras i ett massmedium.

Det är möjligt att anknyta till detta. För insamling av medborgerliga uppfattningar samt för framförande av resultatet av vissa politiska diskussioner kan en person utses som ansvarig. Detta kan vara för en viss grupp möten, för en väldefinierad mängd politiska ställningstaganden, och för en viss tid. Begreppet "ansvarig utgivare" kan få en motsvarighet i en ansvarig medborgare, en mötessekretär som är vald utan partsintresse. Eftersom mötesprotokollen är offentliga, kan en kvalitetskontroll, en självsanering, ske.

Ju större grupp medborgare som deltar i ett beslut, desto fler är det uppenbarligen som har att dela på ansvaret. På nätet finns emellertid plats för notering av även många deltagare i en diskussion.

Funktionen som ansvarig kan fördelas över tiden, mellan olika personer.

Ansvarsfrågorna, som är komplicerade, fäster uppmärksamhet på hela integrationen av det vidgade deltagandet i det politiska beslutsfattandet. Rättsliga konsekvenser av detta måste analyseras. Det behövs också genomgripande organisatorisk utveckling för att komma fram till fungerande mer distribuerade deltagarformer. Slaton (1998) talar om behovet av politisk transformation, hon menar att det inte räcker med anpassning av dagens system till nya förutsättningar, att det behövs nya politiska strukturer.

Inga rättsliga bromsar

Man kan fråga sig om rättsliga integritetsskäl kan bromsa spridningen av system för dokumentation av vidgat medborgardeltagande. Den kritiserade nya Personuppgiftslagen anmodar till varsamhet med hantering av personidentifierbara data.

Det vore illa om rättsliga bromsar skulle försvåra eller omöjliggöra ett vidgat demokratiskt deltagande i landet. Det finns en naturlig grundläggande öppning i Personuppgiftslagen, där det stipuleras att all bearbetning av personuppgifter är tillåten om den sker med den registrerades samtycke. Det är därför möjligt att som en standardiserad frågeställning i begynnelsen av varje användning av i detta sammanhang aktuella system notera att varje medborgare medger att varje annan medborgare må uttala sig om envar i dessa system. Man når då inte alla, men många.

Vidare har Datainspektionen (DI) föreslagit lättnader i tillämpning av Personuppgiftslagen, enligt DI på följande sätt:

Datainspektionen föreslår att regeringen genom en ändring i personuppgiftsförordningen gör det tillåtet att skriva om andra personer än sig själv i löpande text på Internet om det uppenbart saknas risk för kränkning av den registrerades personliga integritet. Vidare föreslås särskilda undantag för kommunernas informationsverksamhet. Uppgifter i vissa protokoll, kungörelser, kallelser och diarium som direkt pekar ut enskilda personer ska som regel få publiceras på Internet om det är uppenbart att det saknas risk för integritetskränkning.

Det finns politiskt stöd för detta. Personuppgiftslagen reser uppenbarligen inga hinder för en utveckling i riktning åt Internetbaserat vidgat medborgarinflytande av den typ som diskuteras här.

En lockelse?

Man kan fråga sig om existensen av det ovan nämnda systemet K, eller av något annat teknikstött system för att föra fram folkets vilja, kan komma att te sig så inbjudande att många medborgare spontant tar dem i bruk. Det kan finnas fog för tvekan här. Det har tidigare gjorts många försök med publikt tillgängliga terminaler, med vilkas hjälp medborgarna har kunnat komma i kontakt med samhällets institutioner och företrädare. Det vore en överdrift att säga att dessa system visat sig entydigt framgångsrika. De har visat sig endast mycket måttligt använda.

Men hopp finns också. Rombach (1997) hävdar att ”politikerföraktet är en myt” – åtminstone enligt av honom utförda intervjuer med folkvalda. Andra publikationer, och många opinionsmätningar, pekar på motsatsen, med låg tillit till folkvalda politiker, och ett allt lägre medborgerligt deltagande i allmänna val.

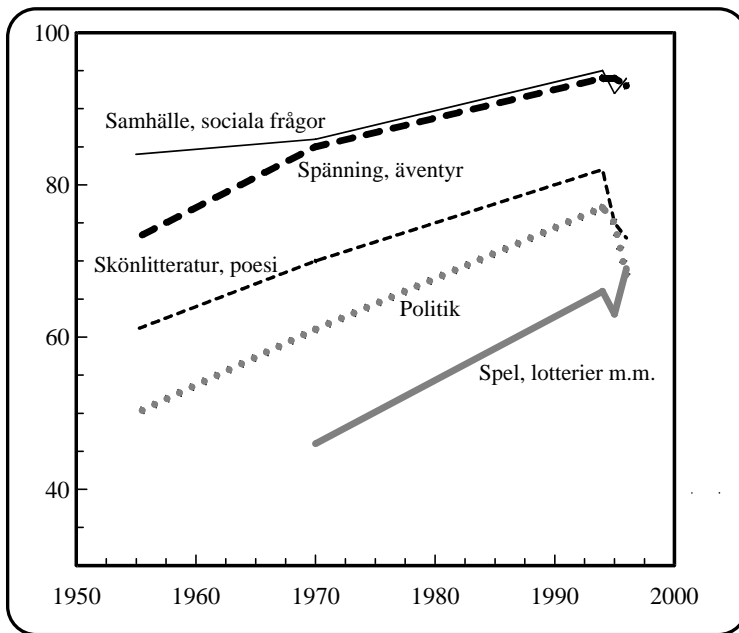
Det finns fog för analys där dessa utsagor ställs mot varandra och prövas. Detta kan göras med användning av redskap som system K ovan, där möjlighet finns att föra fram det verkligt lokala samtalets innehåll. Sannolikt är det just ”mina frågor” som är viktiga, och så länge jag får diskutera mina frågor, då är jag verkligen intresserad.

Detta val av olika frågor för olika typer av demokratiskt samråd är värt eftertanke. Självfallet kan inte den övergripande försvarspolitiken eller skattepolitikens teknikaliteter göras föremål för kommunal folkomröstning (jfr Ohlin, 1971). Det är inte sannolikt att stora grupper medborgare inom rimlig tid skulle vara tillräckligt pålästa för att delta konstruktivt i sådana frågor. Frågans natur får styra till en annan beslutsform. Men val av buss eller spårvagn som kollektivtrafikmedel? Eller val av konstnärlig utsmyckning av skola och dagis?

Det är sannolikt att många medborgare skulle känna sig mer demokratiskt tillfredsställda vad gäller ett antal ”stora” beslut om det vore praktiskt möjligt för dem att delta i ett antal till sin omedelbara räckvidd ”små” beslut. Vetskapen om att ”ha deltagit” behöver inte alltid vara kopplad till antalet beslut, eller arten av beslut, man deltagit i. Att ha deltagit aktivt i beslutet om busshållplatsen kan ha en positiv effekt på tillfredsställelsen över skattebeslutet.

Många gånger är en förslagslåda principiellt meningsfull. Dess bara existens är viktig.

Figur 3. Exempel på områden där en ökande andel medborgare uppgett någon grad av intresse att läsa, höra eller se om det 1955–1996

Uppgifterna hämtade från FSI, 1998 (Österman/Timander). Valda frågor ur ett batteri om ett femtiotal olika intresseområden.

Men många människor känner sig kanske inte lockade av tätt demokratiskt deltagande. Trots det är det samhälleligt fundamentalt att alla deltar. Här finns en konflikt. Vad kan vi göra för att lösa upp denna knut?

Tvång brukar ofta få oönskad effekt. Man kan i stället laborera med samhälleliga lockbeten. Det finns samhällstjänster, t.ex. utbildning eller annan saklig upplysning, som många människor önskar tillgång till. Ett byte mellan medborgare och samhälle kan komma till stånd. Vissa speciella och värdefulla samhällstjänster kan ställas till förfogande för de medborgare som visar intresse av att aktivt deltaga demokratiskt i samhällets styrning. Företrädare för samhället kan också finna det meningsfullt att till den enskilda demokratiskt särskilt aktiva medborgaren föreslå även mer glamorösa erbjudanden, om inte skatteavdrag, så nära nog. "Lönsamheten" i sådana samhälleliga erbjudanden till medborgarna kan ha samband med att samhället för sin del kan nå vinster av olika slag via den tillfredsställda medborgaren. Man kan åtminstone undvika motsatsen –

kostnader som följd av medborgerligt missnöje och missämja i samhället.

Med redskap tillgängliga som på ett enkelt sätt kan förmedla medborgarens vilja och prioriteringar kan vi tala om att medborgarsfären utvidgas. Ökat deltagande i samhällslivet blir lockande när det är tydligt och uppenbart att det finns någon som lyssnar.

Referenser

- Barber, B. (1998) *A passion for democracy*. Princeton, N.J.: Princeton University Press
- Barber, B. (1998) *A place for us*. New York: Hill and Wang
- Becker, T. & Slaton C. D. (1998) *Transformational politics*. State Univ of New York Press
- Jerkert, B. (1998) *Att rösta med händerna*. Demokratiutredningen. SOU 1998:85. Stockholm: Fritzes
- Lindholm, B. *Den digitala dialogen – Utveckling av SamhällsGuiden* Inrikesdepartementet, Ds 1997:12, Stockholm.
- Keskinen, A. et al. (1997) *Teledemokrati*, Helsingfors
- Möller, T. (1999) *Politikerförakt eller mogen misstro?* Svenska Kommunförbundet
- Ohlin, T. (1971) "När demokrati i dataåldern". *Svenska Dagbladet*, Stockholm
- Ohlin, T. (1998) Samhällsdialogen. *KFB-rapport 1998:6*. Stockholm
- Putnam, R. (1993) *Making democracy work*. Princeton, N.J.: Princeton University Press
- Rombach, B. (1997) "Politikerföraktet är en myt". *Göteborgsposten*
- Toffler, A. & H. (1980) *The third wave*. New York: Bantam
- Tsagarousiano, R. et al. (1998) *Cyberdemocracy*. New York: Routledge
- Österman/Timander (1997) *Teldok 115*. Forskningsgruppen för Samhällsinformation

IT-valet?

Internets betydelse för valkampanjerna¹

Johan Martinsson

1998 kommer att vara det år då Internet får sitt genombrott som politiskt medium också i Sverige. Det återstår att se vem det gagnar. Inte bara partier har hemsidor – så har även många enskilda politiker, något som kan visa sig nog så betydelsefullt inför årets val, där för första gången ett inslag av personval kommer att finnas.²

De allmänna valen är något av den representativa demokratis högtidsdag. Folkviljan skall då förverkligas genom att medborgarna utvärderar den gångna mandatperioden och i valbåset anger politikens inriktning för de närmaste åren.

Den svenska demokratin dras dessvärre med en rad problem. Valdeltagandet har de senaste valen sjunkit och var vid europaparlamentsvalet 1995 på en oroväckande låg nivå.³ Likaså har andelen partimedlemmar och partianhängare minskat⁴. Allmänhetens förtroende för politiker är inte heller det bästa⁵ och kandidatkännedomen minskar.⁶ Bristen på kontakt mellan väljare och valda har nu gått så långt att en majoritet av svenska väljare under de senaste tjugo åren inte känt till namnet på en enda riksdagskandidat de röstat på.⁷

En nyhet i det senaste riksdagsvalet var emellertid att väljarna fick en ökad möjlighet till påverkan på politiken: möjligheten att personrösta. Vissa har knutit förhoppningar om ett vitaliserande av demokratin till denna reform genom en förbättrad relation mellan folkvalda och allmänhet, medan andra i stället ser riskerna för en fixering vid personfrågor och därmed ett försvagat intresse för politik.⁸

Personvalet var dock inte den enda nyheten i 1998 års valrörelse. Det var även första gången Internet användes av de politiska partierna och politiker i någon större utsträckning. Visserligen har den nya informationsteknologin använts tidigare i politiska sammanhang, men då endast sporadiskt och av vissa politiska aktörer. Sedan sommaren 1997 har dock alla riksdagspartierna egna hemsidor på Internet.⁹

Utvecklingen av den nya informationstekniken och användandet av datorer och Internet har de senaste åren varit explosionsartad. Antalet personer i Sverige som använder Internet flera gånger i veckan har från våren 1995 till slutet av 1997 ungefär tiofaldigats.¹⁰ Siffror från Sifo Interactive Media anger att 39 procent av svenskarerna mellan 12 och 79 år använde Internet i oktober 1998, ungefär vid tidpunkten för det senaste valet.¹¹ Det finns även uppgifter på att 200 000 personer under valrörelsen besökte någon eller några av partiernas hemsidor.¹²

När ny teknik och nya kampanjmedia introduceras förändras valkampanjerna och därmed villkoren för demokratin. Valkampanjernas betydelse för demokratin kan inte nog understrykas då de skall tillhandahålla väljarna nödvändig information för att ta ställning i valet.¹³ Den fråga som nu infinner sig är vad den nya informationstekniken och Internet i synnerhet kommer att betyda för valkampanjerna och därmed demokratin i Sverige.

Huvudsakligen kommer fyra frågeställningar att besvaras i föreliggande artikel. För det första skall undersökas i vilken utsträckning riksdagskandidaterna 1998 använde sig av hemsidor i valrörelsen och hur dessa var utformade. För det andra skall analyseras vilka som har använt sig av en hemsida och vad det kan bero på. För det tredje kommer jag analysera om Internet kan påverka budskapen i valkampanjerna och för det fjärde kommer en översiktlig analys av hemsidornas eventuella effekter på personkryssen företas.

Valkampanjen på Internet – en översikt

För att undersöka vilka riksdagskandidater som har använt sig av internethemsidor i sin valkampanj inför riksdagsvalet 1998 har jag samlat in ett omfattande material från Internet. För att genomföra en systematisk undersökning av samtliga kandidaters eventuella hemsidor har jag använt vissa sökkriterier. Jag har valt att söka efter kandidaternas internethemsidor genom att titta på samtliga riksdagspartiers centrala hemsidor samt i förekommande fall distrikt-/länsorganisationens eller motsvarandes hemsida. Utöver partiernas websidor kommer jag även avsöka Torgets valsida för att fånga in de hemsidor som inte är länkade från kandidatens parti. Jag har sedan registrerat vilka kandidater som hade någon form av egen hemsida samt en del olika egenskaper hos hemsidorna.¹⁴

I riksdagsvalet hösten 1998 ställde drygt 4 500 kandidater upp runt om i landet för de nuvarande sju riksdagspartierna.¹⁵ *Av de drygt 4 500 kandidaterna hade närmare 600 en personlig hemsida på*

*Internet, vilket motsvarar ungefär 13 procent av samtliga kandidater.*¹⁶ Om vi även räknar med de kandidater som presenteras av sitt parti tillsammans med andra kandidater utan att varje kandidat har en egen sida och utan att medborgaren får tillfälle att välja vilken av kandidaterna närmare information önskas om tillkommer ytterligare 151 kandidater som det fanns information om på Internet i valkampanjen. Det innebär att drygt 16 procent av samtliga kandidater finns presenterade på Internet totalt sett.¹⁷ Här intresserar jag mig dock främst för de riksdagskandidater som kan sägas ha haft någon form av egen hemsida.

Riksdagskandidaternas hemsidor har ett mycket varierande utseende och antar mycket olika former. En del är korta och kärnfulla presentationer i punktform medan andra är ytterst omfattande färg- och musiksprakande informationskällor som inkluderar omfattande arkiv över exempelvis kandidatens debattartiklar eller motioner genom åren. Inte bara formen utan även innehållet på sidorna är varierande. En del består bara av tidigare publicerade tidningsartiklar medan andra presenterar ett eget litet valmanifest. Vissa sidor är även nästan helt befriade från politisk information. Ett exempel är centerkvinnan i Södermanland som i stort sett bara berättar om sina barnbarn och sitt teaterintresse på hemsidan. Andra har förutom sina politiska åsikter även lagt in en del minst sagt lättsammare inslag på sina hemsidor. Några exempel på detta är den östergötiska miljöpartisten som är en hängiven ABBA-fantast och även låter detta återspeglas på sin hemsida, den 74-årige stockholmsmoderaten som har toner av Duke Ellington som bakgrund på hemsidan eller folkpartisten Kjell Aleklett som arrangerade en tävling kallad kryzzakjellkrysset där man kunde vinna en londonresa eller ett presentkort på Hemglass!

För en analys av den mängd information som fanns på hemsidorna delar jag in dem i tre kategorier: sidor som innehåller mindre än en normalstor skärmsida text, sidor som innehåller en till två skärmsidor text och sidor som innehåller mer än två normalstora skärmsidor text.¹⁸ Resultaten visar att ungefär en tredjedel av kandidaternas hemsidor återfinns i varje kategori. Den tidigare nämnda möjligheten att på hemsidorna få läsa debattartiklar, motioner, krönikor, veckobrev, pressmeddelanden eller liknande som kandidaterna tidigare har skrivit fanns på en femtedel av hemsidorna. Det var dessutom ungefär 12 procent av kandidaterna som utnyttjade denna möjlighet i någon större utsträckning och hade fler än fem sådana texter tillgängliga på sidan.

Enligt Benjamin R. Barber lämpar sig Internet bättre för bilder och ljud än för text.¹⁹ Hur pass villiga var då kandidaterna att posera på bild? Än så länge är i alla fall riksdagskandidaternas hemsidor dominerade av text även om bilder förekommer. Över 90 procent av kandidaterna hade minst ett fotografi på sin hemsida. Därutöver hade en femtedel flera olika fotografier, det behöver dock inte handla enbart om bilder av kandidaterna själva, utan om fotografier i allmänhet.

Alla kandidater uppmanar inte öppet väljarna på sina hemsidor att sätta ett kryss för just dem. Endast 27 procent av kandidaterna med hemsidor har någon form av tydlig kryssningsuppmaning. Det kan dock tänkas att även kandidater som inte på samma öppna sätt uppmanar till det likväl driver en personvalskampanj. En hemsida med information om kandidaten och dennes åsikter kan mycket väl fungera som kampanjsida även utan uttryckliga kryssningsuppmaningar. Det visar sig emellertid att endast hälften, 51 procent, av alla kandidater som hade en hemsida i valrörelsen säger sig ha bedrivit personvalskampanj för egen del.²⁰ Långt ifrån alla som använde sig av personliga hemsidor gjorde det alltså för att, som ett led i sin personvalskampanj, samla personkryss. Spännvidden är dessutom stor mellan ytterligheterna angående kryssningsuppmaningar. Centerpartisten Stefan Tornberg i Norrbotten hade en mycket pedagogisk "kryssningsträning" på sin hemsida. Träningen var en sorts tävling där man skulle försöka sätta så många kryss som möjligt i ett rutnät på tjugo sekunder. Låt oss bara hoppas att den inte bidrog till att väljarna praktiserade detta på valsedlarna när de väl stod i båset. Den andra ytterligheten fanns i Gävleborg där folkpartisten Leif Jonsson på sin hemsida i stället uppmanade väljarna att kryssa för en annan riksdagskandidat från sitt parti. Många kvinnliga kandidater använde sig av den i valrörelsen välkända uppmaningen "Kryssa för en kvinna". Karl Olofsson i Skåne använde sig i stället av den för allmänheten säkerligen mindre bekanta men nog så fyndiga uppmaningen "Kryssa för en Karl".

En del har knutit förhoppningar om ett vitaliserande av demokratin till den nya informationsteknologin.²¹ En aspekt av det skulle kunna vara att kontakten mellan väljare och valda eller mellan väljare och politiska kandidater underlättas. Vissa inslag av funktioner som kan underlätta kontakten mellan kandidaterna och medborgarna har funnits på hemsidorna. Några exempel är att många kandidater har en e-postadress utlagd på sin hemsida eller till och med en möjlighet för hemsidesbesökarna att skicka ett meddelande till kandidaten utan att besökaren behöver ha en egen e-postadress, så kallade meddelan-

derutor. Vissa kandidater har även lagt ut sitt schema, kalendarium eller helt enkelt verksamhetsplanering på nätet. Även ett kalendarium skulle kunna sägas underlätta kontakten genom att medborgarna får information om var kandidaten befinner sig och är anträffbar vid olika tidpunkter.

Av de riksdagskandidater som hade en egen hemsida på Internet hade de allra flesta en e-postadress utlagd på hemsidan. Närmare bestämt var det 463 av de 591 kandidaterna med hemsidor som även hade en e-postadress på sidan, vilket motsvarar 78 procent. Det var emellertid fler än de kandidater som hade en egen hemsida som gick att kontakta via e-post under valrörelsen genom att deras parti möjliggjorde detta på sin hemsida utan att kandidaterna för den skull presenterades närmare. I en del fall var det så att valsedeln återfanns på nätet och att det i samband med den angavs e-postadresser. Jag har dock endast närmare information om de kandidater som verkligen hade en hemsida. De andra två kontaktunderlättande funktionerna jag har tagit upp är det däremot endast ett fåtal som har använt sig av. Kalendarium och meddelanderutor förekommer endast på ungefär fem respektive fyra procent av hemsidorna. Dessutom är det i viss utsträckning samma personer som använder sig av båda funktionerna. Andelen kandidater som har sitt kalendarium på hemsidan är mer än nio gånger större bland de kandidater som även har en meddelanderuta än bland de som inte har det. Det kan alltså finnas en sorts elitgrupp bland internetanvändarna.

Tabell 1. Innehållet på internetkandidaternas hemsidor (procent)

	Mindre än en sida text	En till två sidor text	Mer än två sidor text	Ingen e-post	Artiklar tillgängliga	Fler än fem artiklar
Andel kandidater	34	27	38	21	20	12
	Fotografi förekommer	Flera fotografier	Kryssningsuppmaning	Schema	Meddelanderuta	E-post
Andel kandidater	92	21	27	4	3	78

Jag har även gjort en indelning av kandidaterna efter hur ambitiösa eller avancerade kandidaternas hemsidor är och har för detta ändamål skapat ett index. Utifrån det delar jag sedan in hemsidorna i tre grupper: enkla, standard och avancerade hemsidor.

Tabell 2. Riksdagskandidaternas användande av hemsidor i valkampanjen 1998 (procent)

	Andel av internet-användarna	Andel av samtliga	Antal
Enkel hemsida	39	5	230
Standardhemsida	37	5	217
Avancerad hemsida	24	3	144
Saknar hemsida	-	87	4000
Summa	100	100	4591

Som vi kan se är kandidaterna med hemsidor relativt jämnt fördelade mellan de tre grupperna av internetanvändare. Även om hela 13 procent har någon form av hemsida i valkampanjen är det alltså en betydligt mindre skara kandidater som verkligen har satsat på en avancerad hemsida.²² Endast en fjärdedel av de som har någon form av hemsida, motsvarande 3 procent av alla kandidater, ingår i denna grupp som alltså kan sägas vara en elitgrupp inom hemsidanvändandet bland riksdagskandidaterna. Än så länge är det således ett relativt marginellt fenomen som studeras. Jag skall nu gå vidare och undersöka vilka kandidater som hade hemsidor och vilka faktorer som kan tänkas ligga bakom detta.

Vilka använde nätet? – Farhågor och förhoppningar

Att demokratin kan snedvridas av den socialt ojämlika fördelningen av resurser är ett ofta påtalat problem.²³ Kommer Internet bli ett privilegium för de redan gynnade och leda till ökade skillnader i fråga om möjligheten att göra sin röst hörd? Eller kommer en bred spridning av internetanvändandet ge förfördelade grupper ökade möjligheter att komma till tals? Vilken påverkan Internet kommer få vet vi ännu inte.²⁴ Kanske är det i valrörelsesammanhang helt nya grupper som har gett sig in i valkampanjen på Internet?

En parallell kan här dras till den debatt som fördes när opinionsundersökningar började införas i Sverige. Även då fanns både optimister och pessimister. En av de som hade stora förhoppningar om den nya teknikens demokratiska potential den gången var Alva Myrdal. Hon ansåg att opinionsundersökningarna skulle vara till folkflertalets fördel genom att alla i dessa undersökningar får en röst till skillnad från till exempel i den offentliga debatten där de resursstarka ofta dominerar.²⁵ Motsvarande ståndpunkt kan appliceras på

den nya informationstekniken och användandet av internethemsidor i valrörelsen då kostnaderna för att föra ut ett politiskt budskap är mycket låga i den nya kampanjkanalen – Internet. Alla som har kunskapen kan nu blixtnsnabbt och till en oerhört låg kostnad nå ett mycket stort antal människor. Å andra sidan kan det hävdas att det främst kommer vara en elit som använder sig av den nya tekniken då alla inte själva har de erforderliga kunskaperna eller har kontakter med sådana som har det.

Ojämn spridning av den nya tekniken?

Nyheter och nya verksamheter sprids till allt fler med tidens gång. Nyheterna når olika personer och grupper olika snabbt efter att de har uppkommit någonstans. Någon startar upp en ny form av verksamhet och andra följer efter med olika eftersläpning. Det finns emellertid flera olika faktorer som kan antas ha betydelse för hur snabbt en individ anammar en viss nyhet. Närhet till innovatören samt position i den socio-ekonomiska hierarkin är två faktorer som brukar anses ha betydelse för spridningsförloppet.²⁶

Enligt Lennart Weibull och Annika Bergström är ett typiskt drag för de nya medieteknologierna att de har expanderat olika snabbt i olika befolkningsgrupper.²⁷ Kanske kan vi förvänta oss att de grupper bland allmänheten som är längst fram vad gäller internetanvändandet även är de grupper bland kandidaterna som ligger i täten vad gäller hemsidanvändandet i valkampanjen. Torsten Österman har undersökt andelen i olika befolkningsgrupper som använder Internet eller uppger sig snart bli anslutna. Av hans undersökning framgår att skillnaderna i användandet mellan olika befolkningsgrupper är stora.²⁸ Yngre använder Internet i betydligt större utsträckning än äldre, dessutom använder en större andel män än kvinnor nätet. Mellan den äldsta och yngsta åldersgruppen skiljer hela 64 procentenheter i Östermans undersökning och mellan könen finns en inte obetydlig skillnad på 13 procentenheter.²⁹ Även vad gäller bostadsortens inverkan finns en klar skillnad mellan ytterligheterna storstad och landsbygd. Andelen som uppgav sig använda Internet var dubbelt så stor i storstäderna som på landsbygden.

Den nya tekniken är dock under ständig förändring och nya funktioner eller hjälpmedel dyker oavbrutet upp. Då sådana nyheter dyker upp vidtar nya spridningsprocesser. Denna utveckling torde inte avstanna inom den närmaste framtiden.³⁰ Det är således inte fråga om en enkel och ändlig process. Användandet av hemsidor skiljer sig därför antagligen inte bara åt mellan de som utnyttjar den

nya kampanjkanalen och de som inte gör det, utan även mellan de som har avancerade och de som har mindre avancerade hemsidor.

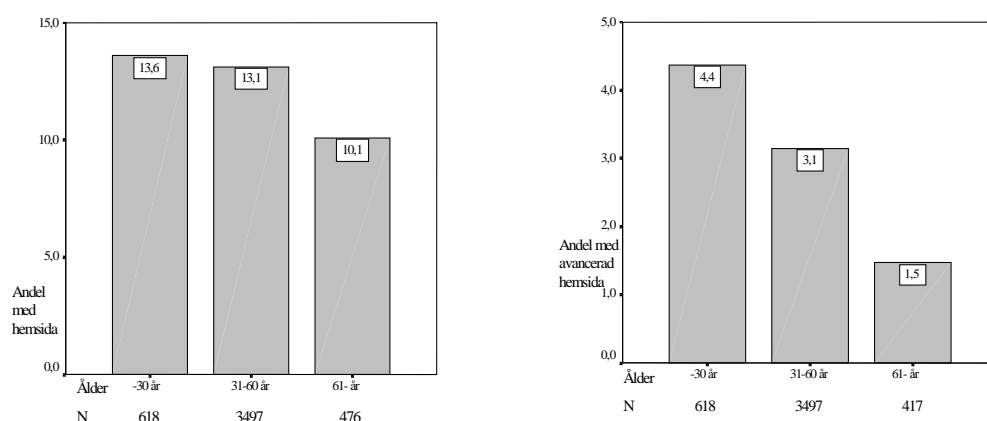
Då betydelsen av riksdagskandidaterna som individer ökar med det nya personvalsinslaget finns det en fara i ett ojämnt användande av den nya kampanjkanalen. Om riksdagskandidaternas användande av hemsidor i valkampanjen följer mönstret i befolkningen i stort innebär det att unga manliga kandidater i storstadsområden gynnas medan övriga grupper som inte har tillgång till den nya tekniken eller inte vill använda den missgynnas. Detta kan utgöra ett demokratiskt problem då det blir svårare för väljarna att få information om övriga kandidater.

Att skillnaderna skulle vara lika stora vad gäller användandet av internethemsidor i valrörelsen mellan olika grupper av riksdagskandidater som vad gäller internetanvändandet mellan olika grupper i befolkningen är inte troligt då alla politiskt aktiva kan ses som mer eller mindre resursstarka i förhållande till resten av befolkningen. Skillnaderna bör normalt sett vara mindre inom en elitgrupp än i hela befolkningen. Å andra sidan är det inte samma sak att bara använda Internet som att ha en egen hemsida, vilket är ett mer avancerat användande. Ur det perspektivet borde skillnaderna i stället vara större bland kandidaterna. Det är även värt att tänka på att mycket annat än den enskilde riksdagskandidatens kunskaper och idéer kan avgöra om han eller hon är representerad på Internet eller inte. Organisationer, partier och personer i kandidaternas närhet kan ta initiativ till att sätta upp en hemsida inför valet. Bland alla de närmare 600 kandidater som fanns representerade på nätet är det antagligen endast ett fåtal som själva har tagit initiativ till eller själva utformat sin hemsida. I många fall rör det sig om standardiserade hemsidor som finns hos partierna och endast innehåller en kortare text av kandidaterna.

I det följande kommer jag endast redovisa andelen kandidater med någon form av hemsida samt andelen kandidater med en avancerad hemsida. De två intressanta aspekterna är dels vilka kandidater som har en internethemsida i valrörelsen över huvud taget, dels vilka kandidater som kan sägas utgöra elitgruppen.

Jag har tidigare redovisat den stora skillnaden i internetanvändande mellan yngre och äldre i den svenska befolkningen. Frågan är nu om det också främst var unga politiker som använde sig av en hemsida i valrörelsen. Eller har kanske även de förlitat sig på traditionella kampanjkanaler?

Figur 1. Riksdagskandidaternas användande av internethemsidor vid valet 1998 efter ålder. Indelning i tre åldersgrupper. (Procent)

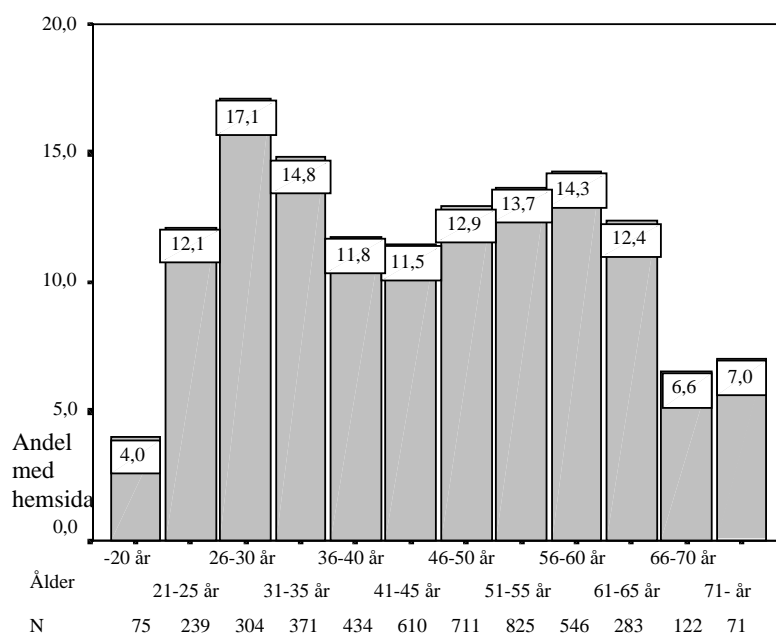

Resultaten pekar i den förväntade riktningen. Yngre riksdagskandidater har använt sig av internethemsidor i något större utsträckning än äldre. Skillnaderna tycks däremot vara anmärkningsvärt små mellan de två yngsta grupperna vad gäller det totala användandet. Om vi i stället ser till användandet av avancerade hemsidor ökar skillnaderna något. Man kan dock fråga sig om denna grova åldersindelning verkligen är den lämpligaste. Kanske förändras bilden om vi använder oss av en mer detaljerad åldersindelning?

Det var i själva verket inte så enkelt som att yngre kandidater i större utsträckning använde sig av internethemsidor än äldre. Den yngsta åldersgruppen ligger i själva verket långt under genomsnittet för hela populationen (12,9 procent). Det är i stället kandidaterna mellan 26 och 30 år som har varit de mest flitiga hemsideanvändarna (17,1 procent). Dessutom går en tydlig gräns ungefär vid pensionsåldern.³¹ Kandidater äldre än 65 år är inte särskilt frekventa nyttjare av det nya kampanjmediet. Däremot finns det anledning att notera att de har haft hemsidor i större utsträckning än kandidaterna under 20 år.³² Jag kan emellertid konstatera att skillnaderna är relativt små och att det inte finns ett rakt samband mellan stigande ålder och avtagande hemsideanvändande.

Förutom att fler män än kvinnor använder Internet brukar de traditionellt även ses som mer teknikintresserade än kvinnor, vilket även det skulle kunna bidra till att fler män använde sig av Internet i valrörelsen. Följande tabell visar resultatet.

Figur 2. Riksdagskandidaternas användande av internethemsidor vid valet 1998 efter ålder. Indelning i tolv åldersgrupper. (Procent)

Tabell 3. Riksdagskandidaternas användande av internethemsidor vid valet 1998 efter kön. (Procent)

	Hemsida totalt	Avancerad hemsida	Antal kandidater
Samtliga	12,9	3,1	4591
Män	13,1	3,5	2595
Kvinnor	12,6	2,6	1996
Procentdifferens	0,5	0,9	

Kommentar: Procentdifferens visar hur många procentenheter lägre andelen är bland kvinnor än bland män i respektive grupp.

Om vi tittar på varje kön för sig ser vi att skillnaderna är mycket små. Bland männen är andelen nätanvändare 13,1 procent och bland kvinnorna 12,6. Eftersom jag arbetar med ett totalurval av samtliga kandidater är det dock oomtvistligt att det faktiskt var så att manliga riksdagskandidater använde sig av hemsidor i större utsträckning i valkampanjen än kvinnliga. Då siffrorna trots allt är mycket jämna kan mycket döljas bakom den till synes enkla bilden. Om vi i stället

tittar på de som hade de mest avancerade hemsidorna förändras bilden något. Bland männen är andelen med hemsidor som tillhör de mest avancerade 3,5 procent medan den bland kvinnorna är 2,6 procent. Skillnaden är alltså fortfarande mindre än en procentenhet.³³ Vi kan därför konstatera att det inte förelåg någon större skillnad mellan manliga och kvinnliga riksdagskandidaters internetanvändande i valrörelsen 1998.

Det har även visat sig att den nya informationstekniken har spritts snabbare till större samhällen och storstäder än övriga landet. Kanske återfinns denna skillnad även hos riksdagskandidaterna. Av praktiska skäl kan jag endast jämföra befolkningen i storstadsområdena³⁴ och den övriga befolkningen då det finns stora problem med att dra gränser för vad som tillhör storstadsområdena, mindre orter, landsbygd och så vidare.

Tabell 4. Riksdagskandidaternas användande av internethemsidor vid valet 1998 efter bostadsort (Procent)

	Hemsida totalt	Avancerad hemsida	Antal kandidater
Samtliga	12,9	3,1	4591
Storstad	14,8	5,5	708
Ej storstad	12,5	2,7	3883
Procentdifferens	2,3	2,8	

Kommentar: Procentdifferens visar hur många procentenheter lägre andelen i respektive grupp är i övriga landet än i storstadsområdena.

Även om skillnaden inte är särskilt stor går den i förväntad riktning, kandidater i storstadsområden använde sig oftare av hemsidor än övriga kandidater (14,8 procent mot 12,5 procent). Skillnaden blir mer märkbar om vi i stället ser till vilka kandidater som hade de mest utbyggda och avancerade hemsidorna (5,5 mot 2,7 procent). Mer än dubbelt så stor andel av storstadskandidaterna hade en avancerad hemsida jämfört med kandidaterna i övriga landet.

En närmare granskning visar dock att det egentligen bara är Stockholmsområdet som avviker från resten av landet när det gäller avancerade hemsidor. Göteborgsområdet ligger i själva verket under andelen för samtliga vad gäller de avancerade hemsidorna (2,0 mot 3,1 procent). Andelen i Stockholmsområdet är däremot hela 7,2 procent. Det finns alltså en storstadseffekt som är ännu kraftigare än den som framkom ovan och den uppträder i det här sammanhanget endast i Stockholmsområdet.

Låt oss nu stanna upp och granska de nyss behandlade faktorernas betydelse närmare. Det kan nämligen vara så att de samspelar på olika sätt och att de verkliga sambanden därför döljs vid första anblicken. Vid en närmare granskning visar det sig att männen i själva verket bara dominerar i åldersgruppen 30–60 år. Både bland de yngre och de äldre är det i stället kvinnorna som är de flitigaste internetanvändarna. Särskilt märkbart är detta om vi ser till de avancerade hemsidorna. Detta förstärker ytterligare intrycket att det inte förelåg någon nämnvärd skillnad i hemsidanvändandet mellan kvinnliga och manliga kandidater i valrörelsen.

Den måttliga effekten av kön återfinns dessutom nästan uteslutande i storstadsområdena. I övriga landet är fördelningen faktiskt mycket jämn, kvinnorna ligger till och med något över männen. I storstadsområdena är skillnaden däremot desto större. Männen använder sig där av en hemsida i betydligt större utsträckning än kvinnorna (17,5 mot 11,9 procent). Ser vi på de avancerade hemsidorna blir ojämnheten i storstadsområdena dessutom flera gånger större (8,1 mot 2,7 procent). Nästan hela denna skillnad ligger dock i Stockholmsområdet. Vi kan konstatera att det inte förelåg någon ojämnhet mellan könen i allmänhet, men att det i storstadsområdena, framför allt Stockholmsområdet, förelåg en betydande skillnad i användandet av hemsidor mellan manliga och kvinnliga riksdagskandidater till männens förmån.

I enlighet med ovanstående visar en fördjupad analys att effekten av bostadsort i själva verket endast uppträder bland männen, där den kraftigt förstärkts. Bland kvinnorna är i stället förhållandet det omvända. En något större del av kvinnorna utanför storstadsområdena än av kvinnorna i storstadsområdena har använt en hemsida (12,8 mot 11,9 procent). Faktum kvarstår dock att bostadsort faktiskt hade en effekt på internetanvändandet och att kandidater i storstadsområdena använde internethemsidor i större utsträckning än övriga, effekten begränsades däremot till de manliga kandidaterna och uppträdde vad gäller de avancerade hemsidorna endast i Stockholmsområdet.

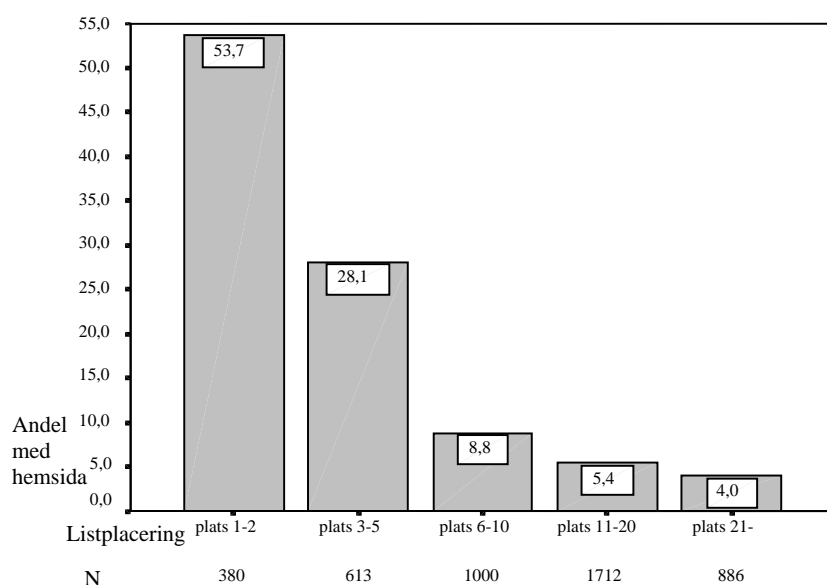
Elitfenomen eller massfenomen?

Resursstarka kandidater och kandidater högt uppe i hierarkin bör använda sig av hemsidor i sina valkampanjer i större utsträckning än andra. Det är rimligt att betrakta kandidater med högre listplacering som mer politiskt inflytelserika och därmed även mer politiskt resursstarka än lägre placerade kollegor. Det kan även vara så att parti-

erna är måna om att föra fram sina toppkandidater även på Internet i valkampanjen och se till att de förutom partiets stöd även får så stort folkligt stöd som möjligt.

Internets demokratiska potential baseras på det nya kampanjmediets låga kostnader. Alla kandidater som har kunskapen och viljan kan nu föra ut sitt budskap och finnas tillgängliga på nätet. Om det däremot främst är riksdagskandidater högst upp på vallistorna som har använt sig av hemsidor bidrar den nya tekniken i stället till att förstärka elitens position.

Figur 3. Riksdagskandidaternas användande av internethemsidor vid valet 1998 efter listplacering. (Procent)

Kommentar: Listplacering visar i de fall en riksdagskandidat har ställt upp på flera olika listor den högsta placeringen på någon lista.

Det var i allra högsta grad så att kandidater med högre listplacering oftare använde sig av en internethemsida än kandidater med en lägre listplacering. Dominansen för de två översta placeringarna förstärks dessutom ytterligare om vi enbart undersöker kandidaterna med en avancerad hemsida.

Rationella eller normstyrda politiker?

Huruvida politiker bör ses som nyttomaximerande och rationella eller styrda av vanor och normer är en gammal kontrovers inom samhällsvetenskapen. Peter Esaiasson har i en tidigare undersökning av riksdagsledamöters kampanjarbete påvisat att sambandet mellan politikernas bedömning av olika kampanjteknikers effektivitet och deras val av kampanjteknik är mycket svagt. Han ser detta som ”en klar antydning om att förklaringarna till ledamöternas uppträdande under kampanjerna får sökas på annat håll än i strikt rationella värderingar av det mest effektiva sättet att övertyga väljarna”.³⁵ Esaiasson betonar i stället betydelsen av ledamöternas partitillhörighet och de olika vanor vad gäller sättet att bedriva valkampanjer på som har utvecklats i de olika partierna, *kampanjkulturen*.

En riksdagskandidat som skall bedriva en kampanj bör ändå göra några överväganden om vilka kampanjkanaler han eller hon skall använda. Det är även möjligt att olika kampanjkanaler är olika ”lönsamma” för olika kandidater beroende på vilka väljargrupper han eller hon vänder sig till. Eftersom de svenska valen främst är ett partival innebär det att personvalskandidaterna i första hand vänder sig till sitt eget partis väljare och att det är inom denna grupp de konkurrerar om personrösterna, det är fråga om ett inopparti-personval.³⁶

Kandidater som tillhör ett parti vars väljare till stor del använder Internet har större anledning att använda sig av nätet i sitt kampanjarbete än kandidater som tillhör ett parti vars väljare inte använder Internet i lika stor utsträckning. De senare bör i stället lägga sin tid och energi (och kanske pengar) på andra kampanjaktiviteter. Det är enbart detta beteende jag här kallar för rationellt. Det handlar således om rationalitet i en begränsad betydelse.

Från tidigare undersökningar vet vi att det är folkpartiets, miljöpartiets och moderaternas väljare som i störst utsträckning använder Internet.³⁷ Därmed torde även incitamenten för dessa partiers riksdagskandidater att använda sig av en internethemsida i sin valkampanj vara större än för de övriga partiernas kandidater. De övriga partiernas väljare uppvisar en lägre andel internetanvändare och i synnerhet centerpartiets sympatisörer omfattade 1997 en, jämfört med de andra partiernas väljare, mycket låg andel nätanvändare. Vänsterpartiet befinner sig däremot i en mellanposition.

Jag kommer främst att ta hänsyn till attityden till personvalssystemet av de olika vanor och normer vad gäller sättet att bedriva valkampanjer på som har utvecklats inom partierna och som kan påverka kandidaternas internetanvändande. Partiernas inställning till

personvalsinslaget kan antas påverka vilka kandidater som väljer att använda sig av en hemsida i valkampanjen då dessa ofta är inriktade på att kandidaten som person presenterar sin politik och syftet med en personlig hemsida knappast är att propagera enbart för sitt parti. Därmed inte sagt att en kandidats hemsida i första hand måste syfta till att propagera för den egna personen. Kandidater från partier som är positivt inställda till personvalskampanjer kan utifrån kampanjkulturperspektivet förväntas använda sig av hemsidor i större utsträckning än andra.

Generellt sett är de borgerliga partierna mer positivt inställda till personvalskampanjer än övriga partier. Socialdemokraterna, miljöpartiet och vänsterpartiet är skeptiska eller negativt inställda till personvalet medan främst moderaterna, folkpartiet och centern är positiva. Kristdemokraterna kan sägas befinna sig i en mellanposition.³⁸

Ur en demokratisk aspekt föreligger inget större problem om kandidater från olika partier nyttjar hemsidor i olika utsträckning. Det är allvarligare om stora skillnader mellan olika grupper inom partierna föreligger. Jag anser ändå att det är viktigt att undersöka vilka faktorer som kan styra riksdagskandidaternas hemsideanvändande. Därför skall jag analysera vilka partiers kandidater som har använt hemsidor i störst utsträckning och vilken betydelse två olika faktorer kan ha haft: rationella överväganden och partiets kampanjkultur.

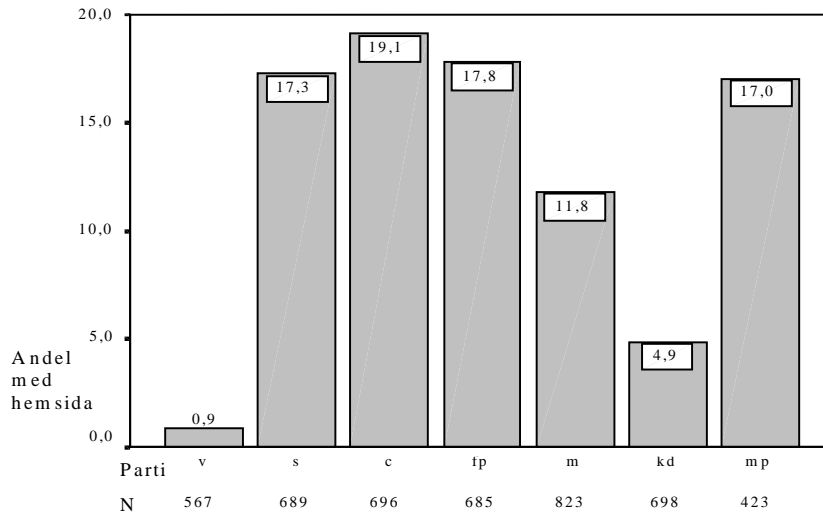
För att testa om rationella överväganden och partiernas kampanjkultur har haft någon betydelse för kandidaternas val att använda sig av en hemsida eller inte genomförs parvisa jämförelser mellan andel hemsideanvändare i partierna. Då jag undersöker sju partier finns totalt 21 möjliga parvisa jämförelser. Alla är dock inte relevanta utifrån de två möjliga påverkansfaktorer jag analyserar.

För att analysera kampanjkulturens betydelse jämförs partier som kan anses ha ungefär lika starka eller svaga rationella incitament att använda sig av hemsidor och samtidigt skiljer sig åt beträffande kampanjkulturen. För att analysera det rationella perspektivets betydelse väljs de partier som skall jämföras ut på motsatt sätt. De som kan anses ha en liknande kampanjkultur och samtidigt skiljer sig åt beträffande de rationella incitamenten för kandidaterna är här relevanta att jämföra.

Totalt finner jag nio parvisa jämförelser som är relevanta för de två påverkansfaktorerna. När det gäller kampanjkulturens betydelse jämförs i tur och ordning fem par: folkpartiet och miljöpartiet, moderaterna och miljöpartiet, centerpartiet och socialdemokraterna,

centerpartiet och kristdemokraterna samt kristdemokraterna och socialdemokraterna. När det gäller det rationella perspektivets betydelse jämförs i stället följande fyra par: folkpartiet och centerpartiet, moderaterna och centerpartiet, miljöpartiet och socialdemokraterna samt miljöpartiet och vänsterpartiet.³⁹

Figur 4. Riksdagskandidaternas användande av internethemsidor vid valet 1998 efter parti. (Procent)

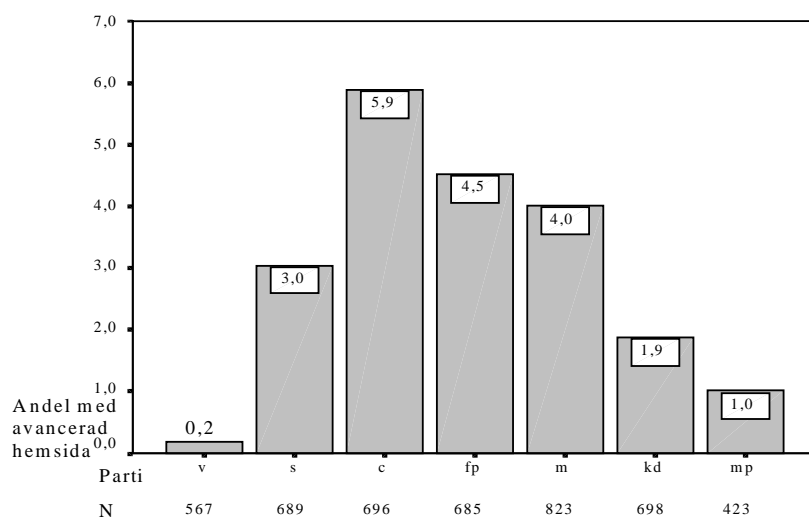

Vi ser att andelen hemsideanvändare varierade kraftigt mellan partierna. Centerpartiets kandidater toppade hemsideanvändandet och fyra partiers kandidater fanns tillgängliga på nätet i större utsträckning än övrigas: centern, folkpartiet, socialdemokraterna och miljöpartiet. Moderaternas kandidater låg strax under genomsnittet för samtliga. Kristdemokraterna låg däremot en bra bit under genomsnittet och vänsterpartisternas frånvaro på Internet var näst intill total.

Eftersom jag i första hand intresserar mig för det rationella perspektivets och kampanjkulturens betydelse för de enskilda riksdagskandidaternas beslut att använda sig av en hemsida eller inte är det bättre att i stället för det totala hemsideanvändandet bland varje partis kandidater undersöka användandet av avancerade hemsidor. Många av kandidaternas hemsidor var av liten omfattning. Det intressanta är i detta sammanhang i stället hur stor andel av varje partis kandidater som hade en mer omfattande och ambitiös hemsida. Genom att undersöka i vilken utsträckning kandidater från de olika

partierna har haft avancerade hemsidor kan bilden bli en annan. Kanske är det så att vissa partiers kandidater har haft mycket enkla hemsidor medan andra i stor utsträckning har genomfört storstilade satsningar på utvecklade och ambitiösa sidor?

Figur 5. Riksdagskandidaternas användande av avancerade hemsidor vid valet 1998 efter parti. (Procent)

Centerpartiet ligger fortfarande i topp. Däremot har situationen ändrats en hel del för de övriga partierna. Moderaterna ligger vad gäller användandet av avancerade hemsidor en bit över genomsnittet för alla (4,0 mot 3,1 procent). Vad gäller socialdemokraterna och miljöpartiet visar det sig att deras kandidaters hemsidanvändande till stor del bestod av enklare och mindre ambitiösa hemsidor. Särskilt tydligt är detta för miljöpartiet.

Partiernas kampanjkultur tycks ha haft stor betydelse för vilka partiers kandidater som använde sig av hemsidor. I fyra av de fem parvisa jämförelserna visar det sig att det partis kandidater vars kampanjkultur kan anses mest positiv till personvalskampanjer har använt sig av avancerade internethemsidor i större utsträckning än det andra partiets. Det är endast i fallet med kristdemokraterna och socialdemokraterna resultatet blir det motsatta.

Rationella överväganden angående partiernas andel internetanvändare bland sina sympatisörer verkar däremot inte ha spelat någon större roll för riksdagskandidaterna. Endast i en av de fyra parvisa jämförelserna använder sig det parti vars kandidater har de största

rationella incitamenten i större utsträckning av avancerade hemsidor än det andra partiets kandidater. Miljöpartiets kandidater hade i något större utsträckning avancerade hemsidor än vänsterpartiets. I de tre andra fallen pekar resultatet i stället åt andra hållet. Resultaten ligger således i linje med tidigare forskning.⁴⁰

Den dramatiska förändringen av andelen miljöpartister vid övergången från användningen av hemsidor över huvud taget till avancerade hemsidor kan i sammanhanget vara värd att begrunda ytterligare. Jag är dock här hänvisad till ett resonemang av lite mer spekulativ art. En förklaring till förändringen kan vara att miljöpartiet som organisation satsade på att i stor utsträckning ha presentationer av sina kandidater tillgängliga för väljarna på Internet, men att partiets kandidater i stort sett har avstått från att använda sig av mer ambitiösa hemsidor för att bedriva personvalskampanjer. I viss mån gäller även detta förhållande socialdemokraterna. Moderaterna kan då ses som den andra ytterligheten. Överlag var partiets kandidater inte särdeles tillgängliga på nätet. Däremot uppvisar partiet en relativt stor andel kandidater med mer ambitiösa hemsidor.

Möjligen kan i första hand användandet av avancerade hemsidor begränsas av partiets kampanjkultur och inställningen till personkampanjer medan det totala användandet och användandet av enklare hemsidor styrs av andra faktorer.⁴¹ Detta skulle i så fall kunna förklara åtminstone varför just centerns, folkpartiets och moderaternas kandidater i störst utsträckning hade avancerade hemsidor 1998.

Överlag är det förvånande att socialdemokraternas och miljöpartiets kandidater i så stor utsträckning faktiskt använde hemsidor. Dessa båda partier orsakar dessutom de två fall som avviker från det generella mönstret att kampanjkulturen hade stor betydelse men inte det rationella perspektivet. Troligtvis har de båda partiernas organisationer varit mer aktiva när det gäller att göra information om sina kandidater tillgängliga på nätet än övriga partier.

Nytt budskap i det nya mediet?

Ett nytt kommunikationsmedium och därmed en ny kampanjkanal för politikerna har dykt upp på den politiska arenan. Kommer den nya informationstekniken, här manifesterad genom Internet, ha någon påverkan på hur politikernas kampanjer utformas och budskap formuleras? Frågan gäller alltså om Internet är en neutral kampanjkanal eller om den på något sätt även medför en förändring av budskapen i valkampanjerna.

För att undersöka om kandidaternas valbudskap har förändrats kommer jag titta på kandidaternas internethemsidor samt tidigare forskning om kampanjbudskap och valkampanjer. Ett problem som uppstår är att *två* nya fenomen fick sitt genombrott under 1998 års val. Förutom internetanvändandet introducerades även personröstning. Problemet som uppstår är att båda nyheterna kan påverka valbudskapen. Det finns även anledning att tro att samtliga politiker är påverkade av förändringen i valsystemet oavsett om de för egen del satsar på att bli personvalda eller inte.

Genom att undersöka innehållet på kandidaternas hemsidor, hur hemsidobudskapen har varit utformade och hur de skiljer sig från valbudskap som framförts i andra kampanjkanaler samt analysera vilken roll den nya tekniken kan ha haft i sammanhanget hoppas jag kunna säga någonting om Internets påverkan på kampanjbudskapens utformning.

Då jag håller för troligt att samtliga kandidater som använder Internet i sina valkampanjer är mer eller mindre påverkade av personvalsinslaget oavsett om de för egen del satsar på att bli personvalda eller inte kommer jag även att titta på hur personkampanjer är utformade och forskning om vilken påverkan det ökade personvalsinslaget kan få på valkampanjerna. Alla skillnader gentemot tidigare kampanjer härrör naturligtvis *inte* från Internets egenskaper utan även från personvalsinslaget. Det är då viktigt att ha en uppfattning om vilka förändringar som är att vänta från personvalet. För att ytterligare bemöta problemet kommer jag att undersöka om det finns några skillnader mellan de kandidater som sökte bli personvalda och de som inte uttryckligen gjorde det.

Om skillnaderna i budskapets utformning är små eller obefintliga mellan de som bedriver personkampanj och de som inte gör det samt budskapets utformning skiljer sig från tidigare valkampanjers är det alltså möjligt att det handlar om en påverkan från kampanjmediet, Internet.

Traditionella valkampanjer

I *Representation from Above* presenteras några variationsdimensioner som kan utvinnas ur forskningen om valkampanjers innehåll. Det handlar bland annat om balansen mellan sakfrågor och kandidaternas egenskaper samt om graden av sammanhållning inom partierna. Amerikanska kongresskandidater utgör en extrempunkt så till vida att de lägger större vikt vid kandidategenskaper än vid sakfrågor och väljer sina kampanjfrågor relativt oberoende av sitt parti. Mönstret

bland europeiska parlamentskandidater är vanligtvis det motsatta: sakfrågor är viktigare än personliga egenskaper och partiorganisationerna har vanligtvis stort inflytande över vilka kampanjfrågor som betonas.⁴²

De svenska riksdagsledamöterna har i sina valkampanjer betett sig i stort sett tvärtom mot sina amerikanska kollegor, de har nästan uteslutande betonat sakfrågor i kampanjerna.⁴³ Personliga egenskaper tycks i Sverige inte vara något populärt kampanjtema. Dessutom är graden av samstämmighet inom partierna hög.

I Holmberg och Esaiassons *De folkevalda* från 1988 undersöks partisammansättningen. De analyserar där huruvida riksdagsledamöterna har betett sig som *egenpolitiker* eller *partipolitiker* under den föregående valkampanjen och finner att en klar majoritet inom alla partier har agerat som partipolitiker (85 procent i genomsnitt). Resultatet grundar sig på en jämförelse mellan vilka sakfrågor riksdagsledamöterna hade betonat mest under den föregående valkampanjen och vilka frågor som var deras partis viktigaste frågor.⁴⁴ Detta är den traditionella bilden av svenska riksdagskandidaters valkampanjer. Det mönster som framträder är mycket entydigt.

Förutom de variationsdimensioner jag har nämnt kommer jag behandla ytterligare en aspekt av valbudskap, nämligen i hur stor utsträckning valbudskapen kan sägas innehålla faktiska ställningstaganden i kontroversiella frågor i stället för allmänt omfattade slagord som till exempel rättvisa. Detta kan kallas positionstagande. Nicklas Håkansson beskriver i *Valbudskap med variation* skillnaden mellan positionsfrågor och valensfrågor som att skillnaden mellan de båda kategorierna är den grad av ställningstagande de innebär. Positionsfrågor är budskap som är reellt eller potentiellt kontroversiella i den kontext i vilken de uttrycks medan valensfrågor är budskap kring vilka det inte råder konflikt.⁴⁵

I Håkanssons studie av folkomröstningsdebatten 1994 framkommer att valensfrågorna dominerar över de positionstagande budskapen vad gäller de målsättningar som uttrycktes i det undersökta materialet i så gott som samtliga fall. I de av Håkansson framtagna siffrorna för 1998 års valrörelse framträder i stället en något komplicerad bild. Sammantaget utgör de positionstagande budskapen 1998 i genomsnitt närmare en tredjedel av samtliga budskap (30,4 procent). Om vi däremot ser på hur stor andel av de budskap som *skulle kunna* vara positionstagande som verkligen är det blir andelen något högre⁴⁶ (38,5 procent).

Frågan är om kandidaterna har fortsatt följa mönstren från tidigare valrörelser även 1998. Det vore naturligt att vänta sig att så är

fallet då det handlar om väl inarbetade rutiner hos politikerna. Bland andra Esaiasson betonar att politiker tenderar att förlita sig på traditioner och upprepar samma satsningar gång efter gång eftersom det råder osäkerhet angående vilka kampanjtekniker som fungerar.⁴⁷ Emellertid har möjligheten att personkryssa införts. Om riksdagskandidaterna bara talar om sakfrågor och inte går ut med någon information om sin person samt dessutom nästan uteslutande agerar som partimegafoner och följer partiernas sakfrågeprioriteringar blir det inte mycket till underlag som väljarna kan ta ställning till när det gäller personkryssningen. Kandidaterna har nu fått starkare incitament för att marknadsföra sig själva, även gentemot andra kandidater inom sitt eget parti. Esaiasson har i en artikel i SOU 1993:63 framfört att incitamenten för att betona bland annat egna hjärtefrågor och personliga kvaliteter i valkampanjen ökar med det nya valsystemet och att partisammanhållningen därmed riskeras. Det finns alltså anledning att tro att utrymmet för kandidaternas personliga egenskaper i kampanjbudskapen kommer öka samt att partisammanhållningen med avseende på valet av kampanjfrågor kommer minska. Jag kan däremot inte se några tydliga argument för att balansen mellan valensfrågor och positionsfrågor skulle förändras på grund av det ökade personröstningsinslaget.

Internets påverkan på kampanjbudskapets innehåll

Är Internet ett neutralt kampanjmedium? Jag antar att så i allmänhet är fallet. Politiska budskaps innehåll bör inte förändras endast på grund av tekniska nyheter som förenklar och förbättrar kommunikationen människor emellan. Jag kommer dock i det följande att granska detta antagande närmare och se om det ändå kan finnas anledning att förvänta sig någon påverkan från det nya kampanjmediet.

Det finns en rad anledningar till att vänta sig en personligare ton på kandidaternas hemsidor än i andra sammanhang, vilket kan medföra en större dos personlig information. Mottagaren för budskapet är för det första *en* person, till skillnad från exempelvis vid ett torgmöte eller en offentlig debatt. Internethemsidor är även mer intimt knutna till en enskild avsändare. En insändare eller debattartikel i en tidning har vanligtvis ett tämligen väl avgränsat ämne och skall ses som *en* produkt av kandidatens opinionsbildande verksamhet. På hemsidan finns däremot möjlighet att samla samtliga av kandidaten producerade debattartiklar och insändare som besökaren kan ta del av efter smak och behov. Utgångspunkten för den som använder

nätet blir alltså personen bakom hemsidan, kandidaten. Jag tror därför att hemsideanvändandet bäddar för mer information om kandidatens person än andra kanaler. Broschyren kan även de vara knutna till kandidaten personligen om de används i dennes personvals-kampanj. Det är dock möjligt för kandidater att ha flera olika foldrar eller broschyrer under en kampanj. Det är inte lika troligt att de även håller sig med flera olika hemsidor, även om möjligheten givetvis finns. En hemsida är, till skillnad från en broschyr, en fast plats där man kan finna information från en viss kandidat. Denna sida är tillgänglig överallt förutsatt att man har en internetuppkopplad dator. Hemsidan kan sedan uppdateras och förändras efter behov. Det kan därför upplevas som mer legitimt att ge större utrymme åt personlig information. Användaren har dessutom aktivt sökt upp kandidatens hemsida.

Hemsidorna kan även bidra till mindre partisammanhållning vad gäller valet av kampanjfrågor. Då kandidaten rimligtvis bör föra fram sina personliga politiska åsikter och mer eller mindre söker marknadsföra sig själv kan det politiska budskapet på hemsidan inte vara helt identiskt med partiets budskap. Åsikterna i sig behöver inte avvika, men åtminstone prioriteringen av vilka frågor som skall föras fram kan i någon mån förväntas variera.

Jag håller även för troligt att vi kan vänta oss att budskapen på hemsidorna till viss del är mer seriösa än i andra medier. Ett mer seriöst innehåll kan till exempel innebära mer av tydliga ställningstaganden och mindre av valensfrågor. En viktig skillnad mellan hemsidor och broschyrer är att väljarna inte får en hemsida tryckt i handen på vägen ut från Konsum eller banken. Väljarna måste i stället själva *aktivt* söka upp informationen.⁴⁸ Detta medför att vi i allmänhet torde kunna vänta oss mer intresserade mottagare av budskapen på Internet än i andra sammanhang. Tänkbara konsekvenser är att budskapen inte måste hållas lika korta och fånga uppmärksamheten lika snabbt samt även att mottagarna *uppskattar* andra typer av budskap. De kan då till exempel tänkas kräva mer klara besked och ställningstaganden och mindre allmänt hållna paroller och slagord.

Tekniskt sett finns annars stora möjligheter att göra hemsidorna till lättsam underhållning. Det kan handla om animationer (rörliga bilder), musiksnuttar, spel, tävlingar, lotterier eller annat. Således finns alltså möjligheten att kandidaterna inte alls har valt att använda sig av ett mer seriöst budskap än i andra medier. De kanske tvärt emot mina föreställningar har använt sig av Internet för mer jippo-

betonade aktiviteter. Möjligtvis kan de båda formerna även förekomma sida vid sida.

Gav IT ett trendbrott?

Har Internet då medfört en annorlunda utformning av valbudskapen, eller är det samma typ av budskap som nu förs ut i ännu en kampanjkanal? Även om Internet i allmänhet torde vara ett neutralt medium så har jag tidigare resonerat mig fram till att det är troligt att den nya tekniken inverkar på valbudskapen på så sätt att kandidaterna som personer får mer utrymme på hemsidorna samt att partisammanhållningen minskar och andelen positionstagande budskap ökar.

För att undersöka de budskap kandidaterna förde ut på sina hemsidor har en innehållsanalys av texten på hemsidorna företagits. Då det av tidsskäl är omöjligt att inkludera alla hemsidorna i något så tidskrävande som en innehållsanalys av texter har ett slumpmässigt urval om 100 kandidater gjorts. Tyvärr medför urvalet att jag får dras med relativt hög statistisk osäkerhet i mitt material.⁴⁹ Den population jag vill uttala mig om och generalisera mina resultat till är dock samtliga riksdagskandidater som i valrörelsen 1998 använde sig av en internethemsida.

Tidigare studier har visat att svenska riksdagskandidater i allmänhet inte har prioriterat att föra fram sina personliga kvaliteter i valkampanjer. I Esaiasson och Holmbergs undersökning av 1988 års valrörelse rapporteras att inte en enda riksdagsledamot sade sig ha prioriterat sina personliga egenskaper i valkampanjen. Det är troligt att de personliga egenskapernas roll i valbudskapen även kommer bli mer framträdande på grund av det ökade personröstningsinslaget.

Det visar sig nu att personliga egenskaper i själva verket var det klart vanligaste kampanjtemat på riksdagskandidaternas internet-hemsidor i valrörelsen 1998. Hela 97 procent har det bland sina fem mest prioriterade valfrågor på hemsidan. Endast två procent nämner inte sina personliga egenskaper på sin hemsida och i genomsnitt upptar de 59 procent av hemsidans totala budskap. Andelen som inte nämner någon sakfråga över huvud taget på sin hemsida är däremot hela tio procent och så mycket som 21 procent av kandidaterna har hemsidor där mindre än en femtedel av hemsidan handlar om sakfrågor. Spridningen är dock stor. Det är dessutom inte endast de kandidater som på sin hemsida tydligt uppmanade väljarna att ge dem sin personröst och därmed kan anses ha satsat på att bli personvalda som prioriterade sina personliga egenskaper.⁵⁰ Det är i själva verket så att de personliga egenskaperna i genomsnitt upptar

en större del av hemsidans totala budskap hos de kandidater som inte hade någon tydlig kryssningsuppmaning på sin hemsida än hos de som hade en sådan.⁵¹ (66 procent mot 46 procent av innehållet.)

De personliga egenskapernas dominans visas extra tydligt om vi håller i minnet att 97 procent av kandidaterna hade personliga egenskaper som ett av sina fem mest prioriterade områden på sin hemsida och jämför med nedanstående tabell.

Tabell 5. De vanligaste valfrågorna på riksdagskandidaternas hemsidor 1998

Valfråga	Andel kandidater som prioriterar frågan
Utbildning	34
Demokrati	30
Sysselsättning	23
Lokala frågor	22
Miljö	21
Ideologi	20
Vård	19
Näringspolitik	15
Skatter	13
Kommunikationer	12
Eu-samarbete	10
Samhällsekonomi	10
Rättsväsende	9
Socialpolitik	9

Valfråga	Andel kandidater som prioriterar frågan
Familjepolitik	9
Arbetsliv	7
Internationellt	6
Regionalpolitik	6
Invandring	6
Äldre frågor	5
Jordbruk	5
Kultur/fritid	5
Jämställdhet	5
Energipolitik	4
Försvar	3
Privatekonomi	2
Moral/religion	2
Bostadspolitik	1

Kommentar: Med prioriterade frågor avses de fem valfrågor som kandidaterna ägnade mest utrymme åt på sin hemsida. Här används de 27 olika frågor som förekommer i variabeln innehållsområde, dessutom har personliga egenskaper och lokala frågor räknats som varsin fråga. Lokala frågor kan avse flera olika lokala sakfrågor. Frågan "Demokrati" innehåller förutom vanliga budskap om demokrati och politiskt inflytande, maktkoncentration med mera väl att märka budskap rörande personvalssystemet.

Det är mycket tydligt att resultatet avviker från tidigare forskning om valbudskap. Jag anser även att det är troligt att denna kraftiga effekt inte helt går att förklara med personröstningsinslaget utan att den till en viss del måste hänföras till den personliga karaktären hos internethemsidor jag tidigare har argumenterat för. Det finns ingen annan valfråga som kan konkurrera med kandidaternas personliga egenskaper på internethemsidorna.

När det gäller partisammanhållning med avseende på valet av kampanjfrågor kommer jag i första hand jämföra mina resultat med Holmbergs och Esaiassons i *De folkevalda* från 1988. De klassificerade där 85 procent av de valda riksdagsledamöterna som partipolitiker och 15 procent som egenpolitiker beroende på vilka frågor de prioriterat i den föregående valkampanjen. Jag kommer här att använda mig av ett likadant tillvägagångssätt för att göra en jämförelse.

Först måste de olika partiernas huvudfrågor tas fram genom att undersöka vilka som var de fem populäraste kampanjfrågorna för varje partis kandidater.⁵² I detta fall kommer jag att utesluta personliga egenskaper då det knappast kan anses vara en av ett partis huvudfrågor. När det första steget är avklarat klassificeras samtliga kandidater som antingen partipolitiker eller egenpolitiker beroende på om de i första hand har prioriterat partiets huvudfrågor eller valt att prioritera egna frågor på sin hemsida. Som partipolitiker betecknas de som bland sina fem mest prioriterade frågor har minst två av sitt partis huvudfrågor.⁵³

Tabell 6. Partisammanhållningen angående valet av kampanjfrågor på internethemsidorna i valrörelsen 1998

	<i>S</i>	<i>C</i>	<i>Fp</i>	<i>M</i>	<i>Kd</i>	<i>Mp</i>	Samtliga
Partipolitiker	67	31	50	58	75	59	54
Egenpolitiker	33	69	50	42	25	41	46
Summa procent	100	100	100	100	100	100	100
Antal personer	18	16	26	19	4	17	100

Kommentar: Siffrorna för egenpolitiker och partipolitiker avser procent av partiets kandidater. Partipolitiker har definierats som kandidater som på sin hemsida bland sina fem mest prioriterade frågor har minst två av sitt partis fem huvudfrågor. Övriga betraktas som egenpolitiker.

Som vi ser är andelen egenpolitiker avsevärt högre än i Esaiassons och Holmbergs undersökning från 1988.⁵⁴ Resultatet går alltså i den förväntade riktningen. Det är dock svårt att säga om det beror på personröstningsinslaget eller på internethemsidornas personliga karaktär som i sig kan bidra till ett mer individuellt utformat budskap.

Vad gäller positionstagande budskap gentemot valensfrågor så vet vi att partiernas valmanifest i 1998 års valrörelse enligt Håkanson innehöll uppemot en tredjedel positionstagande budskap (30 procent). Om vi räknar bort de rent beskrivande budskapen och enbart ser på de potentiellt positionstagande budskapen är en något större andel positionsfrågor (39 procent).

På hemsidorna utgör i genomsnitt de positionstagande budskapen endast drygt åtta procent av samtliga. Om vi i stället ser till de potentiella positionsfrågorna blir den genomsnittliga andelen nästan 35 procent. Det var alltså inte en större andel positionsfrågor på kandidaternas hemsidor. Andelen är i stället mycket lägre när det gäller positionsfrågornas andel av samtliga budskap och något lägre om vi jämför de potentiella positionsfrågorna.⁵⁵ En förklaring är troligtvis att hemsidornas budskap till stor del bestod av personlig information (59 procent av innehållet i genomsnitt). Den sortens information är oftast rena beskrivningar och kan inte innehålla positionstagande budskap. Andelen positionsfrågor av de potentiellt positionstagande budskapen kan därför vara ett rättvisare mått för en jämförelse. Internet verkar således inte ha orsakat ett seriösare budskap och en större andel positionstagande budskap. Kandidaterna har med avseende på denna dimension fört ut ett traditionellt utformat kampanjbudskap på hemsidorna.

Fick de lön för mödan?

Frågan är nu om riksdagskandidaternas internethemsidor hade någon betydelse. Bidrog en kandidats hemsida till att han eller hon fick fler personröster? Jag kommer i det följande analysera huruvida hemsidorna kan ha haft någon effekt på väljarnas personröstande eller inte. För detta ändamål kommer jag använda mig av kandidaternas andel personkryss som mått på personvalskampanjernas framgång.

Medelvärde för samtliga riksdagskandidaters andel personkryss av sitt partis totala röstetal i valkretsen är 1,2 procent. Medianen ligger betydligt lägre (0,4 procent), vilket tyder på att det fanns ett stort antal kandidater med en låg andel personröster och ett fåtal kandidater med en mycket hög andel personröster som höjer medelvärdet. Tabell 7 visar den genomsnittliga andelen personkryss för riksdagskandidaterna beroende på om de använde sig av en internethemsida eller inte.

Tabell 7. Riksdagskandidaternas andel personröster efter internetanvändande (genomsnittlig procent av partiets totala röstetal i valkretsen)

	Andel personkruss	Antal kandidater
Utan hemsida	0,8	4000
Med hemsida	3,7	591
Avancerad hemsida	5,8	144
Samtliga	1,2	4591

Den genomsnittliga andelen personröster är högre bland kandidater med hemsida än bland kandidater utan hemsida. Dessutom är den genomsnittliga andelen högst bland kandidater med en avancerad hemsida. Vid första anblicken visar sig en tydlig samvariation mellan hemsideanvändande och framgång i personvalet. Det är dock möjligt att detta är ett falskt samband och att det i stället kan förklaras av andra faktorer.

Vi har tidigare sett att kandidater högt uppe på listorna i större utsträckning än andra använde sig av hemsidor och vi vet dessutom att det var lättare för kandidater högre upp på listorna att lyckas med en personvalskampanj och få många personkruss. Det är därför värt att undersöka om sambandet består även med hänsyn tagen till listplacering.

Tabell 8. Riksdagskandidaternas andel personröster efter internetanvändande och listplacering (genomsnittlig procent av partiets totala röstetal i valkretsen)

	Plats 1-2	Plats 3-5	Plats 6-	Antal kandidater		
				Plats 1-2	Plats 3-5	Plats 6-
Utan hemsida	6,9	1,7	0,4	176	441	3383
Med hemsida	8,1	2,3	0,7	204	172	215
Avancerad hemsida	10,6	2,8	1,2	64	40	40
Samtliga	7,5	1,9	0,4	380	613	3598

Även med hänsyn tagen till kandidaternas listplacering består alltså sambandet mellan hemsideanvändande och andel personröster. Då partierna har olika inställning till personval kan också deras respektive väljare ha utnyttjat möjligheten att avge personröst i olika utsträckning. Eftersom vi även vet att det främst var kandidater vars partier är positiva till personvalet som använde hemsidor kan det bidra till att kandidater med hemsidor fick fler personkruss än andra. Vi måste alltså även ta hänsyn till partitillhörigheten.

När vi undersöker kandidaternas andel personröster med hänsyn tagen till både listplacering och partitillhörighet innebär det att vi undersöker tre olika grupper av listplacering inom vart och ett av de sju partierna. Det ger oss sammanlagt 21 grupper av kandidater med olika grad av hemsideanvändande att jämföra. Emellertid saknas internetanvändare i några fall, vilket gör att vi endast får 18 grupper att jämföra för kandidater med avancerad hemsida och 20 grupper för kandidater med hemsida över huvud taget.

Av analyser framgår att kandidater med en avancerad hemsida fick större andel personkryss än kandidater utan hemsida med kontroll för både parti och listplacering i 14 av 18 möjliga fall. Om vi i stället jämför kandidater med hemsida över huvud taget med kandidater utan hemsida har de förra fått större andel personkryss i 14 av 20 möjliga fall, det vill säga en något svagare effekt. Vi kan dock konstatera att sambandet mellan hemsideanvändande och framgångsrik personvalskampanj i huvudsak består även inom partierna.

Då internethemsidorna utgjorde ett relativt marginellt fenomen i valkampanjen har jag svårt att tro att de skulle haft en så stor självständig effekt. Det är troligare att användandet av hemsidor samvarierar med ytterligare andra variabler som till exempel i vilken utsträckning kandidaterna har bedrivit en personvalskampanj i andra medier. Kampanjaktiviteten kan alltså vara *endimensionell* på så sätt att det är samma kandidater som bedriver kampanj på Internet som i andra medier och att det samband vi hittills sett därför är skenbart.

För att ytterligare testa om hemsideanvändandet hade någon effekt på väljarnas personröstande måste jag alltså även ta hänsyn till kandidaternas kampanjaktiviteter i andra medier. Den tidigare omnämnda enkätundersökningen *Riksdagskandidat 1998* möjliggör detta. Emellertid kan jag då inte längre som hittills arbeta med ett totalurval, det vill säga samtliga kandidater från de nuvarande riksdagspartierna, utan får nöja mig med ett mindre urval. Jag kommer därför endast jämföra andelen personröster mellan de kandidater som hade någon hemsida över huvud taget och de kandidater som inte hade det. Antalet kandidater i varje grupp blir för begränsat om de med en avancerad hemsida behandlas som en egen grupp. Jag kan av samma anledning inte heller kontrollera för listplacering, utan koncentrerar mig på att kontrollera för kampanjaktiviteten.

I analysen använder jag mig sammanlagt av sex sorters kampanjaktivitet hos kandidaterna: offentliga anföranden eller debatter, appelltal på gator och torg, presskonferenser eller pressmeddelanden, användandet av personliga valbroschyrer, användandet av personliga valaffischer och intervjuer i lokala eller regionala tidningar.

Jag har sedan graderat kandidaternas samlade kampanjaktivitet som låg eller hög beroende på hur många av kampanjaktiviteterna de var mycket aktiva med eller använt sig av.⁵⁶ Antalet i vissa grupper blir tyvärr synnerligen lågt, vilket gör att osäkerheten blir stor och att tillfälligheter kan spela stor roll.

Tabell 9. Riksdagskandidaternas andel personröster efter parti-tillhörighet, kampanjaktivitet och internetanvändande (genomsnittlig andel personkryss)

	Kampanjaktivitet		Antal kandidater	
	Hög	Låg	Hög	Låg
Vänsterpartiet				
Utan hemsida	5,6	1,2	10	64
Med hemsida	10,3	15,0	2	1
Socialdemokraterna				
Utan hemsida	1,3	0,5	14	48
Med hemsida	3,1	-	16	0
Centerpartiet				
Utan hemsida	1,7	0,7	10	70
Med hemsida	6,6	1,1	12	5
Folkpartiet				
Utan hemsida	3,0	0,6	14	62
Med hemsida	6,5	0,6	11	6
Moderaterna				
Utan hemsida	3,3	0,4	15	72
Med hemsida	4,6	2,1	7	6
Kristdemokraterna				
Utan hemsida	1,2	0,2	20	74
Med hemsida	8,4	0,4	8	3
Miljöpartiet				
Utan hemsida	3,3	0,9	2	51
Med hemsida	10,5	0,9	5	10
Samtliga partier				
Utan hemsida	2,5	0,6	85	441
Med hemsida	6,1	1,5	61	31

Av tabellen framgår att kandidater med hemsida i allmänhet har fått en större andel personkryss än kandidater utan hemsida även med hänsyn tagen till kampanjaktivitet. I samtliga fall utom ett där det förekommer kandidater både med och utan hemsida gäller detta samband. I ett av fallen är den genomsnittliga andelen personröster lika vid avrundning till en decimal. Inte heller med regressionsanalys kan det uteslutas att användandet av hemsidor har haft en signifikant effekt.⁵⁷

Även om det tycks osannolikt att ett så marginellt fenomen som kandidaternas internethemsidor skulle ha haft en effekt på väljarnas personröstande kan jag nu konstatera att det inte går att utesluta att så är fallet. Det kanske skulle kunna motivera en större andel än 13 procent av kandidaterna att använda hemsidor i framtiden.

Vi bör dock hålla i minnet att jag endast genomfört en ytlig analys av kandidaternas personvalskampanjer. Det finns fortfarande många andra faktorer som kan ha spelat in. Hemsideanvändandet kan fortfarande vara skenbart och gå att förklara med hjälp av andra kampanjaktiviteter som jag inte har behandlat i denna artikel.

Vad innebär IT för valkampanjerna och demokratin?

Än så länge har enbart en tämligen liten andel av riksdagskandidaterna använt sig av internethemsidor i valkampanjen. Endast 13 procent hade en egen hemsida inför riksdagsvalet 1998 och så få som tre procent hade en avancerad och utbyggd hemsida. I och med personvalsinslaget kan dock hemsidorna ändå ha betydelse eftersom de kan ge väljarna ett bättre beslutsunderlag när det gäller personröstningen. De väljare som har tillgång till Internet kan på detta sätt mycket enkelt få information om de olika kandidaterna som ställer upp för det parti de tänkt rösta på i den aktuella valkretsen och vad som eventuellt skiljer dem åt. Motsvarande information i andra medier kan vara svår att erhålla.

Det finns en fara i att en så liten del av kandidaterna utnyttjade den nya teknikens möjligheter, särskilt om användandet är ojämnt fördelat mellan olika grupper av kandidater. Redan svaga grupper kan få minskad representation i riksdagen och ytterligare försvagas genom att väljarna inte finner någon information om den och därmed kanske heller inte lägger sin personröst på dem.

En del av farhågorna angående spridningen av den nya tekniken bland politikerna blev dock inte besannade. Även om det var något vanligare att manliga kandidater använde hemsidor än kvinnliga är skillnaden mellan könen synnerligen liten och saknar förmodligen betydelse. Det var inte heller så att i första hand unga kandidater som har vuxit upp med den nya tekniken fanns representerade på nätet. Sambandet mellan ålder och hemsideanvändande var mer komplicerat än så. Kandidaterna mellan 26 och 35 år, en relativt ung grupp, var flitigast på nätet. Samtidigt använde den äldsta åldersgruppen hemsidor i större utsträckning än den yngsta, vilket går

tvärtemot förväntningarna. Det föreligger således inget större demokratiskt problem vad gäller spridningen av den nya tekniken bland politikerna vad gäller män och kvinnor eller olika åldersgrupper.

Kandidater i Stockholmsområdet visade sig däremot använda sig av avancerade hemsidor i betydligt större utsträckning än kandidater i resten av landet. Göteborgs- och Malmöområdet, vilka normalt brukar inkluderas i begreppet storstadsområdena, uppvisade däremot inte någon större skillnad gentemot resten av landet. Det är dock viktigt att tänka på att väljarna endast får lägga sin personröst på någon kandidat som ställer upp i deras egen valkrets. Därmed uppstår ingen snedvridning mellan olika grupper av kandidater så länge fördelningen inom valkretsar är jämn. Däremot kan det vara så att väljarna i Stockholm får ett bättre beslutsunderlag än väljarna i övriga landet, förutsatt att de söker information om kandidaterna på Internet.

Det starka sambandet mellan hög listplacering och benägenhet att använda internethemsidor som har påvisats bland kandidater är dock en anledning till oro. Att i första hand resursstarka politiker och kandidater högt uppe på listorna fanns på Internet betyder att det nya mediet har förstärkt den befintliga elitens position i stället för att öka de eftersatta gruppernas inflytande. Internets demokratiska potential har således ännu inte förverkligats. De väljare som hade hoppats kunna ta ställning till personvalet med hjälp av information från Internet har i stor utsträckning fått nöja sig med information om de högst placerade kandidaterna, övriga använde sig ytterst sparsamt av hemsidor. Jag ser det som en allvarlig demokratisk brist att väljarnas beslutsunderlag på Internet för personröstandet i stor utsträckning var begränsat till högt placerade kandidater.

Att analysen av hemsidornas eventuella effekter på väljarnas personröstande trots sina brister dessutom visade att det åtminstone inte går att utesluta en interneteffekt gör det än angelägnare att hoppas att en större andel kandidater, även längre ned på listorna, i framtiden kommer använda sig av hemsidor i valkampanjerna.

Att andelen kandidater som använde sig av hemsidor varierade kraftigt mellan partierna utgör inget större demokratiskt problem med tanke på att det svenska valsyste­met i första hand är ett val mellan partier och i andra hand ett val mellan kandidater. Alla partierna fanns representerade på nätet och presenterade där partiets politik. Däremot var det klart lättare för vissa partiers väljare att ta ställning till personvalet med hjälp av information på Internet än för andra partiers väljare. Som vi har sett verkar dessutom kandidaterna

ha styrts av sitt partis kampanjkultur i stor utsträckning i sitt val att använda sig av en internethemsida eller inte. Rationella överväganden om kampanjkanalen Internets effektivitet för deras egen del tycks däremot inte ha haft någon större betydelse. Att kandidaternas benägenhet att använda en hemsida i valkampanjen är beroende av deras partis inställning till personval och kampanjkultur i övrigt kan ses som ett tecken på att partierna fortfarande behåller greppet om riksdagskandidaterna trots personvalsinslaget. Partiernas kampanjkultur kan alltså ha bidragit till att en relativt liten andel av alla kandidater använde sig av en internethemsida i valrörelsen. Då personvalsmöjligheten har införts torde det åtminstone ligga i väljarnas intresse att få ett så bra beslutsunderlag som möjligt för personvalet, oavsett partisympati. Det är naturligtvis beklagligt om partiernas kampanjkultur blockerar och bromsar användandet av den nya tekniken och de möjligheter den innebär. Internet kan till exempel användas till att förbättra kontakten och kommunikationen mellan medborgare och politiker eller åtminstone göra politikerna mer synliga för väljarna.

Från innehållsanalysen av hemsidornas budskap framkom ett par mycket tydliga resultat. Hemsidorna visade sig till stor del bestå av personlig information om kandidaterna och partisammanhållningen var lägre än i tidigare undersökningar. Mina resultat visade att kandidaterna i ganska stor utsträckning hade valt egna valfrågor. Kanske uppmuntrar hemsidornas form kandidaterna att bete sig som individer och betona sina egna åsikter framför partiets då en enskild politiker naturligt står för innehållet på en hemsida.

Då det är troligt att datoranvändningen kommer fortsätta stegras den närmaste framtiden och att allt fler människor kommer använda Internet kan dess betydelse öka även i politiska sammanhang. Det är då möjligt att Internet genom hemsidornas naturligt personliga karaktär kommer förstärka och påskynda den individualisering av politiken som kan vidtaga när ett personvalsinslag har introducerats. För att vara säker på att det nya kampanjmediet i sig har bidragit till den ökade individualiseringen av kampanjbudskapen krävs emellertid en utökad undersökning där även annat kampanjmaterial, till exempel broschyrer inkluderas. Mina resultat och resonemang tyder dock på att så är fallet. Då den höga andelen personliga egenskaper på hemsidorna även gäller de som inte uppmanade till kryssning och därmed kan anses bedrivit personvalskampanj är detta än troligare.

Huruvida en ökad individualisering av politiken och valrörelserna är bra eller dåligt för demokratin finns det skilda åsikter om och är inte någonting jag ämnar behandla ytterligare. Det är dock troligt att

den nya tekniken, här i form av internethemsidor, uppmuntrar till och gör det lätt för politiker att föra ut sina personliga åsikter, ett eget budskap, och mer information om dem som personer. Tanken bakom personvalet kan inte rimligtvis vara att väljarna ska personrösta enbart efter kandidaternas personlighet och välja bland kandidater som i övrigt har identiska politiska åsikter och prioriteringar. Då det är rimligare att de röstar efter vissa, om än små, åsiktsskillnader mellan kandidaterna bör inte dessas hemsidor utslutande bestå av personlig information. Att hemsidorna innehöll en stor andel personlig information kan inte ses som ett problem så länge kandidaterna även behandlar sakfrågor. Många väljare kan säkert uppskatta en viss dos information om kandidaterna som personer. Emellertid behandlade hela tio procent av hemsidorna ingen sakfråga över huvud taget. Dessutom bestod så mycket som 21 procent av kandidaternas hemsidor till mindre än en femtedel av diskussion om sakfrågor. På en del hemsidor är alltså själva politiken, sakfrågorna, definitivt i skymundan. Även om det endast berör en mindre del av hemsidorna bör detta ses som en varningssignal. Väljarnas beslutsunderlag på Internet när det gäller personvalet riskerar att bli undermåligt om inte alla politiker talar om sakfrågor på sina hemsidor.

Ett exempel på att kommunikation mellan medborgare och politiker kan underlättas med det nya mediet visas bland annat av de så kallade "väljarkontrakt" en del kandidater har upprättat på sina hemsidor där de tydligt och konkret uppställer ett antal riktlinjer för sitt handlande i riksdagen och ibland även vallöften. Dessa kandidater erbjuder sig dessutom ofta att regelbundet informera sina väljare om sina politiska ställningstaganden och diskutera dessa med väljarna via hemsidan eller e-post. Dessa kandidater har alltså satsat på att skapa en mer personlig relation till väljarna. Kanske kan sådana nätverk och dylika former av service gentemot väljarna från den enskilde kandidatens sida på längre sikt bidra till förbättrad kommunikation mellan väljare och valda. Kandidater kan alltså på bland annat detta sätt även göra sig mer oberoende av sitt parti. Den nya tekniken kan här spela en roll genom att underlätta kommunikationen. Sådana effekter av den nya tekniken kanske först visar sig på längre sikt. Än så länge är det dock oerhört få kandidater som aktivt har försökt använda Internet för att underlätta kommunikationen genom att till exempel lägga ut sitt kalendarium på nätet eller uppmuntra medborgare att kontakta dem via så kallade meddelanderutor.

Hur var det då med väljarnas intresse för politikernas internet-satsningar? För tillfället har jag inga uppgifter om väljarnas utnyttjande av enskilda riksdagskandidaters hemsidor under valrörelsen utan endast om deras utnyttjande av partiernas hemsidor. Som jag tidigare nämnt besökte 200 000 personer någon eller några av partiernas hemsidor under valrörelsen. Det kan tyckas vara en låg siffra, men vi bör då tänka på att de valmöten partierna håller under valkampanjerna i allmänhet besöks av cirka 750 000 personer (drygt tio procent av väljarna).⁵⁸ Ett väl inarbetat kampanjinslag som torgmötet besöktes således endast av fyra gånger så många personer som partiernas internethemsidor. Det kan även påpekas att partiernas valarbetare under 1980-talet brukade knacka dörr hos ungefär 250 000 medborgare.⁵⁹ Om vi begrundar den tid och energi som krävs för att nå 250 000 medborgare i hemmen och jämför med det nya kampanjmediets publik på närmare 200 000 personer framstår Internets förändringspotential tydligt. Internet lär dessutom öka sin publik i framtida valkampanjer då långt ifrån alla väljare ännu har tillgång till Internet. En undersökning av SKOP har dessutom visat att närmare en fjärdedel av ungdomar i åldern 16–25 år säger sig helst vilja ha information genom Internet i nästa valrörelse.⁶⁰

Avslutning

Även om farhågorna angående en ojämn spridning av den nya tekniken mellan manliga och kvinnliga kandidater och mellan olika åldersgrupper inte besannades är det viktigt att komma ihåg att användandet av internethemsidor i valkampanjen 1998 i mångt och mycket var ett elitfenomen. För demokratins och väljarnas skull får vi hoppas att även kandidater längre ned på partiernas vallistor i framtiden kommer använda sig av Internet i större utsträckning. I annat fall kommer det nya mediet kanske bara bidra till att ytterligare stärka den existerande elitens position.

Internet som kampanjkanal kan även bidra till att ytterligare förstärka den genom personvalsinslaget rådande trenden med ökad individualisering av politiken och ökat fokus på kandidaterna som personer. Om detta är positivt eller negativt för demokratin kan det finnas olika åsikter om. Det är ändå viktigt att vara uppmärksam på fenomenet.

Då jag inte har gjort någon empirisk undersökning av kommunikationen mellan medborgare och politiker under valrörelsen medelst exempelvis e-post är det svårt att säga huruvida den nya tekniken hittills har bidragit till en förbättrad kommunikation mellan väljare

och valda. Att endast ett mycket litet antal riksdagskandidater har utnyttjat möjligheterna att informera om var de är anträffbara vid olika tillfällen under valrörelsen genom att till exempel göra sitt schema tillgängligt eller uppmuntrat kontakt genom meddelanderutor tyder dock på att så ännu inte har skett i någon större utsträckning.

Det vi har sett är sannolikt endast de första trevande stegen på en inslagen väg. Politik på Internet är i Sverige än så länge ett relativt marginellt och nytt fenomen. Visserligen har samtliga riksdagspartier haft egna hemsidor i snart två år. Det var dock fortfarande endast en mycket liten del av riksdagskandidaterna, ungefär 13 procent, som hade någon form av egen hemsida i valrörelsen. Det som studerats i föreliggande artikel är ett expansivt område i ständig förändring. Redan i europaparlamentsvalet, men kanske framför allt i nästa ordinarie riksdagsval, kan bilden vara en helt annan.

Noter

¹ Följande artikel är en vidareutveckling av en D-uppsats vid statsvetenskapliga institutionen i Göteborg.

² Elger, 1998, s. 8 (ur förordet av Kaj Embrén och Annika Sundström).

³ Se Valforskningsprogrammets vid statsvetenskapliga institutionen i Göteborgs hemsida: <http://gordon.pol.gu.se/VOD/vustart.htm>

⁴ Westerståhl, 1993, s. 11.

⁵ Se Holmberg och Weibull 1997 (SOM nr. 20).

⁶ Holmberg, 1993, s. 33.

⁷ Ibid.

⁸ Gilljam, 1993, s. 17 f.

⁹ Elger, 1998, s. 15.

¹⁰ Österman, 1997, Våra värderingar och Internet Vem påverkar vem?, s. 37.

¹¹ www.relevantknowledge.se/home/home.htm

¹² InterNetGuiden nr 12-1 1999, s. 27.

¹³ Rothstein m.fl. 1995, s. 42 ff.

¹⁴ För ytterligare detaljer angående hur kodningen gått till hänvisas till min D-uppsats, Martinsson 1999.

¹⁵ Den exakta siffran jag har fått fram är 4 591 kandidater. Emellertid är det sannolikt att siffran inte är fullständigt korrekt då den bearbetning av materialet som krävdes inkluderade en hel del manuella moment. Som vanligt föreligger i sådana fall en risk att den mänskliga faktorn har varit framme.

¹⁶ Den exakta siffran är i det här fallet 591 kandidater.

¹⁷ Det är även så att en del sidor på Internet ibland inte är tillgängliga för en kortare tid. Det kan handla om att sidorna uppdateras, görs om, tekniska problem, eller helt enkelt inaktuella eller felaktiga länkar. Under materialinsamlingen hände det att jag fann en länk till en kandidats hemsida som sedan visade sig inte fungera. Man kan då tänka sig att det i vissa fall endast var ett tillfälligt problem och att hemsidan normalt sett fungerade. Det handlar totalt sett om 32 kandidater som jag endast fann icke-fungerande länkar till. Jag anser dock att det kan vara rimligt att antaga att andelen kandidater med icke-fungerande hemsidor är någorlunda konstant. Om den varierar så torde andelen icke fungerande hemsidor minska ju närmare valet vi kommer eftersom vikten av att informationen finns tillgänglig då ökar.

¹⁸ Mätningen är inte särskilt exakt då den omfattar samtliga kandidater, det vill säga ett totalurval. I de fall smalare spalter eller större textstorlek har förekommit har jag försökt kompensera för detta genom att i vissa fall kopiera över texten till ett ordbehandlingsprogram för att lättare kunna jämföra sidornas textmängd.

¹⁹ Barber, 1999.

²⁰ Mitt insamlade material har här samkörts med den enkätundersökning, *Riksdagskandidat 1998*, som har utförts av statsvetenskapliga institutionen i Göteborg på uppdrag av *Rådet för utvärdering av 1998 års val*. Huvudansvarig för undersökningen var Martin Brothén. Se även Brothén 1999.

²¹ Olsson, 1999, s. 7 ff.

²² För detaljer angående indexvariabeln och den tredelning av hemsidorna jag använder hänvisas till min D-uppsats.

²³ Olsson, 1999, s. 38.

²⁴ En hel del studier av internetanvändandet bland befolkningen i stort har dock genomförts. Några exempel är SOM-undersökningarna och Teldoks rapporter.

²⁵ Holmberg och Petersson, 1980, s. 233 ff.

²⁶ Schmidt, 1986, s. 29 ff.

²⁷ Bergström och Weibull, 1998, s. 318.

²⁸ Österman, 1997, s. 39–40.

²⁹ Även om senare undersökningar visar på en ökad andel kvinnor på nätet har de fortfarande en bit kvar till att utgöra hälften av nätanvändarna. T.ex. anger Sifo att 42,5 procent av svenskarna på nätet var kvinnor i februari 1999. Se <http://www.sifointeractive.com/home/index.html> (Sidan besökt 28 mars 1999.)

³⁰ Österman, 1998, s. 41 ff.

³¹ En kontroll för vilka åldersgrupper i den mer detaljerade indelningen som har använt de mest avancerade hemsidorna visar att resultaten från figur 2 i stort sett består. Rangordningen av åldersgruppernas användarandel är densamma för de tre grupper som har störst andel användare. Det är även samma tre åldersgrupper som i figur 2 har lägst användarandel som uppvisar lägst användarandel vad gäller avancerade hemsidor. Den inbördes ordningen har dock ändrats.

³² Vad det beror på är svårt att säga. En spekulaton kan vara att de allra yngsta kandidaterna kanske inte har tagit sin kandidatur på lika stort allvar som de äldre eller så har partierna varit mer benägna att ge de äldsta en hjälpande hand.

³³ Det kan även vara intressant att se till den relativa skillnaden mellan grupperna, det vill säga hur många procent lägre andelen i respektive grupp är bland kvinnorna än bland männen. Detta kan även beskrivas som hur många procent lägre sannolikheten är för att en slumpmässigt vald kvinnlig kandidat använder sig av en hemsida respektive har en avancerad hemsida än en slumpmässigt vald manlig kandidat. Den relativa skillnaden visar att andelen kvinnor med avancerad hemsida är 26 procent lägre än andelen män.

³⁴ Som storstadsområden klassificerar jag Stockholm, Göteborg och Malmö med kringområden. Till Stockholm räknades hela storstockholm, dvs. alla postnummer som börjar på 1. Till Göteborg räknades postnummer från 40000 till 42999, dessutom tillkommer för Göteborgsområdet Partille, Mölndal och Askim. Till Malmöområdet räknades postnummerområde 20000 till 21999 samt Alnarp, Arlöv och Bunkeflostrand.

³⁵ Esaiasson, 1993, s. 153.

³⁶ Gilljam, 1993, ur SOU 1993:63, s. 15 ff.

³⁷ Österman 1997, s. 40.

³⁸ Denna bild överensstämmer både med en enkätundersökning i DN 971102 angående villigheten hos riksdagsledamöter att bedriva personvalskampanj och resultatet från *Riksdagskandidat 1998*, en enkätundersökning utförd av Martin Brothén vid statsvetenskapliga institutionen i Göteborg, där kandidaterna tillfrågades om de bedrivit någon personvalskampanj under den föregående valrörelsen.

³⁹ Möjligheten att även inkludera en jämförelse mellan vänsterpartiet och socialdemokraterna avvisas då skillnaden dem emellan utifrån det rationella perspektivet är för liten.

⁴⁰ Lagg märke till att begreppet rationell här används i en begränsad betydelse. Den tidigare forskningen syftar på Esaiasson, 1993.

⁴¹ Detta resonemang kan stödjas genom att en samkörning av mitt material med data från *Riksdagskandidat 1998* visar att en större andel av kandidaterna med avancerad hemsida än de med hemsida över huvud taget uppger sig ha bedrivit personvalskampanj (78 mot 50 procent).

⁴² Esaiasson och Holmberg, 1996, s. 154 f.

⁴³ Ibid, s. 155 f. Det är dock värt att notera vissa metodologiska problem i sammanhanget. Studien ifråga bygger för det första på självrapporterade data. För det andra så är frågeformuleringen inte invändningsfri, den inbjuder till en underskattning av betydelsen av lokala frågor och personliga egenskaper. Resultaten är dock så tydliga att de ändå torde kunna anses tillförlitliga.

⁴⁴ Holmberg och Esaiasson, 1988, s. 199 f. Återigen föreligger vissa metodologiska problem. Resultatet ifråga grundar sig delvis på en sorts cirkeldefinition då partiets viktigaste frågor definieras som de frågor flest riksdagsledamöter sade sig ha betonat under valrörelsen. Se not 43.

⁴⁵ Håkansson, 1996, s. 26.

⁴⁶ Med de budskap som skulle kunna vara positionstagande, de potentiella positionsfrågorna, avser jag de budskap som har klassificerats som antingen målsätt-

ningar eller handlingsförslag, ”böra” eller ”göra”. De rena verklighetsbeskrivningarna, ”vara”, har här alltså uteslutits.

⁴⁷ Esaiasson, 1993, s. 153.

⁴⁸ Jag vill dock påpeka att det givetvis är teoretiskt möjligt med påtvingad reklam på Internet, möjligheterna till detta finns redan i dag. Exempelvis så kan företag som tillhandahåller kostnadsfria internetanslutningar vara reklamfinansierade på samma sätt som TV-kanaler. Det innebär då att användarna får finna sig i att flyktiga reklamsidor dyker upp då och då under nätanvändandet. Möjligheten kan givetvis utnyttjas av politiker, även om det ännu inte gjorts så vitt jag vet.

⁴⁹ Även med en konfidensnivå på 90 procent kan jag för proportionsskattningar få tämligen stora felmarginaler. Som mest kan de vid ett urval om 100 enheter och en population på 591 kandidaters hemsidor även med hänsyn tagen till ändlighetskorrektionsuppgå till hela 6,8 procentenheter. Jag kommer därför enbart kunna uttala mig om populationen som helhet med någon rimlig säkerhet. Att dela upp materialet och analysera delpopulationer som enskilda partiers kandidater medför kraftigt ökad statistisk osäkerhet.

⁵⁰ Att kandidaterna på sin hemsida uppmanar väljarna att kryssa för dem är dessvärre en problematisk indikator på att bedriva personvalskampanj. En samkörning med data från *Riksdagskandidat 1998* visar att en femtedel av de som på hemsidan uppmanade väljarna att kryssa dem har angivit att de inte bedrev någon personvalskampanj. Dessutom har många kandidater som angivit att de bedrev personvalskampanj inte uppmanat till kryssning på hemsidan.

⁵¹ Vi bör dock här tänka på att den statistiska osäkerheten är extra hög då jag nu undersöker delpopulationer. Skillnaden ligger därför inom felmarginalen även med en konfidensnivå på 90 procent.

⁵² I de fall lika många kandidater inom ett parti har prioriterat två eller flera kampanjfrågor måste jag avgöra vilka som skall räknas med bland partiets huvudfrågor på annat sätt. Jag har då helt enkelt gett frågor med lägre nummer i mitt kodschema företräde. För detaljer angående kodschemat hänvisas till min D-uppsats.

⁵³ Här föreligger dock ett statistiskt säkerhetsproblem. När jag bryter ned materialet partivis får jag så få enheter i urvalet för varje parti att osäkerheten blir orimligt stor. Jag ämnar dock genomföra analysen i alla fall eftersom det kan ses som en förstudie utan generaliserande ambitioner. Vänsterpartiet måste dock uteslutas då ingen av deras fåtaliga internetanvändare ingick i mitt urval.

⁵⁴ Vi bör dock komma ihåg att mina resultat tyvärr inte med statistisk säkerhet kan sägas representera samtliga 591 riksdagskandidater som använde sig av en hemsida i valrörelsen då för få enheter är undersökta.

⁵⁵ Intrycket att det förekom sparsamt med positionstagande budskap på hemsidor-na förstärks ytterligare av att så många som 38 procent inte hade några sådana budskap över huvud taget.

⁵⁶ Kandidater som var mycket aktiva med minst två av kampanjaktiviteterna har tilldelats värdet hög på variabeln kampanjaktivitet. Övriga har tilldelats värdet låg. Vad gäller offentliga anförande, appelltal och pressmeddelanden måste kandidaterna ha angett att de använt sig av aktiviteten mer än tio gånger under valrörelsen för att räknas som mycket aktiva. Angående intervjuer i lokala tidningar skall

de ha medverkat minst fyra gånger för att räknas som mycket aktiva. Användandet av personliga valbroschyrer och valaffischer har registrerats genom en ja/nej-fråga. De som angett att de använt en personlig valbroschyr eller valaffisch räknas som aktiva med denna kampanjaktivitet.

⁵⁷ Även regressionsanalys ger resultatet att det inte går att förkasta antagandet att användandet av hemsidor i valrörelsen gav högre andel personröster. För regressionsanalysen har jag analyserat effekten av avancerade hemsidor i stället för hemsidor över huvud taget då de bör ha större effekt. Andelen förklarad varians (r^2) för avancerade hemsidor för sig med andelen personröster som beroende variabel är 0,151. I en multipel regression där min modell inkluderar sju dikotomiserade oberoende variabler som samtliga uppvisar en signifikant bivariat korrelation på minst 95%-nivån är andelen förklarad varians 0,620. När användandet avancerade hemsidor inkluderas i modellen ökar andelen förklarad varians till 0,637. Samtliga effekter är fortfarande signifikanta. De oberoende variabler som ingick i sju-variabels-modellen var fem av de tidigare nämnda sex kampanjaktiviteterna (personliga valbroschyrer uteslöts då de inte uppvisade en signifikant effekt vid en multipel regression) samt listplacering (överst eller inte) och att vara kandidat i Stockholm eller inte (kandidater i Stockholm hade svårare att erhålla många personkryss än andra).

⁵⁸ Esaiasson, 1990, s. 351 samt Gilljam och Holmberg, 1995, s. 173. Andelen som besöker något valmöte har varit någorlunda konstant sedan början på 1980-talet.

⁵⁹ Esaiasson, 1990, s. 358

⁶⁰ Skandinavisk Opinion AB, rapport till Inrikesdepartementet december 1998, tabell 37

Referenser

- Barber, B. R. (1999) ”En plats för kommers eller en plats för oss?”, i denna volym
- Bergström, A. och Weibull, L. (1998) ”Internet – för alla?” i *SOM97 – Opinionssamhället* Göteborg: SOM-institutet
- Brothén, M. (1999) *Riksdagskandidat 1998. Dokumentation*, Göteborg: statsvetenskapliga institutionen
- Elger, M. (1998) Politik. Se Opinionsbildning på Internet, Stockholm: Ekerlid
- Esaiasson, P. (1990) *Svenska valkampanjer 1866–1988*, Stockholm: Allmänna Förlaget
- Esaiasson, P. (1993) ”Om riksdagsledamöter, kandidatar, opinionsopportunitet och valkampanjer” i *Person och Parti* (SOU 1993:63) Stockholm: Fritzes
- Esaiasson, P. och Holmberg, S. (1996) *Representation from Above Members of Parliament and Representative Democracy in Sweden* Aldershot: Dartmouth
- Gilljam, M. och Holmberg, S. (1995) *Väljarnas val*, Stockholm: Fritzes förlag AB
- Gilljam, M. (1993) ”Vad är personval och vem röstar på person?” i Westerståhl, J. (red.) *Person och Parti*, SOU 1993:63, Stockholm: Fritzes
- Holmberg, S. och Petersson, O. (1980) *Inom felmarginalen*, Stockholm: LiberFörlag
- Holmberg, S. (1993) ”Nuvarande valsystem: minskande kandidat-kännedom och få personröstare” i Westerståhl, J. (red.) *Person och Parti*, SOU 1993:63 Stockholm: Fritzes
- Holmberg, S. och Esaiasson, P. (1988) *De folkvalda*, Stockholm: Bonniers
- Håkansson, N. (1996) *Valbudskap med variation Ja- och Nej-propaganda i folkomröstningsdebatten 1994* (licentiatuppsats). Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet
- Martinsson, J. (1999) *Valkampanj på Internet En studie av riksdagskandidatens hemsidor*, D-uppsats, Göteborg: statsvetenskapliga institutionen
- Olsson A. R. (1999) *Elektronisk demokrati* (SOU 1999:12), Stockholm: Fritzes

- Rothstein, B. (red) (1995) *Demokratirådets rapport 1995 – Demokrati som dialog*, Stockholm: SNS Förlag
- Schmidt, S. (1986) *Pionjärer, efterföljare och avvaktare*, Lund: Studentlitteratur
- Westerståhl, J. (1993) "Person och parti" i Westerståhl, J. (red.) *Person och Parti*, SOU 1993:63, Stockholm: Fritzes
- Österman, T. (1997) "Våra värderingar och Internet Vem påverkar vem?" i Carlsson, U. Och Bucht, C (red) *Mediasverige 1997 Statistik och analys*, Göteborg: Nordicom – Sverige

Elektronisk debatt i kommunal politik

Agneta Ranerup

Under de senaste åren har Internet såväl i den svenska som i den internationella debatten sagts ha en stor potential att öka demokratin i samhället. Något som anses ha särskilt positiva egenskaper är lokalt förankrade nätverk¹ (på engelska "Community Networks") (Schuler 1996). Ett lokalt förankrat nätverk är en service i en viss stad eller region som görs tillgänglig via Internet, genom vilket det är möjligt att exempelvis ta del av samhällsinformation, få service från kommunala myndigheter och diskutera gemensamma angelägenheter. Svenska kommuners hemsidor, där medborgarna kan ta del av information och ibland även diskutera med varandra via elektroniska debattfora, är ett exempel på en typ av lokalt förankrade nätverk. En speciellt positiv egenskap hos lokalt förankrade nätverk som nämns i amerikansk debatt är att de kan bidra till att skapa en känsla av gemenskap och ett engagemang i gemensamma frågor bland medborgare i en stad eller en region, något som många gånger saknas i dag (Barber 1997, Schuler *ibid.*):

[They are] generally intended to advance social goals, such as building community awareness, encouraging involvement in local decision-making, or developing economic opportunities in disadvantaged communities. [...] The most important aspect of community networks, however, is their immense potential for increasing participation in community affairs, a potential far greater than that offered by traditional media such as newspapers, radio, or television. (Schuler 1996, s. 25)

Om så är fallet skulle användandet av Internet kunna ge effekter som att politiska frågor faktiskt i högre utsträckning än i dag blir föremål för ett medborgerligt engagemang, och därmed även en diskussion mellan medborgare och politiker innan beslut fattas (Buchstein 1997, Street 1997).

I den följande texten kommer jag att nyansera dessa visioner genom att beskriva konkreta erfarenheter från två svenska kommuner av hur ett lokalt förankrat nätverk används av medborgare till att föra en politisk debatt. De kommuner jag har studerat är Göteborg och Sölvesborg. Den övergripande fråga som besvaras är i vilken grad diskussionen mellan medborgare och politiker i elektroniska debattfora har bidragit till ökad demokrati, och vilka förutsättningarna är för en sådan utveckling i framtiden. Som en bakgrund till erfarenheterna vill jag inledningsvis beskriva forskning som anknyter till frågan om den demokratiska potentialen hos Internet. Först beskrivs några framträdande teman i forskning om lokalt förankrade nätverk i Europa och USA. Därefter beskrivs några aspekter av forskning om virtuella samhällen, det vill säga samhällen eller gemenskaper som grundas på att människor har kontakt med varandra med hjälp av informationsteknologi (IT), utan att de nödvändigtvis bor på samma plats eller ens träffas personligen (Croon & Ågren 1998, Hemer & Nilsson 1998). De lokalt förankrade nätverken med elektroniska debattfora som finns i Göteborg och Sölvesborg kan sägas vara en slags virtuella samhällen, vilket alltså i sin tur gör forskning om sådana samhällen relevant för den följande diskussionen. Sölvesborgs och Göteborgs lokalt förankrade nätverk har dock till skillnad från många andra virtuella samhällen en geografisk bindning till en viss kommun eller stadsdel. Slutligen ger jag en kort beskrivning av den syn på demokrati som ligger till grund för diskussionen i kapitlet.

Lokalt förankrade nätverk

Forskning om den demokratiska potentialen hos Internet berör många företeelser och teman. Exempelvis handlar forskningen om i vilken mån medborgare ges insyn i offentlig förvaltning (Statskontoret 1998) genom information via Internet, i vilken mån de ges möjlighet att mer direkt påverka politiska beslut genom omröstning via Internet (Åström 1998), eller att delta i debatt i elektroniska debattfora (Olsson 1999, Tsagarousianou et al. 1998). I det här avsnittet kommer jag främst att beröra några framträdande teman i forskning om hur man i olika städer i Europa och USA utnyttjar IT i lokalt förankrade nätverk för att tillhandahålla information, och i vissa fall även elektroniska debattfora.²

En aspekt som ofta anses grundläggande i litteraturen är att medborgarna, för att demokratiska effekter skall uppstå, måste ha *till-*

gång till den *teknik* som är nödvändig för att ta del av information via Internet, eller för att delta i debatt i elektroniska fora. Lösningarna på detta problem kan dock variera. Erfarenheter från Grekland beskriver hur den nödvändiga tekniken kan tillhandahållas exempelvis genom offentliga terminaler (Tsagarousianou 1998). En annan lösning är att som i Bologna tillhandahålla Internet i hemmen mer eller mindre gratis för medborgarna, så att en jämlik tillgång garanteras (Tambini 1998). För att garantera att medborgarnas tillgång resulterar i faktiskt utnyttjande är ett viktigt inslag i en sådan policy även att sprida kunskaper om tekniken (Tambini *ibid.*).

Ett annat tema i litteraturen berör hur de olika lokalt förankrade nätverken *initieras och drivs vidare*. Flera möjligheter kan här nämnas. Det är inte ovanligt att olika frivilliga organisationer, delvis med kommunal anknytning, initierar och driver ett lokalt förankrat nätverk som exempelvis i Amsterdam, Berlin och Seattle (Francissen & Brants 1998, Schmidtke 1998, Schuler 1996). En annan möjlighet är att kommunen själv är initiativtagare och drivkraft, som exempelvis i Bologna (Olsson 1999; Tambini 1998). Ett tredje alternativ kan vara att forskare på eget initiativ skapar en lösning som sedan provas i olika städer (Tsagarousianou *ibid.*). Hur mycket medborgarna själva ges möjlighet att delta i utvecklingen av olika nätverk och debattfora varierar dock högst avsevärt. I andra sammanhang talar man sedan flera decennier om användarmedverkan i utveckling av IT (Ehn 1988, Ranerup 1996). Det innebär att alla eller ett urval av de kommande användarna ges möjlighet att påverka utformningen av den teknik som utvecklas. I samband med utveckling av lokalt förankrade nätverk innebär detta att alla medborgare kan ses som potentiella medverkande (Braa 1996), något som mycket sällan förekommer i de ovan beskrivna erfarenheterna. Ett alternativ vore att medborgarna själva utformar ett lokalt nätverk för exempelvis föreningsbruk eller för allmän politisk och social verksamhet, och sedan kopplar detta till ett kommunalt nätverk (Ranerup 1999). Men det är mer vanligt att medborgargrupper initierar och driver ett eget lokalt förankrat nätverk, helt utan kommunal förankring, exempelvis med avsikten att ge stöd åt varandra i sociala frågor (Schwartz 1998).

Ett tredje framträdande tema är hur olika inslag i de lokala nätverkens *funktionella infrastruktur och organisation* påverkar medborgarnas *möjligheter att debattera*. Närmast till hands ligger frågan om den elektroniska debatten censureras eller inte. Vad som framgår tydligt är den motvilja mot censur av debatt som uttrycks i amerikansk lagstiftning och opinion, oberoende av på vilka grunder den

sker (Docter & Dutton 1998). En mildare form av kontroll är att ha en mänsklig moderator som läser debatten och tar bort stötande inlägg, eller inlägg som ämnesmässigt inte anses vara relevanta.

Slutligen påpekar Croon & Ågren (1998) och Benson (1996) hur den funktionella strukturen hos debattforumet kan påverka möjligheterna till debatt. Det är möjligt att tillhandahålla ett öppet, ostrukturerat forum för debatt där inläggen helt enkelt listas upp på bildskärmen i den ordning de skrivs. Man kan också tillhandahålla ett debattforum med en trädstruktur där olika debattämnen får olika ”grenar” i trädet. Då ges den intresserade medborgaren en överblick över diskussionens olika debattämnen. Debatter kan dessutom antingen avlägsnas efter en viss tid, eller lagras under en längre tid. I det senare fallet kan deltagare och andra lätt skaffa sig en historisk överblick över den diskussion som har förekommit (Croon & Ågren *ibid.*).

Virtuella samhällen

Ett lokalt förankrat nätverk i en svensk kommun kan sägas vara ett exempel på vad som benämns som *virtuella samhällen*. Ett samhälle³ definieras enligt Nationalencyklopedin 1995, band 16, s. 226 f. som: ”...benämning på en grupp individer förenade av ett nätverk av sociala relationer med viss varaktighet och kontinuitet över tid.” Ett virtuellt samhälle eller en virtuell gemenskap befolkas i sin tur av en grupp människor som kommunicerar med varandra via IT (Croon & Ågren 1998; Hemer & Nilsson 1998; Jones 1997a m.fl.) utan att nödvändigtvis ha andra sätt att kommunicera med varandra. Man behöver alltså inte bo på samma plats, eller träffas personligen för att kunna sägas tillhöra ett virtuellt samhälle. En ytterligare karaktäristisk egenskap är att människorna inom ett virtuellt samhälle ofta, om än inte alltid, sägs ha en känsla av gemenskap eller gemensamma idéer, eller så uppstår detta så småningom efter en tids kommunikation (Croon & Ågren *ibid.*; Rheingold 1994). Någon mer utförlig och gemensam definition och kategorisering av virtuella samhällen är svår att finna i litteraturen (Paccagnella 1997), mycket därför att många forskare studerar sådana samhällen var för sig. De funderar därför inte över gemensamma eller särskiljande egenskaper hos dem, och skapar av den anledningen inte heller en kategorisering.

Ett undantag är Croon & Ågren (*ibid.*) som beskriver fyra former av virtuella samhällen på ett sätt som är relevant för min diskus-

sion om den demokratiska potentialen hos elektroniska debattfora. En första typ är "Community Networks", det vill säga en slags företrädesvis amerikansk variant av det jag ovan kallade lokalt förankrade nätverk, där medborgarna och andra som använder nätverket *bor på samma ort*. I de amerikanska erfarenheterna av "Community Networks" har enskilda medborgares frivilliga arbete och ideella engagemang i lokala organisationer en särskilt framträdande roll. Detta kan ses i motsats till de i Sverige ofta förekommande helkommunala lokalt förankrade nätverken exempelvis i Sölvesborg och Göteborg, som jag kommer att diskutera nedan. En andra typ är "Professionella samhällen", där människor kommunicerar via IT mot bakgrund av ett *gruppintresse*, i form av ett gemensamt yrke. Här behöver medlemmarna inte ha en gemensam boendeort som i samband med "Community Networks". Croon & Ågren nämner ISWorld som ett exempel på denna typ av virtuella samhällen. Inom ISWorld har medlemmarna ett gruppintresse i form av yrkesverksamhet inom IT-branschen som gemensam nämnare när de diskuterar och utbyter information via IT. En tredje typ utgör enligt Croon & Ågren "Personliga samhällen" som människor kan skapa med hjälp av IT. Denna teknologi möjliggör nämligen kontakter med människor, liksom med företag och organisationer i vid mening, i konstellationer som helt bestäms av den enskilde utan hänsyn till avstånd i tid och rum. Här utgör grunden för samhället inte en gemensam boendeort eller ett för gruppen gemensamt intresse, utan snarare att man har ett rent *personligt intresse* att upprätthålla vissa kontakter (Croon 1997). En fjärde typ av virtuella samhällen som författarna beskriver är "Den tredje platsens gemenskaper", som inte har skapats för ett speciellt ändamål annat än att människor skall kunna kommunicera. De kan sägas vara en slags "heta linjen" via Internet, där människor kan diskutera *utan några speciella urvalsgrunder eller gemensamma intressen* som gemensam nämnare.

Demokrati och IT

Några brottstycken ur regeringens direktiv till Demokratiutredningen beskriver förhållandet mellan IT och demokrati enligt följande: "Informationsteknologin har gjort sitt intåg på allvar. Informations- och kommunikationsmönstren har förändrats på avgörande sätt. Utbudet av information och kunskap har ökat markant". Men det finns även enligt utredningen problem i dagens svenska samhälle, som kan bli utgångspunkten för nya möjligheter: "Flera av

de stora folkrörelserna visar tydliga tecken på minskad förmåga att attrahera medborgarna. Samtidigt ökar medborgarnas totala engagemang i olika former av nya rörelser eller i mer eller mindre tillfälliga strukturer.” (<http://www.demokratitorget.gov.se/> Kommittédirektiv). Lars Johansson, en av Göteborgs ledande politiker, ger ett exempel på detta genom att beskriva lokala styrelser och brukarråd för exempelvis skolor och daghem som grunden för en ny spirande folkrörelse (Klingberg 1998). En fråga som här uppstår är hur IT:s möjligheter skall kunna användas för att understödja människors engagemang i sådana sammanhang och även stärka ett ökande medborgerligt engagemang i allmänhet i gemensamma angelägenheter.

Användningen av IT i demokratiserande avsikter kan utvärderas mot bakgrund av olika politiska ideal (Ohlin 1998; Segerlund 1997, Statskontoret 1998). Två ideal är här särskilt relevanta att lyfta fram; dels idealet om *snabb demokrati*, dels idealet om *stark demokrati*. Det förstnämnda idealet värdesätter att IT kan ge medborgarna tillfälle att snabbt säga sin mening i politiska frågor (Åström 1998). På så sätt möjliggörs en direktdemokrati, där medborgarna antingen kontinuerligt förmedlar sina synpunkter till valda politiker, eller i en förlängning tar över de senares roll genom att själva fatta de politiska besluten. Det direkta engagemanget och kontakten med medborgarna som då uppstår kan, mot bakgrund av Demokratiutredningens beskrivning av det demokratiska läget, ses som positivt. En möjlig nackdel är att varken medborgarna eller politikerna med säkerhet tar ansvar för de beslut som på så sätt fattas (Barber 1997; Segerlund 1997).

Det andra idealet, den starka demokratin, värdesätter i stället en genomgripande diskussion med många deltagare innan ett beslut fattas. I internationell litteratur omtalas detta ideal med hjälp av begreppet ”deliberative democracy” (Barber *ibid.*; Buchstein 1997; Friedland 1996; Street 1997), något som närmast kan översättas med ordet ”rådslagsdemokrati”. Utmärkande för idealet är även värdesättandet av den representativa demokratin. Detta innebär i sin tur att diskussioner och opinionsyttringar bör kompletteras med möjligheten att ställa någon till svars för de beslut som fattas (Åström 1998). Medborgarnas engagemang utanför den politiska scenen ses här som speciellt betydelsefullt. Man inspireras då av Robert D. Putnams forskning om hur medborgares aktiva engagemang i olika frivilliga föreningar bidrar till ett vidare demokratiskt engagemang i samhällsfrågor och politiska frågor (Putnam 1996). IT skulle i sin tur radikalt kunna förbättra medborgarnas möjligheter att utbyta information och synpunkter, och därför också främja deras engage-

mang. I förlängningen kan de nya medborgerliga nätverken som IT möjliggör på ett avgörande sätt användas för att kunna påverka politiska beslutsprocesser på olika plan (Castells 1997).

Erfarenheterna av interaktiva diskussionsfora i Göteborg och Sölvesborg kommer att i första hand diskuteras med inspiration från idealet om stark demokrati eller rådslagsdemokrati. Det innebär till exempel att jag i det följande fokuserar om det har funnits en diskussion av politiska frågor, snarare än medborgarnas möjlighet att delta i opinionsundersökningar eller omröstningar via Internet.

Jag kommer i resten av kapitlet att diskutera hur elektroniska debattfora i lokalt förankrade nätverk kan användas för att möjliggöra en debatt mellan medborgare och politiker. Den övergripande fråga jag vill besvara är *i vilken grad diskussionen i två kommuners elektroniska debattfora har bidragit till en ökad demokrati, och vilka förutsättningarna är för en sådan utveckling i framtiden*. Jag har ovan beskrivit några framträdande teman i forskning om lokalt förankrade nätverk och virtuella samhällen, vilket gör följande frågor mest relevanta:

- Hur *initierades* de elektroniska debattfora som finns i Göteborg och Sölvesborg, och vilka grupper *medverkade* när de utvecklades?
- Hur har medborgarnas och politikernas *tillgång till Internet* främjats i de två kommunerna?
- Hur har den *funktionella och organisatoriska utformningen* av debattfora i Sölvesborg och Göteborg påverkat möjligheten till debatt?
- Hur kan *debatten* i de interaktiva debattfora *karaktäriseras* vad gäller dess *storlek*, de *ämnen* som är föremål för debatt, och de *personer och grupper* som deltar i debatten?

Erfarenheterna från Göteborg och Sölvesborg har samlats in med hjälp av intervjuer med främst politiker och tjänstemän (företrädesvis informatörer och liknande) i de olika stadsdelarna Kärra-Rödbo, Härlanda och Askim i Göteborgs kommun, respektive i Sölvesborgs kommun. Jag har också studerat den elektroniska debatten i tre stadsdelar i Göteborg under 1997–1998, medan debatten i Sölvesborg har studerats under 1998. På så sätt vill jag både få en kvantitativ bild av själva debatten och synpunkter från de människor som på olika sätt har varit involverade i skapandet av dessa debattfora.⁴

Göteborg: elektroniska debattfora i tre stadsdelar

Initiativ och förankringsaktiviteter

I Göteborgs kommun genomfördes 1990 en förändring av kommunens administrativa indelning, den så kallade stadsdelsnämndsreformen. Reformen är i sig ett betydelsefullt inslag i bakgrunden till införandet av elektroniska debattfora i tre stadsdelar i Göteborg. Avsikten var att genom reformen åstadkomma såväl en effektivare kommunal verksamhet, som en ökad lokal demokrati. Enligt utvärderingar som har gjorts av reformen går de största bristerna att finna i genomförandet av det demokratiska målet (Johansson et al. 1998). Införandet av exempelvis elektroniska debattfora skulle kunna råda bot på en del av de demokratiska bristerna i reformen så som den uppfattas av medborgarna, något som också antyds av politikerna själva (Johansson et al. *ibid.*).

Vad innebar reformen i korthet? Genom reformen integrerades bl.a. grundskolan, socialtjänsten och kulturverksamheten i Göteborgs kommun besluts- och verksamhetsmässigt i var och en av de 21 stadsdelar som infördes. Förändringen innebar att de politiskt tillsatta stadsdelsnämnderna (SDN) med lokala politiker skulle besluta över verksamheterna på alla dessa områden i varje stadsdel (Ranerup 1996). Besluten fattas dock inom de ekonomiska ramar som bestäms av kommunfullmäktige. De lokala stadsdelsnämnderna i stadsdelarna återspeglar inte heller det politiska läget lokalt, utan sammansättningen avgörs av valresultatet i Göteborg som helhet.

Ett andra inslag i bakgrunden till införande av elektroniska debattfora är kommunens deltagande i det så kallade DALI-projektet, ett projekt inom Telematikprogrammet som initierats av den Europeiska Kommissionen. Förkortningen ”DALI” står för ”Delivery and Access to Local Information and Services”. Under våren 1996 erbjöds kommunen att ersätta en annan deltagare i detta projekt. Finansieringen av Göteborgs deltagande i projektet skedde till hälften med medel från Europeiska Kommissionen, och till hälften med egna kommunala medel. Flera andra europeiska städer var redan engagerade i projektet, som exempelvis Barcelona, Bologna, Köln, Torino och Toulouse. Projektets övergripande mål var att använda multimedia och telematik för att förmedla kommunala tjänster till medborgarna, något som också kom att bli tyngdpunkten i projektet. Göteborg fick möjlighet att utforma en speciell inriktning på sitt deltagande, som även inkluderade demokratiserande avsikter. I

målbeskrivningen för Göteborgs deltagande angavs exempelvis att man avsåg att inom projektet införa tvåvägskommunikation mellan politiker och medborgare. På så sätt ville man göra det möjligt att skicka elektronisk post (e-post) till politiker, att debattera i elektroniska debattfora, men även att delta i opinionsundersökningar via Internet (<http://dali.goteborg.se/> Projektbeskrivning).

Beslutet om att anta erbjudandet att delta i DALI-projektet fattades av några ledande politiker och tjänstemän på central nivå i Göteborg i juni 1996. Under sommaren 1996 ägde ett intensivt arbete rum med den tekniska utformningen i en mindre projektgrupp med tjänstemän och en IT-konsult. Lösningen innebar att för en viss stadsdel skapa en hemsida och via den förse medborgare med information om exempelvis aktuella frågor, tillgänglig service och den politiska processen i respektive stadsdelsnämnd. Hemsidan skulle även möjliggöra kontakter mellan medborgare och politiker via e-post. I Göteborgs kommun hade sedan 1996 pågått ett projekt som avsåg att införa dataprogrammet Lotus Notes i verksamheten, vilket är ett arbete som fortfarande pågår. Lotus Notes är ett flexibelt program som kan användas för att lagra texter av olika slag (exempelvis debattinlägg) på ett både strukturerat och flexibelt sätt. Det kan samtidigt stödja ett ärendes hela handlägningsprocess, så att man möjliggör flexibel tillgång till alla dokument, men kan kontrollera vem som har tillgång till dem. En teknisk förutsättning för att kunna delta i DALI-projektet var att man lokalt i en verksamhet använde Lotus Notes för att kunna hantera viss information och göra den tillgänglig via stadsdelens hemsida. Genom sitt arbete med att införa Lotus Notes uppfyllde de tre stadsdelarna Askim, Härlanda och Kärra-Rödbo därför förutsättningarna för att delta i DALI-projektet. Askim är en stor stadsdel med cirka 21 000 invånare, Kärra-Rödbo har cirka 9 000 invånare och Härlanda cirka 19 000 invånare. De berörda stadsdelscheferna tillfrågades om de ville delta i DALI-projektet och de accepterade erbjudandet. Under förhösten informerades politikerna i de lokala stadsdelsnämnderna om planerna, och tidigt på hösten 1996 togs de formella besluten om deltagande.

En förutsättning för att Göteborg skulle få medel från Telematikprogrammet och den Europeiska Kommissionen för sitt deltagande i DALI-projektet var att hemsidornas presumtiva användare deltog i utvecklingsarbetet. Under senhösten 1996 involverades därför olika lokala medborgargrupper i arbetet med att utforma hemsidan för respektive stadsdel. I Askim engagerades pensionärsföreningar, styrelser för kooperativa dagis och skolor i arbetet, me-

dan de två andra stadsdelarna valde att tillfråga partiernas lokalavdelningar om det fanns personer som var intresserade av att delta i arbetet med DALI-projektet. Under senhösten 1996 fram till våren 1997 hölls cirka 8-9 möten i respektive stadsdel med representanter för presumtiva användare av stadsdelarnas hemsidor. Deltagarna informerades om projektet i stort, men fick också ge synpunkter på utformningen av stadsdelens hemsida och dess innehåll. Som en del av DALI-projektet skulle tre för allmänheten tillgängliga datorer placeras i var stadsdel. En fråga som diskuterades i användargrupperna var därför exempelvis placeringen av dessa datorer, och hur eventuella instruktioner till användarna skulle utformas.

Hemsidorna blev tillgängliga för allmänheten vid årsskiftet 1996/1997. De lanserades på presskonferenser, som i sin tur resulterade i artiklar i lokalpressen. Reportage om DALI-projektet och medborgarnas möjlighet att få information och att debattera har även förekommit i lokala informationsblad från stadsdelsförvaltningarna i Askim och Kärra-Rödbo. Adresserna till hemsidorna anges när stadsdelsförvaltningarna annonserar i dagspressen om information som berör stadsdelens invånare.

Medborgarnas och politikernas tillgång till Internet

Som ett led i DALI-projektet installerades, som jag nämnde ovan, tre publika datorer med uppkoppling till Internet och stadsdelens hemsida i var och en av de tre stadsdelarna. De placerades på vad som ansågs vara naturliga samlingspunkter i stadsdelarna, som exempelvis bibliotek, sporthallar, en hemtjänstlokal, samt även på de olika stadsdelsförvaltningarnas kontor. Vissa platser där de publika datorerna placerades kan vara att föredra av säkerhetsskäl, som exempelvis dessa kontor. Där finns personal som kan hjälpa medborgarna, som också har möjlighet att förhindra skadegörelse och stölder. Öppettiderna på kvällar och helger är dock begränsade. Sporthallar och bibliotek har däremot ett mer utsträckt öppethållande. En annan nackdel är att medborgarna kan känna sig kontrollerade och därför är mindre benägna att använda en dator som är placerad på ett stadsdelsnämndskontor. Utnyttjandet av datorerna på dessa kontor har därför varit jämförelsevis lågt, enligt uppskattningar från de intervjuade tjänstemännen. Datorerna som placerades på exempelvis publika platser som sporthallar har använts i större omfattning, men utsattes för en mer omfattande skadegörelse.

Som ett led i DALI-projektet gavs fyra politiker i var stadsdel tillgång till en dator, samt en kort utbildning om Internet. I Askim

och Härlanda fick en av s-, v-, m-, respektive fp-gruppens representanter i respektive stadsdelsnämnd en egen dator med koppling till Internet, och de installerades hemma hos respektive politiker. I stadsdelen Kärra-Rödbo valde s-gruppen däremot att installera en gemensam dator i sin partilokal, samt skaffade på annat sätt en dator för sin ledande politiker (ordföranden i stadsdelsnämnden). V-, m- och fp-gruppen valde dock att ge datorn till en av sina representanter på samma sätt som i de andra stadsdelarna. Detta innebar sammanfattningsvis att fyra politiker kan nås via e-post på stadsdelens hemsida i Askim och Härlanda, medan totalt sett tolv politiker i Kärra-Rödbo kan nås via personliga alternativt gemensamma e-postadresser. De två första stadsdelarna valde dessutom att endast skriva namnen på de politiker som har angivit sin e-postadress under stadsdelens hemsida, medan man i Kärra-Rödbo skrev namnen på alla politiker i stadsdelsnämnden, oavsett om deras e-postadress anges eller inte.

Debattforumets funktionella och organisatoriska utformning

Samtliga stadsdelars debattfora är uppbyggda så att de visar olika aktuella inlägg i debatten uppdelade på ämnesområden. Denna lösning är tekniskt sett implementerad i programmet Lotus Notes. Detta program är, som jag har beskrivit ovan, speciellt lämpat för att lagra skriftligt material i en organiserad struktur som kan byggas på gradvis. Debattinläggen visas under olika huvudrubriker, som exempelvis Boende/Mark, Miljö, Föreningar/Organisationer, Trafik/ Kommunikation, Utbildning och Övrigt med exempel hämtade från Askim. Rubriker för olika ämnesområden bestäms lokalt och varierar mellan sju till nio möjliga inklusive en kategori "övrigt". Om debatten i en viss speciell fråga skulle bli omfattande kan en ny rubrik skapas. I Askim har den möjligheten utnyttjats, exempelvis när debatter om enskilda vägprojekt har kunnat ges en speciell rubrik, skild från huvudrubriken Trafik/Kommunikation. En sådan förändring kan initieras av den lokala tjänsteman som administrerar debatten, men måste utföras av en tekniker på central nivå utanför stadsdelen.

Stadsdelarnas elektroniska debattfora kan nås genom en knapp med rubriken "Debatt" på deras respektive hemsida. För att debattera måste en medborgare klicka sig igenom fyra nivåer från Göteborgs hemsida för att komma till stadsdelens debattforum. Ett debattinlägg från en medborgare eller politiker görs via en knapp med rubriken "Debatt" på hemsidan. Man väljer då vilken kategori

inlägget skall tillhöra. Debattörens namn måste anges, men det är möjligt att publicera inlägg under signatur. Insändarskribenter varnas för att rasistiska, pornografiska och ärekränkande inlägg inte kommer att publiceras. Det är också möjligt att från hemsidan skriva brev direkt till en politiker via e-post. Både debattinlägg och e-postbrev blir en allmän handling i den mån de behandlar en fråga av kommunal karaktär. I informationen anges även att insända debattinlägg kommer att tas bort ur den aktuella debatten efter cirka två veckor, och de finns då tillgängliga i ett debattarkiv som lätt nås via stadsdelens hemsida.

Innan debattinläggen publiceras kontrolleras de av den tjänsteman som administrerar debatten. Han eller hon ser till att inläggen uppfyller de ovan beskrivna debattreglerna. Publicering sker dagligen måndag till fredag. I inlägget anges uppgifter om när det gjordes, samt skribentens signatur eller namn. Debattfora i Härlanda och Askim har varit stängda under till exempel sommarperioden 1997 och 1998 på grund av den ansvarige tjänstemannens semester.

Tabell 1. Debattinlägg från olika grupper i Askim, Kärra-Rödbo och Härlanda 1997–1998

	Askim	Kärra-Rödbo	Härlanda
1997			
Allmänhet	107	37	28
Politiker	31	7	2
Tjänstemän	2	4	2
1998			
Allmänhet	91	13	8
Politiker	20	2	3
Tjänstemän	4	1	0

Debattens storlek, deltagare och innehåll

Debatten har under undersökningsperioden varierat mycket i storlek mellan stadsdelarna. Av Tabell 1 framgår att debatten i Askim 1997 innehöll 140 inlägg, medan den i Kärra-Rödbo och Härlanda endast innehöll cirka en tredjedel respektive en fjärdedel av detta

antal inlägg. Under 1998 hade Askim 115 inlägg. Debatten i de två andra stadsdelarna hade då nästan helt avstannat. De flesta av inläggen gjordes av medborgare, och några få av politiker. I Askim fanns dock två politiker som bidrog med ett flertal inlägg vardera.

Tabell 2. Debattämnen i Askim, Kärra-Rödbo och Härlanda 1997–1998

	Askim	Kärra-Rödbo	Härlanda
1997			
Miljö	23	3	3
Trafik/kommunikation	56	14	3
Övrigt	25	5	9
Stadsdelsnämnden	0	7	0
Boende/Mark	3	0	2
Välj kategori	8	0	0
Utbildning övrigt	2	2	0
Grundskola	6	5	12
Fritid/kultur	4	8	1
Barnomsorg	5	0	2
Föreningar/organisationer	1	3	0
Askim egen kommun	7	-	-
Handikapp	0	1	0
1998			
Miljö	10	2	2
Trafik/kommunikation	21	0	4
Övrigt	6	1	0
Stadsdelsnämnden	5	2	0
Boende/Mark	1	0	0
Välj kategori	4	0	0
Utbildning övrigt	0	1	0
Grundskola	6	2	4
Fritid/kultur	0	6	0
Barnomsorg	7	0	0
Föreningar/organisationer	0	2	0
Askim egen kommun	34	-	-
Handikapp	0	0	1
Östra Trollåsen	6	-	-
Resursfördelningsmodellen	15	-	-

I diskussionen i Askim debatterades främst, som framgår av Tabell 2, frågor kring byggandet och reglerandet av väg-trafiken (under rubriken Trafik/kommunikation respektive Miljö). Ett annat vanligt ämne var huruvida Askim skulle tillhöra Göteborgs kommun även i framtiden. En del av denna debatt döljer sig under andra rubriker, men sedan september 1997 fick den en egen rubrik. Under hösten 1998 fortsatte debatten, men under den nya rubriken "Resursförelningsmodellen". I övrigt förekom en sporadisk debatt i stadsdelarna om spridda frågor. Värt att nämna är dock Härlandas debatt under 1997 om skolfrågor med ett flertal seriösa längre inlägg, dock utan svar från politiker.

Sölvesborg: ett gemensamt kommunalt elektroniskt debattforum

Initiativ och förankringsaktiviteter

En viktig aspekt i bakgrunden till Sölvesborgs elektroniska debattforum är de två medborgarkontor som kommunen har drivit sedan 1992, och som tillhandahåller ett brett spektrum av information. Handläggarna på dessa kontor har haft tillgång till ett datoriserat stöd för sitt arbete, som när ny teknik blev tillgänglig gradvis började bli föråldrat. En annan viktig aspekt i bakgrunden är kommunens aktiviteter när det gäller att initiera IT-projekt och söka medel för detta. Under hösten 1996 initierade några tjänstemän på central nivå i kommunen en ansökan till EU:s strukturfond Mål2, med avsikten att på olika sätt förbättra kommunens tekniska infrastruktur. Projektet benämndes "Morgondagens småstad", och medel erhöles till en förstudie 1996–1997. Under en planerad andra etapp av detta projekt avsåg kommunen att genomföra sex delprojekt. Man ville bland annat tillhandahålla samhällsservice via IT, förbättra IT-stödet i skolorna, skapa IT-relaterade utbildningar, främja näringslivsutveckling, ge medborgarna gratis tillgång till Internet, men också genomföra en bred folkbildningsinsats rörande IT (<http://www.solvesborg.se/kommuninfo/> Sölvesborgs kommuns IT-projekt). Tyvärr fick kommunen inte medel från EU i önskad omfattning för denna andra etapp av projektet. I stället erhöles kommunen medel från KK-stiftelsen för en förbättring av IT-stödet i kommunens skolor, så att de skulle kunna förses med uppkopplingar till Internet, och eleverna med e-postadresser. Ett visst stöd fick man också från NUTEK genom ITYP-programmet, vilket finansie-

rade ett projekt med avsikten att tillhandahålla samhällsservice via IT. På så sätt kunde även detta delprojekt genomföras av de sex projekt som planerades. Under 1997–1998 infördes exempelvis en möjlighet att via kommunens hemsida göra intresseanmälan för bokning av turiststugor och att via en elektronisk blankett ansöka om barnomsorg. I december 1997 infördes även möjligheten att delta i debatt via ett elektroniskt debattforum.

Innehållet i kommunens hemsida som helhet, liksom själva det elektroniska debattforumet, utformades under hösten 1997 av en projektgrupp vars medlemmar utgjordes av olika kommunala tjänstemän på central nivå, företrädesvis verksamma med kommunens medborgarkontor. I arbetet hade man även stöd av en teknisk konsult. Det var också denna projektgrupp som kom med idén om ett elektroniskt debattforum. Idén förankrades hos kommunens ledande politiker, kommunalrådet Jens Åberg. För att skapa en uppfattning om lämpligt innehåll på hemsidan utnyttjades dels erfarenheterna som fanns på kommunens medborgarkontor av vilken information medborgare önskar, dels erfarenheterna av det datoriserade stöd som handläggarna på kontoren hade använt. Hemsidan fick ett brett innehåll med information om aktuella kommunala frågor, fritidsaktiviteter, turism, utbildning, vård och omsorg, men medborgarna gavs också en möjlighet att föra en politisk diskussion via Internet i ett elektroniskt debattforum. De mer interaktiva inslagen vad gäller att tillhandahålla service till medborgarna begränsade sig under 1998 endast till ovanstående exempel från turism och barnomsorg. Debattforumet introducerades utan alltför stor reklam. En av de inblandade tjänstemännen beskrev det hela som att det ”smögs igång”. Däremot publicerar kommunen adressen till hemsidan i olika sammanhang där man har behov av att annonsera och sprida information, som till exempel i press och närradio.

Medborgarnas och politikernas tillgång till Internet

Inga speciella publika datorer installerades i samband med att kommunens hemsida och debattforumet introducerades vid årsskiftet 1997-1998. Däremot fanns sedan tidigare två publika datorer med uppkoppling till Internet på medborgarkontoren i stadshuset och i förorten Mjällby, samt tre datorer på huvudbiblioteket. Vad som lokalt benämns som IT-värdshus infördes under våren 1998 i två mindre orter i kommunen, något som är specifikt för Blekinge. Dessa sköts i samarbete med lokala hembygdsföreningar och IT-Blekinge (ett samarbetsorgan mellan bland andra länsstyrelsen och

högskolan). Här ges medborgarna tillgång till Internet, men också till kurser om Internet som är riktade speciellt till exempelvis pensionärer. Under 1998 har också kommunens skolor fått tillgång till Internet och e-postadresser till eleverna. Samtidigt har det funnits mer omfattande ambitioner att sprida Internet bland kommunens medborgare. I kommunens IT-projekt "Morgondagens småstad" ([http://www.solvesborg.se/kommuninfo/Solvesborgs kommuns IT-projekt](http://www.solvesborg.se/kommuninfo/Solvesborgs_kommuns_IT-projekt)) beskrivs planerna på ett projekt där kommunens alla hushåll ges gratis tillgång till Internet, efter att ha deltagit i en kortare utbildning. Syftet med detta var att de IT-satsningar kommunen gör skulle få en bred folklig förankring. På grund av uteblivna medel har, som jag beskrev i föregående avsnitt, detta projekt inte kunnat genomföras.

En strategisk grupp när det gäller diskussion om kommunala politiska frågor är naturligtvis kommunens politiker. Politikerna i Sölvesborg har inte givits tillgång till datorer och Internet som ett led i introduktionen av debattforumet. Fem politiker med arbetsrum i stadshuset har däremot i annat sammanhang tillgång till dator, med åtföljande e-postadress och tillgång till Internet. Bland dem återfinns kommunens kommunalråd (s), samt tre andra (s)-politiker och en borgerlig politiker (m). På kommunens hemsida finns information om möjligheten att skicka e-post till dessa politiker, liksom även namnen på övriga ledande politiker utan e-postadress.

Debattforumets funktionella och organisatoriska utformning

Presumtiva debattörer i Sölvesborgs kommun kan, på ett liknande sätt som i Göteborg, göra ett inlägg via en knapp med rubriken "Debatt" på kommunens hemsida. Debattforumet är uppbyggt så att det visar alla inlägg i en debatt om en viss frågeställning, med det senaste inlägget överst i en lång lista. För varje inlägg visas rubrik, debattörens signatur eller namn, datum och tid för debattinlägget, och ett 20-tal inledande ord ur inlägget. Debattörerna informeras om att de måste ange namn och adress, samt om att det är möjligt att framträda på Internet enbart under signatur. Inläggen publiceras direkt efter att debattören har skickat dem via Internet, dock efter en snabb automatisk kontroll mot en "svordomsindikator" i form av en lista på ord som inte får förekomma i debattinlägg som publiceras. Ordlistan i denna automatiska kontroll kan byggas på av de tjänstemän som arbetar med hemsidan. Allmänheten uppmanas också att påtala stötande inlägg, så att ansvarig tjänsteman kan

plocka bort dem. Kommunen förbehåller sig i sin tur rätten att plocka bort inlägg som inte tillhör det aktuella ämnet för debatt.

Det aktuella debattämnet introduceras med en kort text, och med ett mer utförligt informationsmaterial. Under våren 1998 har debatten i Sölvesborgs elektroniska debattforum handlat om ett förslag att bygga en större turistanläggning, "Elementens hus", på en viss plats i kommunen. Vid introduktionen av debattforumet ansåg både den grupp tjänstemän som arbetar med medborgarkontoren och kommunens ledande politiker detta ämne vara aktuellt och lämpligt för debatt. Det elektroniska debattforumet har alltså, med ett första inlägg 10/12 1997, varit öppet för denna diskussion till och med juni 1998. Sommaren 1998 och fram till mitten av oktober var debattforumet stängt. Under stängningen efterlystes förslag från allmänheten på nya intressanta ämnen för debatt.

Hemsidan har under året skötts av fyra tjänstemän med informationsuppgifter som arbetar med kommunens medborgarkontor. Dessa personer diskuterar sinsemellan ämnen som kan vara aktuella för debatt, och efterlyser sådana förslag från andra tjänstemän och från politiker. Under våren 1998 uppstod i denna grupp idén om att ha flera parallella debatter, dock fortfarande rörande ämnen som bestäms från kommunens sida. Kommunens kommunalråd ställde sig också positiv till möjligheten. Efter debattens avslutande sommaren 1998 avlägsnades inläggen från hemsidan, men de är formellt sett tillgängliga för medborgarna. Någon direkt sökmöjlighet finns dock inte via hemsidan. Vid introduktionen oktober 1998 introducerades ett nytt debattämne, nämligen införandet av gångator i kommunens centrala delar. I november 1998 erbjöds slutligen medborgarna att även delta i en debatt där man själva fritt kunde välja frågor att diskutera (se nedan).

Debattens storlek, deltagare och innehåll

Från och med december 1997 till och med juni 1998 var, som jag nämnde ovan, Sölvesborgs elektroniska debattforum öppet för en diskussion av ett förslag att bygga en större turistanläggning; Expo-seum. Den debatt som följde omfattade 50 inlägg under en period av cirka sex månader. Sju av dessa kom från politiker, dels fem inlägg från kommunalrådet Jens Åberg, dels två inlägg från en kristdemokratisk politiker. Cirka en tredjedel av inläggen handlade om var anläggningen skulle placeras, cirka en tredjedel om hur den skulle finansieras och några enstaka inlägg innehöll synpunkter på om byggandet av anläggningen uppfattades som bra eller dåligt. Intres-

sant är också att cirka en tredjedel av inläggen handlade om själva debatten i det elektroniska debattforumet. Medborgarna efterlyste här politikernas deltagande i debatten, och gav synpunkter på om ett debattforum som görs tillgängligt via Internet är lämpligt över huvud taget. När debatten hade pågått ett tag började några debattörer ge förslag på nya debattämnen. Kommunalrådet Jens Åberg, kommunens ledande politiker, gav i en intervju uttryck för en viss besvikelse rörande den relativt sett begränsade debatten.

I oktober 1998 öppnade debattforumet åter för allmänheten, efter att ha varit stängt under cirka tre och en halv månad. Nu inbjöds allmänheten att diskutera det eventuella införandet av en gågata i centrala Sölvesborg. En kort presentation av frågan bifogades, samt även en karta över centrala staden. 19 inlägg förekom i debatten, och de flesta positiva till en gågata. Fyra inlägg kom från politiker, medan sex av inläggen efterlyste nya debattämnen. I slutet på november 1998 startades dels en öppen debatt om valfria ämnen, dels en debatt om sträckningen av en motorväg (E22). I den fria debatten förekom 20 inlägg fram till årsskiftet, varav tre gjordes av politiker. De flesta handlade om sopsortering, men några få berörde det lämpliga i att invandrare firas när de blir svenska medborgare. Båda dessa ämnen initierades av medborgare. I debatten om motorvägen förekom åtta inlägg. Sammanfattningsvis gjordes i Sölvesborg 81 inlägg av medborgare, 15 inlägg av politiker och ett inlägg av en tjänsteman under 1998.

Diskussion

Initiativ och förankringsaktiviteter

Sölvesborgs och Göteborgs elektroniska debattfora har båda initierats som en del av större projekt med flera avsikter. Något förenklat har projekten avsett att verka i riktning mot att kommunen skulle börja utnyttja Internet för att på ett bättre sätt informera om kommunal verksamhet, tillhandahålla service via Internet och på så sätt effektivisera sådan verksamhet. Projekten har även haft som mål att via Internet öka kontakterna mellan medborgare och politiker. Att i svenska kommuner använda Internet för att på samma gång informera om kommunal verksamhet, effektivisera sådan verksamhet och öka demokratin behöver inte vara ett orealistiskt mål. Ett projekt som skapar en omfattande användning och intresse för Internet bland medborgare i en kommun kan mycket väl uppfylla alla dessa

syften. Det är troligtvis till och med så att medborgarnas intresse för att informera sig och få kommunal service via Internet kan få en spridningseffekt och även komma att omfatta ett intresse för att debattera i elektroniska debattfora. Medborgarna måste dock ge sig till tåls åtminstone något år innan både Sölvesborgs och Göteborgs kommuner kan tillhandahålla ett brett spektrum av interaktiv service via sina respektive hemsidor. Någon större draghjälp från sådan service har alltså inte funnits hitintills, men kan komma vid en senare tidpunkt.

En ytterligare iakttagelse är att det, med några smärre undantag, inte har funnits en mer medveten strategi vad gäller vilka åtgärder som bör vidtas för att de demokratiserande målen skall uppnås. I Göteborgs kommun medverkade under cirka sex månader 1996-1997 lokala grupper av medborgare i utvecklingsarbetet kring stadsdelarnas hemsidor inklusive deras elektroniska fora. Dessa kontakter utnyttjades inte för att på ett mer medvetet sätt engagera gruppernas medlemmar i en elektronisk debatt. Lokalt förankrade nätverk av den typ som Community Networks i USA utgör har däremot en förankring i lokalt föreningsliv, eftersom de ofta har initierat skapandet av nätverket och fortlöpande är engagerade i utvecklingen (Schuler 1996). Ett annat uttryck för en sådan strategi är att fyra politiker i var och en av de tre stadsdelar i Göteborg som har elektroniska debattfora gavs tillgång till dator och utbildning om Internet. Någon motsvarighet till detta förekom inte i Sölvesborg.

Medborgarnas och politikernas tillgång till Internet

En omfattande och jämlik spridning av tillgången till datorer och Internet anses av många forskare vara en absolut förutsättning för att demokratiska effekter skall uppstå (Olsson 1999, Tsagarousianou et al. 1998). I Sölvesborg fanns en intention att, mot bakgrund av jämlikhetsskäl, sprida tillgången till Internet och kunskaper om densamma bland medborgarna, något som av ekonomiska skäl dock inte kunde genomföras. I stället har kommunen begränsat sig till att inom den reguljära verksamhetens ram, respektive med speciella ofta statliga medel, tillhandahålla Internet på biblioteket och på skolor. I Göteborg har man däremot, som en del av DALI-projektet, placerat ut publika datorer i stadsdelarna och givit några av stadsdelsnämndernas politiker tillgång till tekniken. På skolorna i stadsdelarna förekommer, precis som i Sölvesborg, en spridning av Internet med delvis statliga medel. I Göteborg har man också under 1998 på kommuncentral nivå formulerat en strategi vad gäller att göra Internet

tillgängligt för alla medborgare, något som delvis förverkligades i slutet av året. Medborgarna fick då tillgång till gratis abonnemang på Internettjänster. Enligt uppgift från den Internet-operatör som anlätades har ca 30 000 av Göteborgs totalt 240 000 hushåll accepterat erbjudandet 1 februari 1999 (Jurnell 1999). Tillgången till IT i allmänhet och Internet i synnerhet har alltså setts som värt att uppmärksamma i båda kommunerna, och man har också i mån av tillgängliga ekonomiska medel försökt vidta åtgärder för att öka den. Även den allmänna ökningen av tillgången till Internet verkar naturligtvis i denna riktning. Fackföreningarnas erbjudande om förmånliga avtal för datorinköp och delvis subventionerade personalköp av datorer är andra inslag som bidrar till en snabb spridning av Internet. Allt detta sammantaget gör det än mer troligt att en begränsad tillgång till Internet inom en snar framtid inte kommer att vara ett avgörande hinder för att demokratiserande effekter skall uppstå.

Vad som är mest påtagligt är dock att politikernas tillgång till Internet, liksom deras inställning till att debattera i elektroniska debattfora, har uppmärksammats mycket litet i de två kommunerna. Det är svårt att bortse ifrån att detta kan vara orsaken till att relativt sett få politiker har deltagit i debatten. En spridning av Internet bland politikerna kan också tänkas resultera i fler politiker med en positiv inställning till att debattera elektroniskt. En ytterligare effekt vore att ett större antal politiker än i dag kan kontaktas via e-post om deras adress anges på hemsidan. Det är rimligt att anta att en övervägande andel av alla politiker i dag har ett mycket starkt intresse av att delta i en debatt mot bakgrund av sin roll som politiker (Johansson et al. 1998). Trots detta har politikerna alltså sällan ens tillgång till de basala förutsättningar som krävs (dator, e-postadress, Internet) för att bli aktiva deltagare i det virtuella samhälle som ett lokalt förankrat nätverk kan sägas vara (Paccagnella 1997), vilket naturligtvis i demokratiskt hänseende är förödande.

Debattforumens funktionella och organisatoriska utformning

Elektroniska debattfora i Göteborg respektive i Sölvesborg visar på olika valmöjligheter när det gäller att utforma sådana. Det är självfallet svårt att göra en välgrundad bedömning av vilken funktionell och organisatorisk utformning som är mest lämplig mot bakgrund av ett relativt sett begränsat underlag som detta.

En ganska livlig debatt med kontinuerligt deltagande tycks ha uppstått där medborgarna fritt kunde välja ämnen att diskutera (i

Askim). De debattämnen som medborgarna önskade debattera var dessutom sådana som politikerna med största sannolikhet själva inte skulle ha valt, som exempelvis debatten om huruvida Askim skall bli en egen kommun. Även i Sölvesborg öppnade man under slutet av 1998 möjligheten för medborgarna att fritt välja debattämne. Friheten i sig att välja debattämnen resulterar troligtvis i ett större intresse för debatten och därmed ett större deltagande i debatten.

I litteraturen framhålls den inte förvånande idén att censur och/eller moderering av en debatt begränsar friheten att uttrycka olika åsikter. Detta behöver dock inte i och för sig vara negativt om det innebär att debatten blir mer relevant, och att den innehåller färre grova och kränkande formuleringar. Det senare kan faktiskt verka stötande och göra att människor lämnar debattforumet, vilket ju är negativt om målet är en livlig politisk debatt (Docter & Dutton 1998). En helt öppen debatt har dock ej förekommit i vare sig Sölvesborg eller Göteborg. Kontrollen av en moderator i Göteborg tycks inte på ett betydelsefullt sätt ha fungerat som styrande av agendan för debatten, vilket ibland befaras (Docter & Dutton *ibid.*). Styrningen av vilka ämnen medborgarna får diskutera har i stället varit stor i Sölvesborg fram till och med november 1998, trots att de inte hade en moderator som kontrollerade debatten.

Det bör också påpekas att en helt fri debatt fordrar en funktionell och organisatorisk utformning av debattforumet som ger god överblick över de olika debattämnena (Benson 1996), liksom att rutiner byggs upp för att rensa i debatten när inläggen blir för gamla eller för omfattande till antalet. Den teknologiska strukturen i Göteborg (Lotus Notes) och den moderator som arbetar lokalt är ett exempel på en struktur som har goda förutsättningar för att klara en sådan uppgift. Mer osäkert på den punkten är den teknologiska och organisatoriska struktur man har byggt upp i Sölvesborg. Där placeras inläggen i en lång lista som snabbt blir överblickbar om debatten får en större omfattning.

Debattens storlek, deltagare och innehåll

Debattvolymen har varit mycket liten i två av stadsdelarna i Göteborg (Härlanda och Kärra-Rödbo), men relativt stor i Askim. I Askim har två politiker aktivt deltagit i debatten, medan politikernas deltagande i de andra stadsdelarna har varit blygsamt. Det lilla deltagandet kan dels bero på att det inte har funnits så stor debatt för politikerna att ta del av och delta i, dels att politikerna faktiskt inte ville delta. Intervjuer med de politiker i stadsdelarna som fak-

tiskt har tillgång till Internet tyder på att vissa av dem vid tidpunkten för intervjun var tveksamma till att delta i en elektronisk debatt. Intressant är också hur i en av stadsdelarna (Härlanda) en mängd längre inlägg från allmänhetens sida om skolfrågor inte föranledde svar från politikerna i debattforumet, utan att debattörerna kontaktades personligen i andra former. Ett frö till en debatt som potentiellt skulle ha effekter i rådslagsdemokratisk riktning förs då över till ett medium där medborgaren i gemen inte kan delta. Ett sådant demokratiskt ideal värdesätter dels den representativa demokratin, dels livliga politiska debatter innan politiska beslut fattas.

Debatten i elektroniska debattfora i Göteborg tycks, med undantag av Askim, på grund av sin låga volym ha haft obetydliga demokratiska effekter. I Askim har däremot det elektroniska debattforumet blivit en någorlunda väl använd arena för en debatt om frågor av lokalt intresse. Min bedömning är att detta är en god början till en debatt som kan få effekter i riktning mot ett rådslagsdemokratiskt ideal (Buchstein 1997, Friedland 1996, Street 1997). Ett intresse skapas här för diskussion av lokala frågor via forumet, i vilken politiker och allmänhet deltar. Detta är en absolut förutsättning för att ett sådant ideal skall uppfyllas.

Diskussionen om Exposeum i Sölvesborg under våren 1998 tycks vid en första anblick ha innehållit ett stort antal inlägg. Endast två politiker har deltagit i debatten och inläggen från medborgarna kan karaktäriseras som korta opinionsyttringar i frågan om turistanläggningens ekonomi och placering. Dessutom tar cirka en tredjedel av inläggen upp politikernas frånvaro i debatten och forumets allmänna lämplighet för debatt. Även med tanke på den långa debatttiden är 50 inlägg inte mycket. Inte heller här får det rådslagsdemokratiska idealet anses vara uppfyllt. Debatten skulle i och för sig, som jag redan har påpekat, kunna karaktäriseras som korta och direkta opinionsyttringar över en viss fråga. Mot bakgrund av debattperiodens längd (cirka sex månader vad gäller Exposeum), har den inbyggda snabbheten i Internet utnyttjats i en sådan begränsad grad att idealet om snabb demokrati via Internet (Åström 1998) inte kan anses vara uppfyllt. Den andra debatten i Sölvesborg handlade om en gånggata skulle skapas i stadens centrum, och fick ett ganska litet deltagande. Intressant är här dock den slutsats som drogs, nämligen att ge allmänheten möjlighet att fritt välja ämne att debattera. I den fria debatten ville medborgarna under december 1998 debattera dels sopsortering, dels invandring. Det senare kan karaktäriseras som en mer kontroversiell fråga, som politiker i de etablerade partierna inte skulle ha valt som diskussionsämne. Huruvida en diskussion om

invandrarpolitiska frågor ökar demokratin är i sig en svår fråga, som inte kan behandlas uttömmande i detta kapitel. Grundläggande för de elektroniska fora i Göteborg och Sölvesborg är att rent rasistiska inlägg inte tillåts publiceras. Var gränsen går för att en diskussion om invandring skall komma att klassificeras som rasistisk har inte prövats än, men skulle kunna tänkas bli aktuell i en framtid om elektroniska debattfora i kommunal politik blir mer vanliga och används mer flitigt. Diskussionsämnet kan också tjäna som exempel på frågor som kan komma upp när allmänheten initierar de ämnen som diskuteras, utan mellanhänder i form av till exempel en debattredaktör.

Hur skapa en livlig elektronisk debatt?

Hur skulle man kunna skapa en mer livlig politisk debatt i elektroniska debattfora? En första strategi och en hitintills outnyttjad möjlighet är att *aktivt förankra* kommunala lokala nätverk i allmänhet, och *elektroniska debattfora* i synnerhet, hos det lokala föreningslivet och hos andra grupper medborgare med intresse för lokala frågor. Som en del i en vidare demokratisk strategi skulle exempelvis brukarråd för skolor, dagis och vårdanrättningar av kommunen eller stadsdelsnämnden kunna ges tillgång till Internet och till datorer. Genom detta stimuleras de att utnyttja Internet i sin egen interna verksamhet, och får samtidigt ett redskap som i mycket hög grad uppmuntrar till att elektroniskt debattera kommunala politiska frågor. På så sätt kan också det intresse för politiska frågor som enligt Demokratiutredningen och andra erfarenheter (IT-kommissionen 1997, Klingberg 1998) finns bland medborgarna fås att resultera i en lokal politisk debatt. Då kan lokala föreningars engagemang i ett nätverk efter en modell från de amerikanska Community Networks uppstå så att säga bakvägen (Schuler 1996), genom kommunens stöd. Deltagandet i det virtuella samhälle som skapas baseras här på ett *gruppintresse* bland medborgarna att delta och diskutera (Croon & Ågren 1998) som kan finnas hos exempelvis anhöriga och föräldrar.

En sådan strategi kan kritiseras för att innebära att medborgarnas lokala föreningar och grupper utvecklar en egen lokal identitet, som genom det tekniska stödet sedan *koloniserar* av den kommunala apparaten. Riskerna finns att föreningarna integreras i kommunens politiska och administrativa organisation till den grad att de avväpnas och förlorar sin självständighet (Montin 1998). Ett exempel som nämns är att föräldrar som väljs in i föräldraråd kan börja tala sko-

lans och lärarnas språk, så att avståndet till de övriga föräldrarna ökar. Något motsvarande skulle också kunna ske om utbytet av information mellan kommunen och föreningarna via Internet blev alltför omfattande. Jag är dock personligen övertygad om att fler argument talar för denna strategi än mot. Olika föreningar där medborgare verkar är själva mycket intresserade av att ta till sig den nya teknikens möjligheter (Hallam & Murray 1998), vilket gör dem i högsta grad lämpliga som ett testfält vad gäller hur Internet i praktiken skulle kunna få demokratiserande effekter (Olsson 1999). I dag bildar allt fler medborgare lokala grupper för att arbeta för exempelvis sin skola eller sitt dagis, och andra medverkar i brukarråd av olika slag. Att kontakterna mellan medborgarnas lokala föreningar och kommunen ökar kan ses som ett sätt att motverka en fragmentering som då lätt kan uppstå när enbart en typ av frågor står i fokus i föreningsverksamheten, som exempelvis skolfrågor (Lievrouw 1998, Montin *ibid.*). Som medborgare kan man, om sådana kontakter med kommunen förekommer, komma att känna sig mer delaktig i den lokala politiken trots att det politiska engagemang som utövas inte sker i ett traditionellt politiskt parti (Montin *ibid.*)

En andra strategi är att *medborgarna lokalt via kommunens hemsida får tillgång till ett öppet diskussionsforum* där de uppmuntras att diskutera frågor helt utan utomståendes styrning; en slags "heta linjen" via Internet. Då skapas vad Croon & Ågren (*ibid.*) kallar "Den tredje platsens gemenskaper" där ett personligt intresse att diskutera är avgörande för deltagandet, snarare än grupptillhörighet eller utomståendes förslag på diskussionsämnen. Erfarenheter från diskussionsfora i lokalt förankrade nätverk i exempelvis Amsterdam, Bologna, Askim och Sølvesborg talar för att medborgarna uppskattar en möjlighet att diskutera ett brett spektrum av frågor av både mer direkt politisk och annan karaktär. Det tycks dessutom vara lättast att skapa intresse kring diskussion av andra frågor än de direkt politiska (Francissen & Brants 1996; Olsson 1999; Tambini 1998). Ett sådant intresse att debattera kan dessutom tänkas få en spridningseffekt, och också komma att omfatta politiska frågor.

Ett ytterligare argument är att man hitintills i väldigt liten grad i kommunala sammanhang utnyttjat glädjen och nöjet i att via Internet debattera politik, men också att mer avslappnat utbyta synpunkter med andra människor (Jones 1997a). De många diskussionsgrupper som finns på Internet i övrigt kan tjäna som ett argument för att sådana diskussioner är givande och roliga. För övrigt tycks en hel del av de personer som har deltagit i diskussionerna i Sølvesborg och Göteborg vara intresserade av att just diskutera, och

återkommer genom att engagera sig i flera frågor. Målet med att mer informellt diskutera politik och andra frågor behöver i och för sig inte vara att man skall komma fram till en gemensam ståndpunkt. Det elektroniska debattforumet kan i stället fungera som en arena för olika idéer och uppfattningar, och på så sätt vara positiv i demokratiskt hänseende (Robins 1995/1998):

Cyberrummet och den virtuella verkligheten har i allmänhet betraktats som en teknisk fråga. De har verkat erbjuda något slags teknisk snabblösning för en urspårad värld, ett löfte om att man återställer gemenskapskänslan och samhällsordningen. [...] Jag förordar ett annat förhållningssätt till dessa nya tekniker. Vi måste utgå från den verkliga världen, som är den värld där man nu föreställer sig virtuella världar. Och vi måste acceptera att skillnader, asymmetri och konflikter är ofrånkomliga inslag i den världen. Inte gemenskap. [...] Vi måste inse antagonismens ofrånkomliga roll i samhällslivet och erkänna att "en sund demokratisk process behöver vitala sammanstötningar mellan politiska ställningstaganden och öppna intressekonflikter". (Robins 1995/1998, s. 54)

Det är alltså inte nödvändigtvis så att elektronisk debatt för att vara värdefull måste resultera i ökad förståelse människor emellan, och en samhällskänsla som många hoppas skall uppstå i samband med Community Networks i USA (Rheingold 1994, Robins *ibid.*, Schuler 1996).

En tredje strategi för att skapa en livlig politisk debatt skulle kunna vara att *kombinera öppenheten* vad gäller valet av diskussionsfrågor med *en medveten förankringsstrategi bland politiker och allmänhet*. Man bör här exempelvis säkerställa att politikerna har tillgång till Internet, en egen e-postadress, samt är införstådda med avsikten att införa ett elektroniskt debattforum. Utan att direkt koppla vissa utvalda grupper medborgare till debattforumet som i den första strategin, kan man på så sätt skapa ett debattforum som används av både politiker och medborgare. Många av de intervjuade, liksom debattörer i alla fyra elektroniska diskussionsfora har betonat vikten av att politikerna faktiskt deltar i diskussionen. Om politikerna deltar mer aktivt gör detta i sin tur det mer troligt att debatten får en faktisk politisk betydelse (Olsson 1999). En möjlighet är att politiker från alla partier själva, i den fria diskussionens namn, startar debatter om frågor de vill ha synpunkter på. Då stimuleras förhoppningsvis politikernas eget intresse för debatten. Att politiker av varierande partitillhörighet engagerar sig gör förmodligen också att fler kontroversiella debattämnen föreslås som skapar ett större

engagemang bland medborgarna. Även i sådana fall bör medborgarna ges möjligheten att välja mellan att diskutera frågor som politikerna föreslår, eller andra frågor som de själva tycker är mer angelägna.

Tidigare forskning betonar att Internet, för att det skall få demokratiserande effekter, bör användas inom ramen för redan etablerade demokratiska strukturer (Buchstein 1997, Olsson *ibid.*) Det är också viktigt att användningen sker kontinuerligt och inte bara i valtider (Barber 1997). Så har varit fallet både i Göteborg och Sölvesborg. Det är även väsentligt att utarbeta en plan vad gäller vilka problem den teknik som används i ett enskilt fall är tänkt att lösa (Buchstein *ibid.*). Med andra ord; det är nödvändigt att fundera över vad man *vill uppnå* när Internet används i avsikt att öka demokratin, och vilka *mått och steg* som bör tas mot bakgrund av detta. Det senare återstår i hög grad i de två kommuner som jag har diskuterat i kapitlet.

Noter

¹ Croon & Ågren (1998) översätter begreppet "Community Networks" med "kommunala nätverk", för att skilja dem från rent kommersiella nätverk. Jag har istället valt den vidare termen "lokalt förankrade nätverk" för att betona den geografiska lokala förankringen. Community Networks i USA är dessutom ofta bara delvis kommunala, och initieras och drivs istället även till exempel av lokala föreningar, universitet etc. (Schuler 1996).

² Framställningen bygger i hög grad på en antologi med beskrivningar av lokala erfarenheter från t ex Amsterdam, Manchester, Berlin, Santa Monica och Bologna av vad som liknar svenska lokalt förankrade nätverk (Tsagarousianou et al. 1998).

³ Begreppet 'samhälle' har blivit föremål för en omfattande diskussion inom samhällsvetenskapen under hela detta århundrade, med deltagande av storheter som Ferdinand Tönnies och Emile Durkheim. Avsikten är här inte att ge en uttömmande beskrivning av denna diskussion, eller att bidra med utförliga distinktioner mellan olika sätt att definiera begreppet. Jag vill istället endast visa på att kommunala, lokalt förankrade nätverk kan ses just som en slags virtuella *samhällen*, och att de har en klar koppling till forskningen på detta område. Även inom forskningen om virtuella samhällen finns för övrigt en debatt om vad som egentligen utgör ett virtuellt samhälle, och vilka egenskaper som utmärker sådana samhällen (Komito 1998, Watson 1997). Man har speciellt fokuserat om det i virtuella samhällen verkligen kan finnas en lojalitet och samhörighetskänsla eftersom kontakterna människor emellan i många fall enbart sker via IT.

⁴ Det sammanlagda antalet längre intervjuer är 23. Intervjuerna i Göteborg ägde rum under hösten 1997 vad gäller politiker och informatörer etc., med en uppföljningsomgång med informatörerna våren 1998. Dessutom har ett antal kortare intervjuer ägt rum med politiker i stadsdelsnämnderna (sex) och medlemmar i användargrupper (nio) i Göteborg. Intervjuerna i Sölvesborg ägde rum under tidig höst 1998. Precis som i annan forskning om virtuella samhällen (Paccagnella 1997) har jag valt att kombinera kvalitativa intervjuer med politiker och tjänstemän, med mer kvantitativa studier av själva debatten i olika elektroniska debattfora.

Referenser

- Barber, Benjamin (1997) "The new telecommunications technology: Endless frontier or the end of democracy?". I *Constellations*, vol. 4, nr 2, s. 208–228
- Benson, Thomas W. (1996) "Rhetoric, civility, and community: Political debate on computer bulletin boards". I *Communication Quarterly*, vol. 44, nr 3, s. 359–378
- Braa, Jørn (1996) "Community-based participatory design in the third world". I Blomberg, Jeanette, Kensing, Finn och Dykstra-Erickson, Elizabeth (red.) *PDC '96. Proceedings of the Participatory Design Conference*. Cambridge, Massachusetts, USA: IFIP/ CPSR/ ACM
- Buchstein, Hubertus (1997) "Bytes that bite: The Internet and deliberative democracy". I *Constellations*, vol. 4, nr 2, s. 248–263
- Castells, Manuel (1997) *Information Age. The power of identity*. Malden, MA och Oxford: Blackwell Publishers Inc
- Croon, Anna (1997) "R U Out there? On personal communities in Cyberspace". I Braa, Kristin och Monteiro, Eric (red.) *Proceedings of IRIS 20. Social Informatics*. Oslo: Department of informatics, University of Oslo
- Croon, Anna och Ågren, Per-Olof (1998) "Fyra former av virtuella gemenskaper". I *Human-IT*, nr 2, s. 9–20
- Docter, Sharon och Dutton, William H. (1998) "The first amendment online: Santa Monica's public electronic network". I Tsagarousianou et al. (1998)
- Ehn, Pelle (1988) *Work-oriented design of computer artifacts*. Stockholm: Arbetslivscentrum
- Francissen, Letty och Brants, Kees (1998) "Virtually going places: square-hopping in Amsterdam's digital city". I Tsagarousianou et al. (1998)
- Friedland, Lewis A. (1996) "Electronic democracy and the new citizenship". I *Media, Culture, and Society*, vol. 18, nr 2, s. 185–213
- Hallam, Emma och Murray, Ian R. (1998) World Wide Web community networks and the voluntary sector. I *The Electronic Library*, vol. 16, nr 3, s. 183–190

- Hemer, Oscar och Nilsson, Jan-Olof (1998) *I transformation. Kulturen i den virtuella staden*. Lund:Ægis förlag
http://dali.goteborg.se/Projektbeskrivning_98-10-01
http://www.demokratitorget.gov.se/Kommittédirektiv_98-10-01
http://www.solvesborg.se/kommuninfo/Sølvesborgs_kommuns_IT-projekt_98-05-01
- IT-kommissionen (1997) *Digital demokrati. Ett seminarium om Teknik, demokrati och delaktighet*. IT-kommissionens rapport 2/97. SOU 1997:23. Stockholm
- Johansson, Lars et al. (1998) *Stadsdelsnämndsreform i utveckling. Rapport till kommunfullmäktige 1998-08-20*. Göteborg: Göteborgs stad
- Jones, Steven J. (1997a) "The Internet and its social landscape". I Jones (1997b)
- Jones, Steven J. (red.) (1997b) *Virtual culture. Identity and communication in cybersociety*. London: SAGE publications
- Jurnell, Svante (1999) v VD för Internet-operatören Utfors, personlig kommunikation 990216
- Klingberg, Elisabeth (1998) "Oenighet i demokratifrågan". I *Arbetet Nyheterna*, 980821, s. 4
- Komito, Lee (1998) "The Net as a foraging society: Flexible communities". I *The Information Society*, nr 14, s. 97–106
- Lievrouw, Leah A. (1998) "Our own devices: Heterotopic communication, discourse, and culture in the information society". I *The Information Society*, nr 14, s. 83–96
- Montin, Stig (1998) *Lokala demokratiexperiment – exempel och analyser*. SOU 1998:155. Demokratiutredningen. Stockholm: Fritzes
- Ohlin, Tomas (1998) *Samhällsdialogen. Kontakter mellan medborgare och samhälle – Nya former av demokratiskt deltagande*. KFB-rapport 1998:6. Stockholm: Kommunikationsforskningsberedningen
- Olsson, Anders R. (1999) *Elektronisk demokrati*. Demokratiutredningens skrift nr 16, SOU 1999:12. Stockholm: Fritzes
- Paccagnella, Luciano (1997) "Getting the seats of your pants dirty: Strategies for ethnographic research on virtual communities". I *Journal of Computer-Mediated Communication*, vol. 3, nr 1

- Putnam, Robert. D. (1996) *Den fungerande demokratin. Medborgarandans rötter i Italien*. Stockholm: SNS förlag
- Ranerup, Agneta (1996) *Användarmedverkan med representanter*. Doktorsavhandling. Rapport 9. Institutionen för informatik, Göteborgs universitet
- Ranerup, Agneta (1999) "Contradictions when Internet is used in local government." I Heeks, Richard (red.). *Reinventing Government in the Information Age*. London and New York: Routledge
- Rheingold, Howard (1994) *The virtual community. Homesteading on the electronic frontier*. New York: Harper Perennial
- Robins, Kevin (1995) "Cyberspace and the world we live in". I *Body & Society*, vol. 12, nr 3–4, s. 135–155. Även på svenska i Hemer & Nilsson (1998)
- Schmidtke, Oliver (1998) "Berlin in the Net: prospects for cyberdemocracy from above and from below". I Tsagarousianou et al. (1998)
- Schuler, Douglas (1996) *New community networks. Wired for change*. New York: ACM Press
- Schwartz, Ed (1998) "An Internet resource for neighbourhoods". I Tsagarousianou et al. (1998)
- Segerlund, Carl-Öije (1997) *IT för samhällsservice, demokrati och folkbildning i Sverige*. Teldok rapport 113. Stockholm
- Statskontoret (1998) *Offentlig förvaltning och demokrati i informationssamhället*. Statskontorets publikationer 1998:2. Stockholm: Statskontoret
- Street, John (1997) "Remote Control? Politics, technology and Electronic democracy". I *European Journal of Communication*, vol. 12, nr 1, s. 27–42
- Tambini, Damian (1998) "Civic networking and universal rights to connectivity: Bologna". I Tsagarousianou et al. (1998)
- Tsagarousianou, Roza (1998) "Back to the future of democracy? New technologies, civic networks and direct democracy in Greece". I Tsagarousianou et al. (1998)
- Tsagarousianou, Roza, Tambini, Damian och Bryan, Cathy (red.) (1998) *Cyberdemocracy. Technology, cities and civic networks*. London and New York: Routledge

- Watson, Nessim (1997) "Why we argue about virtual community: A case study of the Phish.Net fan community". I Jones (1997b)
- Åström, Joachim (1998) "Lokal demokr@ti ". I *IT och kommunerna. En översikt. Å jour nr 1*. Stockholm: Kommentus.

Digital demokrati?

Idéer och strategier i lokal IT-politik¹

Joachim Åström

*Greater than the tread of mighty armies
is an idea whose time has come.*

-Victor Hugo

Sedan president Clinton inledde sina satsningar på information highways hösten 1993 (National Information Infrastructure) har IT-vågen spridit sig med stor kraft och fart. I Europa svarade EU-kommissionen med Bangemanngruppen och visionen om "Det globala informationsområdet". I Sverige lade regeringen fram en nationell strategi som pekade ut Sveriges fortsatta väg in i informations- och kunskapsområdet och många svenska kommuner har tagit fram egna IT-strategier där vi finner visioner om att bli "Den goda staden" (Sundsvall), "Morgondagens småstad" (Sölvesborg) och "Sveriges IT-kommun" (Ronneby). Frasen "an idea whose time has come" fångar väldigt väl det växande politiska intresset för informationsteknik – IT – på både internationell, nationell och lokal nivå.

Det politiska intresset för IT fokuserar inte minst teknikens demokratipotential. Visionerna om informationsteknikens möjligheter att utveckla demokratin är många och inte sällan storstilade. Ofta används fantasieggande termer som "digital demokrati", "virtuell demokrati", "elektronisk demokrati", "cyberdemokrati" eller "teledemokrati" för att beteckna folkstyret i det stundande informationsområdet. Det sägs att vi med informationsteknikens hjälp går en värld till mötes där all information kommer att vara tillgänglig för alla människor vid alla tidpunkter, att avståndet mellan väljare och valda minskar och att deltagandet ökar. Den nya tekniken anses, med statsvetaren Olof Peterssons ord, "erbjuda lösningar på åtskilliga av demokratins problem".²

Intresset för informationstekniken är stort, men kunskaperna om hur den kan påverka demokratin är små. Även om IT och demokrati är ett hett debattämne och behandlas i otaliga böcker från ett flertal forskningsdiscipliner finns en tydlig brist på empiriska studier som beskriver olika politiska initiativ på området och vilka effekter dessa har. I sin genomgång av den statsvetenskapliga forskningen om IT och demokrati skriver den amerikanske statsvetaren William H. Dutton att statsvetarna, med några få undantag, helt har försummat den nya tekniken. Detta trots att statsvetare torde vara bäst utrustade att förstå de politiska effekterna av denna utveckling, eftersom man har en god förståelse av både politiskt deltagande och den politiska processen. Dutton noterar också att väldigt få vetenskapliga artiklar rapporterar färsk forskning om effekterna av elektroniska deltagarformer, medan det finns överraskande många review-artiklar. Många review-artiklar på väldigt lite faktisk forskning har gjort att man ofta tar upp samma teman och frågor, såsom den vanliga distinktionen mellan utopiska och dystopiska framtidsvisioner. Det stora flertalet av de vetenskapliga artiklar som har skrivits på området lyfter fram argument för eller emot idén om digital demokrati eller spekulerar om de politiska effekterna av den nya tekniken.³

På senare tid har olika typer av ”digitala demokratiförsök”, dvs. försök att använda tekniken för att sprida information, ge service och diskutera olika samhällsfrågor, inletts. I frontlinjen för denna utveckling finner vi amerikanska och europeiska kommuner som Santa Monica, Glendale, Pasadena, Amsterdam och Bologna,⁴ men även svenska kommuner har påbörjat dylika försök. Orsaken till kommunernas framskjutna position går att spåra i den bredare samhällsutvecklingen. Det sägs att det i moderna samhällen har blivit allt svårare att styra och mer komplicerat att fatta beslut och åstadkomma handling än tidigare.⁵ När statens styrande förmåga minskar i det globala nätverkssamhället läggs mer ansvar över på regioner och kommuner.⁶ Samtidigt finns det i många kommuner också egna drivkrafter för att bedriva IT-politik. Inte sällan betonar kommunerna vikten av att ligga långt framme i IT-utvecklingen för att klara såväl ekonomisk som social utveckling i den närmaste framtiden.⁷

I den här uppsatsen analyseras ”digitala demokratiförsök” i svenska kommuner. Syftet är att sätta in debatten om IT i en demokratiteoretisk ram och att studera hur kommunerna använder informationstekniken för demokratiska syften. Hur använder kommunerna informationstekniken för att utveckla demokratin? Vilka demokratiaspekter betonas? Vilka strategier har kommunerna valt

för att skapa förutsättningar för att utveckla IT-politiken? Det empiriska underlaget utgörs av fallstudier i tre svenska kommuner – Ronneby, Sölvesborg och Sundsvall – som alla har påbörjat IT-baserade demokratiförsök och uttryckt ambitionen att bli ledande på området. Uppsatsen är upplagd på följande sätt. Inledningsvis diskuteras informationsteknikens förutsättningar att utveckla demokratin varefter olika digitala demokratimodeller presenteras. Kommunernas idéer om digital demokrati relateras därefter till dessa modeller, vilket ger oss en möjlighet att se vilken inriktning projekten har, vilka demokratispekter som betonas etc. Vidare uppmärksammas vilka strategier kommunerna har för att skapa förutsättningar att utveckla IT-politiken. Avslutningsvis diskuteras några av de viktigaste slutsatserna.

Kan IT utveckla demokratin?⁸

Hur förhåller sig IT och demokrati egentligen till varandra? På vilket sätt tänker man sig att informationstekniken ska kunna utveckla demokratin? Vilka antaganden döljer sig bakom slagorden om IT och demokrati? I detta avsnitt utreds i korthet vilka grunder som bedömningarna vilar på. Den måttstock som används hämtas från SNS Demokratiråd och utgörs av de tre huvudkomponenter som detta råd lyfter fram som centrala för ett demokratiskt styrelseskick: medborgarstyrelse, rättsstat och handlingskraft.⁹ I strikt mening är såväl rättsstat som handlingskraft ganska tvivelaktiga demokratimått som kanske borde ställas vid sidan av demokratibegreppet i stället för att integreras i det. Men Demokratirådets ”breda” mått har fördelen att det fångar upp många centrala frågeställningar rörande informationsteknikens effekter på samhället och används därför för att strukturera debatten.

IT och medborgarstyrelsen

Demokrati som medborgarstyrelse handlar om den politiska metod som används för att människor ska kunna diskutera och fatta beslut i de frågor som de uppfattar som gemensamma angelägenheter. Informationstekniken kan på flera sätt bidra till att förverkliga idén om medborgarstyrelse. Det grundläggande är naturligtvis att tillgången till politisk information kan öka. Tekniken medger en ökning av informationsvolymen om beslutsunderlag, beslutsfattande och verksamhetsinnehåll i den offentliga verksamheten, vilket i sin

tur kan ge medborgarna större möjligheter att bilda sig en självständig uppfattning i olika frågor. Tekniken erbjuder också nya fora för diskussion och debatt. Med hjälp av IT kan medborgarna skapa gemenskaper, bilda elektroniska stormöten och delta i diskussioner på ett sätt som annars inte varit möjligt. Inte minst kan detta ge de politiska partierna en ny chans. Under decennier har partierna varit beroende av journalister och andra mellanhänder för att nå väljarna. Nu kan partierna kommunicera direkt med medborgarna. De kan bilda arenor för debatt, fånga upp nya stämningar och pröva idéer och program. Dessutom finns också en möjlighet att snabba på folkopinionens genomslag i politiken genom nya former för beslutsfattande; mer fortlöpande folkomröstningar och opinionsmätningar i aktuella politiska frågor.¹⁰

Informationstekniken kan således utveckla medborgarstyrelsen, men det finns också en risk för att informationstekniken kan få negativa effekter på medborgarstyrelsen. För det första är det långt ifrån säkert att en ökad mängd information leder till ökad kunskap. Termer som "information overload" och "information glut" brukar användas för att beskriva en situation där en ökad mängd information snarare försvårar kunskapsutvecklingen än underlättar den.¹¹ Det brukar också framhållas att de elektroniska kommunikationsformerna kan leda till fragmentisering, anonymitet och ojämlikhet. Demokratins idé innehåller tanken om ett offentligt rum där alla medborgare samlas, medan dialogen över nätet ofta förutspås föras mellan personer eller grupper som redan har gemensamma och likartade åsikter i samhällsfrågor. Debatten riskerar därmed att splittras upp på olika arenor där helt olika samtal förs, vilket kan få till följd att helhetsbilder och sammanhang går förlorade.¹² Demokratins idé om fri åsiktsbildning kräver också eftertänksamt meningsutbyte, men de elektroniska kommunikationsformerna tenderar att förytliga. Kanske är det så att det mogna övervägandet som är så viktigt i en demokrati bara kan uppstå i situationer där människor möts ansikte-mot-ansikte. Statsvetaren Bo Rothstein menar att vad som skiljer den politiska sfären från marknaden är den senares möjlighet till anonymitet och avskärmat agerande. Till skillnad från politiken är handlandets moraliska status på en marknad en fråga enbart för de avtalsslutande parterna - de behöver vanligtvis inte försvara sitt agerande inför någon offentlighet.¹³ Om också politiken blir anonym och man inte behöver försvara sitt agerande försvinner en viktig poäng med en diskussion mellan medborgarna. Den förlorar sin mening om den inte bygger på moral och ansvar. Sist men inte minst diskuteras IT-användningen i förhållande till

demokratin jämlikhetsideal dvs alla samhällsgruppers lika rätt att ta del i den politiska gemenskapen. Eftersom det än så länge i stor utsträckning är yngre, socialt välbärgade män i storstadsområden som har tillgång till datorer och Internet¹⁴ finns en risk för att demokratin jämlikhetstanke, åtminstone på kort sikt, kommer att undermineras av informationssamhällets sociala skevheter.

IT och rättsstaten

Rättsstatens idé handlar om alla medborgares grundläggande fri- och rättigheter. Många rättigheter utfaller inte automatiskt utan kräver kunskap och initiativ från den enskilde individens sida. Informationstekniken kan bidra till att sprida information och kunskap om vilka rättigheter man har, vart man kan vända sig för att hävda sin rätt och hur man kan vinna rättelse och komma i kontakt med andra i liknande situation. Rättssystemet kan i princip bli tillgängligt för alla medborgare. Den vidgade offentligheten som kan följa av de nya möjligheterna att sprida information kan dessutom förstärka insyn och kontroll i den offentliga verksamheten.¹⁵ I detta avseende kan informationstekniken emellertid också utgöra en risk för rättsstaten. Informationsfriheten, dvs. alla medborgares rätt att samla in, bearbeta och sprida information, står i konflikt med integritetsskyddet dvs. den enskildes rätt till avskildhet. Både offentlighetsprincipen och integritetsskyddet utgör fundament i ett öppet och demokratiskt samhälle, men relationen dem emellan är spänningsfylld. Hur man ska finna en balans mellan offentligt och privat i informationssamhället är mycket omdiskuterat. Medan en del menar att de nya i stort sett obegränsade möjligheterna att lagra, inhämta och bearbeta information om den enskilde gör det motiverat att stärka integritetsskyddet¹⁶, anser andra att allmänhetens rätt att läsa myndigheters handlingar, den s.k. offentlighetsprincipen, är allt för viktig för att urholkas bara för att samhället byter teknik för informationsbehandling¹⁷.

IT och handlingskraften

Handlingskraft är det tredje grundkravet på ett demokratiskt styrelseskick. De av folket valda beslutsorganen måste ha möjlighet att fatta beslut och få dem genomförda. Informationstekniken kan bidra till att förbättra effektiviteten genom nya metoder att styra den offentliga verksamheten. Den nya tekniken erbjuder via nya informations- och kommunikationskanaler en större flexibilitet och

en förmåga att snabbare anpassa sig till medborgarnas preferenser. Tillgängligheten till den offentliga servicen kan också öka. Medborgarna kan exempelvis göra rutinförfrågningar och komma över ansökningshandlingar via nätet 24 timmar per dygn, hemifrån eller från offentliga datorer. Informationstekniken anses på detta sätt bidra till en förvaltning som både fungerar bättre och kostar mindre.

It will change fundamentally and for the better the way that government provides services to citizens and business. Services will be more accessible, more convenient, easier to use, quicker in response and less costly to the taxpayer. And they will be delivered electronically (Roger Freeman 1996).¹⁸

Tekniken kan emellertid få negativa effekter också på handlingskraften. Det finns en risk för att den ökade insynen som följer av IT-användningen minskar tjänstemännens handlingsutrymme, ökar arbetsbördan och därigenom underminerar kommunernas servicefunktioner. Att möta medborgarnas efterfrågan på information är en viktig del av förvaltningens uppgifter, men om omfattningen av dessa tjänster dramatiskt ökar riskerar handlingskraften att försämraras. Målet att förbättra handlingskraften måste således balanseras mot målen att utveckla medborgarstyrelse och rättsstat.¹⁹

Denna snabba översikt visar framförallt två saker. Det första är teknikens tvetydighet.²⁰ Informationstekniken erbjuder visserligen många lösningar på demokratins problem, men bär samtidigt med sig nya problem och utmaningar. Det andra översikten visar är att tekniken kan användas för olika ändamål i olika samhällen. Vad som är att betrakta som positivt för en demokratispekt behöver nödvändigtvis inte vara positivt för en annan. Eftersom det är omöjligt att finna praktiska lösningar som fullt ut tillgodoser alla krav måste man göra prioriteringar och balansera olika värden mot varandra. Svaret på frågan om IT kan utveckla demokratin är därför inte ”Ja” eller ”Nej” utan ”Vilken typ av demokrati?” Varje försök att utveckla demokratin med informationsteknikens hjälp måste börja med en diskussion om demokrati och vilken typ av demokrati som är önskvärd.²¹

Digitala demokratimodeller

Litteraturen om vad politisk demokrati borde vara är mycket omfattande och föga enhetlig. Demokratibegreppet är, som Terence Ball och Richard Dagger uttrycker det, ”an essentially contested

concept”.²² Vissa grundläggande demokrativärden delas av de flesta, såsom yttrandefrihet, tryckfrihet och åsiktsfrihet, men utöver dessa grundläggande värden finns olika uppfattningar om demokratis innebörd. En avgörande skiljelinje går mellan de som anser att demokrati bör vara en form av folklig makt (som innebär att medborgarna är engagerade i självstyre) och de som anser att demokrati bör vara ett hjälpmedel för att fatta beslut (ett medel för att legitimera de beslut som fattas av dem som med jämna mellanrum röstas fram till makten). Utifrån denna skiljelinje är det möjligt att urskilja två huvudmodeller av demokrati: deltagardemokrati och representativ demokrati.²³ I empirisk demokratiforskning förekommer ofta att de två doktrinerna delas upp i ytterligare kategorier. Ett exempel på detta är Rune Premfors snabba, starka och tunna demokrati.²⁴ Den snabba demokratin är utpräglad deltagardemokratisk, den tunna utpräglad representativ och den starka försöker finna en medelväg mellan de två. Eftersom dessa demokratimodeller är åtskiljbara, har en klar profil och alla finns representerade i den normativt inriktade litteraturen om IT och demokrati kan de utgöra ett värdefullt redskap i den fortsatta diskussionen.

Snabb demokrati

I en vanligt förekommande argumentationslinje i debatten om IT och demokrati förordas medborgarnas direkta deltagande i det politiska beslutsfattandet. Eftersom man anser att vanliga människor besitter minst lika stor klokskap som eliten är det av stor betydelse att folkmajoritetens vilja tillåts slå igenom på alla väsentliga samhällsområden. Visserligen betraktas det representativa styrelseskicket ibland som en praktisk nödvändighet, men det ses samtidigt som ett nödvändigt ont som kan lindras på olika sätt. Med den nya tekniken anses möjligheterna att göra detta ha ökat.

En av de viktigare faktorer som stått i vägen för medborgarnas direkta deltagande i det politiska beslutsfattandet är av tekniskt slag. För att kunna genomföra en sådan direkt demokrati skulle det krävas en mängd personal under lång tid och till oerhörda kostnader, det inser vi när vi tänker på hur det går till vid en folkomröstning. Men nu har datorns och kommunikationsteknikens fantastiska utveckling löst detta problem i ett enda slag (Masuda 1980:109).²⁵

De kanske mest radikala debattörerna ser informationstekniken som det avgörande sättet på vilket direktdemokrati av i stort sett gammal athens modell kan införas i vårt moderna samhälle. Enligt denna

modell blir politiker och politiska partier överflödiga och kan avskaffa sig själva. I stället föds en ny sorts folkstyre. Med datorer sammankopplade i jättelika nätverk blir allas våra individuella åsikter möjliga att registrera och direktdemokrati kan införas inte bara på lokal utan också nationell och internationell nivå. Den representativa demokratin ersätts därmed av självständiga cybermedborgare som utan politiska förmyndare tar sitt ansvar på det elektroniska torget²⁶. De något mindre radikala debattörerna vill inte helt slopa det representativa systemet, utan kombinera direktdemokratiska och representativa inslag. Tomas Ohlin, tidigare sekreterare i den statliga IT-kommissionen, menar t.ex. att "datorstödda rådgivande omröstningar bör användas i anknytning till politiska samråd och sammanställning av resultat från politiska diskussioner."²⁷

Stark demokrati

I en andra argumentationslinje i debatten om IT och demokrati betonas teknikens möjligheter till diskussion. En av den starka demokratin främsta förespråkare, Benjamin Barber, skriver:

The capabilities of the new technology can be used to strengthen civic education, guarantee equal access to information, and tie individuals and institutions into networks that will make real participatory discussion and debate possible across great distances (Barber 1984:274).

Enligt den starka demokratin förespråkare förverkligas demokratin i den utsträckning som vanliga människor ges tillfälle att samtala om och agera i gemensamma angelägenheter. Deltagande anses inte bara ge medborgarna makt, utan också utbildning och förståelse för samhället som helhet.²⁸ Från att man ursprungligen betonat betydelsen av att göra det representativa systemet mer representativt genom en aktiv diskussion mellan väljare och valda har allt mer uppmärksamhet getts åt teorier om socialt kapital.²⁹ Enligt dessa sägs även den horisontella diskussionen ha ett egenvärde. Genom att människor diskuterar olika frågor skapas en plattform för respekt och förtroende, tolerans och öppenhet vilket är viktiga förutsättningar i en demokrati³⁰. Utvecklingen av Community networks, där medborgare och företag i ett lokalsamhälle kan dela information och diskutera olika frågor, kan ses i ljuset av denna idétradition.³¹

I likhet med den snabba demokratin vill den starka demokratin ha mer aktiva medborgare. Till skillnad från den snabba demokratin vill den starka demokratin inte ersätta det representativa systemet, utan skapa ett intimare förhållande mellan väljare och valda, mellan

politiker och allmänhet. Medan den snabba demokratin vill snabba på demokratin genom elektroniska opinionsmätningar och folkomröstningar, vill den starka demokratin sakta ner demokratin genom att involvera fler medborgare i elektroniska diskussionsfora.³² Man hyser ofta en stark skepsis mot ”den råa folkopinionen” och ser en risk med att digital demokrati i den snabba formen övergår i IT-populism. Liksom åtskilliga andra direktdemokratiska visioner, skriver Olof Petersson, ”vilar teledemokratin på en vanföreställning om folkstyrelsens natur.”³³ Petersson menar att de direktdemokratiska visionärerna försummar opinionsbildningens betydelse och behovet av diskussion. Dessutom anser han att ansvarsförhållandena blir luddiga. I alla kända former av demokrati finns en möjlighet att ställa de styrande till ansvar och ersätta dem med nya om man inte är nöjd. En direktdemokrati upplöser ansvaret och gör det ogripbart. Petersson anser också att den snabba demokratin undervärderar betydelsen av ledare i det demokratiska samhället. De folkvalda ledarna har inte bara rollen att passivt registrera rådande åsikter, utan har också till uppgift att gå före och aktivt bilda opinion. I den starka demokratin är det denna växelverkan mellan visionära ledare och engagerade medborgare som ger puls och liv åt den demokratiska processen.

Tunn demokrati

Till skillnad från de två andra demokratimodellerna är det i den tunna demokratin inte viktigt att försöka skapa ett mer allmänt deltagande engagemang hos medborgarna, eftersom medborgarna inte uppfattas vara intresserade av politik. I stället är den grundläggande idén att olika eliter konkurrerar med varandra om väljarnas gunst. Valen handlar om att välja styrelsemän utifrån en grov redovisning av de program och idéer de företräder. Eliterna måste sedan ha ett handlingsutrymme att revidera och i detalj föra sin politik. Legitimitetsgrunden är ansvarsutkrävande: att medborgarna i de fria och återkommande valen kan tala om vilka politiker de vill ska styra verksamheten.³⁴

I den tunna demokratin anses medborgarna inte ha ett allmänt politiskt engagemang, men däremot ett intresse av den offentliga servicen. I frågor rörande den offentliga servicen anses det viktigt att medborgarna själva får bestämma. Man skiljer på detta sätt mellan ”high politics”, som är kollektiv och representativ och ”low politics”, som är valfri och individuell. Christine Bellamy och John A Taylor menar att den tunna demokratin, eller ”consumer democra-

cy” som de kallar den, genom att sätta konsumenternas intressen högst på dagordningen tar fasta på den viktigaste aspekten av demokratisk legitimitet. Eftersom demokratin till stor del rättfärdigas genom de resultat den åstadkommer bör IT användas för att skapa en förvaltning som fungerar bättre, kostar mindre och förbättrar kunskaperna om medborgarnas preferenser. Detta föranleder också en annan informationsstrategi jämfört med de två andra modellerna. Eftersom medborgarna reduceras till konsumenter av offentlig service är det inte nödvändigt att ge dem information som kan ligga till grund för diskussion och/eller beslut. För denna typ av demokrati kan en allmänt ökad insyn snarare försämra handlingskraften. Den information som utgår till medborgarna bör därför begränsas till de frågor som har med den offentliga servicen att göra.³⁵

Tabell 1. Tre demokratimodeller sammanfattade

	Snabb demokrati	Stark demokrati	Tunn demokrati
Syfte	Att snabba på folkopinionens genomslag i politiken	Att ge medborgarna möjligheter att samtala om och agera i gemensamma angelägenheter	Att utveckla en förvaltning som fungerar bättre och kostar mindre
Medborgarroll	Beslutsfattare	Opinionsbildare	Kund
Representanternas mandat	Bundna	Interaktiva	Obundna
IT-användning	Information Service Diskussion Beslut	Information Service Diskussion	Information Service

Digital demokrati på svenska

Av diskussionen ovan framgår att olika antaganden, mål och visioner kan leda till olika typer av insatser med olika effekter på samhället. Av det praktiska arbetet med IT i Ronneby, Sölvesborg och Sundsvall framgår att försöken att utveckla den politiska dialogen hittills har fått stå tillbaka för satsningar på informationsspridning och service – medborgarstyrelse har fått stå tillbaka för handlingskraft. Kommunernas hemsidor kan till stor del ses som informationsspridare, där fakta om kommunen dominerar. Förutom allmän kommuninformation och turistinformation finns en hel del information om den service och de tjänster man tillhandahåller. Alla tre kommuner ger också möjligheter att hämta hem blanketter och formulär. I Sölvesborg kan man t.ex. ställa sig i kö för barnomsorg direkt via nätet och i Sundsvall finns blanketter för barnomsorg, studentbostäder, serveringstillstånd och byggande. Bilden av IT-projektens informations- och serviceinriktning förstärks ytterligare om också projekt som inte direkt har med kommunernas hemsidor att göra studeras. De mest spektakulära projekten handlar om att utveckla olika typer av multimediakiosker där medborgarna kan söka information och få enklare service. Dessa kiosker som finns i såväl Sundsvall som Sölvesborg och Ronneby kan ses som embryon till elektroniska medborgarkontor med främsta syfte att förbättra servicen och effektivisera verksamheten.

Men kommunerna tillgodoser i viss mån också behoven av politisk information, som kan ligga till grund för diskussion och debatt. Alla tre kommuner har t.ex. information om hur kommunen styrs och information om valda politiska representanter. Alla tre kommuner lägger också ut politiska protokoll från kommunfullmäktige och kommunstyrelse på hemsidan, vilket kan ge medborgarna en möjlighet att fördjupa sig i olika frågor. Sämre är att ingen av kommunerna lägger ut ärendelistor som kan ge medborgarna en möjlighet att påverka före beslut, vilket är en uppenbar brist. Det är bara Ronneby som ger medborgarna en möjlighet att ta del av politiska uppfattningar i kommunala frågor; endast Ronneby har länkar till de politiska partierna.

De nya kommunikationsvägar som informationstekniken erbjuder har inte utnyttjats i någon större utsträckning av Sveriges kommuner. Endast fem procent av Sveriges kommuner ger medborgarna möjligheter att diskutera olika samhällsfrågor via elektroniska diskussionsfora.³⁶ Sundsvall, Ronneby och Sölvesborg har dock alla prövat denna möjlighet, varför de måste sägas ligga relativt långt

framme i denna utveckling. I Ronneby hade man ett debattforum inför valet 1998, i Sölvesborg har man dels en allmän debatt och dels debatter kring aktuella frågor såsom byggandet av gågator, vägar etc. och i Sundsvall har man en funktion för dialog och kommer eventuellt också att skapa mer strukturerade sidor av typen "Veckans fråga" eller "Dagens politiker" för att stärka debatten.³⁷ Men satsningarna på dessa fora är enligt politiker och tjänstemän i kommunerna inte särskilt stora, intresset för dem är fortfarande ganska svalt. En tjänsteman säger att det framför allt krävs tydligare politiska signaler för att gå vidare med dessa fora, eftersom det blir poänglöst om inte politikerna själva deltar i dem.

Sammantaget finns i kommunerna en tendens att reducera medborgarna till konsumenter av offentlig service. Att kommunerna endast i mycket begränsad omfattning har utnyttjat teknikens möjligheter att föra en dialog med medborgarna³⁸ kan förklaras med att effektivitetskraven är den främsta drivkraften för en ökad IT-användning.³⁹ De ekonomiska incitament som finns för att effektivisera servicen finns inte för att öka deltagandet. En annan del av förklaringen är sannolikt att det fortfarande är en ganska stor grupp medborgare som inte har tillgång till datorer och Internet. Satsningar på deltagande har inte bara fått stå tillbaka för service och effektivitet, utan också för jämlikhet.

Både jämlikhet och deltagande är viktiga aspekter av medborgarstyrelsen och har traditionellt sett utgjort två grundpelare i det svenska demokratiska idealet. Tanken om att alla medborgare ska ha likvärdiga möjligheter att påverka samhällsutvecklingen och sina levnadsvillkor är starkt förankrad i Sverige.⁴⁰ Problemet i det inledande skedet av IT-utvecklingen är att IT-användningen fortfarande har en stark slagsida, såväl i termer av ålder (unga), kön (män), utbildning (högre) och boende (städer). Till detta problem kan man tänka sig två principiellt skilda förhållningssätt: ett konservativt och ett radikalt. Det konservativa innebär att man håller nyckelfunktioner i den demokratiska processen off-line, så att de som inte har tillgång till den nya tekniken inte missgynnas. Alternativet, den radikala lösningen, innebär att man försöker få allt on-line oavsett om alla kan utnyttja de nya kanalerna. En demokratisering för några kan då betraktas som bättre än ingen demokratisering alls. De två skilda förhållningssätten ger uttryck för en oundviklig kompromiss: att försöka utveckla den demokratiska processen och samtidigt garantera alla medborgare den demokratiska rätten att delta.⁴¹

I Ronneby, Sölvesborg och Sundsvall har man hittills varit relativt konservativa och prioriterat jämlikhet före deltagande. Att

kommunerna har varit försiktiga i försöken att utveckla den demokratiska processen motiveras med att tillgången till IT är ojämnt fördelad. Att prioritera jämlikhet före deltagande kan verka rationellt. De nya medierna är ännu inte ett av de mest effektiva sätten att få kontakt med medborgarna och man kan kanske tycka att diskussioner i elektroniska debattfora ännu mest fungerar som underhållande experiment, utan större betydelse än de som pågår i ett vanligt café. Många forskare anser också att en jämlik tillgång till datorer och Internet är en absolut förutsättning för att demokratiska effekter ska kunna uppstå.⁴² Men det finns också starka skäl för att redan nu satsa på deltagande. Vill man på sikt öka intresset för teknikens interaktiva möjligheter kan man inte nöja sig med att fråga ”Hur kan vi skapa en jämlik tillgång?”, utan måste redan nu fråga ”Hur kan vi skapa en web-plats som överlever i en konkurrens med miljoner andra?”⁴³ Intresset för de nya kommunikationskanalerna, och legitimiteten för dem, kräver att deltagarna redan nu tas på allvar och att deras diskussion inte bara betraktas som en övning i den politiska processen.⁴⁴ Det första steget i denna riktning är enligt Agneta Ranerup (senare i denna antologi) politiska initiativ och ett ökat deltagande av de formella ledarna.⁴⁵ Demokratin är i behov av proaktiva satsningar, inte bara reaktiva beslut baserade på de omedelbara krav det nya samhället kräver. Intresset för informationsteknik är inte bara beroende av hårdvara, utan också innehåll.

Av kommunernas arbete med IT-frågor framgår emellertid att målbeskrivningarna är vaga och att den politiska styrningen är svag. Av tradition har frågor som rör tekniska system kännetecknats av ett demokratiskt underskott. Det är en spridd uppfattning att tekniska system som t.ex. elektricitet, vatten och transporter är opolitiska, vilket vanligtvis legitimeras med att beslut på dessa områden kräver en viss sorts kunskap som alla inte har tillgång till.⁴⁶ I den s.k. IT-propositionen vill regeringen i opposition mot detta synsätt lyfta fram behovet av politiska ställningstaganden. Regeringen skriver att politiska mål måste styra verksamheten, eftersom IT antas ”lägga grunden för samhällets fortsatta utveckling ekonomiskt, socialt och kulturellt”.⁴⁷ Även i Sundsvalls IT-strategi betonas att IT är en politisk fråga och att det är politiska mål som måste styra verksamheten på området.⁴⁸ I det praktiska arbetet med IT-frågor tycks dock det gamla synsättet fortfarande dominera. I Ronneby är det enda politiska direktivet att man ”med demokratiska förtecken ska lyfta fram IT” och i Sölvesborg anges syftet med IT-projekten vara att ”ge alla medborgare tillgång till allsidig information och kvalitativ samhällsservice, minska klyftorna i samhället och öka delaktighet och delta-

gande i den demokratiska processen”⁴⁹, vilket inte närmare anger i vilken riktning man önskar utveckla demokratin. Tonvikten skulle enligt dessa formuleringar kunna ligga på alla demokratispekter eller ingen.

Partnerskap som politisk strategi

I det moderna samhället kännetecknas de flesta problemområden av stor komplexitet med skiftande mål och problembilder, vilket innebär att politiska mål och intentioner inte behöver ha en särställning i policyskapandet. Enligt en rad forskare har de offentliga institutionerna på senare tid förlorat en del av sina styrningsmöjligheter.⁵⁰ Styrningen har med engelska och svåröversättliga termer ändrat karaktär från ”government” till ”governance”. Vad det handlar om är en utveckling från regeringsformens och läroböckernas linjära styrningsmodell i riktning mot en politik vars utformning bestäms genom interaktion mellan olika aktörer i nätverk. Denna utveckling påskyndas av kommunernas allt kärvare ekonomi. Kommunerna förväntas i dag göra allt mer för allt mindre resurser, varför motivationen att mobilisera resurser från olika håll ökar. De vanligaste argumenten till förmån för nätverken, eller partnerskapen mellan offentliga och privata organisationer, är deras förmåga att förstärka finansiella och organisatoriska resurser. Det finns också en utbredd uppfattning om att partnerskapen kan skapa synergivinster. En sådan vinst innebär att den sammantagna vinsten för parterna av att ingå i partnerskap är större än en enkel addition av vars och ens bidrag. Partnerskap kan också vara ett uttryck för mer eller mindre explicita fördelar: det kan vara ett sätt att sprida riskerna med ett projekt bland flera deltagare; det kan vara ett medel att genom direkt kommunikation vinna förståelse för och övertyga andra parter om fördelarna med en viss handlingslinje och det kan hjälpa till att reducera en öppen konflikt och skapa en anda av samförstånd mellan aktörer med mer eller mindre motstående intressen.⁵¹

Internationellt har partnerskapen mellan offentliga och privata organisationer blivit en vanligt förekommande strategi för att förverkliga IT-politiken⁵² och de svenska kommunerna ser inte ut att skilja sig från detta mönster. Ett samarbete mellan näringsliv, högskolor, kommuner och andra offentliga organ på olika nivåer tycks vara en nödvändig förutsättning för att nå en önskad utveckling, inte minst eftersom utvecklingen på området går i rasande fart och kräver stora resurser. De frågor som ska försöka besvaras i detta

avsnitt är vilka aktörer som ingår i IT-politikens partnerskap och vilka intressen de representerar, hur de mål och strategier som formulerats av kommunfullmäktige förhåller sig till övriga aktörers mål och strategier samt hur deltagandet och det demokratiska ansvarstagandet är utformat.

Aktörer och intressen

I den lokala IT-politikens framväxt finns framför allt två typer av drivkrafter: de som söker efter en lösning på demokratins problem och de som söker efter nya användningsområden och nya marknader för den nya tekniken.⁵³ Det faktum att både demokratiintressen och näringslivsintressen kan gynnas av att teknikanvändningen breddas till fler människor och fler verksamhetsområden har banat vägen för en samverkan mellan offentliga och privata organisationer. Under de senaste åren har mer eller mindre formaliserade IT-nätverk skapats i Sveriges regioner och kommuner. Ett av de allra första var Soft Center Ronneby som startades på initiativ från näringsliv, samhälle och högskolan genom Ronneby kommun. I dag är 65 företag, högskolan och Ronneby kommun medlemmar i Soft Center Ronneby och syftet med detta teknikcenter är att sprida information och kunskap om forskning och utveckling inom IT-området. Ronneby kommun är, liksom Sölvesborgs kommun, också delaktig i IT-Blekinge, som startade 1996 med syfte att verka för utveckling och tillämpning av IT i ett regionalt utvecklingsperspektiv. I IT-Blekinge ska samtliga nyckelaktörer ges en möjlighet att samverka för att underlätta övergången till informationssamhället. I föreningen ingår intressenter som Länsstyrelsen, Landstinget, Kommunförbundet, Högskolan, Handelskammaren och Företagarna. I Sundsvall finns Aktiebolaget Mid Sweden Information Center (MiC), vilket startade 1996 som följd av ett socialt nätverk. Initiativtagare var Telia, Sundsvall och Timrå kommuner. Numera finns även högskolan och ett trettiotal företag och myndigheter som intressenter. Syftet är bland annat att skapa en väl utbyggd infrastruktur på IT-området, att sprida tekniken och den praktiska användningen av den och att marknadsföra regionens kompetens såväl nationellt som internationellt.⁵⁴

En tredje central drivkraft för utvecklandet och användandet av den nya tekniken finner vi utanför lokalsamhällets gränser, nämligen i Bryssel. Enligt den Europeiska Unionens Ministerråd kan informationssamhällets etablering, genom att nya former av ekonomiska, politiska och sociala relationer introduceras, ”hjälpa gemenskapen

att hantera nästa århundrades utmaningar.” Av detta skäl har man antagit ett flerårigt program för att stimulera informationssamhällets etablering i Europa. I detta program framgår det att EU lägger särskild vikt vid åtgärder för informationssamhällets genomförande som verkar för den ekonomiska och sociala sammanhållningen inom gemenskapen och kontinuiteten i den inre marknadens funktion. Det finns således ett tydligt samband mellan EU:s IT-politik och den politiska och ekonomiska integrationen. EU har också för avsikt att påverka vilka aktörer som ska ingå i policyprocessen lokalt. Rådet har en tydlig målsättning att identifiera och utvärdera de finansiella mekanismer som krävs för att utveckla informationssamhället, i synnerhet sådana som kan bidra till att stimulera partnerskap mellan offentliga och privata parter för att sprida tillämpningar som är av allmänt intresse.⁵⁵

Två för EU strategiskt viktiga instrument för att uppnå de fastställda målen utgörs av de s.k. strukturfonderna och forskningsfonderna, vars medel fördelas till mottagare i form av regionalt baserade partnerskap. Kommissionen och andra centrala organ intar i och med dessa fonder en nyckelposition för den lokala IT-politiken och har i och med rollen som finansörer flera möjligheter att påverka IT-politikens inriktning. Så även om partnerskapsansatsen är både flexibel, öppen och sektorsövergripande finns det också en stark vertikal dimension. För det första måste de lokala och regionala företrädarna sas kliva i EU-kommissionens båt, genom att projekten ska ha en viss struktur och uppläggning. Det kan gälla både form och principiellt innehåll dvs. utvecklingssyn och strategier. För det andra har Kommissionen stora möjligheter att påverka båtens färdriktning i och med att den godkänner planernas uppläggning och innehåll. För det tredje finns Kommissionen representerad i övervakningskommittéerna, vilket indikerar att Kommissionen även har ett intresse av att mer kontinuerligt granska och eventuellt påverka hur båten sköts i praktiken.⁵⁶

Det ser kanske ut som om ett ”möjligheternas fönster” har öppnats i den lokala IT-politiken. Att det finns ett flertal aktörer som drar åt samma håll och som dessutom har mycket att vinna på att samarbeta. Detta är förvisso delvis sant, men det finns också anledning att anta att de olika aktörerna, åtminstone delvis, prioriterar olika saker. Eftersom de politiska målen är så löst formulerade är det inte alldeles lätt att peka på tydliga intressekonflikter, men några potentiella konfliktområden kan i alla fall lyftas fram. Ett sådant är att IT-företagen kan vara mer intresserade av att utveckla de tekniska funktionerna än att skapa ett fungerande system till en relativt

billig penning. I t.ex. Sundsvall har man sett en risk med att de entusiastiska projektledarna använder mer tid framför datorn än att lyssna till användarna, deras behov och tekniska begränsningar och att systemen som en följd av detta blir både dyrare och svårare att använda. Problemet kan kännas igen av alla som har en egen dator och ständigt behöver uppgradera sin programvara utan att egentligen behöva de nya funktionerna. Vad som är tekniskt möjligt behöver naturligtvis inte alltid vara socialt önskvärt.

Inte heller behöver det som är företagsekonomiskt lönsamt vara demokratiskt försvarbart. IT-företagen är i grunden naturligtvis mer intresserade av lönsamhet än demokrati, vilket ibland kan försvåra utvecklingen av teknikens demokratipotentia. Denna konflikt har uppdragats i Danmark där IT-företagens kommersiella intressen krockat med de demokratiska. Jens Hoff, Karl Löfgren och Sune Johansson sammanfattar erfarenheterna från ett IT-baserat demokratiprojekt:

What we have identified as the most critical element in the whole project is the gap between the commercial interests and the democratic interests. This is clearly demonstrated in the organisers' democratic identities which roughly can be expressed as: democracy is a part of the new "electronic commerce".⁵⁷

Inte heller behöver EU:s befrämjande av den ekonomiska och sociala sammanhållningen i Europa ha samma prioritet lokalt. EU har genom ett antal projekt (t.ex. INFOSOND och EUKIOSK) visat ett stort intresse för insatser som syftar till att skapa ett fritt informationsflöde mellan europeiska städer. Genom att bygga upp generella teknikplattformar vill man att information och service som erbjuds i en europeisk stad på sikt ska göras tillgänglig i alla europeiska städer via persondatorer och multimedioskiosker. I och med att kommunerna erhållit finansiellt stöd för dylika insatser har de också nappat på idén. Men om kommunerna utan yttre påverkan fick sätta sin dagordning är det inte alls säkert att uppbyggnaden av ett europeiskt informations- och servicesystem skulle prioriteras före lokala insatser med en annan inriktning.

Dessa exempel visar att partnerskapens aktörer kan prioritera olika aspekter av IT-användningen. Eftersom de är beroende av varandras medverkan är det emellertid sannolikt att insatserna följer principen om "minsta gemensamma nämnare", dvs. att de görs på de områden där intressena sammanfaller.⁵⁸ Detta kan visa sig bli ett avgörande hinder för utvecklandet av lokala politiska mål och utvecklandet av teknikens bredare demokratipotentia. Så länge de

politiska målbeskrivningarna är vaga ökar naturligtvis också risken för att kommunerna får anpassa sig till andra aktörers krav och förväntningar.

Ansvar och deltagande

Om det är partnerskapens förmåga att mobilisera lokalsamhället och förstärka de finansiella och organisatoriska resurserna som brukar räknas till dess positiva egenskaper är det främst luddiga ansvarsförhållanden som brukar räknas till de negativa. Partnerskapen har en tendens att förstärka redan tidigare kända problem för politiskt ansvarstagande och tycks dessutom skapa en serie helt nya problem och utmaningar. En tendens som uppmärksammas redan innan partnerskapens inträde i den lokala politiken är tjänstemännens allt starkare ställning i kommunerna. I takt med kraven på resurshushållning och olika marknadsbaserade modellers intåg i den kommunala verksamheten har den politiska styrningen försvagats. Om politikernas inflytande minskar blir det svårare att hålla dem ansvariga för den kommunala verksamheten och det blir naturligtvis också svårare för medborgarna att påverka politikens inriktning genom att avsätta de styrande och tillsätta nya.⁵⁹ Den lokala politiska demokratin kännetecknas också av konsensuspolitik. En vanligt förekommande uppfattning är att kommunerna tillkommit för att vårda gemensamma angelägenheter i en anda av enighet och samförstånd. Eftersom problemen i högre grad är gemensamma på lokal nivå jämfört med nationell nivå bör man i lokalpolitiken, till skillnad från i rikspolitiken, söka samförstånd och konsensus. Samförståndspolitik har sina fördelar, men också sina nackdelar. Genom att understryka det lokala samhällets gemensamma behov och förutsättningar kommer politiseringen av olika frågor – t.ex. längs partilinjer – att uppfattas som illojal eller en politisering för dess egen skull. Konsensuspolitiken hotar att lägga en död hand på partikonflikterna och den politiska debatten och gör det samtidigt svårare för medborgarna att utkräva ansvar och förändra politikens inriktning.⁶⁰

IT-politikens partnerskap innehåller tydliga drag av både byråkratimakt och konsensuspolitik. I planeringsprocessen är tjänstemännens dominans över politikerna mycket tydlig. Eftersom den politiska styrningen i huvudsak utgörs av mycket vaga målbeskrivningar lämnas tjänstemännen ett stort handlingsutrymme. Detta känner vi igen från andra politikområden, men vad som möjligen är nytt är att tjänstemännen ofta får till uppgift att företräda kommu-

nerna i förhandlingar med partnerskapens övriga deltagare. I Sundsvall är det t.ex. tjänstemän som representerar kommunen i MiC och i Ronneby, där en stor del av IT-verksamheten bygger på EU-medel, är det tjänstemän som håller i kontakterna med EU. Det är Ronnebys s.k. framtidsgrupp som har till uppgift att välja vilka EU-projekt kommunen bör satsa på. Att politikerna på detta sätt överlåter ansvaret för att välja projekt förklaras med att det är tjänstemännen som vet vilka projekt som står till buds, vilka möjligheter det finns att söka medel etc. Enligt en tjänsteman skulle det svala politiska intresset också kunna tolkas som en politisk strategi: genom att inte ställa krav på IT-politikens genomförande behöver man inte vara rädd för motkrav om nya resurser. Man kan dock tycka att det är politikernas skyldighet att som valda representanter för medborgarna styra och kontrollera administrationen så att den inte går sin egen väg.

Partnerskapen har också bidragit till konsensuspolitik. I kommunerna finns en strävan att inom relativt vida målformuleringar mobilisera så mycket resurser som möjligt till kommunen. I en situation där kommunerna tävlar om externa medel kan det ligga nära till hands att tala om att alla blir vinnare när kommunen lyckas stärka sin budget genom externa medel. De ideologiska skiljelinjerna suddas ut och den partipolitiska profileringen förlorar sin funktion. I någon mening kan det naturligtvis ligga en del i ett sådant påstående, men det finns också starka argument för den motsatta uppfattningen. Eftersom kommunerna får externa medel tycks de inte tvingas prioritera IT före något annat såsom skola, barnomsorg eller äldreomsorg. Men eftersom kommunerna enligt den s.k. additivitetsprincipen medfinansierar alla EU-projekt finns skäl att se över vad kommunerna lägger sina pengar på. Vad som är positivt för en grupp människor kan mycket väl vara negativt för en annan. Att prioritera och sätta upp långsiktiga mål är också viktigt för att säkerställa projektens överlevnad på sikt. I en rapport om IT och regional utveckling varnar IT-kommissionen för att det kommer bli trångt på "projektkyrkogården" i framtiden. Orsaken anses vara att kvantitet ofta har blivit viktigare än kvalitet och att många tidsmässigt avgränsade insatser riskerar att "rinna ut i sanden" innan faktiska resultat har uppnåtts.⁶¹

Partnerskap mellan aktörer som representerar offentliga och privata organisationer utgör ytterligare komplikationer för det demokratiska ansvarstagandet. En övergripande fråga är hur medborgarna ska kunna utkräva ansvar, få inflytande och insyn när politikerna endast är en av flera medverkande aktörer. Medborgarstyrelsen krä-

ver öppenhet, insyn, debatt, politisk profilering och konkurrens om alternativ. Partnerskapet behöver arbetsro och tid för erfarenhetsutbyte, ett givande och tagande av idéer och förslag. Statsvetarna Jan Olsson och Erik Jakobsson har formulerat det som att vi står inför en konfrontation mellan två helt olika demokratimodeller: en traditionell parlamentarisk-demokratisk modell och en postparlamentarisk ”de facto-demokrati” av organiserade intressen.⁶² Partnerskapen försvarar således ansvarstagandet, men de behöver nödvändigtvis inte vara ett hot mot demokratin. Utifrån en postparlamentarisk modell kan partnerskapen, om de innefattar de för en viss fråga relevanta aktörerna och dessa möts på jämlik basis, kunna betraktas som en ny och intressant demokratiform. Den kan liknas vid den reflekterande eller diskursiva demokrati som pläderas av bland andra John Dryzek eller de kommunikativa former av planering som finns representerade i den normativt inriktade planeringsforskningen⁶³. Problemet är dock att offentligt-privata partnerskap hittills ofta gett marknadens aktörer en förfördelad position, att vissa medborgargrupper ofta exkluderats från den politiska processen och att de härigenom inte varit så demokratiska som man kan önska.⁶⁴

I de tre undersökningskommunerna har inte några mer omfattande åtgärder som syftat till att ge medborgarna möjlighet att delta i utvecklingen av IT-projekten genomförts. Om man önskar se en utveckling där medborgarna ges större möjligheter att med demokratiska medel forma samhället och man tror att tekniken kan påverka förutsättningarna för detta borde det dock vara naturligt att också låta medborgarna vara med och påverka den tekniska utformningen och tillämpningen.⁶⁵ Är syftet att förebygga nya klyftor i samhället är behovet av medborgarmedverkan kanske av än större betydelse. Planeringsforskaren Patsy Healey skriver:

Until those with governance power have a respectful grasp of the social worlds in which those in difficulty live, and until the process through which governance initiatives become open to voices and ways of thinking of the people who are the targets of urban policy, governance will achieve only limited reduction in overcoming social exclusion (Healey 1998:71).⁶⁶

Avslutning

The prophetic hype and ideological manipulation characterizing most discourses on the information technology revolution should not mislead us into underestimating its truly fundamental significance (Castells, Manuel 1996).⁶⁷

Den nya tekniken omges av en hel del ”hype”. Det sägs att informationstekniken kommer att ”revolutionera människors vardag och levnadssätt”⁶⁸ och att den ”erbjuder lösningar på åtskilliga av demokratins problem”.⁶⁹ Dessa uppblåsta förväntningar är till viss del förståeliga och kanske rent av nödvändiga. Man kan knappast förvänta sig att kommunerna ska lägga ner tid och pengar på projekt som de inte är entusiastiska inför. Samtidigt är det problematiskt om de undergräver mer välgrundade argument om teknikens potential eller hindrar oss från att se de många olika möjligheter och risker som finns i denna utveckling. Det är inte minst olyckligt om ”hopen” kring IT leder till ett teknikcentrerat synsätt, dvs. att den tekniska utvecklingen tas för given och att de politiska besluten mer handlar om att anpassa sig till effekterna av den nya tekniken än att fokusera på hur effekterna kan förändras eller omskapas genom politiska beslut. Om informationstekniken ska kunna utveckla demokratin är det nödvändigt att demokratin också utvecklar informationstekniken. Diskussionen om IT och demokrati måste börja med politik, inte teknik.

Digitala demokratiförsök i Sverige har liksom i många andra länder främst varit inriktad mot informationsspridning och service – en tunn demokrati. Kanske ligger detta i tiden. Debatter om demokrati har på senare tid förändrat sitt fokus från folkstyrelsefrågor till frågor om politisk handlingskraft.⁷⁰ Detta tydliggörs också av Demokratirådets demokratimått där värden som handlingskraft och rättsstat jämföras med medborgarstyrelse. Om vi förstår demokratin som en representation som kan innehålla en rad komponenter, också motstridiga, är det inte förvånande att demokratibegreppet har kommit att förknippas med andra saker än den strikta folkstyrelsen. Man kan tolka det som att det enda ”sanna” demokrativärdet – medborgarstyrelsen – i en tid när allt har blivit demokrati trängs undan av andra värden. Det utvidgade demokratibegreppet ökar onekligen behovet av politiska ställningstaganden – frågan om vilken typ av demokrati man önskar utveckla ställs på sin spets. Är svaret en stark eller snabb demokrati där medborgarstyrelsen ånyo sätts i första rummet krävs politisk viljekraft. Det krävs också en

demokratisk medvetenhet och en idé om hur tekniken kan användas för demokratiska syften. Mycket tyder på att denna medvetenhet inte finns i dag. De politiska målen har varit mycket vaga och den politiska styrningen svag. Det finns därmed en uppenbar risk för att demokratiförsöken stannar vid att IT endast används för att sprida offentlig information medan medborgarna själva hålls utanför diskussion och beslut.

Samtidigt som den offentliga styrningen ökar i betydelse ändrar den karaktär. Politik bedrivs i dag ofta i nätverk och i ett nätverk är det samspelet mellan olika aktörer som formar politikens innehåll. Hur tekniken används kan ses som ett resultat av en process där olika aktörer inom separata men interrelaterade tekniska, sociala och organisatoriska policyområden gör sociala och tekniska val. Nätverkspolitik utformas i en kontext där det ofta finns olika mål, men där det inte finns några tydliga beslutsstrukturer. Att styra i nätverk kräver därför nya strategier och det gäller att utveckla dessa. Om inte detta görs ökar risken för att service och effektivitet hamnar högt på agendan, medan deltagande hamnar lågt dvs. att handlingskraft blir den enda prioriterade demokratispekten.

Ett annat problem med nätverken, eller partnerskapen mellan offentliga och privata aktörer, är att de tenderar att försvåra det politiska ansvarstagandet. Dels till följd av en konsensuspräglad politik och tjänstemännens stora inflytande, men också på grund av att gränsen mellan politik och marknad suddas ut. För det demokratiska ansvarstagandet erbjuder partnerskapen en intressant möjlighet att låta de medborgare och organisationer som berörs av politikområdets beslutsfattande direkt påverka politikens genomförande. Ett sådant experiment har genomförts i det s.k. DALI-projektet i Göteborg där användargrupper med olika sammansättning, dels partipolitisk, dels baserad på representanter från ideella föreningar, har etablerats.⁷¹ Men partnerskapen bär alltid med sig risken för ojämlikhet och exkludering. Det framstår som en omöjlig uppgift att utveckla metoder som ger alla berörda grupper möjligheter att på lika villkor påverka genomförandet. Partnerskapen kan därför sannolikt endast göras partiellt ansvariga inför specifika grupper av aktörer och intressen, medan kommunfullmäktige måste ansvara för övriga medborgare. Styrning genom mångfald (governance) bör med andra ord inte ske utan aktiv medverkan av demokratiskt valda aktörer.⁷²

Partnerskapen kommer sannolikt att öka i betydelse i framtiden, dels beroende på att kommunerna måste visa att de samarbetar med näringslivet för att få ta del av EU:s fonder, dels på grund av att

kommunerna inte själva anser sig ha resurser att själva förverkliga IT-politiken. Det är därför viktigt att i fortsatt forskning försöka belysa förhandlingar, samarbete och konkurrens mellan centrala aktörer i de processer som formar IT-projekten. Den stora utmaningen för framtiden är: (1) att göra de aktörsnätverk som utvecklar och formar de elektroniska nätverken mer demokratiska och (2) att utveckla instrument för styrning så att offentliga mål får genomslag.

Noter

¹ Uppsatsen knyter an till projektet *IT, demokrati och smarta kommuner – den lokala IT-politikens utveckling och tillämpning*, som författaren bedriver med stöd av Svenska kommunförbundet.

² Petersson, Olof (1996) *Politikens möjligheter: Har folkstyrelsen någon framtid?* Stockholm: SNS förlag.

³ Dutton, William H (1992) "Political Science Research on Teledemocracy". I *Social Science Computer Review* 10:4. Se också Graham, Stephen & Marvin, Simon (1996) *Telecommunications and the city. Electronic spaces, urban places*. London: Routledge.

⁴ Tsagarousianou, Roza et al (1998) *Cyberdemocracy – technology, cities and civic networks*. London/New York: Routledge.

⁵ Jacobsson, Bengt (1989) *Konsten att reagera. Intressen, institutioner och näringspolitik*. Stockholm: Carlssons förlag; Carlsson, Lars (1993) *Samhällets oregellighet: Organisering och policyproduktion i näringspolitiken*. Stockholm/Stehag: Symposion Graduale.

⁶ Castells, Manuel (1997) *The power of identity*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.

⁷ Håkansson, Suzanne (1996) *Svenska kommuners IT-strategier*. Stockholm: Näringsdepartementets Struktursekretariat.

⁸ Upplägget har inspirerats av Petersson, Olof (1996).

⁹ Rothstein, Bo m.fl. (1995) *Demokrati som dialog*. Stockholm: SNS Förlag.

¹⁰ Petersson, Olof (1996); Åström, Joachim (1998) "Lokal digital demokrati". I Svenska kommunförbundet *IT och kommunerna. En översikt*. Åjour nr 1. Stockholm: Kommentus.

¹¹ Koski, Jussi T (1999) *Information glut. What are the survival strategies available*. Paper presented at the 2nd International Congress on Electronic Media & Citizenship in Information Society, Helsingfors 6/1-99; Ingelstam, Lars & Stureson, Lennart (1993) *Brus över landet*. Stockholm: Carlssons bokförlag.

¹² Hansson, Karin *democracy@internet*. Elektronisk utgåva: <http://media.it.kth.se/democracy>.

¹³ Rothstein, Bo (1994) *Vad bör staten göra?* Stockholm: SNS Förlag.

¹⁴ SCB (1996) *Data om informationstekniken i Sverige*. Bulls Tryckeri AB.

¹⁵ Petersson, Olof (1996).

- ¹⁶ Thelin, Krister (1995) *Integritetsskyddet i IT-samhället*. Elektronisk utgåva: <http://www.moderat.se/itk/bibl/thelin.htm>.
- ¹⁷ Olsson, Anders R (1996) *IT och det fria ordet - myten om storebror*. Stockholm: Juridik & samhälle.
- ¹⁸ Freeman, Roger (1996) *Introducing the green paper*. <http://www.citu.gov.uk/greenpaper/index.htm>
- ¹⁹ McGeoch, Peter J & Ritter, Jeffrey B "Operating Government in an On-line World: Balancing Access with the need to Govern Effectively". I *Democracy and Government On-line Services. Contributions from Public Administrations Around the World*. Elektronisk utgåva: <http://www.open.gov.uk/govonline/golintro.htm>.
- ²⁰ Frissen, PHA (1992) *Informatization in public administration. Research directions*. Paper given to UK National Study Group on Information, communication and New Technology in Public Administration, London, March.
- ²¹ Barber, Benjamin (1999) "En plats för kommers eller en plats för oss?", i denna volym.
- ²² Ball, Terence & Dagger, Richard (1995) *Political ideologies and the democratic ideal*. New York: HarperCollins Publishers Inc.
- ²³ Held, David (1987) *Models of democracy*. Cambridge: Polity Press.
- ²⁴ Premfors, Rune m fl (1994) *Demokrati i storstad: Stadsdelsnämnder i Stockholm*. Stockholm: Carlsons förlag.
- ²⁵ Masuda, Yoneji (1980) *Informationssamhället*. Malmö: Liber
- ²⁶ Ilshammar, Lars (1996) *Demokr@i. Det elektroniska folkstyrets möjligheter och problem*. Örebro: Högskolan i Örebro.
- ²⁷ Ohlin, Tomas (1998) *Samhällsdialogen - forskning om kontakter mellan medborgare och samhälle. Nya former för demokratiskt deltagande*. KFB-rapport 1998:6. Stockholm: Fritzes.
- ²⁸ Barber, Benjamin (1984) *Strong Democracy*. Berkeley: University of California Press.
- ²⁹ Friedland, Lewis A (1996) "Electronic Democracy and the new Citizenship." *Media, Culture & Society*, vol. 18: 185–212. London: SAGE.
- ³⁰ Putnam, Robert D (1996) *Den fungerande demokratin: medborgarandans rötter i Italien*. Stockholm: SNS Förlag.
- ³¹ Schuler, Douglas (1996) *New Community Networks*. New York: AMC Press.
- ³² Abrahamson, Jeffrey B, Arterton F Christopher & Orren, Gary R (1998) *The electronic commonwealth: the impact of new media technologies on democratic politics*. New York: Basic Books.
- ³³ Petersson, Olof (1996) s. 40.
- ³⁴ Held, David (1987).
- ³⁵ Bellamy, Christine & Taylor, John A (1998).
- ³⁶ Johannessen, Maria & Themnér, Charlotta (1998) *Internet som kanal för samhällskommunikation*. Trollhättan: Högskolan Trollhättan/Uddevalla.

- ³⁷ Ilshammar, Lars & Åström, Joachim (1998) *IT-strategi i Sundsvalls kommun - Mål, genomförande och rekommendationer*. Örebro: Högskolan i Örebro.
- ³⁸ Se t.ex. Johannessen, Maria & Themnér, Charlotta (1998).
- ³⁹ Proposition 1995/96:125, *Åtgärder för att bredda och utveckla användningen av informationsteknik*.
- ⁴⁰ Olsen, Johan P (1990) *Demokrati på svenska*. Stockholm: Carlsons bokförlag.
- ⁴¹ Tambini, Damian (1998) "Civic networking and universal rights to connectivity: Bologna". I Tsagarousianou, Roza et al *Cyberdemocracy – Technology, cities and civic networks*. London/New York: Routledge.
- ⁴² Tsagarousianou, Roza et al. (1998).
- ⁴³ Doheny-Farina, Stephen (1996) *The Wired Neighbourhood*. New Haven: Yale University Press.
- ⁴⁴ Arterton, Christopher F (1987) *Teledemocracy: Can technology protect democracy?* Sage publications.
- ⁴⁵ Ranerup, Agneta (1999) "Elektronisk debatt i kommunal politik", i denna volym.
- ⁴⁶ Blomkvist, Pär (1998) "Ny teknik som politisk strategi. Svenska vägföreningen och det gryende bilsamhället, 1914–1924". I Blomkvist, Pär & Kaijser, Arne *Den konstruerade världen. Tekniska system i historiskt perspektiv*. Stockholm/Stehag: Symposium.
- ⁴⁷ Proposition 1995/96:125.
- ⁴⁸ Sundsvalls kommun, *Mål för IT-utvecklingen i Sundsvalls kommun*.
- ⁴⁹ Sölvesborg kommun, *Sölvesborg – Morgondagens småstad*.
- ⁵⁰ Jacobsson, Bengt (1989); Carlsson, Lars (1993).
- ⁵¹ Elander, Ingemar (1999) "Partnerskap och demokrati – omaka par i nätverkspolitikens tid?" i Amnå, E. (red.) *Globalisering* SOU 1999:83.
- ⁵² Tsagarousianou, Roza et al. (1998).
- ⁵³ Tsagarousianou, Roza et al. (1998).
- ⁵⁴ Sundsvalls kommun (1998) *Från industristad till kunskapsstad. IT-branschen i Sundsvall*. Sundsvall: Sundsvalls kommun.
- ⁵⁵ Europeiska Unionen, Rådet (1997) *Om antagande av ett flerårigt gemenskapsprogram för att stimulera informationssamhällets etablering i Europa*. Interinstitutionell akt nr 96/0283 (CNS).
- ⁵⁶ Olsson, Jan & Jakobsson, Erik (1997) *Politisk demokrati och EU-integrerad regionalpolitik. En undersökning av planeringsprocesser och genomförandeorganisationer i fyra regioner*. Örebro: Högskolan i Örebro/Novemus.
- ⁵⁷ Hoff, Jens, Löfgren, Karl & Johansson, Sune (1999) *Danish local elections on the net – strengthen the democratic dialogue or making profit?* Paper presented at the 2nd International Congress on Electronic Media & Citizenship in Information Society, Helsingfors 6/1-99.

- ⁵⁸ Peters, Guy (1998) "With a little help from our friends: Public-private partnerships as institutions and instruments". I Pierre, Jon (ed) *Partnerships in urban governance*. London: Macmillan Press LTD.
- ⁵⁹ Montin, Stig (1995) "Kommunala organisationsförändringar". I Lundquist, Lennart J & Jon Pierre (red.) *Kommunal förvaltningspolitik*. Lund: Studentlitteratur; Pierre, Jon (1995) "Den kommunala politiken: Problem eller lösning?" I Lundquist, Lennart J & Jon Pierre (red.) *Kommunal förvaltningspolitik*. Lund: Studentlitteratur.
- ⁶⁰ Pierre, Jon (1995).
- ⁶¹ SOU 1998:19, *IT och regional utveckling. 120 exempel från Sveriges län*. IT-kommissionens rapport 1/98. Stockholm: Fritzes.
- ⁶² Olsson, Jan & Jakobsson, Erik (1997).
- ⁶³ Dryzek, John (1990) *Discursive Democracy: Politics, policy and political science*. Cambridge: Cambridge University Press; Healey, Patsy (1997) *Collaborative Planning*. MacMillan Press LTD.
- ⁶⁴ Pierre, Jon (ed.) (1998); Stoker, Gerry (1995) "Regime Theory and Urban Politics". I Judge, David, Stoker, Gerry & Wolman, Harold (eds.) *Theories of Urban Politics*. London: SAGE.
- ⁶⁵ Sclove, Richard E (1995) *Democracy and technology*. New York: The Guilford Press.
- ⁶⁶ Healey, Patsy (1998) "Institutionalist theory, social exclusion and governance" I Madanipour, Ali, Cars, Göran & Allen, Judith (eds) *Social Exclusion in European Cities*. Regional Policy and Development 23. London: Jessica Kingsley Publishers Ltd.
- ⁶⁷ Castells, Manuel (1996:30) *The rise of the network society*. Oxford: Blackwell.
- ⁶⁸ SOU 1994:118, *Informationsteknologin. Vingar åt människans förmåga*. Stockholm: Fritzes.
- ⁶⁹ Petersson, Olof (1996).
- ⁷⁰ Jakobsson, Kerstin (1997) *Så gott som demokrati. Om demokratifrågan i EU-debatten*. Umeå: Boréa Bokförlag.
- ⁷¹ Åström, Joachim (1998).
- ⁷² Elander, Ingemar (1999).

Referenser

- Abrahamson, Jeffrey B., Arterton F. Christopher & Orren, Gary R. (1998) *The electronic commonwealth: the impact of new media technologies on democratic politics*. New York: Basic books
- Arterton, Christopher F. (1987) *Teledemocracy: Can technology protect democracy?* Newbury Park, Calif.: Sage
- Barber, Benjamin (1984) *Strong democracy*. Berkeley: University of California Press
- Barber, Benjamin (1999) ”En plats för kommers eller en plats för oss?”, i denna volym
- Ball, Terence & Dagger, Richard (1995) *Political ideologies and the democratic ideal*. New York: Harper Collins Publishers Inc.
- Bellamy, Christine & Taylor, John A. (1998) *Governing in the information age*. Buckingham: Open university press
- Blomkvist, Pär (1998) ”Ny teknik som politisk strategi. Svenska vägföreningen och det gryende bilsamhället, 1914–1924”. I Blomkvist, Pär & Kaijser, Arne *Den konstruerade världen. Tekniska system i historiskt perspektiv*. Stockholm/Stehag: Symposion
- Castells, Manuel (1997) *The power of identity*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd
- Castells, Manuel (1996) *The rise of the network society*. Oxford: Blackwell
- Carlsson, Lars (1993) ”Samhällets oregerlighet: Organisering och policyproduktion i näringspolitiken”. Stockholm/Stehag: Symposion Graduale
- Doheny-Farina, Stephen (1996) *The Wired Neighbourhood*. New Haven: Yale University Press
- Dryzek, John (1990) *Discursive Democracy: Politics, policy and political science*. Cambridge: Cambridge University Press
- Dutton, William H (1992) ”Political Science Research on Teledemocracy”. I *Social Science Computer Review* 10:4
- Elander, Ingemar (1999) ”Partnerskap och demokrati: omaka par i nätverkspolitikens tid?” I Amnå, E. (red.) *Globalisering* SOU 1999:83 Stockholm: Fakta info direkt

- Europeiska Unionen, Rådet (1997) "Om antagande av ett flerårigt gemenskapsprogram för att stimulera informationssamhällets etablering i Europa". Interinstitutionell akt nr 96/0283 (CNS)
- Friedland, Lewis A (1996) "Electronic democracy and the new citizenship". I *Media, Culture & Society*, Vol 18:185–212, London: Sage
- Frissen, PHA (1992) "Informatization in public administration. Research directions" Paper given to UK National Study group on Information, communication and New Technology in Public Administration, London, March
- Graham, Stephen & Marvin, Simon (1996) *Telecommunications and the city. Electronic spaces, urban places*. London: Routledge
- Hansson, Karin democracy@internet. Elektronisk utgåva: <http://media.it.kth.se/democracy>
- Healey, Patsy (1998) "Institutionalist theory, social exclusion and governance" I Madanipour, Ali, Cars, Göran & Allen, Judith (eds.) *Social Exclusion in European Cities*. Regional Policy and Development 23. London: Jessica Kingsley Publishers Ltd
- Healey, Patsy (1997) *Collaborative Planning*. London: MacMillan Press LTD
- Held, David (1987) *Models of democracy*. Cambridge: Polity Press
- Hoff, Jens, Löfgren, Karl & Johansson, Sune (1999) "Danish local elections on the net – strengthen the democratic dialogue or making profit?" Paper presented at the 2nd International Congress on Electronic Media & Citizenship in Information Society, Helsingfors 6/1-99
- Håkansson, Suzanne (1996) "Svenska kommuners IT-strategier". Stockholm: Näringsdepartementet, struktursekretariatet
- Ilshammar, Lars (1996) *Demokr@i. Det elektroniska folkstyrets möjligheter och problem*. Örebro: Högskolan i Örebro
- Ilshammar, Lars & Åström, Joachim (1998) *IT-strategi i Sundsvalls kommun – Mål, genomförande och rekommendationer*. Örebro: Högskolan i Örebro
- Ingelstam, Lars & Sturesson, Lennart (1993) *Brus över landet*. Stockholm: Carlssons
- Jacobsson, Bengt (1989) *Konsten att reagera. Intressen, institutioner och näringspolitik*. Stockholm: Carlssons

- Jacobsson, Kerstin (1997) *Så gott som demokrati. Om demokrati-frågan i EU-debatten*. Umeå: Boréa Bokförlag
- Johannessen, Maria & Themnér, Charlotta (1998) *Internet som kanal för samhällskommunikation*. Trollhättan: Högskolan Trollhättan/Uddevalla
- Koski, Jussi T. (1999) "Information glut. What are the survival strategies available". Paper presented at the 2nd International Congress on Electronic Media & Citizenship in Information Society, Helsingfors 6/1-99
- Masuda, Yoneji (1980) *Informationssamhället*. Malmö: Liber
- McGeoch, Peter J. & Ritter, Jeffrey B. "Operating Government in an On-line World: Balancing Access with the need to Govern Effectively". I *Democracy and Government On-line Services*. Contributions from Public Administrations Around the World. Elektronisk utgåva: <http://www.open.gov.uk/govonline/golintro.htm>
- Montin, Stig (1995) "Kommunala organisationsförändringar". I Lundquist, Lennart J. & Jon Pierre (red.) *Kommunal förvaltningspolitik*. Lund: Studentlitteratur
- Ohlin, Tomas (1998) "Samhällsdialogen – forskning om kontakter mellan medborgare och samhälle. Nya former för demokratiskt deltagande". *KFB-rapport 1998:6*. Stockholm: Fritzes
- Olsen, Johan P. (1990) *Demokrati på svenska*. Stockholm: Carlsons
- Olsson, Anders R. (1996) *IT och det fria ordet – myten om storebror*. Stockholm: Juridik och samhälle
- Olsson, Jan & Jakobsson, Erik (1997) *Politisk demokrati och EU-integrerad regionalpolitik*. En undersökning av planeringsprocesser och genomförandeorganisationer i fyra regioner. Örebro: Högskolan i Örebro/Novemus
- Peters, Guy (1998) "With a little help from our friends: Public-private partnerships as institutions and instruments". I Pierre, Jon (red.) *Partnerships in urban governance*. London: Macmillan Press LTD
- Petersson, Olof (1996) *Politikens möjligheter: Har folkstyrelsen någon framtid?* Stockholm: SNS förlag
- Pierre, Jon (1995) "Den kommunala politiken: Problem eller lösning?" I Lundquist, Lennart J. & Jon Pierre (red.) *Kommunal förvaltningspolitik*. Lund: Studentlitteratur

- Pierre, Jon (1998) "Public-Private Partnerships and Urban Governance". I Pierre, Jon (red.) *Partnerships in Urban Governance*. London: MacMillan Press LTD
- Premfors, Rune m.fl. (1994) *Demokrati i storstad: Stadsdelsnämnder i Stockholm*. Stockholm: Carlsons
- Proposition 1995/96:125, *Åtgärder för att bredda och utveckla användningen av informationsteknik*
- Putnam, Robert D. (1996) *Den fungerande demokratin: medborgarandans rötter i Italien*. Stockholm: SNS Förlag
- Ranerup, Agneta (1999, kommande) "Elektroniska debattfora i kommunal politik". Stockholm: Fritzes. (arbetstitel)
- Rothstein, Bo (1994) *Vad bör staten göra?* Stockholm: SNS Förlag
- Rothstein, Bo m.fl. (1995) *Demokrati som dialog*. Stockholm: SNS Förlag
- SCB (1996) "Data om informationstekniken i Sverige". Bulls Tryckeri AB
- Schuler, Douglas (1996) *New Community Networks*. New York: AMC Press
- Sclove, Richard E (1995) *Democracy and technology*. New York: The Guilford Press
- SOU 1998:19, *IT och regional utveckling. 120 exempel från Sveriges län*. IT-kommissionens rapport 1/98. Stockholm: Fritzes
- SOU 1994:118, *Informationsteknologin. Vingar åt människans förståelse*. Stockholm: Fritzes
- Stoker, Gerry (1995) "Regime Theory and Urban Politics". I Judge, David, Stoker, Gerry & Wolman, Harold (eds.) *Theories of Urban Politics*. London: Sage
- Sundsvalls kommun (1998) *Från industristad till kunskapsstad. IT-branschen i Sundsvall*. Sundsvall: Sundsvalls kommun
- Sundsvalls kommun, *Mål för IT-utvecklingen i Sundsvalls kommun*. Sundsvall: Sundsvalls kommun
- Sölvesborg kommun, *Sölvesborg – Morgondagens småstad*. Sölvesborg: Sölvesborg kommun
- Tambini, Damian (1998) "Civic networking and universal rights to connectivity: Bologna". I Tzagarousianou, Roza et al. *Cyberdemocracy – Technology, cities and civic networks*. London/New York: Routledge

- Thelin, Krister (1995) *Integritetsskyddet i IT-samhället*. Elektronisk utgåva: <http://www.moderat.se/itk/bibl/thelin.htm>
- Tsagarousianou, Roza et al. (1998) *Cyberdemocracy – technology, cities and civic networks*. London/New York: Routledge
- Åström, Joachim (1998) ”Lokal digital demokrati”. I Svenska kommunförbundet: *IT och kommunerna. En översikt*. Åjour nr 1. Stockholm: Kommentus

Författarpresentationer

BENJAMIN R. BARBER

Benjamin R. Barber är professor och chef för The Walt Whitman Center vid Rutgers University, New York. Bland Benjamin Barbers publikationer märks: *Strong Democracy* (1984), *An Aristocracy of Everyone* (1992), *Jihad Versus McWorld: How the World is Both Coming Together and Falling Apart and What it Means for Democracy* (1995) och *A Passion for Democracy* (1998).

KAJSA ELLEGÅRD

Kajsa Ellegård är professor vid Tema teknik och social förändring vid Linköpings universitet och docent i kulturgeografi, Handelshögskolan vid Göteborgs universitet. Hon studerar de stora systemförändringarnas spegling i organiseringen av människors vardag. Hon har också utvecklat tidsgeografiska metoder för att undersöka hur människors arbete och vardagsliv påverkas av användning av teknik.

LARS ILSHAMMAR

Lars Ilshammar är historiker, journalist och debattör. Han är verksam vid Örebro universitet där han arbetar med en avhandling om den svenska IT-politikens framväxt. Hans intresse för IT berör främst frågor om demokrati, tillgänglighet och offentlighet, och han har publicerat ett flertal böcker och artiklar inom området. Ilshammar är sedan 1998 ledamot i regeringens IT-kommission.

MAGNUS JOHANSSON

Magnus Johansson, fil. dr i teknik och social förändring. Är sedan våren 1998 anställd som tf lektor med särskilt ansvar för IT inom det nya grundskolläroprogrammet vid Campus Norrköping, Linköpings universitet. Arbetar med kursutveckling och undervisning inom ämnet Samhälle och kultur i ett skolperspektiv. Hans forskningsintressen rör främst diskussionen om informationssamhället, datateknikens historia och samhällskonsekvenser, samt informationsteknikens roll i skolans

arbete. För närvarande ansvarar han för projektet *Utvärdering och relevansbedömning av IT-baserade läromedel* som finansieras av HSV.

KAJSA KLEIN

Kajsa Klein är doktorand i medie- och kommunikationsvetenskap vid JMK, Stockholms universitet. Hon undervisar i populärkultur och deltar för närvarande i två forskningsprojekt: *Digitala gränsland* samt *Media Societies around the Baltic Sea*. Avhandlingsarbetet handlar om Internet och globalisering och bedrivs med stöd från KFB. Under hösten 1998, då arbetet med denna artikel inleddes, var Kajsa gästforskare vid SIPA, Columbia University i New York, och vill därför passa på att rikta ett stort tack dit.

JOHAN MARTINSSON

Johan Martinsson är doktorand vid statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet.

TOMAS OHLIN

Tomas Ohlin är adjungerad professor vid Linköpings universitet. Hans intressen har successivt flyttats från naturvetenskapen till de sociala och politiska områdena, företrädesvis betraktade i ett konsument- och medborgarperspektiv. Han har arbetat med forskning och inom forskningsråd, samt varit verksam inom många statliga utredningar med anknytning till IT-området. Han var kanslichef i den första IT-kommissionen och har också varit verksam ett antal år inom IT tjänsteindustrin.

AGNETA RANERUP

Agneta Ranerup är fil. dr och arbetar som forskare och lärare på Institutionen för informatik vid Göteborgs universitet. Hon arbetar med ett forskningsprojekt om hur elektroniska debattfora kan användas i kommunal politik (<http://informatik.gu.se~agneta>) finansierat av Kommunikationsforskningsberedningen (KFB). Hon är även verksam i ett projekt i Kumla som avser att skapa ett lokalt förankrat nätverk tillsammans med kommunen, lokala organisationer och företag vars initiativtagare är Landsorganisationen (LO).

ELIN WIHLBORG

Elin Wihlborg är doktorand vid Tema Teknik och Social förändring, Linköpings universitet sedan 1995 och avser att disputerar år 2000 på en avhandling om varför och hur lokala IT-policys utvecklas i mindre

kommuner på landsbygden. Hon har en fil. kand-examen i statsvetenskap och nationalekonomi samt en Master of Science-examen i Gender and Social Policy från London School of Economics.

JOACHIM ÅSTRÖM

Joachim Åström är doktorand i statskunskap och verksam vid Centrum för stadsmiljöforskning, Örebro universitet. Joachim studerar relationen mellan IT och demokrati. Han deltar för närvarande i ett forskningsprojekt om den lokala IT-politikens utveckling och tillämpning, med stöd av Svenska kommunförbundet.

BRITT ÖSTLUND

Britt Östlund, fil. dr är sedan 1989 forskare vid Tema Teknik och Social förändring vid Linköpings universitet. Hennes forskningsintresse om människors villkor i tekniksamhället, särskilt deras dagliga användning av informations- och kommunikationsteknik, utvecklades i samband med hennes avhandlingsarbete om gamla människors teknikanvändning och deras inställning till ny teknik betraktat i ett livsperspektiv. De senaste åren har hon forskat kring användarperspektiv, vilket bl.a. resulterat i *Images, Users, Practices – senior citizens entering the IT-society* och antologin *Users in Action – Stories of users and telematics in everyday life*, med MariAnne Karlsson (red.) (Kommunikationsforskningsberedningen 1999:8 respektive 1999:9).

Demokratiutredningens forskarvolym

Redaktör Erik Amnå

- I **Maktindelning** (SOU 1999:76)
- II **Demokrati och medborgarskap** (SOU 1999:77)
- III **Politikens medialisering**
- IV **Demokratins estetik**
- V **Medborgarnas erfarenheter** (sou 1999:113)
- VI **Det unga folkstyret** (SOU 1999:93)
- VII **IT i demokratins tjänst** (SOU 1999:117)
- VIII **Civilsamhället** (SOU 1999:84)
- IX **Globalisering** (SOU 1999:83)
- X **Demokratins trotjänare – lokalt partiarbete
förr och nu**
- XI **Marknaden som politisk aktör – svenska hjärtan
eller skilda världar**
- XII **Valdeltagande i förändring**
- XIII **Avkorporativisering och lobbyism**
(SOU 1999:121)

SOU och Ds som ingår i 1999 års nummerserie kan köpas från Fakta Info Direkt.

Beställningsadress: Fakta Info Direkt, Kundservice
Box 6430, 113 82 Stockholm
Tel: 08-587 671 00, Fax: 08-587 671 71
E-post: order@faktainfo.se

Grafisk formgivning: Susan Nilsson, Jupiter
Elanders Gotab, Stockholm 1999

ISBN 91-7610-750-7
ISSN 0375-250X